

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 11475

MAYN SHTARKAYT UN MAYN
GEZANG

Izaak Rapaport

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

מײן שטאַרקײט און מײן געזאַנג

פון זעלבן מחבר
דער קוואל פון אונדזער אייביקייט
מעלבורן ה'תשכ"ד

אויב מיר ווילן האבן א הייליק לאנד —
מוזן מיר צוערשט דארט הייליקע ארבעט אריינלייגן.

געדרוקט אין אויסטראליע
אין דער דרוקעריי פון א. און ה. באכראָד

הרב ד"ר יצחק ראפאפארט

מִיִּין שְׁמַעֲרֵיקִים
און
מִיִּין גַּעזֲרֵנג

אָפּהאַנדלונגען וועגן קיום און המשך

פון יידישן פֿאָלק

מעלבורן ה'תשכ"ז

296.04
R

My Strength and My Song

by

Rabbi Dr. I. Rapaport

היל זיך איין אין די הייליקייטן פון דיין יידישן קיום —
און א פארהייליקטער יידישער המשך וועט דיך אויף
אייביק ארומרינגלען.

In honour of
Mr. Max Shiff, J.P., and Mrs. Shiff

לכבוד

ר' משה בן ר' אברהם
חוג' מרת פייגע בת ר' יעקב
יחיו

א י נ ה א ל ט

- 3 — — — דער צוועק פון דעם בוך — — — אריינפיר-וואָרט: דער צוועק פון דעם בוך
- 11 — — — — ענגלאַנד אין ענגלאַנד דער יידישער ישוב אין ענגלאַנד
- 37 — — — — ים-המלח פון ים-המלח די מערקווירדיקע דאָקומענטן פון ים-המלח
- 47 — — — — געוויסן פון יידישן געוויסן דער רוף פון יידישן געוויסן
- 57 — — — — — אַ פּאַלק לעבט אויף — — — — — ווען אַ פּאַלק לעבט אויף
- 67 — — — — — די פּיס פון די פּיס ער וויל זיך שטעלן אויף די פּיס
- 79 — — — — — תשובה וואָרט: תשובה דאָס שענסטע און ליכטיקסטע וואָרט: תשובה
- 89 — — — — — אומקום נאָכן שרעקלעכן אומקום צוואַנציק יאָר נאָכן שרעקלעכן אומקום
- 105 — — — — — קדושים פון די אומגעקומענע קדושים אַ תחינה אין אַנדענק פון די אומגעקומענע קדושים
- 121 — — — — — סדר-טיש פון זיצן ביים סדר-טיש ווען מיר זיצן ביים סדר-טיש
- 139 — — — — — — — רבי יהודה הלוי — — — — — רבי יהודה הלוי
- 171 — — — — — אויסטראַליע אין אויסטראַליע אַ גרויסער מנהיג באַזוכט אונדז אין אויסטראַליע
- 189 — — — — — אמונה פון אונדזער אמונה אַ קאַמף פאַר דער הייליקייט פון אונדזער אמונה
- 221 — — — — — ענטפער פון אונדזער ענטפער חורבן ביאַליסטאָק און אונדזער ענטפער
- 237 — — — — — האַפענונג פון געטלעכער האַפענונג אַ ברונעם פון געטלעכער האַפענונג

- 247 די הרהצופים שולע איז אַ פעסטונג פאַר אונדזער ישוב
- 259 רבי משה בן מיימון — — — — —
- 289 פאַרגעס נישט אַז דו ביסט אַ בן־מלך — — — — —
- 301 שלוס־וואָרט: מײן שטאַרקייט און מײן געזאַנג — — — — —
- ענגלישע איינלייטונג — — — — —
- ענגלישע אויסצוגן — — — — —

דער צוועק פון דעם בוך
אריינפיר-ווארט

In memory of
Master Sydney Revelman
G. R. H. D. S.

לזכר
הילד שלמה בן ר' מרדכי
ע"ה

דער צוועק פון דעם בוך

אַריינפיר־וואָרט

מיט די דאָזיקע שורות מאַך איך איצט פערטיק מיין צווייטן באַנד אָפּהאַנדלונגען וועלכע עס איז מיר אויסגעקומען צו פאַר־פאַסן אין די לעצטע פאַר יאָר. און די ערשטע זאך וואָס איך וויל דאָ טאָן איז אויסצודריקן מיין טיפּן לויב און דאַנק צום הימל פאַרן גרויסן זכות וואָס איז מיר היינט געגעבן געוואָרן. דאָס איז דער זכות פון צוקוקן זיך ווי אַזוי דאָס קינד פון מיינע מחשבות דאַרף באַלד אָננעמען די געשטאַלט פון אַ גאַנץ באַ־שיידענעם בוך.

זאָל מיר טאַקע באַשערט זיין צו זען אויך דעם טאַג ווען אָט דאָס בוך מיינס וועט זיך ענדלעך באַווייזן אין דרוק, און ווען עס וועט האַפּנטלעך — מיט מזל און ברכה — פאַרשפּרייט ווערן וואו נאָר אַ יידיש וואָרט ווערט נאָך געלייענט.*

*

(* מיין ערשטער באַנד אָפּהאַנדלונגען — דער קוואַל פון אונדזער אייביקייט — איז דערשינען אין מעלבורן אין 1964. איך האָב דאָרט באַהאַנדלט פאַרשידענע יידישע פּראָבלעמען, און אַלע מאָל האָב איך אין זיי אַרויסגעהויבן דעם מאַטיוו פון דער ריינער יידישער אמונה. איך האַלט אַז די יידישע אמונה — דער רעליגיעזער גלויבן אונדזערער — איז דער העכסטער סך־הכל פונעם גאַנצן לעבן אונדזערן, אַלע מאָל און אומעטום. און דאָ קאָן איך נאָר זאָגן, אַז עס וואַלט זייער כדאי געווען אַז דער חשובער ליענער זאָל זיך באַקענען מיט דעם וואָס דער קוואַל פון אונדזער אייביקייט קאָן אים געבן.

וואָס וויל איך באַצוועקן מיט די אָפּהאַנדלונגען וואָס זענען
דאָ פאַרעפנטלעכט ?

וואָס איז דער ציל פון די געשיכטלעכע איבערבליקן און
די יום־טוב מעדיטאַציעס און די ביאַגראַפישע פאַרטעטן און
די פּאָלעמישע אַרטיקלען און די מערערע אַנדערע עסייען מיינען
וועלכע איך האָב דאָ צונויפגעקליבן ?

באַלד פון אָנהויב וויל איך אונטערשטרייכן, אַז דער לייע־
נער וועט דאָ נישט געפֿינען נישט קיין שרייבערישע אויפטוי־
עכצער און אויך נישט קיין וויסנשאַפֿטלעכע אויספאַרשונגען,
ווייל גאַנץ פשוט, איך בין נישט קיין שרייבער אינעם אָנגענו־
מענעם זין פון וואָרט און איך בין אויך נישט קיין וויסנשאַפֿט־
לער.

נאָר וואָס בין איך אויסן געווען אין אַט דער זאַמלונג
מיינער ?

אויפן שער־בלאַט איז דאָס בוך באַצייכנט אַלס אָפּהאַנד־
לונגען וועגן קיום און המשך פון ייִדישן פּאָלק, און אין די
ווייטערדיקע זייטלעך באַמי איך זיך דעם גאַנצן ענין אַ סך
ברייטער אַרומצורעדן. דערווייל זאָל מיר דערלויבט זיין צו
באַמערקן אַט וואָס.

אין מיין טאַג־טעגלעכער אַרבעט בין איך אַריינגעטאַן די
גאַנצע צייט אין אָנגעלעגנהייטן וואָס האָבן אַ שייכות מיט די
וויכטיקסטע פּראָבלעמען פון אונדזער ייִדישער עקזיסטענץ.

דאָ אין מעלבורן אַליין בין איך שוין רב העכער דרייצן
יאָר. און העכער דרייצן יאָר בין איך שוין דאָ אויך אב בית־דין
פונעם מעלבורנער בית־דין. און אַלס אַזעלכער בין איך אינער־
לעך פאַרבונדן מיט די אינטימסטע פּאַזן פון אונדזער ייִדישן
לעבן — אַ לעבן וואָס איז ביי אונדז נישט אַנדערש ווי עס איז
אין צענדליקער אַנדערע ייִדישע קהילות. סדנא דארעא חד הוא.
און אַזוי ווי אַ סך פון די דאָזיקע פּאַזן זענען אויסערגעוויינלעך
צערודערט אינעם היינטיקן דור, האָב איך זיך אָפטמאַל געפילט
געצוואונגען צו נעמען — אַזוי צו זאָגן — אַ וואָרט אין דעם
גרויסן ווירוואר וואָס הערשט אויף אַזוי פיל געביטן פון אונ־
דזער עקזיסטענץ.

איך האָב אַזאַ וואָרט גענומען — און אויף וויפיל איך האָב

געקענט, האָב איך עס אויסגעדריקט דאָ אין מייע אָפּהאַנדלונג־
גען. דאָס איז די כּוונה פּון מיין איצטיקן בוך.

*

פון אומעטום אין דער יידישער וועלט הערן זיך היינט
שטימען פון שוואַכקייט און פון שטופּנווייזער צעפּאַלונג. צוויי
אַזעלכע שטימען זענען לעצטנס געהערט געוואָרן אין צענטערס
פון די גרעסטע יידישע ישובים — און גישט סתם זיך אַזוי
אין אַ פּראָוויצעלער שטאַט ווי מעלבורן — און איך וויל זיי
דאָ ציטירן ווייל זיי האָבן געהאַט אַ שווערן אָפּקלאַנג אין אַלע
אונזערע ישובים.

זיצט זיך אַ באַקאַנטער יידישער געלערנטער אין זיין אַר־
בעט־צימער — ער איז אַ פּראַפעסאָר אין איינעם פון די
אוניווערזיטעטן אין ניו־יאָרק — און ער שרייבט אַ סאַציאַל־
גישע אָפּהאַנדלונג אין צוזאַמענהאַנג מיטן היינטיקן יידישן ישוב
אין אַמעריקע. איך קאָן דיר אָנגעבן דעם נאָמען פונעם פּראָ־
פעסאָר און אויך פונעם זשורנאַל אין וועלכן ער האָט זיין אָפּ־
האַנדלונג דאָ גישט לאַנג צוריק פאַרעפנטלעכט.

אַ שטימונג פון אַן אויסערגעוויינלעכן פעסימיזם —
שרייבט דער דערמאָנטער געלערנטער — באַהערשט היינט־
צוטאָג ברייטע קרייזן פונעם אַמעריקאַנער יידנטום און
זיינע פירער. אונזער יידישער ישוב דאָ לעבט איצט אין
באַדינגונגען פון גרויסן וואוילשטאַנד — כמעט אין גאַנצן
פריי פון יעדער אַנטי־יידישער דיסקרימינאַציע און כמעט
פריי פון יעדער אַנטי־סעמיטישער פּראַפּאָגאַנדע — און
דאָך זענען אַ סך אַמעריקאַנער יידן באַאומראַיקט וועגן
דער צוקונפט פון זייער פּאַלק סיי אין אַמעריקע און סיי
אין אַנדערע לענדער.

דאָס איז די שטימע פון ניו־יאָרק — שטימע נומער איינס.
שטימע נומער צוויי לאַזט זיך הערן פון ערגעץ אַנדערש און איז
גישט ווייניקער וואָגיק.

שטייט אַ פּרעזידענט פון אַ יידישער וועלט־אַרגאַניזאַציע
אויף דער בינע פון אַ גרויסן זאַל אין ירושלים, און ער רעדט
— מיט אַ פּייערדיקן פאַטאַס — צו אַ פּיל־טויזנט־קעפּיקן עולם
וועלכער איז זיך צוזאַמענגעקומען פון דער גאַנצער יידישער

י צ ח ק ר א פ א פ א ר ט

וועלט. איד קאן דיר אָנגעבן דעם נאָמען פון אַט דעם פרעזי-
דענט און אויך די דאָטע פון דער געלעגנהייט ווען ער האָט זיין
וויכטיקע רעדע דאָ נישט לאַנג צוריק געהאַלטן.

די לאַגע פון דעם וועלט־יידנטום — האָט דערקלערט
דער דערמאָנטער פרעזידענט און מנהיג — זעט אויס צו
זיין היינט־צו־טאָג בעסער ווי ווען עס איז געווען פריער
אין די גלות־לענדער. מיר האָבן געוואונען דעם קאָמף
פאַר פּאָליטישער עמאַנציפּאַציע, אַנטי־סעמיטיזם באַדראַט
אונדזער עקזיסטענץ נישט מער, דאָס רוב ישובים אונ-
דזערע לעבן אין וואוילשטאַנד, און אַפילו אין מזרח־
אייראָפּע לעבן די יידן נישט מער אין הונגער און נויט
ווי דאָס איז געווען ביז מיט אַ דור צוריק. און דאָך איז
אַ גרויסער טייל פון אונדזער פּאָלק — און באַזונדערס פון
אונדזער יוגנט — באַדראַט פון אַן אַנאַנימען פּראָצעס פון
יידישער אויסטרוקעניש און צעפּאָלונג.

דאָס איז די שטימע פון ירושלים — פון דער הייליקער
שטאָט ירושלים — און דער פרעזידענט פון דער יידישער
וועלט־אָרגאַניזאַציע האָט געוואָרנט דעם פּיל־טויזנט־קעפּיקן
עולם אַז זיי זאָלן נישט גלויבן, אַז די אַנטשטייאונג פון דער
יידישער מדינה האָט שוין געלייזט דעם יידישן פּראָבלעם אין
דער וועלט.

ער האָט זיי געוואָרנט אַז עס איז אַ געפּערלעכע אילחיע
אַנצונעמען, אַז ווייל מיר האָבן אַ מדינת־ישׂראל איז דער יידי-
שער המשך שוין מער נישט אין סכנה.

ערנסטע שטימען און גאונישע דיאַגנאָזעס — די פונעם
פּראָפּעטאָר אין ניו־יאָרק און די פונעם פרעזידענט אין ירושלים.

אַבער אַ דיאַגנאָזע איז איין זאָך און אַ רפואה איז אַן
אַנדערע זאָך. און קיין רפואה האָבן זיי ביידע נישט אָנגעבאָטן
— לכל הפחות נישט אַזאַ רפואה וואָס זאָל זיך לייגן אויפן שכל
— אַזאַ רפואה וואָס זאָל שטילן אונדזער באַאומראַיקט געמיט.

*

דו, מיין חשובער ליענער, האָסט מסתמא די דאָזיקע צוויי
שטימען אויך געהערט. בעצם הער איך אַזעלכע שטימען יעדע

פֿאַר וואָסן — אין משך פון מיין גייסטיק־רעליגיעזער אַרבעט. איך ווייס אַז זיי זענען אמת, זיי באַשרייבן גענוי די תקופה פון יידישער צעמישונג אין וועלכער מיר לעבן היינט, און פון צייט צו צייט רוף איך זיך אויף זיי אָפּ, ווייל זיי האָבן אין זיך די טיפּסטע נויטווענדיקייט.

אייגנטלעך איז דער דאָ־פֿאַרעפנטלעכטער מאַטעריאַל אַן אויסדרוק פון דעם אַפּרוף מיינעם — אין איין פֿאַרם אָדער אין אַן אַנדערער — און פון טיפּן האַרצן טו איך איצט תּפילה, אַז מיינע מחשבות דאָ זאָלן צוהעלפּן דעם יידישן מענטש צו גע־פינען זיין פּאַסיקן און זיכערן אַרט אין דער מאָדערנער וועלט.

*

ניין, דאָס איז נישט קיין ליטעראַרישע שאַפּונג וואָס איך גיב איצט איבער צו דער יידישער עפּנטלעכקייט. איך האָב נישט קיין פרעטענויעס צו זיין אַ ליטעראַט, פּונקט אַזוי ווי איך האָב זיי נישט געהאַט מיט העכער אַ יאָר צוריק ווען מיין ערשטער באַנד אָפּהאַנדלונגען איז אַרויסגעקומען.

איך בין אַ שמש אין דער שול פון דעם יידישן פּאַלק. דער אַזונט פון אַ גייטסיקער פינצטערניש — דאָכט זיך אונדז — פּאַלט צו, און אַזוי, ווי דער שמש פון פּאַרצייטנס, האָב איך זיך היינט דערנענטערט צו דער מנורה אונדזערער און געוואַלט אַנציינדן אַ מין ליכטל פֿאַר דעם יידישן מענטש — אַ ליכטל אין דער צייט ווען מיר זענען אַרומגערינגלט מיט אַזוי פיל שוואַרצ־קייט פון אַלע זייטן.

אָדער אין אַנדערע ווערטער:

סיי אין מיין פּריערדיקן בוך אונטערן נאָמען דער קוואַל פון אונדזער אייביקייט און סיי אין מיין איצטיקן בוך אונטערן נאָמען מיין שטאַרקייט און מיין געזאַנג האָב איך צוגעטראָגן צו מיין פּאַלק אַ באַזונדערס דרינגענדע אויפקלערונג. אין ביידע ספּרימלעך מיינע האָב איך פרובירט זיך אינטים מיט זיי צו־נויפצורעדן וועגן פּראָגן וועלכע רירן אַן די סאַמע וועזנטלעכ־סטע פּונדאָמענטן פון אונדזער יידישן לעבן.

אַ דיאָלאָג האָב איך מיט זיי געפירט. אַ נשמהדיקן דיאָלאָג. נאָך אַמאָל און ווידער אַמאָל האָב איך צו מיין מיט־ייד

יצחק ראפאפארט

גערופן אז מיר זאלן זיך דרינגענד פארנעמען מיט אונדזער קיום און המשך. און נאך אמאל און ווידער אמאל האב איך אנגעוויזן אויף אונדזער אויפגאבע צו פארפעסטיקן די דערמאנ-טע פונדאמענטן — און נישט נאר מיט אונדזערע ליפן נאר אויך מיט אונדזערע הערצער.

אזוי ארום האט דאס בוך מיינס א דורכאויס פראקטישן צוועק. ווי פארשידן די אפהאנדלונגען זאלן נישט זיין אין זייער טעמאטיק — האבן זיי דאך כמעט אלע איין און דעם זעלבן ציל —

— דאס איז דאס יידישע לעבן... — זאג איך צו מיין לייער-נער — לאמיר גיין און זיך פירן לויט אים.

*

דערווייל — אזוי ווי די לאגע איז איצט — זענען מיר גאר שטארק דערווייטערט פון יידישער אמתדיקייט. און עס איז בפירוש נישט גוט — און שוין גארנישט בכבודיק.

בעצם האב איך מער ווי איין מאל געוואלט זיך צוריק-האלטן פון אויסדריקן אזעלכע געדאנקען, אבער דאס הארץ וויל נישט שווייגן. עס איז טיף באזארגט אז מיר זאלן אין אונדזער דערווייטערונג נישט דערגיין ביז צו א פונקט פון וועלכן עס איז חס וחלילה קיין צוריקקער מער נישטאָ.

— איז וואָס וועט זיין בנוגע אונדזער המשך?... — פּרעג איך זיך אליין. און איך הער אַט אַזאַ ענטפער —

— מאַך זיכער אַז דיין היינט איז אַנגעפילט מיט געט-לעכקייט, און אַ געטלעכער מאַרגן וועט פאַר דיר פון זיך אליין זיין פאַרזיכערט...

דאָס איז אַ גוטער ענטפער. איך זע איצט אַ ליכטל וואָס שיינט צו מיר פון דער אַנדערער זייט פונעם טונעל, און איך ווייס אַז אויב איך וועל נאָך אים נאַכגיין, וועל איך אַפּגעראַ-טעוועט ווערן. און איך ווייס אויך אַז אַנשטאט זאָרגן וועט מיין האַרץ דעמאָלט אויפּלעבן — אויפּלעבן מיט אַ סך פּרייד און האַפּענונג.

יצחק ראפאפארט

מעלבורן, י"ד שבט, ה'תשכ"ו.

דער יידישער ישוב אין ענגלאַנד
א סאַציאַל-געשיכטלעכער איבערבליק

*

In honour of
Kalman & Freda Rogers
and
Eric & Poppy Rogers

יחיו

דער יידישער ישוב אין ענגלאַנד

אַ סאַציאַל-געשיכטלעכער איבערבליק

דאָס ענגלישע יידנטום גרייט זיך אין גיכן צו פייערן אַ גרויסן און וויכטיקן יוביליי. אין 1955 וועט ווערן דריי־הונדערט יאָר זינט עס איז דערלויבט געוואָרן יידן צו וואוינען אין ענגלאַנד. אַט די דאָטע האָפן די ענגלישע יידן פייערלעך אָפצור־האַלטן אין לאַנדאָן און אַנדערע מקומות אינעם קומענדיקן יאָר*).

היינט, ווי מיר ווייסן, זענען פאַראַן יידישע קהילות אין אַ סך גרעסערע און קלענערע שטעט אין ענגלאַנד, און די יידן נעמען אַ פולן אַנטייל אינעם געזעלשאַפטלעכן און פּאָליטישן לעבן פון לאַנד. זיי געניסן פון פולקאָמער פרייהייט אין יעדן זין פון וואָרט. זיי זענען אַרגאַניזירט אין קהילות, זיי האָבן די זעלבע רעכט ווי אַלע אַנדערע איינוואוינער אינעם לאַנד, און אין מערערע פּאַלן פאַרנעמען זיי חשובע פּאָסטנס אין דעם אַלגע־מיינעם לעבן פון דער באַפעלקערונג.

אינעם איצטיקן יאָר אַליין, למשל, איז דאָ אַ ייד וואָס פאַרנעמט דעם פּאָסטן פון אונטער־סעקרעטאַר פאַר אויסערלעכע ענינים אין דער ענגלישער רעגירונג. אַ צווייטער ייד איז לעצטנס אויסגעוויילט געוואָרן אַלס פאַרזיצער פון דעם שטאַט־ראַט אין לאַנדאָן גופא. אַ דריטער ייד — אַ באַקאַנטער סקולפּטאַר — איז באַשאַנקען געוואָרן מיטן אַדל־טיטול סער דורך דער ענגלישער קעניגין. אַ פערטער ייד איז אַקאַרשט באַשטימט געוואָרן אַלס ריכטער אין איינעם פון די העכסטע געריכטס־אינסטאַנצן...

---

* די אָפּהאַנדלונג איז דאָ פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין דער צעמבער 1954, לכבוד דעם פאַרקומענדיקן יוביליי.

אזוי אָז ווען מען אָבסערווירט די אַלגעמיינע לאַגע פֿון אונדזערע ברידער אין ענגלאַנד, קומט מען צום באַשלוס, אָז זיי זענען באַמת אָן אינטעגראַלער טייל פֿון דעם גאַנצן ענגלישן פֿאָלק. זיי האָבן די זעלבע פֿליכטן וואָס אַלע אַנדערע בירגער האָבן, און אויך די זעלבע רעכט ווי אַלע אַנדערע בירגער.

וועט דער לייענער מסתמא זיך וואונדערן, אָז אויב די לאַגע פֿון די יידן אין ענגלאַנד איז אַזאַ, טאָ וואָס־זשע איז די שמחה? אַז אַלץ איז נאָרמאַל, אָז די יידן האָבן נישט קיין ספּעציעלע גליקן, נאָר זיי זענען סיטואירט מיט אַלעמען צוגלייך, טאָ פֿאַר־ וואָס דאָרף מען זיך גרייטן צו פייערן עפּעס אַ ספּעציעלן יוביליי. דער ענטפּער איז אָבער קלאַר. טאַקע די דאָזיקע נאָרמאַל־ קייט איז אַ גרויסע דערגרייכונג. ווייל ווער עס קאָן די גע־ שיכטע פֿון די יידן אין ענגלאַנד וועט צוגעבן, אָז זייער היינטיקער מצב איז אַ גאָר גרויסער נצחון.

עס זענען געווען צייטן, ווען דער ייד האָט אין יענעם לאַנד קיין שום רעכט נישט געהאַט; ער איז בכלל אַלס בירגער נישט אַנערקענט געווען. עס איז אויך געווען אַ צייט, אַ גאָר לאַנגע צייט, ווען ער האָט אפילו נישט געטאַרט וואוינען אין ענגלאַנד.

און היינט, אָז נישט נאָר אין ענגלאַנד, נאָר אויך אין אַלע ענגליש־רעדנדיקע לענדער, פילט זיך דער ייד פֿריי און ער קאָן זיך נאָרמאַל אויסלעבן, איז עס אַ דערשיינונג מיט וועלכער דער ענגלישער ייד פֿרייט זיך באַמת טיף אין זיין האַרצן.

פֿאַר זיין איצטיקן מצב אין לאַנד האָט דער ענגלישער ייד שווער געקעמפט און אויך אַ סך געליטן. און אויף וויפיל עס איז מעגלעך פֿאַר אַ ייד צו האָבן אַ מזלדיקע שעה אין גלות, גרייט זיך דער ענגלישער ייד צו דערציילן וועגן זיין קאַמף און זיינע יסורים — טאַקע אין אַזאַ מזלדיקער שעה.

מיר האָבן דערמאָנט פֿריער, אָז דעם קומענדיקן יאָר וועט ווערן דריי־הונדערט יאָר זינט עס איז די יידן דערלויבט גע־ וואָרן צו וואוינען אין ענגלאַנד.

איינגנטלעך וואַלט געווען ריכטיקער צו זאָגן אָז דעמאָלט האָבן די יידן באַקומען דאָס רעכט זיך נאָך אַמאָל אין יענעם לאַנד צו באַזעצן. ווייל דער אמת איז אָז אונדזער קאָנטאַקט מיט ענגלאַנד איז אַ סך עלטער. און מיר ווילן טאַקע אָנהויבן אונ־

דער יידישער ישוב אין ענגלאַנד

דוער איבערבליק דאָ מיט די געשעענישן אין דער עלטערער תקופה פון יידישן ישוב אין ענגלאַנד.

*

ווען גענוי דער ייד איז צום ערשטן מאל אָנגעקומען קיין ענגלאַנד איז נישט לייכט פעסטצושטעלן. עס זענען פאראן טראַדיציעס וואָס זאָגן אַז נאָך אין די צייטן פון שלמה המלך האָבן יידן געוואוינט אין ענגלאַנד. דאָס זענען געווען די ישראלישע סוחרים, וועלכע זענען געפאָרן מיט די שיפן פון שלמה המלך און געפירט האַנדל מיט די ווייטע מדינות.

איין לעגענדע זאָגט אפילו, אַז די יידן פון די פאָרלירענע צען שבטים האָבן זיך מיט דער צייט פאָרוואַלגערט קיין ענגלאַנד. און כאַטש עס מעג קלינגען אַביסל פאַנטאַסטיש, זענען נאָך עדהיום דאָ ענגלענדער וואָס גלויבן אַז זיי שטאַמען טאַקע פון די עשרת השבטים.

אַן אַנדערע לעגענדע איז פאַרבונדן מיט אַן אַזוי גערופענעם קרויננגס־שטיין — אַ שטיין וואָס געפינט זיך אין דער וועסטמינ־סטער הויפט־קאַטעדרע אין לאַנדאָן, און וועגן וועלכן מען זאָגט אַז ער שטאַמט גאָר פון אונדזער אַמאַליקן בית־המקדש אין ירושלים.

אַזוי ווערט דערציילט, אַז ווען דאָס בית־המקדש איז חרוב געמאַכט געוואָרן דורך טיטוסן, און דאָס יידישע פּאַלק איז גע־גאַנגען אין גלות אַריין, האָט אַ יידישע פרינצעסין מיטגענומען מיט זיך אַ שטיין פון בית־המקדש אַלס אַנדענק. מיט דער צייט איז זי פאָרוואַגלט געוואָרן קיין ענגלאַנד און דאָרט חתונה געהאַט מיט אַ גויאישן פרינץ. דער שטיין איז אַזוי אַרום אַריבערגע־גאַנגען אין די הענט פון אַן ענגליש־אַריסטאָקראַטישער משפחה. ווען מיט יאָרן שפעטער איז פון אַט דער משפחה אויסגע־קליבן געוואָרן אַ קעניג איבערן לאַנד, האָט ער באַנוצט דעם שטיין פון ירושלים אַלס אַ טראָן, אויף וועלכן ער איז געקרוינט געוואָרן. דער שטיין איז דעמאָלט אַנגערופן געוואָרן דער קרוי־נונגס־שטיין. און ביזן היינטיקן טאָג איז אַנגענומען אַז ווען מען קרוינט אַ מלך אָדער אַ מלכה אין ענגלאַנד, באַנוצט מען דעם זעלבן שטיין. מען לייגט אים אַוועק אונטער דעם גאַלדענעם טראָן, אויף וועלכן די קרויננג קומט פאָר, און מען האָט די

גענוגטואונג צו וויסן אז ער — דער שטיין — איז פארבונדן מיט א גרויסער פארגאנגענהייט; ער שטאמט פון הייליקן בית-המקדש אין צמח-ליקן יידישן ירושלים.

צי די אלע דערציילונגען זענען אמת אדער לעגענדאריש איז, ווי געזאגט, שווער צו דערגיין. עס איז גאנץ מעגלעך, אז אין יענע ווייטע צייטן זענען אין ענגלאנד געווען איינצלנע יידן, אבער קיין גענויע ידיעות וועגן זיי האבן מיר נישט.

*

אזעלכע גענויע ידיעות הויבן מיר אן באקומען ערשט אין דעם עלפטן יארהונדערט פון דער געוויינלעכער צייט-רעכענונג. אין יענעם יארהונדערט איז פארגעקומען א מיליטערישע אינ-וואזיע קעגן ענגלאנד. א געוויסער פרינץ וויליאם פון אייראפע האט מיט איר אנגעפירט, און ער האט איינגענימען דאס לאנד אין יאר 1066. מיט א צייט שפעטער הויבן מיר אן צו הערן וועגן יידישע קהילות אין אזעלכע באקאנטע שטעט אין ענגלאנד ווי אקספארד און קעמברידזש און לאנדאן.

עס זעט אויס, אז דער זעלבער וויליאם דער באזיגער, וועלכער איז געווען צוערשט א פראנצויזישער פרינץ און נאך דעם געווארן ענגלישער קעניג, האט אליין דערמוטיקט יידן פון פראנקרייך אריבערצוקומען קיין ענגלאנד און דארט זיך צו באזעצן. ער האט דאס געטאן צוליב געוויסע טעמים, וועלכע האבן געדארפט דינען דער טובה פון זיין נייער מדינה.

אין יענע צייטן איז ענגלאנד געווען א פעאדאליש לאנד. די באפעלקערונג איז געווען צעטיילט אויף אריסטאקראטן און פויערים. דער קעניג איז געווען דער בעל-הבית פון גאנצן לאנד, און דעם באדן האט ער פאנאנדערגעטיילט צווישן די אריסטא-קראטן, וועלכע האבן פון זייער זייט אלס אפצאל געדארפט דעם קעניג צושטעלן א געוויסע צאל סאלדאטן, ווי אויך א טייל פון זייער לאנד-פראדוקציע.

די מאכט פונעם קעניג איז געווען אן אבסאלוטע. דאס פשוטע פאלק איז געווען פרימיטיוו, און איז געשטאנען אונטערן איינפלוס פון א שטרענג פאנאטישער קאטוילישער קירכע. אין די שטעט האבן געוואוינט א ביסל פריצים, און אויך די בעלי-

מלאכות וועלכע זענען געווען אַרגאַניזירט אין אַרבעטס־פאַר־באַנדן.

אין אַלגעמיין איז די ווירטשאַפט געווען — אפילו פאַר יענע יאָרן — אַ צוריקגעשטאַנענע. דער האַנדל האָט זיך באַ־זירט אויף אויסטויש, און דאָס געלט — אַלס אַ סיסטעם פון קויפן און צאָלן — איז נאָך זייער ווייניק געווען באַקאַנט. דער נייער קעניג האָט אָבער געהאַט איראָפּעאישע באַ־גריפן וועגן מסחר, און די אידייען האָט ער אויך געוואַלט איינ־פירן אין ענגלאַנד. צוליב דעם טאַקע האָט ער זיך גינסטיק צוגעקוקט ווי די יידן פון דעם איראָפּעאישן קאָנטינענט זענען אַריינגעקומען אין לאַנד, ווייל די יידן האָבן מיטגעבראַכט מיט זיך קאַפיטאַל ווי אויך פעאַיקייטן צו אַנטוויקלען דאָס עקאָנאָ־מישע לעבן.

אויף אַזאַ אופן האָבן די ערשטע יידן אין ענגלאַנד געבילדעט דעם מיטלשטאַנד. צוערשט האָבן זיי מצליח געווען. דאָס לאַנד האָט אויפגעלעבט. די אַריסטאָקראַטן האָבן זיך אַנגעבאַרגט יידיש געלט, און פאַר דעם געלט האָבן זיי זיך געלאָזט אויפבויען פאַלאַצן און פעסטונגען. די בישאָפן ווייטער האָבן פאַרן יידישן געלט געלאָזט אויפשטעלן קירכעס און קאַטעדראַס, און די באַ־פעלקערונג פון איר זייט האָט גענאָסן פון די סחורות וואָס די יידישע סוחרים האָבן אימפּאָרטירט פון אויסלאַנד.

נאָך מער צופרידן איז געווען דער קעניג אַליין. געזעצלעך איז ער געווען דער בעל־הבית, דער אייגנטימער, פון די יידן. ווייל לויטן געזעץ — וואָס איז היינט אַ ביסל שווער צו פאַר־שטיין — איז דער ייד נישט געווען קיין בירגער מיט אַלע אַנדערע בירגער צוגלייך, און ער האָט אויך נישט געקענט זיין אַנגע־שטעלט — ווי אַ סך פון דער האַלב־פאַרשקלאַפטער באַפעלקערונג זענען געווען — נישט ביים פריץ און נישט ביי דער קירכע.

דער ייד האָט אויך נישט געטאַרט באַזיצן קיין באַדן, און אויך נישט פאַרנעמען זיך מיט אַ מלאכה, ווייל דאָס אַלץ איז געווען פאַרבונדן מיט קריסטלעכע פליכטן און צערעמאָניעס. בעצם איז דער ייד געווען אַ פרעמדער אין לאַנד, און אויב ער האָט זיך געוואַלט אויפהאַלטן ערגעץ־וואו, האָט ער דאָס געקענט טאָן נאָר מיטן חסד פון דעם קעניג, וועלכער האָט אים געגעבן זיין קעניגלעכן שוץ. פאַר אַזאַ שוץ אָבער האָט דער ייד געמוזט

באצאלן מיט גרויסע געלטער, וועלכע זענען דעם קעניג זייער צונוץ געקומען.

אזוי ארום איז דער ייד געווען, אזוי צו זאגן, דאס אייגנטום פונעם קעניג, און אין אזא מצב האָט ער געהאַט געוויסע פריי-ווילעגייטעס. בכלל איז אים גאַנץ גוט געגאַנגען אין יענער תקופה, נעמענדיק אין באַטראַכט אַז אין לאַנד איז ער געווען נישט מער ווי אַ רעכטלאָזער וואַנדערער. דער גרעסטער טייל פון דער קאָמערציעלער און פינאַנציעלער טעטיקייט איז געווען ביי די יידן אין די הענט. זיי האָבן אויסגעבאַרגט זייער געלט, און זיי האָבן געמעגט נעמען אַ הויכן פּראָצענט פאַר זייערע הלואות. און מיט די הכנסות וואָס זיי האָבן געהאַט האָבן זיי אויפגעבויט מקום-קדוּשן און אַנדערע רעליגיעזע מוסדות, וואָס אַ יידישע קהילה דאַרף האָבן. און אזוי האָבן זיי זיך אויסגע-לעבט קולטורעל ווי עס פאַסט זיך פאַר פולע און באַוואוסטזי-ניקע יידן.

אַ לעבן פון פּריווילעגיעס, ווי גוט עס זאָל נישט זיין, איז אָבער נישט קיין נאַרמאַל לעבן. מען איז תמיד אָפהענגיק פונעם גוטן ווילן פון דעם בעל-הבית פון איין זייט, און פון דער אַנדער-רער זייט רופן די פּריווילעגיעס אַרויס קנאה און שנאה צווישן די נישט-פּריווילעגירטע שכנים. און אזא מצב האָט זיך באמת באַלד אַנגעהויבן באַווייזן אין ענגלאַנד.

אמת, דער ייד האָט מיט זיך מיטגעבראַכט הצלחה פאַרן לאַנד אַלס אַ גאַנצעס. אָבער ער אַליין איז געבליבן אויסגע-שלאָסן פון דער אַלגעמיינער געזעלשאַפט. דער זעלבער אַריס-טאַקראַט, וועלכער האָט געלעבט אין לוקסוס אויפן חשבון פון דעם ייד און מיט דער הילף פונעם ייד, האָט זיך אָפּגעזאָגט צוריק צו באַצאלן דעם ייד זיינע חובות. און גיי און טו אים עפעס...

ווייטער, דער גלח האָט געקוקט אויפן ייד ווי אויף אַ אומגלויביקן, כאַטש ער האָט ביי אים אַרויסגעליען שווערע סכומים געלט. און דער קעניג אַליין האָט נאָר געטראַכט — אַחוץ זיינע מלוכה-ענינים — ווי אזוי אַרויסצומעלקן וואָס מער געלט פון זיינע שוץלינגען...

דער יידישער ישוב אין ענגלאנד

מען דערציילט, אז אין דער באקאנטער שטאט בריסטאל איז געווען א ייד, פון וועלכן דער קעניג האט געוואלט ארויס- באקומען א גרויסן סכום געלט. אזוי ווי דער ייד האט אבער דאס געלט נישט געהאט, האט דער קעניג באפוילן, אז מען זאל דעם ייד ארויסשלעפן איין צאן יעדן טאג — ביז ער וועט דאס געלט צושטעלן. און אזוי איז געווען, ביז א פאר אנדערע יידן האבן זיך צוזאמענגענומען און דעם נויטיקן סכום באצאלט אין גאמען פון זייער לייבדיקן ברודער-ייד.

מיט דער צייט האט זיך דער מצב נאך מער פארשארפט. עס האבן זיך אנגעהויבן רדיפות אויף די יידן, און די רדיפות זענען וואס אמאל שטארקער געווארן צוליב סיבות וואס האבן בעצם גאר קיין שייכות נישט געהאט מיט די יידן. די רדיפות האבן זיך פארשטארקט צוליב די טיפע סיכסוכים וואס די אריס- טאקראטן האבן געהאט מיטן קעניג אליין.

די אריסטאקראטן האבן געוואוסט, אז די מאכט פון קעניג הענגט אפ פון דעם געלט וואס ער באקומט פון די יידן. איז כדי אפצושוואכן דעם קעניג זייערן, האבן זיי ארגאניזירט פאר גראמען אויף די יידן און צעראבעוועט די יידישע פארמעגנס, אזוי אז דער קעניג זאל פון די יידן מער קיין גרויסע הכנסות נישט קענען האבן.

אזעלכע פאגראמען זענען פארגעקומען יעדע עטלעכע יאר, און אין פארשידענע שטעט. דער בלוטיקסטער פאגראם איז פארגעקומען אין יאר 1189, אין דער שטאט יארק, און אין דער שחיטה איז כמעט די גאנצע יארקער יידישע קהילה אומגעקומען. די גויים האבן אויך אין דער זעלבער צייט גענומען די גע- לעגנהייט צו פארברענען די ביכער אין וועלכע זייערע גרויסע חובות זענען געווען פארשריבן. שוין יענע אריסטאקראטן זענען דאס געווען...

*

אויך רעליגיעזע טעמים האבן בייגעטראגן צו דער אנטי- יידישער שנאה-קאמפיין.

אין יענע יארן זענען פארגעקומען די אזוי גערופענע קרייץ- צוגן, דורך וועלכע די קריסטלעכע וועלט האט געוואלט ארויס- רייסן ארץ-ישראל — מכלומרשט זייער הייליק לאנד — פון

י צ ח ק ר א פ א פ א ר ט

מוזולמענישע הענט. אָבער דער קריסטלעכער גוי האָט זיך געפרעגט, למשל, צו וואָס דאַרף ער גיין קעמפן מיטן מוזולמע-נישן אומגלויביקן אין ווייטן ארץ-ישראל, בשעת ער קאָן קעמפן קעגן די יידישע אומגלויביקע ביי זיך אין דער היים!

און אזוי האָבן זיך אָנגעהויבן די אַקטיווע רעליגיעזע רדי-פות ראשית אין אייראָפּע, און נאָך דעם האָבן זיי זיך אַריבער-געטראָגן אויך קיין ענגלאַנד.

סתם רודפן פאַסט דאָך אָבער נישט! האָט מען אויסגעפונען פאַרשידענע באַשולדיקונגען קעגן די יידן. מען האָט זיי באַשולדיקט, למשל, אַז זיי באַליידיקן די קריסטלעכע הייליקטימער. און דאָס ערגסטע איז געווען, וואָס מען האָט אויף די יידן אויסגעטראַכט דעם בילבול פון עלילת-דם, דאָס הייסט, אַז זיי באַנוצן גויאיש בלוט פאַר זייערע רעליגיעזע גע-ברויכן אויף פסח.

ענגלאַנד איז בעצם געווען די ערשטע מדינה אין דער וועלט, אין וועלכער מ'האַט פאַרפירט קעגן די יידן פראָצעסן וועגן ריטועלן מאָרד.

אין משך פון אַ הונדערט יאָר זענען אין ענגלאַנד פאַרגע-קומען אַן ערך צען אַזעלכע פראָצעסן. פאַרשטייט זיך אויך, אַז ביי יעדן פראָצעס פון עלילת-דם האָט מען די יידן פאַרגראַמירט אַן רחמנות.

די יידן האָבן זיך אַרומגעזען אַז זייער לאַגע איז טרויעריק, און זיי האָבן אָפּעלירט, אַז מען זאָל זיי דערלויבן צו פאַרלאָזן דאָס לאַנד. דער עקאָנאָמישער נוצן זייערער איז אָבער געווען צו גרויס פאַרן קעניג אַז ער זאָל מסכים זיין אויף זייער בקשה. און אזוי זענען זיי דערווייל פאַרבליבן אין לאַנד ווייטער צו ליידן. מ'האַט ביי זיי די שולן קאַנפּיסקירט און זיי איבערגעגעבן פאַר די קריסטלעכע קלויסטערס. און מען האָט זיי געצוואונגען צו טראָגן די געלע לאַטע, כדי די גוים זאָלן זיי קענען לייכטער דערקענען. די יסורים זענען באמת געווען אין-לשער — ביז עס איז געקומען צום טראָג אַ פרומער קעניג; א פרומער — ווייל ער האָט זיך צוגעהערט צו דער עצה פון דער קאַטוילישער קירכע, אַז מען זאָל די יידן פון ענגלאַנד אין גאַנצן פאַרטרייבן.

*

דער יידישער ישוב אין ענגלאַנד

ערוואַרד דער דריטער האָט דער קעניג געהייסן. און אין יאָר 1290 האָט ער אַרויסגעגעבן אַ גזירה, אַז די יידן מוזן דאָס לאַנד פאַרלאָזן. די יידן האָבן פון דער גזירה גאָר קיין עגמת־נפש נישט געהאַט. מיט דעם ביסל האָב־אוי־גוטס וואָס איז זיי פאַרבליבן זענען זיי אַרויף אויף די שיפן, וועלכע האָבן זיי באַ־דאַרפט אַריבערפירן קיין פראַנקרייך פון וואַנען זייערע עלטערן זענען אַמאָל קיין ענגלאַנד געקומען. אָבער זייערע יסורים -- זעט אויס -- האָבן זיך נאָך נישט געהאַט פאַרענדיקט. ווייל ווען זיי זענען שוין געווען אויפן וואַסער האָבן עטלעכע קאַפּי־טאַנען ספּעציעל געעפנט די אונטערשטע טיילן פון זייערע שיפן, און בי־ים האָבן זיי גורם געווען, אַז הונדערטער יידן זענען פשוט דערטרונקען געוואָרן.

דאָס ביסל פאַרמעגן וואָס די יידן האָבן מיט זיך געהאַט, פאַרשטייט זיך, האָבן די קאַפיטאַנען פאַר זיך צוגענומען. אמת, שפּעטער האָט מען די קאַפיטאַנען געכאַפט און באַשטראַפט פאַר זייערע אכזריותדיקע מעשים. אָבער דאָס האָט זייערע קרבנות שוין גאַרנישט געהאַלפן.

אַזוי איז געקומען דער סוף פונעם ערשטן קאַפיטל פון אונדזער געשיכטע אין ענגלאַנד. נישט קיין גליקלעך קאַפיטל. אָבער מוטיק און -- גלאַררייך. ווייל איידער זיי האָבן גענומען דעם וואַנדער־שטעקן און געלאָזט זיך גיין אין אַ נייעם גלות אַריין, האָט די קירכע זיי פאַרגעשלאָגן אַנצונעמען די קריסטלעכע רעליגיע און דעמאָלט וועט מען זיי דערלויבן צו פאַרבלייבן אין לאַנד. דער ייד האָט אָבער אָפּגעוואָרפן דעם פאַרשלאָג -- ווי ער האָט דאָס אומציייליקע מאָל געטאָן אויך אין אַנדערע רשעותדיקע לענדער. ער וועט אין גלות גיין און ליידן פאַר זיין יידישקייט, און ער וועט קעמפן אַזוי לאַנג ביז ער וועט פאַר זיך אויסקעמפן די רעכט צו לעבן אַלס אַ ייד...

עס וועט לאַנג דויערן ביז ער וועט אַזעלכע רעכט האָבן פאַר זיך אויסגעקעמפט. און דערווייל -- --

*

אַ סך יאָרן גייען אַריבער נאָכן גירוש ענגלאַנד, און קיין אַרגאַניזירט יידיש לעבן איז אין ענגלאַנד נישטאַ. אפשר געפיגען זיך אַ פאַר יידן דאָ און דאָרט, אָבער מען ווייסט פון זיי גאַנץ

ווייניק, אפיציעל איז די יידן פארבאטן צו וואוינען אינעם לאַנד.

די געשעענישן אין איראפע זענען אבער אַזעלכע, אַז די יידן קאָנען נישט בלייבן זיצן אויף איין אַרט. פון איין זייט קומט פאַר די גרויזאַמע אַרויסטרייבונג פון די יידן פון שפּאַניע. פון דער אנדערער זייט קומט פאַר די אַנטדעקונג פון אַמעריקע — און דער מענטשלעכער גייסט ווערט פרייער און ברייטער. טראַץ דער שפּאַנישער אינקוויזיציע, ווילן איצט יחידים און פעלקער אַראַפּוואַרפן פון זיך דעם שווערן יאָך פון דעם קאַטוילישן פּויפּסט.

די וועלט גייט שטופּנווייז איבער פון דעם אַלטן פעאַדאַלן סיסטעם צו דעם נייעם קאַפיטאַליסטישן סיסטעם. דער האַנדל צווישן די לענדער ווערט אַנטוויקלט. און אין דעם דאָזיקן האַנדל שפּילן די יידן אַ באַדייטנדיקע ראָל.

אַ שפּאַניש-יידישע משפּחה, למשל, האָט קרובים אין האַלאַנד און אין איטאַליע, אַזוי אַז עס איז פאַר איר לייכט אַנצו-האַלטן פאַרשידענע געשעפטס-קאַנטאַקטן מיט אנדערע לענדער. און אַזוי אַרום, שטילערהייט, דרינגען די יידן אויך אַריין קיין ענגלאַנד און הויבן אַן האַנדלען און אויסאיבן פאַרשידענע עקאָ-נאָמישע פּונקציעס.

זיי זאָגן אַבער נישט אויס, אַז זיי זענען יידן. פאַר דער גאַס זענען זיי קריסטן, אַבער צווישן זיך לעבן זיי אַלס יידן. איין אַזאַ באַהאַלטענער ייד — אַ מאַראַנאַ — איז גאַר דער שפּאַנישער אַמבאַסאַדאָר אין לאַנדאָן. אינעם הויז פון דער אַמבאַסאַדע האָט ער אַ קירכעלע, וואו די שפּאַנישע איינוואוינער קומען זיך צוזאַמען אַפּצוהאַלטן זייער גאַטעס-דינסט יעדן זונטיק. אין דער אמתן אַבער איז דאָס אַ שולעכל, וואו יידישע סוחרים קומען זיך צוזאַמען יעדן שבת כדי צו דאווענען מיט מנין.

*

מיר זענען איצט אין מיטן פון זיבעצעטן יאָרהונדערט. אין ענגלאַנד קומט פאַר אַ בירגער-קריג. דער קעניג אַנטלויפט און דאָס לאַנד ווערט אויס מאַנאַרכיע. עס קומט דער אַנפירער פון דער רעוואַלוציע, אַליווער קראַמוועל, און פירט איין א רעפּוב-ליקאַנישע רעגירונג. אַ נייע ריכטונג — גאַר ליבעראַל פאַר

יענע צייטן — לאַזט זיך באַמערקן ביי געוויסע שיכטן פון פּאָלק.

די קאטוילישע קירכע פאַרלירט איר איינפלוס, און דאָס רוב ענגלענדער ווערן פּראָטעסטאַנטן. צווישן אַנדערע שטודירן זיי דעם תנ"ך און די העברעאישע שפראַך, און זיי ווילן זיך באַקענען מיטן יידישן פּאָלק צו וועמען גאָט האָט דעם תנ"ך געגעבן.

פאַרשידענע פּאַמפלעטן זענען אין יענע יאָרן דערשינען. די שרייבער פון די פּאַמפלעטן — אַ סך פון זיי אַנאָנים — האָבן געפאַדערט, אַז מען זאָל די יידן דערלויבן צוריק זיך צו באַזעצן אין לאַנד. ביסלעכווייז איז מען געוואָר געוואָרן, אַז עס געפינען זיך אין לאַנדאַן אַ פּאַר צענדליק יידישע משפחות. און אַליווער קראָמוועל — דער פּראָטעקטאָר פון לאַנד — איז גראַד צופרידן מיט די יידן. ווייל, ראשית, זענען זיי סוחרים אויף אַ גרויסן מאַסשטאַב און זיי אַנטוויקלען די רייכטימער פון ענגלאַנד. און, שנית, ווייסט ער אַז די יידישע סוחרים שטעלן אים צו גענויע ידיעות וועגן דעם פאַרטריבענעם ענגלישן קעניג. עס זענען געהיימע ידיעות, און די ידיעות, פאַרשטייט זיך, זענען פאַר קראָמוועלן אויסערגעוויינלעך וויכטיק...

און אין אַזאַ אַטמאָספּער קומט אויף דער סצענע אַ גייסט־רייכער און וואַרעם־האַרציקער ייד מיטן נאָמען מנשה בן ישראל.

אייגנטלעך איז ער אַ רב אין אַמסטערדאַם, אין האַלאַנד; ער איז אַ גרויסער למדן, אַ דענקער, און ער שטייט אין פאַר־בינדונג מיט אַ סך גויאישע געלערנטע אין יענער צייט. אָבער זיינע מחשבות זענען באַזונדערס שטאַרק קאַנצענטרירט אויף זיין אייגן פּאָלק. ער ווייסט וועגן די שחיתות, וועלכע זענען נישט לאַנג צוריק פאַרגעקומען אין פּוילן אין די טעג פון כמיעלניצקי, ישׁו, און ער האָט זיך געטראָפן מיט מערערע יידישע פּליטים, וועלכע זענען אַנגעקומען קיין אַמסטערדאַם. זיין האַרץ איז געווען פול מיט צער צוליב די גרויזאמע ליידן וואָס זיינע ברידער האָבן געליטן פון די קאָזאַקן.

אַט פאַר זיי, פון מזרח־איראָפּע, ווי אויך פאַר די שפּאַנישע יידן, וועלכע זענען אַלס אַנוסים אַנטלאָפן פון דער שפּאַנישער אינקוויזיציע, האָט מנשה בן ישראל איצט געזוכט אַ מקום מנוחה.

און מיט דעם צוועק אין געדאנק האָט ער אָנגעשריבן אַ בוך אונטערן טיטול די האָפּטנונג פון ישראל. און אין דעם דאָזיקן בוך האָט מנשה בן ישראל אַרויסגע- זאָגט אַ גאָר אַריגינעלע טעאָריע. די יידן האָפּן, אַז משיח וועט באַלד קומען — האָט ער דערקלערט — און משיח וועט ברענגען אַ ישועה פאַר דער גאַנצער וועלט. איידער משיח קאָן אָבער קומען, מוזן די יידן זיין פאַרשפּרייט אין אַלע לענדער. און אַזוי ווי ענגלאַנד איז די איינציקע מדינה אין וועלכער עס געפינען זיך נישט קיין יידן, איז געוואונטשן אַז ענגלאַנד זאָל עפענען די טויערן בכדי יידן זאָלן זיך דאָרט קאָנען באַזעצן צוגלייך מיט אַנדערע דאָרטיקע איינוואוינער. און אַזוי אַרום וועט מען צו- איילן דאָס קומען פון משיחן.

*

דאָס בוך האָט דער מחבר געווידמעט דעם ענגלישן פאַר- לאַמענט, מיט אַליווער קראַמוועל בראש. און אַזוי ווי די באַפעלקערונג אין ענגלאַנד האָט זיך דעמאָלט שטאַרק פאַראינטערעסירט מיט דער יידישער פּראַגע. און אויך מיט די אויסזיכטן פון אַ וועלט-דערלייזונג, האָט די רעגירונג איינגעלאָדן מנשה בן ישראל אַריבערצוקומען קיין ענגלאַנד כדי איבערצורעדן דעם גאַנצן ענין. אין יאָר 1655, דאָס הייסט מיט דריי הונדערט יאָר צוריק, איז מנשה בן ישראל טאַקע אָנגעקומען קיין ענגלאַנד. די רעגירונג האָט באַשטימט אַ ספּעציעלן קאָמיטעט אויסצופאַרשן פאַרשידענע פּראָבלעמען אין דעם צוזאַמענהאַנג. באַזונדערס האָט דער קאָמיטעט געדאַרפט אויפקלערן צוויי פּראָגן, ערשטנס, צי עס איז געזעצלעך אַריינצולאָזן יידן קיין ענגלאַנד, און צווייטנס, אויב עס איז געזעצלעך, אויף וועלכע באַדינגונגען זאָל מען זיי אַריינלאָזן.

אויף דער ערשטער פּראַגע האָט מען לייכט געפונען אַ ליי- זונג. די ריכטער, וועלכע האָבן זיך באַטייליקן אין דעם קאָמי- טעט, האָבן פעסטגעשטעלט אַז עס איז נישטאָ קיין געזעץ, וואָס זאָל פאַרבאָטן יידן זיך צוריקצוקערן קיין ענגלאַנד. אויף דער צווייטער פּראַגע האָט דער קאָמיטעט נישט געקענט ענטפּערן, ווייל די מיינונגען פון די מיטגלידער זענען געווען פאַרשידן. אייניקע פון זיי האָבן זיך אַרויסגעזאָגט, אַז

דער יידישער ישוב אין ענגלאַנד

מען זאל די יידן אריינלאָזן אָן שום באַדינגונגען בכלל. אָבער די ענגלישע סוחרים האָבן זיך קעגנגעשטעלט, ווייל זיי האָבן נישט געוואָלט האָבן קיין נייע קאָנקורענטן. אויך די גלחים אין דעם קאָמיטעט האָבן זיך קעגנגעשטעלט, פאַרשטענדלעך, ווייל זיי האָבן נישט געוואָלט האָבן קיין אומ-גלויביקע אין זייער לאַנד.

די גאַנצע צייט איז מנשה בן ישראל געווען אין לאַנדאָן, געהאַלטן דעם פינגער אויפן פולס פון די באַטראַכטונגען פונעם רעגירונגס-קאָמיטעט, און ער האָט צוגעשטעלט איין פעטיציע נאָך דער אַנדערער.

און אזוי ווי ער האָט געשריבן פעטיציעס פאַר אַריינלאָזן יידן קיין ענגלאַנד, אזוי האָבן אַנדערע געשריבן פעטיציעס קעגן אַריינלאָזן די יידן.

אין אַזעלכע באַדינגונגען האָט דער קאָמיטעט אָפּגעהאַלטן אַ ריי קאָנפּערענצן, און עס איז צו גאַרנישט געקומען. אַליווער קראַמוועל, וועלכער האָט זיך באַטייליקט אין די באַראַטונגען, האָט זיך נאָך איין אַזאָ קאָנפּערענץ אויפגעשטעלט פון טיש, און אויפגעלייזט דעם קאָמיטעט.

*

ווען דער קאָמיטעט איז אויפגעלייזט געוואָרן האָבן די יידן, וועלכע זענען דעמאָלט געווען אין לאַנדאָן, מורא באַקומען, אַז מען וועט איצט קעגן זיי אַרויסטרעטן. דער רעפּובליקאַנער אַליווער קראַמוועל האָט זיי אָבער פאַרזיכערט, אַז עס וועט זיי קיין שלעכטס נישט געשען. ער האָט געוואוסט וויפיל נוצן דאָס לאַנד האָט פון זיי, און ער האָט זיי גענומען אונטער דער שוץ פון זיין רעגירונג. אזוי אַרום האָבן זיך די לאַנדאָנער יידן באַרואיקט. מנשה בן ישראל אַליין איז אָבער געווען ביטער אַנטוישט פון דעם אויסגאַנג פון דער אינטערווענץ זיינער. ער איז געקו-מען בעטן, אַז מען זאל די אויסלעדישע יידן אַריינלאָזן און זיי געבן פולע רעכט, און איצט — וואָס? די וועלט איז פאַר אים טונקל געוואָרן. צוריקקומענדיק קיין אַמסטערדאַם איז ער קראַנק געוואָרן, און נאָך אַ פאַר חדשים איז ער נפטר געוואָרן. אויב אָבער די שתדלנות פון מנשה בן ישראל האָט נישט געבראַכט קיין דירעקטע פרוכטן, דאָך האָט זי אַ סך אויפגעטאָן

אין אן אנדערער ריכטונג. זי האט, אזוי צו זאגן, אוועקגע-
שטעלט די יידן-פראגע אויפן סדר-היום אין ענגלאנד. די
עפנטלעכע מיינונג האט געמוזט ענטפערן, צי מען וועט דער-
לויבן אַרטיקע יידן זיך איינצובירגערן אין לאַנד, צי נישט.

ווי שוין דערמאָנט, איז ענגלאַנד דעמאָלט געוואָרן אַ פּראָ-
טעסטאַנטישע מדינה. די מערהייט פון דער באַפעלקערונג האָט
פאַרלאָזן די קאַטוילישע קירכע מיטן פּויפּסט, און זי האָט זיך
אַנגעהויבן צוריקקערן צו דעם תנ"ך אַלס דעם יסוד פון דער
ריינער אמונה. עס איז אזוי ווייט דערגאַנגען, אַז עס זענען
געווען קרייזן וואָס האָבן געוואָלט איינפירן אין ענגלאַנד פאַר-
שידענע פאַראַרדענונגען פונעם תנ"ך.

אזוי למשל האָט מען געוואָלט איינפירן, אַז דער פאַרלאָ-
מענט זאָל האָבן זיבעציק מיטגלידער, ווי עס האָט געהאַט דער
אַמאַליקער סנהדרין. מען האָט אויך געוואָלט איינפירן דעם
שבת אַלס דעם וועכנטלעכן רו-טאָג, אַנשטאַט זונטיק. אַ סך
ענגלענדער האָבן געטוישט זייערע גויאישע געמען אויף
תנ"כישע געמען. און אין אַט דער באַוועגונג פון צוריקגיין צום
תנ"ך איז געשאַפן געוואָרן אַ סימפּאָטישע אַטמאָספּער פאַר די
יידן.

מיט דער צייט האָט זיך די סימפּאָטיע נאָך טיפּער איינגע-
וואַרצלט אינעם ענגלישן כאַראַקטער. און ווען — שפעטער —
ענגלאַנד איז צוריק געוואָרן אַ מאָנאַרכיע, און מען האָט פאַר-
מסרט די יידן ביים נייעם קעניג, האָט דער קעניג אָפּגעוואָרפן די
אונטערגעטראַגענע מסירות. נאָך מער, ער האָט געלאָזט וויסן,
אַ זיין וואונטש איז אַז מען זאָל די יידן נישט טשעפען צוליב
דעם וואָס זיי זענען יידן. און זינט דעמאָלט זענען די יידן
אַרויסגעטראָטן אין דער עפּנטלעכקייט אַלס יידן, און זיך מער
נישט אַרומגעדרייט אינקאַגניטאַ, אזוי צו זאָגן.

עס האָט נישט לאַנג געדויערט און די יידן האָבן אויפגע-
שטעלט צוויי שולן, איינע פאַר די ספרדים און די אנדערע פאַר די
אַשכּנזים. אויך אַ רב האָבן זיי באַלד אויפגענומען, און אַרגאַני-
זירט די ענינים פון שחיטה און כשרות, און געשאַפן אויך אַ
בית-עלמין. אזוי אַרום איז דאָס יידישע קהילה-לעבן אין ענג-
לאַנד צוריק אויפגעבויט געוואָרן.

*

עס איז אינטערעסאַנט צו דערמאָנען, אַז אין יענער צייט האָט געלעבט אין ענגלאַנד אַ גויאישער שרייבער מיטן נאָמען סעמיועל פּיפּס, און ביז היינט געדענקט מען אים צוליב די גאָר טשעקאָווע טאַג-ביכער וואָס ער האָט נאָך זיך איבערגעלאָזט. אַלץ האָט דער דאָזיקער סעמיועל פּיפּס געוואָלט מיטמאַכן, אויף אַלעס איז ער גאָר ניגעריק געווען, און אַלץ וואָס ער האָט געזען האָט ער פאַרצייכנט אין זיינע דערמאָנטע טאַג-ביכער. צווישן אַנדערע האָט ער איבערגעלאָזט די פּאָלגנדיקע באַ- שרייבונג וועגן זיינע איינדרוקן פון די יידן פון יענע יאָרן. אין מאָל, דערציילט ער, האָט ער באַזוכט די ספרדישע שול אין לאַנדאָן. עס איז גראָד געווען שמחת-תורה, און ער האָט זיך צוגעזען ווי די יידן מאַכן זייערע הקפות. און ער שרייבט, אַז די יידן האָבן געטאַנצט מיט דער תורה, און געזונגען און געטומלט — און פאַרשטייט זיך אַז דאָס אַלץ האָט אים, דעם גויאישן שריי- בער, נישט אַזוי שטאַרק געפעלן. ווייל ווי קומט, אַז אין אַ שול, וואו מען דאַרף קומען דאווענען, זאָל מען טאַנצן און זינגען און שרייען?

און נאָך איין זאך האָט דעם סעמיועל פּיפּס נישט געפעלן. ער דערציילט, אַז ווען ער איז געווען אין דער שול, האָט ער באַמערקט ווי אַ ייד טראָגט אַ שטיק טוך אין זיין טאַש. און ווען עס מאַכט זיך, אַז ער — דער ייד — דאַרף אויסשפּייען, איז אַנשטאַט אויסשפּייען אויף דער פּאָדלאַגע, ווי די גאַנצע וועלט טוט דאָס, נעמט גאָר דער ייד אַרויס דאָס טיכל פון זיין טאַש און שפּייט אין אים אַריין...

עס זעט אויס, אַז אין יענער צייט איז דאָס טאַשן-טיכל נאָך נישט געווען באַקאַנט צווישן דער אַלגעמיינער באַפעלקער- רונג, און אויך ביי דעם שרייבער סעמיועל פּיפּס איז עס געווען אַ נאָווינע. אַזוי אַז ווען דער ייד — צוליב היגייענישע טעמים — באַנצט זיך יאָ מיט אַזאַ טיכל, מאַכט עס אויף דעם ענגלישן טאַג-בוך שרייבער אַ קאָמישן איינדרוק...

אין אַלגעמיין האָבן די יידן דערווייל געלעבט גאַנץ רואיק. ביסלעכווייז האָט זיך זייער צאָל פאַרגרעסערט. אַ טייל זענען געווען פשוטע אַרבעטער אָדער פּעדלער. אַנדערע האָבן זיך פאַרנומען מיט פינאַנץ און גרויס-האַנדל. אַ טייל יידן זענען אויך רייך געוואָרן.

אבער טראָץ דעם אַלעם האָבן זיי זיך געפילט ווי פרעמדע אין אַט דעם צווייטן קאָפיטל פון דער יידישער געשיכטע אין ענגלאַנד. אַזוי האָט געדויערט אַ הונדערט יאָר, ביזן מיטן פּון דעם אַכצענטן יאָרהונדערט, ווען — — —

*

די יידן האָבן אָנגעהויבן פּילן, אַז עס איז נישט גענוג אַז מען טשעפעט זיי נישט. דאָס לעבן זייערס האָט עפעס אויסגעזען ווי עס וואָלט געווען געהאַנגען אין די לופטן. עס איז עפעס נישט געווען קיין לעבן פון אַ פּולן מענטש.

אַז אַ ייד איז, למשל, געבוירן געוואָרן אין ענגלאַנד, איז ער געוואָרן אַן ענגלישער בירגער. אויב אָבער ער האָט געמאַכט אַ צוואה און איבערגעלאָזט זיין פאַרמעגן פאַר אַ יידישער אינ-סטיטוציע, פּלעגט די רעגירונג פּסקענען, אַז די צוואה איז אומ-געזעצליך, און זי האָט דאָס פאַרמעגן צוגענומען אויף גויאישע צוועקן.

אַז אַ ייד האָט חתונה געהאַט, האָט מען זיין חתונה נישט אָנערקענט פון געזעצליכן שטאַנדפּונקט.

אַז אַן אויסלענדישער ייד האָט געוואוינט אין ענגלאַנד און האָט זיך געוואָלט נאַטוראַליזירן, האָט מען אים קיין ביר-גערשאַפט נישט געוואָלט געבן. אַז אַ ייד האָט זיך געוואָלט פאַרנעמען מיט לאַנד-אַרבעט, האָט מען אים נישט דערלויבט צו קויפן קיין באַדן. אַז ער האָט געוואָלט שטודירן אויף אַן אונג-ווערזיטעט האָט מען אים קיין דיפּלאָם נישט אַרויסגעגעבן, אַז ער זאָל קענען פּראַקטיצירן אַלס אַ דאָקטאָר אָדער אַן אַדוואָקאַט.

מען האָט דעם ייד נישט געטשעפעט, אָבער מען האָט אים אויך קיין שום רעכט נישט געגעבן. איז דער ייד איצט גרייט געווען אָנצוהויבן צו קעמפן פאַר די זעלבע רעכט וואָס עס האָבן געהאַט אַלע אַנדערע בירגער. און דער קאַמף איז גאַר נישט לייכט געווען.

אמת, עס זענען געווען פריינטלעכע עלעמענטן צווישן דער באַפעלקערונג. אָבער בדרך כלל איז נאָך געווען אַ שאַרפע קנאה-שנאה לגבי די יידן. און צו דעם האָט אין אַ געוויסער מאָס בייגעטראָגן אויך אַ מין אַנטיסעמיטישע ליטעראַטור וואָס האָט זיך דעמאָלט באַוווּן. אָדער איז נאָך דערשינען אין פּריער-דיקע יאָרן.

פון צווישן אנדערע אַזעלכע ליטעראַרישע שאַפונגען גע-
דענקען מיר אַמבעסטן, למשל, די דראַמע דער סוחר פון ווענע-
ציע פונעם באַרימטן וויליאַם שעקספּיר. די דאָזיקע דראַמע איז
פאַרפאַסט געוואָרן אין אַ צייט ווען עס זענען אין ענגלאַנד קיין
יידן נישט געווען, און שעקספּיר האָט גענומען אַ מענטש מיטן
נאָמען שײלאַק, געמאַכט פון אים אַן אומסימפּאַטישן יידישן טיפּ,
און אַלס אַזעלכן אים פאַרגעשטעלט פאַר דער עפנטלעכקייט.
אין דער אמתן איז די שײלאַק־כאַראַקטעריזאַציע געווען אַ
מיאוסער בילבול אויפן יידישן פּאַלק. דאָך האָט די גויאישע
וועלט זי אַנגענומען, און עד היום איז דער שמוץ פאַרבליבן.

*

אַ לעבעדיקער מענטש אָבער לאַזט זיך נישט באַגרענעצן אַן
אַ פאַרוואַס. זענען טאַקע געווען יידן, וואָס — כדי צו מאַכן אַ
קאַריערע — האָבן זיי אויפגעגעבן זייער יידישקייט און אַנגע-
נומען דעם קריסטלעכן גלויבן. צווישן אַזעלכע איז געווען די
משפּחה ד'איזראַעלי, וועלכע האָט זיך רח"ל געשמדט. און אַ
זון פון דער משפּחה — בענדזשאַמין ד'איזראַעלי — איז שפּעטער
געוואָרן דער פרעמיער־מיניסטער פון ענגלאַנד.

אָבער די גרויסע מערהייט פון יידן האָבן נישט געוואַלט
גיין אין די טריט פון די ד'איזראַעליס. פאַרקערט, זיי האָבן זיך
געשטאַרקט אַלס יידן, און זייערע אַנפירער האָבן געגרינדעט
דעם באַקאַנטן יידישן באַאַרד אַ דעפּוטיט אין לאַנדאָן.

אינעם פון די אויפגאַבן וואָס די יידן האָבן זיך געשטעלט
איז געווען דורכצוועצן זייער פאַרלאַנג, אַז דאָס לאַנד זאָל זיי
אַנערקענען אַלס פולע בירגער. די נעגאַטיווע פרייהייט — דאָס
וואָס מען האָט זיי נישט געטשעפעט — האָט זיי מער נישט באַ-
פרידיקט. זיי האָבן פאַרלאַנגט אַ פּאַזיטיווע פרייהייט. זיי האָבן
געוואַלט זיך פריי אויסלעבן אויף אַלע געביטן פון מענטשלעכן
שטרעבן, און זייער פרייהייט האָבן זיי שטופּנווייז דערגרייכט.

אין יאָר 1753 האָט דער ענגלישער פאַרלאַמענט אַרויסגע-
געבן אַ געזעץ, לויט וועלכן אַ פרעמדער ייד פון אויסלאַנד האָט
זיך געקענט נאַטוראַליזירן. אינעם זעלבן יאָר זענען אויך
יידישע חתונות אַנערקענט געוואָרן אַלס געזעצלעכע חתונות.
מיר דאַרפן געדענקען, אַז אין יענע יאָרן האָט זיך דאָס

גאנצע וועלטלעכע לעבן אָנגעהויבן מאַדערניזירן. ענגלאַנד האָט אָנגעהויבן ווערן אַ וועלט־אימפעריע, מיט קאָלאָניעס אין אַלע וועלט־טיילן. אַלס אַזאַ אימפעריע האָט די רעגירונג איינ־געזען, אַז זי מוז אָנהויבן אַרויסווייזן מער טאַלעראַנץ לגבי די פאַרשידענע פעלקער, וואָס וואוינען אין די ענגלישע לענדער. און דאָך איז איר שווער געווען עפעס אַנצונעמען דעם היסטאָרישן שריט און צו געבן די יידן פּולע גלייכבאַרעכטיקונג.

*

דערווייל איז געשען אַן אַנדערע זאַך. די וועלט האָט באַ־קומען גרויס דרך־דרך פאַר ענגלאַנד אַלס אַן אימפעריע. און אַזאַ דרך־דרך האָט די וועלט אויך אָנגעהויבן אַרויסווייזן פאַר די ענגלישע יידן.

דאָס איז געווען אַ צייט, ווען די יידן האָבן געליטן פאַר־פּאָלגונגען אין אַפריקע און אין רוסלאַנד און אין דער טערקישער אימפעריע. און ווען דאָס ענגלישע יידנטום האָט וועגן דעם גע־הערט, איז עס אויפגעצייטערט געוואָרן. און הגם זיי — די ענג־לישע יידן — האָבן אַליין ביי זיך אין לאַנד קיין פּולע רעכט נישט געהאַט, האָבן זיי זיך דאָך געפילט גענוג שטאַרק אַרויסצוטרעטן און צו אינטערווענירן לטובת זייערע ברידער אין אַנדערע לענדער.

דאָס איז געטאָן געוואָרן דורכן יידישן באַאַרד אַף דעפּיוטיס, מיט וועלכן עס האָט דעמאָלט אָנגעפירט דער באַקאַנטער משה מאַנטעפיאַרע.

דער דאָזיקער משה מאַנטעפיאַרע איז געווען אַ ספרדישער ייד, מיט טיפע רעליגיעזע איבערצייגונגען. ער איז אויך געווען אַ רייכער מאַן, און פון זיינע געלטער האָט ער אַוועקגעגעבן גרויסע סומעס אויף פאַרשידענע וואוילטעטיקע צוועקן. ער איז געווען אַ קלוגער מענטש, מיט גוטע מידות, און אומעטום — אויך אין נישט־יידישע קרייזן — איז ער געווען באַליבט און געהאַלטן אין גרויס כבוד. און ער האָט עס טאַקע אונטערגע־נומען פיל רייזעס קיין אויסלאַנד צו אינטערווענירן לטובת די יידן אין פאַרשידענע לענדער.

אַזוי, למשל, איז אין יאָר 1840 אויסגעבראַכן אַ בלוט־

דער יידישער ישוב אין ענגלאַנד

בילבול אין דמשק, און אַ גרויסע סכנה האָט געדראַט די דאָרטיקע יידן, וועמענס מנהיגים די לאַקאַלע רעגירונג האָט שוין געהאַט אַריינגעוואָרפֿן אין תפיסה אַריין. און משה מאָנטעפיאַרע איז דאָרט אַרויסגעפאַרן, און זיין נאַבעלע שתדלנות האָט געברענגט דערצו, אַז מען האָט די יידן אָנערקענט אַלס אומשולדיק.

אַן ענלעכע הילף האָט משה מאָנטעפיאַרע אויך געגעבן די יידישע קהילות אין רוסלאַנד, וואו דער אַנטיסעמיטיזם האָט שטאַרק געבושעוועט אין יענע יאָרן, ווען צאָר ניקאָלאַי דער ערשטער און צאָר אַלעקסאַנדער דער דריטער האָבן אַרויסגעגעבן זייערע גרויזאַמע דעקרעטן קעגן די יידן. עטלעכע מאָל האָט משה מאָנטעפיאַרע באַזוכט פעטערסבורג און פאַרהאַנדלט מיט דער רוסישער רעגירונג וועגן אַראָפּנעמען די גזירות פון דער יידישער באַפעלקערונג. ער איז אויך געפאַרן קיין רוסי, צו אינטער־ווענירן ביים סולטאַן, און אויך קיין רומעניע און אַנדערע לענדער, וואו יידן האָבן זיך געפונען אין אַן עת צרה.

משה מאָנטעפיאַרע האָט מערערע מאָל אויך באַזוכט ארץ־ישראל — און מען קאָן גאַרנישט אָפּשאַצן ווי גרויס די שמחה אין געווען אינעם יידישן ישוב ווען אַט דער גרויסער און גע־טרייער ייד האָט זיך באַוווּזן צווישן זיי און זיך משתדל געווען אין זייער נאָמען ביי די פאַרשידענע גויאישע מושלים אין ירושלים, אין קאַאיראַ און אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל.

גאַר אינטערעסאַנט איז, אַז וואו ער איז געפאַרן האָט ער מיט זיך מיטגענומען המלצה־בריוו פון דער ענגלישער רעגירונג, און אַזוי אַרום פלעגט ער אומעטום קומען מיט דער פולער מאַראַלישער אונטערשטיצונג פון דער מעכטיקער ענגלישער אימפעריע. און אַ דאַנק זיינע אינטערווענצן האָט זיך דער גורל פון אינדזערע ברידער אין יענע צייטן אַ סך מאָל גאַר באַדייטנ־דיק פאַרבעסערט.

דאַן, זעענדיק ווי משה מאָנטעפיאַרע איז נוצלעך און באַ־ליבט, האָט די דעמאָלטדיקע ענגלישע מלכה — די באַרימטע קעניגין וויקטאָריע — אים אויפגענומען אויף אַן אוידיענץ, און אים באַשאַנקען מיטן אַדל־טיטול סער. בעת דער צערעמאָניע האָט ער פאַר איר געקניט — ווי דער מנהג איז — און די

קעניגין האט אויף זיין אקסל ארויפגעלייגט א שווערד, און צו אים געזאגט:

— שטיי אויף, סער מאָזעס...

סער מאָזעס מאַנטעפיאַרע איז אויפגעשטאַנען, און זיין אויפשטיין — אַזוי צו זאָגן — איז געווען אַ רוף צו די ענגלישע יידן, אַז זיי זאָלן ווייטער פירן זייער קאַמף פאַר גלייכבאַרעכטיג-קונג. דאָס איז געווען אין יאָר 1837. און ביסלעכווייז, נאָך שווערע אַנשטרענגונגען, האָבן די מויערן פון זייערע ציווילע און פּאָליטישע באַגרענעצונגען אָנגעהויבן צו פּאַלן.

מען האָט זיי צוגעלאָזט צו קויפן באָדן, צו דינען אין מילי-טער, און צו דיפּלאָמירן זיך אויף די אוניווערזיטעטן. מען האָט זיי אויסגעוויילט אַלס מיטגלידער צום לאַנדאַנער שטאַט-ראַט ווי אויך צו שטאַט-ראַטן אין דער ענגלישער פּראָווינץ.

ענדלעך האָבן די יידן באַקומען פולע בירגערלעכע רעכט. און דער קאַמף האָט זיך איצט איבערגעטראָגן אויפן פּאָליטישן געביט. און אַ שאַרפּער, און צייטנווייז — אַ ביטערער, קאַמף איז עס באמת געווען.

*

עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן דעם, אַז יידן זאָלן זיך קענען באַטייליקן אין ענגלישן פּאַרלאַמענט. עטלעכע מאָל אין משך פון יאָרן האָט מען אַריינגעטראָגן אַ פּאַרשלאַג, אַז מען זאָל מעגן יידן אויסוויילן אַלס פּאַרלאַמענטאַרישע דעפּוטאַטן, אָבער יעדעס מאָל זענען די פּאַרשלאַגן אָפּגעוואָרפן געוואָרן.

די שוועריקייט פון פּאַרמעלן שטאַנדפונקט איז געווען וואָס יעדער דעפּוטאַט האָט געדאַרפט אָפּגעבן אַ שבועה, אַז ער וועט זיין לאַיאַל צו זיינע פּאַרלאַמענטאַרישע פליכטן, און די שבועה האָט געדאַרפט אָפּגעגעבן ווערן אויף דעם נאמנות פון דער קריסטלעכער רעליגיע. אַזוי ווי אָבער דער ייד האָט אַזאַ שבועה נישט געקאַנט אָפּגעבן, האָט ער נישט געקאַנט אַריינגיין אין פּאַרלאַמענט.

אַזוי, למשל, איז איינער פון דער באַקאַנטער ראַטשילד-משפּחה עטלעכע מאָל אויסגעוויילט געוואָרן אַלס דעפּוטאַט. אָבער זיין אַרט אין פּאַרלאַמענט האָט ער נישט געטאַרט פּאַרנעמען,

דער יידישער ישוב אין ענגלאַנד

ווייל ער האָט נישט געקאָנט — און נישט געוואָלט — אָפּגעבן אַ שבועה אויף דעם נאמנות פון דער קריסטלעכער רעליגיע.

אָזוי האָט דער געראַנגל געדויערט העכער צוואַנציק יאָר. ביז עס ווערט אין יאָר 1851 אויסגעוויילט אַ ייד מיטן נאָמען דוד סאַלאַמאָנס, און דער סאַלאַמאָנס באַשליסט איין מאָל פאַר אַלעמאָל דורכצוועצן די פראַגע פון פּאַליטישער גלייכבאַרעכ־טיקונג.

ער גייט אין פאַרלאַמענט אַריין, ער גיט אָפּ אַ שבועה, ער לאָזט אָבער אַרויס די ווערטער אויף דעם נאמנות פון דער קריסטלעכער רעליגיע, און ער זעצט זיך אַוועק צווישן די אַנדערע דעפוטאַטן. עס ווערט אַ טומל, און דער פאַרזיצער פון פאַרלאַמענט באַפעלט אים צו פאַרלאָזן זיין אַרט און אַרויסגיין. דוד סאַלאַמאָנס שרעקט זיך נישט אָפּ. ער שטעלט זיך אויף און ער האַלט אַ רעדע און אַפעלירט מען זאָל אָנערקענען זיינע רעכט. ער ווערט אָבער מיט כוח אַרויסגעוואָרפן, און מען קלאַגט אים אָן אין געריכט פאַר פאַרנעמען אָן אַרט אין פאַרלאַמענט אויף אַן אומגעזעצלעכן אופן. און ער ווערט באַשטראַפט מיט אַ קנס פון 1500 פונט, אַ סומע וואָס איז אין יענע צייטן געווען אומגעהויער גרויס.

דוד סאַלאַמאָנס האָט די שטראַף באַצאלט. אָבער זיין אומ־קאָנסטיטוציאָנעלע האַנדלונג האָט דווקא צוגעיאָגט די לייזונג פון דעם גאַנצן קנויל מיט פראַבלעמען.

*

נאָך עטלעכע יאָר האָט דער געראַנגל געדויערט. ענדלעך — אין יאָר 1858 — איז אָנגענומען געוואָרן אַ געזעץ וועגן אַרויסלאָזן די קריסטלעכע פראַזע פון דער שבועה. אָזוי אַרום האָט דער ייד באַקומען אַ מעגלעכקייט צו ווערן אַ דעפוטאַט. און אין דעם זעלבן יאָר ווערט באַראָן ראַטשילד אויסגעוויילט אַלס דעפוטאַט, און ער ווערט דער ערשטער יידישער מיטגליד פונעם ענגלישן פאַרלאַמענט.

מיט עטלעכע יאָר שפעטער ווערט אָן אַנדער מיטגליד פון דער ראַטשילד־משפּחה באַשאַנקען מיטן אַדל־טיטול לאַרד, און ער ווערט דער ערשטער ייד צו פאַרנעמען אָן אַרט אינעם ענג־לישן לאַרדן־הויז.

אזוי אַרום איז די לעצטע באַריערע געפאַלן. דער ייד איז געוואָרן גלייכבאַרעכטיקט אין אַלע הינזיכטן, און ער וועט ווייטער קיין שום שטערונגען מער נישט האָבן אַלס ענגלישער בירגער צוליב זיין יידישקייט. אין די ראַמען פון דעם ענגלישן געזעץ האָט ער פון איצט אָן זיך געקענט אויסלעבן פּאַליטיש. געזעלשאַפטלעך און קולטורעל מיט אַלעמען צוגלייך. זיינע גע- רעכטע פּאַרלאַנגען זענען דערפילט געוואָרן. זיין קאַמף איז געקרוינט געוואָרן מיט דערפאַלג, און זיין דריט קאַפיטל אין דער ענגליש-יידישער געשיכטע האָט זיך געעפנט...

*

דאָס אַלץ וועט דעם קומענדיקן יאָר דער יידישער ישוב אין ענגלאַנד דערמאָנען, און ער וועט זיין צופרידן.

דער ייד וועט זיך דערמאָנען וועגן דעם שווערן וועג וואָס ער האָט מיטגעמאַכט, און טאַפלט טייער וועלן ביי אים זיין זיינע דערגרייכונגען. ער וועט זיך אויך דערמאָנען ווי ענגלאַנד האָט אין די לעצטע פּאַר צענדליק יאָר אַריינגעלאָזט צו זיך טויזנטער יידן פון די רדיפות אין רוסלאַנד און דייטשלאַנד, און אַז היינט- צו-טאָג געפינט זיך אין ענגלאַנד אַ יידישער ישוב פון קרוב אַ האַלבן מיליאָן נפשות קע"ה. ער וועט זיך אויך דערמאָנען וועגן דער שטיצע וואָס ענגלאַנד האָט געגעבן די יידן אין אַנדערע לענדער. ער וועט זיך דערמאָנען וועגן דער ראַל וואָס ענגלאַנד האָט געשפילט אין צוזאַמענהאַנג מיט ארץ- ישראל, און וועגן דער באַרימטער באַלפור-דעקלאַראַציע וואָס די ענגלישע רעגירונג האָט אַרויסגעגעבן, אין דער ערשטער וועלט-מלחמה, אין שייכות מיטן שאַפן אין ארץ-ישראל אַ נאַציאָנאַלע היים פאַרן יידישן פּאָלק.

עס זענען געווען פיל שוועריקייטן פון אַ פּאַליטישן כאַראַק- טער אין שייכות מיט ארץ-ישראל, און עס וועלן מסתמא זיין נאָך אַ סך אַנדערע שוועריקייטן אין דער צוקונפט. אָבער דער ענגלישער ייד איז שטאַלץ מיט זיין ענגלישן בירגער-רעכט.

ווייטער וועט זיך דער ייד דערמאָנען, אַז לעצטנס זענען געווען אין ענגלאַנד אַזעלכע יידן-פריינד ווי לאַרד טאַמאַס מאַקאַלעי, וועלכער האָט געשטורעמט אין פּאַרלאַמענט, אַז מען זאָל אויפהערן צו טראַקטירן דעם ייד ווי אַ צווייטראַנגיקן ביר- גער; ווי לאַרד ביריאָן, וועלכער האָט מיט זיינע העברעאישע

דער יידישער ישוב אין ענגלאַנד

מעלאַדיעס דערמוטיקט יידישע האַפענונגען; ווי סער דזשאַזעף טשעמבערליין, וועלכער האָט געוואָלט שאַפן אַ נאַציאָנאַלע היים פאַר די יידן אין איינעם פון די לענדער פון דער בריטישער אימפעריע; און אַזעלכע סימפּאָטיזירנדיקע און ביהילפיקע פּער־זענלעכקייטן ווי לאַרד לאַיד דזשאַרדזש, דזשאַסיאַ וועדזשוואַוד, קאָלאַנעל פּאַטערסאָן, אַרד ווינגייט און סער ווינסטאָן טשערטשיל אין אונדזערע היינטיקע צייטן.

דער ייד וועט זיך אויך דערמאַנען, אַז אין די לעצטע פּופּציק יאָר בערך האָט זיין ברודער־ייד פאַרנומען אייניקע פון די העכ־סטע פּאַסטנס אין דער בריטישער אימפעריע, ווי, למשל, לאַרד רעדינג, דער בריטישער וויצע־קעניג אין אינדיע, און סער הער־בערט סעמוועל, דער ערשטער בריטישער הויך־קאָמיסאַר אין ארץ־ישׂראל. אַט פון דעם אַלעם איז דער ענגלישער ייד שטאַלץ. ער איז אויך שטאַלץ ווייל דאָס אינערלעך־יידישע לעבן אין ענגלאַנד איז היינט שטאַרק אַרגאַניזירט און שטייט אויף אַ הויכן ניוואָ. עס זענען דאָרט דאָ בתי־מדרשים און שולן און ישיבות און רבנים און בתי־דין און אמונה־טרייע קהילות, און ביי זיי אַלעמען איז דאָ די העכסטע איבערגעגעבנקייט צו דער יידישער קעגנוואָרט ווי אויך צו אונדזער צוקונפט. אמת, עס זענען דאָרט פאַראַן אויך אַ סך דערשיינונגען פון אַן אַסימילאַטאָרישן כאַראַק־טער, אָבער דאָס זענען ווי די אומגעזונטע פּרוכטן וועלכע קענען זיך נישט האַלטן אויפן בוים, און ווען עס קומט אַ ווינטל פּאַלן זיין אַראָפּ און פאַרלירן זיך...

אָבער בדרך־כלל איז דאָס יידישע לעבן אין ענגלאַנד באַזירט אויף אַ פעסטן יסוד, און צווישן די גרויסע ענגליש־יידישע פירער זענען היינט פאַראַן אַזעלכע גייסטיקע פּערזענלעכקייטן ווי דער הרב הראשי ד"ר ישראל בראַדי שליט"א און דער ספר־דישער חכם הרב ד"ר שלמה גאון שליט"א.

איצט, ביים פאַרעפנטלעכן דאָס דאָזיקע בוך, וויל איך דערמאַנען נאָך צוויי פאַרדינסטפולע זין פונעם ענגליש־יידנטום: הרב ד"ר שלמה טענפעלד שליט"א, אַ דינאַמישער און אומדער־מידלעכער גרינדער פון אַ ריי יידישע טאַג־שולן, אין וועלכע עס ווערן דערצויגן דורות תלמידים מיט אַן אמתדיק תורה־טרייען גייסט אין זייערע הערצער; און סער אייזיק וואזלפּעטאַן יחי' אַ טראַדיציאָנעלער ייד, אַ הויך־געשעצטער פירער און

י צ ח ק ר א פ א פ א ר ט

בארימטער נדבן פאַר אומצייליקע יידישע און אַלגעמיינע צוועקן אין ענגלאַנד. מיט דער הילף פון זיין פרוי, לידי וואולפסאָן תחי, שטייט סער אייזיק היינט אין סאַמע פראַנט פון אונדזער רעליגיעזער און נאַציאָנאַלער אויפלעבונג, און זיין מאַראַלישע און מאַטעריעלע באַטייליקונג אין די פאַרשידנסטע אונטערנע-מונגען אין היינטיקן ארץ-ישראל איז גאָר נישט אַפצושאַצן. זאָלן זיי אַלע מאַריך ימים ושנים זיין.

אויך איז דער ענגלישער ייד שטאַלץ ווייל ער וויסט, אַז ענגלאַנד איז היינט באמת אַ ציוויליזירט לאַנד, וואו מען האַלט הויך די אידעאַלן פון תנ"ך, אַ לאַנד אין וועלכן די פרייהייט פון אַלע בירגער ווערט אַפגעהיט — אַן אונטערשיד פון ראַסע און רעליגיע. און ווי לאַנג די דאָזיקע פרייהייט עקזיסטירט אין ענגלאַנד, קענען מיר זיכער זיין, אַז מיר וועלן האָבן אונדזער פרייהייט אויך אין אַלע אַנדערע ענגלישע לענדער.

מיר דאָ אין ווייטן אויסטראַליע פרייען זיך מיטן מצב פון אונדזערע ברידער אין יענעם לאַנד. געשיכטלעך האָט זיך דער יידישער ישוב דאָ טאַקע אָנגעהויבן ווען מיט אַ הונדערט און פופציק יאָר צוריק זענען דאָ אָנגעקומען די ערשטע יידן פון ענגלאַנד און געגרינדעט צווישן אַנדערע די עלטסטע קהילות אין אויסטראַליע — אין סידנעי און אין מעלבאָרן. און כאַטש אין די לעצטע יאָרן, צוליבן צופלוס פון אונדזערע נייגעקומענע ברידער און שוועסטער פון די אַלטע היימען אונדזערע אין פוילן און אין אַנדערע חשוב-יידישע לענדער, האָט זיך דער אויפבויע פון אונדזער היגער קהילה אַ סך געענדערט, דאָך פילן מיר זיך אַזוי ווי איינער פון די טיילן פון דעם בריטישן יידנטום.

זייער יום-טוב איז אויך אונדזער יום-טוב. זייערע דער-גרייכונגען זענען אויך אונדזערע דערגרייכונגען, און וואָס שייך די גרויסע און פולע פרייהייט וואָס מיר האָבן דאָ אין אויסטראַליע, ווייסן מיר, אַז זי איז איינגעוואַרצלט אין דער פולער פרייהייט פאַר וועלכער די יידן אין ענגלאַנד האָבן אַזוי לאַנג און שטאַרק געקעמפט.

מיר באַגריסן אונדזער יידישן ישוב אין ענגלאַנד צוליב דעם דריי-הונדערט-יאָריקן יוביליי, וועלכן זיי וועלן בקרוב פייערן, און מיר שיקן זיי איבער אונדזערע בעסטע וואונטשן פאַר אַ הערלעכער און גליקלעכער צוקונפט.

די מערקווירדיקע דאָקומענטן פון ים־המלח

In honour of
Mr. & Mrs. Reuben D. Sackville

יָדוּ

די מערקווירדיקע דאָקומענטן פון ים־המלח

דער פאַרשטאַרבענער פּראָפּעסאָר פון ירושליםער אוני־ווערזיטעט, ד"ר אליעזר סוקעניק ע"ה, האָט איבערגעלאָזט טאַג־ביכער, אין וועלכע ער האָט פאַרצייכנט די פאַרשידענע איינ־דרוקן פון זיין פּערזענלעכן און וויסנשאַפּטלעכן לעבן. אין איינעם פון די טאַג־ביכער, אונטער דער דאַטע פון 31־טן דע־צעמבער 1948, געפינט זיך די פּאַלגנדיקע פאַרצייכענונג:

אַ גורלדיק יאָר אין דער געשיכטע פון אונדזער פּאַלק האָט זיך פאַרענדיקט; אַ יסורימדיק יאָר — מתתיהו איז אומגעקומען. ת.נ.צ.ב.ה.; ווען נישט די אַנטדעקטע גניזה, וואָלט דאָס יסורימ־דיקע יאָר געווען אומדערטרעגלעך פאַר מיר.

דער מתתיהו איז געווען דעם פּראָפּעסאָרס יונגסטער זון. ער איז געווען אַן אַפיציר אין דעם ארץ־ישראלדיקן לופט־פּלאַט אין די טעג פון מדינת־ישראלס מלחמת השיחרור, און איז אומ־געקומען אין איינער פון די שלאַכטן קעגן די אַראַבער אין 1948. די אַנטדעקטע גניזה, וועלכע פּראָפּעסאָר סוקעניק דער־מאַנט, האָט אַ שייכות מיט די אַלטערטימלעכע מאָנוסקריפּטן, וועלכע עטלעכע אַראַבישע בעדואינער האָבן אין 1947 געפונען אין היילן צווישן די בערג, נישט ווייט פון די מערבדיקע ברעגעס פון ים־המלח.

די בעדואינער האָבן געזוכט אַ שעפּסל וואָס איז פּאַרלירן געגאַנגען פון זייער סטאַדע. גייענדיק אזוי אין דעם מדבר יהודה האָבן זיי באַמערקט אַן עפענונג אין דער זייט פון אַ באַרג און האָבן אָנגעהויבן דאָרט שטיינער אַרײַנוואַרפן. זיי האָבן געמיינט, אַז דאָרט האָט זיך זייער שעפּסעלע אפשר אויסבאַ־האַלטן, און איצט וועט עס זיך אַפרופן. אַנשטאַט דעם האָבן זיי אַבער געהערט אַ ווידערקול פון ערדישע כלים אין וועלכע די שטיינער האָבן געטראָפן.

זענען זיי אריין אין דעם אויסגעוהילענעם באַרג, און אין דער הייל האָבן זיי דערזען די ערדענע קרוגן. ווער ווייסט וואָס פאַר אַ אַוצרות מיט גאַלד ליגן אין די קרוגן, האָבן זיי זיך צוערשט געטראַכט. קיין גאַלד איז אָבער אין די קרוגן נישט געווען נאָר אַ צאָל אַלטע כתב־ידן צוזאמענגעוויקלט ווי מגילות, און איינגעפאַקט און פאַרזיגלט אין כמעט־פּוילנדיקן ליינונט. פאַר די בעדואינער זענען די מגילות געווען אַ גרויסע אַנטווישונג. זיי האָבן נישט געוואוסט וואָס מיט זיי צו טאָן. און נאָך לאַנגע באַמיאונגען איז זיי געלונגען צו פאַרקויפן דעם אוצר — עלף מגילות — פאַר אַ פאַר פונט צו אַן אַראַבער אין בית־לחם.

דאָס איז גראַד געווען בשעת עס זענען פאַרגעקומען די אומרוען אין דער געגנט ארום ירושלים. און פּלוצלונג האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז מ'האַט עפעס אַנטדעקט גאַר־גאַר אַלטע דאָקומענטן. פּראָפעסאָר סוקעניק, וועלכער איז געווען פון די וועלט־מומחים אין אַזעלכע ענינים, איז געווען צווישן די ערשטע וואָס האָבן די זאָך גענוי נאָכגעפאַרשט.

און איין טאָג נאָכן 29־טן נאָוועמבער 1947 — ווען די יונג־האַט באַשלאָסן אַז אַ יידישע מדינה זאָל אויפגעשטעלט ווערן, און די אַראַבישע קוילן זענען געפּלויגן פון אַלע זייטן — איז סוקעניק אַרויסגעפאַרן קיין בית־לחם כדי אויסצוגעפינען די מגילות.

שוין דעמאָלט אָבער זענען פינף פון די עלף געפונענע מגילות איבערגענומען געוואָרן פון אַ סיריש־קריסטלעכן גלח. און דער יידישער פּראָפעסאָר האָט שנעל אָפּגעקויפט די פאַר־בליבענע זעקס פאַר דעם העברעאישן אוניווערזיטעט.

ער האָט זיי אַנגעהויבן שטודירן, אַנטציפּערן די אַלט־העב־רעאישע שריפט, אין וועלכער די כתב־ידן זענען געווען פאַר־פאַסט, און אויספאַרשן זייער אינהאַלט.

גלייכצייטיק האָבן אויך גויאישע געלערנטע גענומען שטודירן די מגילות וועלכע דער גלח האָט געהאַלטן, און ביסלעכווייז האָבן זיי פאַרעפנטלעכט די טעקסטן צוזאַמען מיט זייערע וויסנ־שאַפטלעכע אויספירונגען.

פאַר פּראָפעסאָר סוקעניק איז דאָס געווען אַ גאַר ווערט־פולע אַרכעאָלאָגישע אַנטדעקונג. אַזוי ווערטפול, אַז זי האָט

די מערקווירדיקע דאקומענטן פון ים-המלח

אים געגעבן א געפיל פון נחמה אין 1948, ווען ער האט פארלוירן זיין יונגסטן זון אויפן מזבח פון ישראלס פרייהייטס-קאמף.

*

מיט דער צייט האבן די מגילות באקומען נעמען. איינע האט מען אנגערופן דער קאמף פון די קינדער פון ליכט קעגן די קינדער פון פינצטערניש. א צווייטע האט מען אנגערופן דאס האנט-בוך פון דיסציפלין. א דריטע האט מען אנגערופן דאנק און לויב-געזאנגען. אנדערע מגילות זענען געווען א פירוש אויף ספר חבקוק, א פירוש אויף ספר מיכה, א טעקסט פון ספר ישעיהו און מגילת למך.

אבער נישט נאָר פאַר פּראָפּעסאָר סוקעניק דעם ייד, נאָר אויך פאַר די וויסנשאַפֿטלעך פון דער וועלט האָבן די דאָזיקע דאָקומענטן אָנגעהויבן האָבן אַ ספּעציעלע וויכטיקייט. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די מגילות שטאַמען פון אַ צייט, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן אָן ערך 150 יאָר פאַרן חורבן פון צווייטן בית-המקדש. דאָס איז געווען אַ העכסט-וויכטיקע תקופה אין דער ייִדישער געשיכטע. די חשמונאים האָבן דעמאָלט געהאַט אַפּגע-רייניקט דאָס לאַנד פון גריכיש-העלעניסטישע איינפלוסן. ביס-לעכווייז אָבער האָט די רוימישע אימפעריע דעמאָלט אָנגעהויבן אויספּרייטן אירע פּליגל איבערן ייִדישן לאַנד, ווי אויך איבערן גאַנצן נאָענטן מזרח.

פול מיט שוועריקייטן איז יענע תקופה געווען, און אין איר איז אַנטשטאַנען אַ ייִדיש-מיסטישע באַוועגונג אין ארץ-ישראל, וואָס האָט איבערגעלאָזט אירע שפורן אין די אַזוי גערופּענע כתובים אחרונים און אין אַנדערע ספרים, וועלכע מיר באַציי-כענען אַלס די ספרים חיצוניים. מען ווייסט, אַז די דאָזיקע באַ-וועגונג האָט באַאיינפלוסט די וואָס האָבן שפּעטער געגרינדעט די נוצרישע אמונה. היינט וויל מען זאָגן, אַז אויך די ני-געפונענע מגילות האָבן אפשר געהאַט אַ השפּעה אויף די נוצרישע גרינדער. עס איז דעריבער קלאָר, אַז די נישט-ייִדישע וועלט האָט נישט געקענט בלייבן גלייכגילטיק לגבי די ים-המלח אַנט-דעקונגען.

*

אן אנדערער זייער וויכטיקער פונקט איז דער. ביזן יאר 1947 האבן מיר געהאט כתב־ידן פון תנ"ך, וואס זענען נישט עלטער געווען ווי אן ערך פון 1100 יאר. וואס עלטער אזא כתב־יד איז, גרעסער איז זיין יקר־המציאותדיקייט און אלץ וויכטיקער איז ער פאר דער תנ"ך־פארשונג. און איצט איז מיט איין מאל אנטדעקט געווארן א גאנצע גרופע כתב־ידן פון תנ"ך, וואס זענען איבער צוויי־טויזנט יאר אלט!

ווייטער, מיר האלטן דעם תנ"ך אלס דעם הייליקסטן זאך מיט ספרים. אויך א גרויסער טייל פון דער גאנצער וועלט־באפעלקערונג האט אן ענלעכע אויפפאסונג. יעדעס ווארט אין תנ"ך איז פארהייליקט און ווערט געמאסטן און געוואויגן מיט דער גרעסטער פארזיכטיקייט, ווייל אזויפיל רעליגיעזע און טע־אלאגישע טעאריעס הענגען אפ פון דער קארעקטער פראזע־לאגיע פון דעם תנ"כישן טעקסט.

איין איינציק אות אין דער איבערגעגעבענעם טעקסט — די מסורה — קאן מאכן א גרויסן אונטערשיד אין דער איבער־זעצונג פון א פסוק און אין דער באדייטונג פון א תנ"כישן געדאנק. מען פרעגט זיך — אזוי איז שוין פון לאנגע יארן — צי דער תנ"ך וואס מיר האבן — דאס הייסט דער מסורה־נוסח — האט באמת פרעזערווירט דעם אריגינעלן נוסח, — כאטש ביי דעם אפגעהיטענעם ייד איז אין דעם קיין ספק נישטא — אדער זענען אפשר אין אים אריינגעפאלן געוויסע טעותים אין משך פון דער גאר־גאר לאנגער צייט...

און איצט האבן מיר אזא אנטדעקונג, וועלכע ברענגט אונדז ספרים פון דעם תנ"ך פון פאר העכער 2000 יאר צוריק, און וואס וועלן אונדז דערמעגלעכן צו פארגלייכן אונדזער נוסח מיט דעם וואס איז געווען באקאנט אין די טעג פון הלל און שמאי און פון די אנשי כנסת הגדולה.

די אויספארשונגען זענען ביז איצט נאך ווייט נישט פאר־ענדיקט. בעצם אנטדעקט מען כסדר נייע מאטעריאלן טאקע דארט נישט ווייט פון ים־המלח. אין די לעצטע פאר יאר האט מען געפונען העכער צען טויזנט פראגמענטן פון כתב־ידן אויף לעדער און פערגאמענט, און אויפשריפטן אויף בראנז און שארבנס. און אין די ארכעאלאגישע לער־אנטשטאלטן פון

די מערקווירדיקע דאקומענטן פון ים־המלח

ירושלים און פון ענגלאנד, און א סך אנדערע לענדער, פארנע-
מען זיך די וויסנשאפטלער מיט דער אנטציפערונג פון די אלע
פארשידענע כתב־ידן.

*

אינע פון די אינטערעסאנטסטע פראגן וואס די ים־המלח
מגילות האבן ארויסגערופן איז אין צוזאמענהאנג מיט א מיס-
טערעיווער סעקטע פון יידן וואס האבן געלעבט אין ארץ־ישׂראל
אין די צייטן פון בית־שני.

עס איז שוין לאנג באקאנט אז א חוץ די צדוקים און די
פרושים איז אין יענער צייט אויך געווען א גרופע מענטשן וועל-
כע האבן זיך גערופן איסיים.

די פילאלאגישע באדייטונג פון דעם נאמען איסיים איז נאך
נישט פעסטגעשטעלט געווארן. אייניקע האלטן אז דער נאמען
שטאמט פון דעם ווארט חסידים, וואס דארף אנווייזן אויף דער
אויסערגעוויינלעכער פרומקייט פון דער סעקטע. אנדערע גע-
לערנטע זאגן, אז איסיים איז פארבונדן מיטן אראמעאישן ווארט
אסי, וואס מיינט צו היילן, ווייל די מיטגלידער האבן זיך פאר-
נומען מיט היילן קראנקע.

די סעקטע, ווייסט מען, האט זיך צוריקגעצויגן פון שטא-
טישן לעבן אין די טעג פון די חשמונאים, און זיי האבן געגרינדעט
א ישוב אין מדבר יהודה.

די מיטגלידער זענען געווען שטרענג דיסציפלינירט.
זייער צאל האט דערגרייכט ביז דריי אדער פיר טויזנט נפשות,
בלויז מענער. זיי האבן נישט חתונה געהאט און נישט צוגעלאזט
קיין קינדער צו זיך. אלע זייערע פארמעגנס און פארדינסטן
האבן זיי געהאלטן בשותפות. זיי זענען געווען בעלי־מלאכות
אדער פעלד־ארבעטער, און אין דער פרייער צייט האבן זיי זיך
געווידמעט צו לערנען און דענקען וועגן געטלעכע און עטישע
ענינים.

מיט דער אנטדעקונג פון די מגילות ביים ים־המלח האט זיך
דער וויסנשאפטלעכער אינטערעס אין דעם פראבלעם פון די
איסיים פון דאס ניי אויפגעוועקט, ווייל עטלעכע פון די מגילות,
זעט אויס, האבן א דירעקטע שייכות צו דער סעקטע. א סך
וויסנשאפטלער זאגן גאר, אז די אלע געפונענע כתב־ידן זענען

בעצם געשריבן געוואָרן דורך די אַיִסיים און אַז די קאָפּיעס פון די ספּרי־תנ"ך וועלכע מ'האַט אַנטדעקט שטאַמען טאַקע פון דער ביבליאָטעק פון דער סעקטע.

לעצטנס האָט מען אויך אויסגעגראָבן, נישט ווייט פון ים־המלח, די חורבות פון אַן אַלטער שטיינערנער געביידע, וואו די איסיים האָבן געוואוינט. צווישן אַנדערע זאַכן האָט מען דאָרט אויך געפונען אַ לאַנגן שרייב־טיש, פאַרשידענע שרייב־געצייג, און אַ ריי באַד־באַסינער (מקוואות), אין וועלכע די מיטגלידער האָבן זיך טובל געווען און געוואָשן יעדן טאָג. דער כתב־יד דאָס האַנט־בוך פון די־סציפּלין, וועלכן מיר האָבן פריער דער־מאָנט, זאָגט מען, גיט איבער די שטרענגע מנהגים לויט וועלכע די איסיים האָבן זיך אויפגעפירט.

*

ווי יעדע גרופע מענטשן, וואָס זונדערט זיך אָפּ צוליב געוויסע צוועקן, האָט אויך די ים־המלח גרופע זיך באַטראַכט אַלס עקסקלוזיווע. זיי זענען געווען די עדה הקדושה, אָדער דער סוד הקדושים. בראש פון זיי איז געשטאַנען אַזאָ מין קאָמיטעט, צונויפגעשטעלט פון כהנים און זקנים, און זייער גאַנץ לעבן איז געווען געווידמעט דעם שטרעבן צו אַ רעליגיעזער און מאַראַלי־שער פאַרפולקאָמונג.

ווען איינער האָט זיך געוואַלט אַנשליסן אַלס אַ מיטגליד פון דער סעקטע, האָט ער געמוזט דורכגיין גאַנצע דריי יאָר פון פאַרשידענע פראַבעס; ערשט דאָן האָט מען אים צוגעלאָזט צו די צערעמאָניעס פון דער גרופע, צו אירע געמיינזאַמע באַ־ראַטונגען, און אירע געמיינזאַמע מאַלצייטן.

די קערפערשאַפט האָט זיך גערופן יחד — א צוזאַמענקייט. פון די כתב־ידן איז קלאַר, אַז די גרופע האָט נישט געלעבט בשלום מיט דער אַפיציעלער פאַרשטייערשאַפט פון יידישן פאַלק. עס רעדט זיך דאָרט אויך וועגן די רדיפות וואָס דער לענער פון גערעכטיקייט פון דער סעקטע האָט געהאַט אויסצו־שטיין פון דעם רשעותדיקן כהן פון ערגעץ אַנדערש.

אַבער ביז איצט איז נאָך נישט פעסטגעשטעלט געוואָרן ווער די דערמאָנטע פערזענלעכקייטן זענען געווען, און עס איז אויך אין גאַנצן נישט קלאַר צי די אויסטייטשונג פון די טעקסטן

די מערקווירדיקע דאָקומענטן פון ים־המלח

איז אַ קאַרעקטע און פאַרלעסלעכע, ווייל די שפראַך באַנוצט זיך מיט אַ פראַזעאָלאָגיע וואָס קלינגט פּרעמד ביי די אמתע גע־ לערנטע אין דער העברעאישער שפראַך.

אַלנפאַלס קאָן מען דערוואַרטן, אַז די געפונענע גניזה וועט זיכער אויפדעקן נייע פרטים אין דער געשיכטע פון ארץ־ישראל אין יענער תקופה. און די פרטים דערוואַרט מען מיט דער גרעסטער פאַראינטערעסירונג. איינע פון די מגילות אַנטהאַלט אַ רשימה פון סכומים פון גאַלד און זילבער, און געוויסע גע־ לערנטע גלויבן, אַז דאָס איז אין צוזאַמענהאַנג מיטן גאַלד און זילבער וואָס מען האָט אַרויסגענומען פון בית־המקדש און באַ־ האַלטן אין די אומצוגענגלעכע בערג אין מדבר יהודה, בשעת די רוימישע לעגיאָנען האָבן באַלאַגערט ירושלים פאַרן חורבן. אָבער וואו די אַרטשאַפטן זענען, אין וועלכע מען האָט די אוצרות באַהאַלטן, איז דערווייל נישט באַקאַנט.

*

די דאָקומענטן, וועגן וועלכע מיר רעדן דאָ, ווערן אויך אַנגערופן די מגילות פון קומראַן, ווייל קומראַן איז דער נאָמען פון דער אַרטשאַפט — אויף דער אַראַבישער זייט פונעם מערב־ ברעג פון ים־המלח — וואו מען האָט די דאָקומענטן אַנטדעקט. בכלל איז כדאי צו דערמאָנען, אַז עס איז פאַראַן אַ מיינונג אַז די געפונענע דאָקומענטן זענען גאַרנישט אזוי אַלט ווי מען האָט לכתחילה געגלויבט. לויט דער דאָזיקער מיינונג קומט אויס, אַז די דאָקומענטן זענען נישט פאַרפאַסט געוואָרן פאַרן חורבן פון בית־המקדש, נאָר אַ סך שפּעטער, אין די יאָרן פון דעם מיטלאַלטער, און אַלס אַזעלכע האָבן די דאָקומענטן נישט קיין גרויסן ווערט פון דעם היסטאָריש־אַרכעאָלאָגישן שטאַנד־ פונקט.

דערווייל וואַקסט די שפאַנונג.

ווער זענען באמת געווען די יידן וואָס האָבן זיך באַזעצט אין די היילן פון קומראַן און געפירט אַזאַ מיסטעריעז לעבן? וואָס האָבן זיי געוואַלט דערגרייכן מיט זייער אַפּגעזונדערקייט? מיט זייער טיפּער רעליגיעזקייט? ווער און וואָס האָט זיי גע־ צוואונגען צו פאַרלאָזן די באַוואוינטע שטעט — וואו עס איז געווען אַזויפיל קאַמף און האַפּענונג — און גיין זיך אויסבאַהאַלטן צווישן די שטיינערנע וויסטענישן פון די בערג?

י צ ח ק ר א פ א פ א ר ט

און ווער זענען דאָס געווען די גייסטיקע פירער זייערע און די מחברים וואָס האָבן אונדז איבערגעלאָזט שריפטן, אין וועלכע מען געפינט פּאָעזיע און גאָט־זוכנדיקע געדאַנקען וואָס קענען כמעט פאַרגליכן ווערן מיט די שענסטע רעליגיעזע שטימונגען פון אונדזער ספּראַך־היליט?

*

אויף די אַלע פּראָגן זוכט מען אַ לייזונג, אָבער ווען זי וועט געפונען ווערן איז שווער צו זאָגן.

איבער פון די וויסנשאַפטלער וועלכע שטודירן די נייע דאָקומענטן איז דער באַרימטער פּראָפּעסאָר יגאל יִדִין, דער געוועזענער הויפּט־קאָמאַנדיר פון דער ישראָל־אַרמיי בשעת דעם אַראַביש־יידישן קריג. אגב, יגאל יִדִין איז דער עלטערער זון פונעם פּאַרשטאַרבענעם פּראָפּעסאָר סוקעניק ע"ה, וועלכער איז געווען דער ערשטער וואָס האָט זיך פאַרנומען מיט דעם גאַנצן ענין, און יגאל יִדִין אַליין באַציט זיך צו די אַלטערטימ־לעכע מגילות מיט אַזויפיל ליבשאַפט, אַז ער האָט נישט גערוט ביז עס איז אים מיט עטלעכע יאָר צוריק געלונגען אויסצוקויפן די פינף מגילות, וועלכע זענען געווען פאַרבליבן ביים אויבן דערמאָנטן גלח.

מיט דער הילף פון אַן אַנאַנימען יידישן פּילאַנטראָפּ האָט יגאל יִדִין פאַר זיי באַצאָלט אַ פּערטל מיליאָן דאָלאַר... היינט געפינען זיך די אַלע עלף מגילות אין ירושלים, און די רעגירונג פון אונדזער לאַנד וועט זיי אַלע אויסשטעלן אין אַ היכל־הספּר, וועלכער דאַרף פאַר זיי ספּעציעל אויסגעבויט ווערן.

דער רוח פון יידישן געוויסן

In honour of
Mr. & Mrs. Solomon Bak

לכבוד
ר' שלמה ב"ר יצחק יהודה
חוג' מרת הענע בת ר' מרדכי
יחי

דער רוף פון יידישן געוויסן

ווידער אמאל שטייען מיר אין אַנבליק פון פאַרכטיקע טעג. נישט פון דרויסן דערציילט מען אונדז וועגן זיי, און נישט קיין געזעץ פון דעם אָדער יענעם לאַנד פאַדערט פון אונדז, אַז מיר זאָלן זיך מיט אַט די טעג פאַרנעמען. נאָר דאָס אינערלעכסטע געוויסן וועקט זיך ביי אונדז אויף און מאַנט, אַז מיר זאָלן זיך אַ די־חֲשֵׁבוֹן אָפּגעבן.

— מענטש... — זאָגט עס צו אונדז — נאָך אַ יאָר איז אָפּ געלאָפּן. דיין ענערגיע האָט זיך פאַרקלענערט, און דייע האָר זענען נאָך מער גרוי געוואָרן. האָסטו זיך פאַרטראַכט וועגן דעם געטלעכן עלעמענט וואָס וואוינט אין דיר, און וואָס טוישט זיך נישט און ווערט נישט פאַרעלטערט?

— ייד... — זאָגט עס צו אונדז — דו ביסט אויסגעוויילט געוואָרן צו זיין דער אייביקער עדות פון אַן אַלמעכטיקן פירער דאָ, אויף דער ערדישער וועלט. מען האָט דיר אָנפאַרטרויט דעם באַזיץ פונעם העכסטן אמת, פון אַ פאַרהייליקנדיקן לעבנס־שטייגער. האָסטו זיך גערעכנט מיט דעם אַלעם, ווען דו ביסט אין דיין היים געזעסן אָדער אין דער גאַס זיך באַוויזן?

— קוק מיר אין פנים אַריין... — זאָגט דאָס געוויסן צו אונדז — פאַרוואָס רויטלסטו זיך, און פאַרוואָס לאַזטו אַראָפּ דייע אויגן, אַזוי ווי דו וואָלסט זיך פאַר עפעס געשעמט?

*

די ימים נוראים זענען די שפראַך פון אונדזער יידישן גע־וויסן. ראש־השנה אפשר נאָך מער אַזוי ווי יום־כיפור. אין דער ליטעראַטור אונדזערער הייסט עס, אַז דער מענטש איז באַשאַפּן געוואָרן אום ראש־השנה. דער ויפּח באַפּיו נשמת חיים, זאָגט מען אונדז, איז אין דעם ראש־השנה־טאָג פאַרגעקומען. דער

צלט אלוקים, וואָס דערהויבט דעם מענטש איבער דער חיה, איז דעמאָלט אויף אונדז אַרױפגעלייגט געוואָרן. און יאָר נאָך יאָר רייסט זיך די געטלעכע געשטאַלט אונ-דזערע צו דער אויבערפלאַך פון אונדזער באַוואוסטזײן. וואָס, איר האָט וועגן דעם נישט געהערט פון עמיצן אנה-דערש, אָדער נישט געלייענט אין די ווערק פון די פאַרשידענע שרייבער? ... וואָס, דער שכן אייערער באַנוצט זיך נישט מיט אַזעלכע אויסדריקן, אָדער אַזעלכע אויפפאַסונגען? ... און ווער האָט אייך עפעס געזאָגט אַז איר וועט זיך אַנטרעפן מיט אַזעלכע געדאַנקען ערגעץ-וואו אַנדערש, אָדער בײַ וועמען עס איז אַנדערש?!

דאָס איז דאָך דאָס טאַגליכט וואָס דער ייד האָט געבראַכט אין דער וועלט אַרױף, און מיט וועלכן ער אַליין איז באַשאַנקען גע-וואָרן! אין דעם שטעקט דאָך די באַזונדערקייט פון ישראל!

ירמיהו הנביא האָט אַמאָל פאַרגלייכט דאָס יידישע פּאָלק צו דעם פּוּיגל, בײַ וועלכן דער נאַטירלעכער אינסטינקט איז, אַז ער זאָל זיך אויף יעדן זומער צוריקקערן צו זײַן אייגן לאַנד, פון וועלכן ער איז ביים אָנהויב ווינטער אָפגעפּלויגן. דאָס איז נישט סתם קײן פּאַעטישע פאַרשטעלונג פון אַ ראַמאַנטישן בעל-חלומות. דאָס איז אַן אויסדרוק פון אַ ווירקלעכקייט, וועלכע מען קאָן נישט פאַרלייקענען, פונקט ווי מ'קאָן נישט פאַרלייקען-נען דעם אינסטינקט פון הונגער.

דער ייד טראָגט אין זיך די געטלעכע געשטאַלט, און לעבט אין האַרמאָנישן איינקלאַנג מיט איר. און אויב ער טוט עס נישט — צעבונטעוועט ער זיך קעגן זײַן נאַטור און ער איז מער קײן ייד נישט.

צו דעם ייד, און נישט צו קײן אַנדערן, רופט אויס דער אורטימלעכער קול, און זאָגט אינעם נאָמען פון דעם וועלט-שעפּער: זכה, האָסטו עס פאַרדינט מיט דײַנע מעשים, וועל איך דײך אָנערקענען אַלס די העכסטע יצירה פון ששׂת ימי בראשית, און ווען לא זכה, האָסטו זיך אָבער נישט דערהויבן צו דער מדרגה פון דײַן נאָבעלן שיקזאַל, קוק זיך דאָן אום און וועסט זען, אַז דאָס קליינע ווערימל איז פריער באַשאַפן געוואָרן ווי דו.

*

אום ראש-השנה דארפן מיר זיך פארטראכטן אין די ערנסטע פראבלעמען פון אונדזער לעבן. אזוי ווי אַ גרענעצלאזע פאנאָ-ראַמע, דארף זיך פאר אונדז פאנאנדערוויקלען דער 1907-זכרונות פון אונדזער גאנצן טאָן און דענקען.

דער נאָמען ייד האָט קיינמאָל נישט געהאַט בלויז אַן עטניש-געאָגראַפישע באַדייטונג. צוליב דעם איז די תורה געגעבן געוואָרן אין אַ מדבר — זאָגן אונדזערע חכמים און לערער — כדי צו באַווייזן, אַז די תורה שטייט העכער ווי וועלכער עס איז באַדן. דער באַדן אַליין — דער געאָגראַפישער פונקט אַליין — וואו דאָס פאָלק האָט זיך שפּעטער באַזעצט, מוז זיך אונטער-וואַרפן דעם גייסט פון דער תורה.

דער ייד איז אַ מענטש וועלכער הילט זיך איין אין אַ תּלית און תּפילין אַלס אַ צייכן פון זיין גאָט-ווידמונג, אזוי ווי די תּבואה איז אַ צייכן פון דער פּרוכטבאַרקייט פון דער ערד. דער מוה, די האַנט און דאָס האַרץ זענען געריכטעט צו הימלישע געדאַנקען און טאַטן און געפילן. ריין און הייליק האָבן די אינערלעכע שטריכן געדאַרפט ביי אונדז זיין, אזוי ווי דער תּלית און תּפילין זענען די תּשמייך-קדושה פון דעם תּורה-ייד.

און ווען מיר פאַרגלייכן דאָס וואָס האָט געדאַרפט זיין מיט דעם וואָס איז, קאָן מען זיך נישט העלפן אויפגעציטערט צו ווערן. אַ טיפּער טרייסל גייט אַדורך אַלע אונדזערע איברים, ווען מיוואַרפט אַ בליק אויף דעם פאַנאנדערגעוויקלטן 1907-זכרונות אונדזערן.

די אַנשויואונגען וואָס אַ סך פון אונדז האָבן זענען אזוי פּרעמד, אַז זיי דערמאָנען גאַרנישט, אַז ביי אונדז איז נאָך פאַראַן אַזאַ שטריך ווי אַ יידיש געוויסן. די מעשים וואָס מיר טוען זענען אַ סך מאָל דער סאַמע היפּוך פון דעם צו וועלכן דער וועלט-באַשעפּער האָט אונדז גערופן.

מען ציטערט אויף ווען מ'הערט, אַז די שפּראַך פון אונדזערע נביאים ווערט אויפגעלעבט, אָבער קיין געטלעכער אינהאַלט איז אין איר נישטאַ. מ'גיט אונדז אַ הוילע שאַל, פון וועלכער דאָס קערנדל איז אַרויסגעוואַרפן געוואָרן.

עס טרייסלט אונדז אויף ווען מ'זעט, אַז אַ דערוואַקסן קינד באַנוצט זיך מיט דער שפּראַך פון אונדזערע אבות, אָבער די

תפילות און די ברכות און די יידישע נשמהדיקייט פון די אבות זענען אים פארפרעמדט, אזוי ווי ער וואלט גאר צו אונדז נישט באלאנגט.

*

א מאדנע און פיינלעכע סצענע האט זיך ביי אונדז פאנאנ-דערגעשפרייט. דער ייד איז אנטאגאניסטיש צו זיך אליין. ער דערשטיקט זיין אייגענע יידישקייט. מען דארף זוכן א מאה-שערימדיקן ייד, אז מען זאל זיך מיט אים קאנען אוועקזעצן, און עפעס טועם זיין ביי אים, אויב מ'ווייל זיין זיכער, אז מ'וועט נישט פארלעצען די הייליקייטן פון דער יידישער נאטור.

דאס זעלבע מויל וואס וועט אפשר דעם ראש-השנה ארויס-זאגן די ווערטער פון ואתה הוא מלך חי וקיים, דאס זעלבע מויל האט גייסטיק געשוויגן א גאנץ יאר און האט זיך פאראומרייניקט מיט מאכלות אסורות, און מיט נישול-פה, מיט לשון הרע און חניפה.

די זעלבע פיס וואס וועלן אפשר גיין אין א מקום-קדוש אריין דעם ראש-השנה, די זעלבע פיס זענען א גאנץ יאר גע-שטאנען פון דער ווייטנס, און דעם מענטש נישט געפירט אז ער זאל זיך צוהערן צו דעם קול דממה דקה פון יידישן שטרעבן און חניפה, מיט קנאה-אין-שנאה און אומערלעכקייט.

פארחוישכט, פארזונקען און פארדארבן איז דאס בילד פון דעם ייד פון א גאנץ יאר. ער בויגט זיך אונטער דער לאסט פון זיינע טעגלעכע זארגן. ער איז פארשקלאפט צו זיינע חומרותדיקע תאוות און אמביציעס. ער וויל לויפן מיט די האזן און נאכיאגן מיט די הינט.

איז ער פון די נייגעקומענע, וויל ער זיך צוערשט איינ-ריכטן ווי א תושב. און אינעם פראצעס פון אזוי טאן שטעלט ער אוועק זיין יידישן באגאזש ערגעץ-וואו אין א ווינקל, און דארט בלייבט ער שוין אזוי ביז ער ווערט פארשימלט און פאר-דעמפעצט.

איז ער פון די איינגעזעסענע, איז דער באגאזש שוין לאנג פארשימלט און פארדעמפעצט געווארן. און אז דו קוקסט אויף דעם דאזיקן בילד, וואונדערסטו זיך און פרעגסט:

איז דאָס דער ייד, וועלכן גאָט האָט אויסגעקליבן אַלס זיין
עדות, אַז ער דאַרף אָנערקענט ווערן אַלס דער איינציקער פּירער
און רעגירער? איז דאָס דער ייד, וועלכן דער שבת און יום־טוב
האַבן אַמאָל פּאַרוואַנדלט אין אַ בן־מלך, און וואָס האָט אַמאָל
געקיינט איבער זיינע באַגערן און טריאומפּירט איבער זיינע
שוועריקייטן?

איז דאָס דער ייד וועלכן די שכונה האָט באַגלייט אין די
הונדערטער יאָרן פון גלות, און אים מאַראַליש אויסגערייניקט,
אַזוי ווי דאָס פּייער רייניקט אויס דעם טייערסטן מעטאַל?
*

פון צייט צו צייט הערט מען ווי איינער אָדער דער אַנדער־
רער צעוויצלט זיך מכלומרשט און זאָגט בזה הלשון:

— אוי, ווי גוט וואָלט אונדו געווען, ווען משה רבינו וואָלט
אונדזער פּאָלק געווען געפּירט אין דעם גרויסן און זוניקן אויס־
טראַליע, אנשטאַט אין דעם קליינעם ארץ־כּנען...

איצט זענען מיר אין דעם גרויסן און זוניקן אויסטראַליע.
לאַמיר זיך פּאַרשטעלן, אַז די צייט איז געקומען ווען אונדזערע
ברידער און שוועסטער אין ארץ־ישׂראל דאַרפן מער נישט קיין
מאַטעריעלע און פינאַנציעלע שטיצע פון אונדו. דער וויץ איז
מקוים געוואָרן. מיר זענען אין דעם גרויסן און זוניקן אויס־
טראַליע פּריי און געזונט און מיט פּרנסה בכבוד. איז וואָס־זשע
טוען מיר מיט אונדזער דאָ־זיין?

אויף וויפּיל טיפּער איז אונדזער אמונה געוואָרן זינט מיר
זענען דאָ אַריבערגעקומען? וויפּיל שטאַרקער איז ביי אונדו
געוואָרן דער שטאַליק, וואָס מיר דאַרפן האַבן און קאַנען זיך
דערלויבן צוליב אונדזערע גייסטיקע אוצרות?

וויפּיל צופּרידענער זענען מיר דאָ פון אונדזער אייגענעם
לעבנס־אַרט, און וויפּיל מער נחת האַבן מיר פון אונדזערע פירות
וואָס האַלטן איצט ביים אויפּוואַקסן? וויפּיל מער צוגעבונדן זענען
מיר צו אונדזער אַלט־נייער געשיכטע? און וויפּיל מער אחריות
האַבן מיר אויסגעהאַמערט אין זיך פאַר דעם עס־ישׂראל באַרץ־
ישׂראל און פאַר זיין צוקונפטיקן גורל?

דער אויסטראַליער באַשיצט די ערד און די ברעגעס פון
זיין לאַנד מיט זיינע רייכטימער. ער היט אָפּ דעם עטניש־געאַ־

גראַפישן זין פון זיין נאָמען. און ווי ער שטאַלצירט מיט דעם אַלעם!

וואָס באַשיצן מיר? און וויפיל גאַט-ווידמונג — וואָס אַליין פילט אויס דעם נאָמען פונעם ייד — האָבן מיר זיך איינגעקויפט מיט אונדזערע רייכטימער?

*

אַ ניי יאָר הויבט זיך היינט אָן. פאַרכטיק איז דער אויס-זיכט פון די קומענדיקע טעג. דער סך-הכל וואָס מיר טראָגן מיט זיך אַרויס פון דעם אַלטן יאָר איז גאָר נישט קיין פריי-לעכער.

אויך עפעס איז אונדזער יידישע שטאַרקייט פאַרמינערט געוואָרן, און אונדזער יידיש ליכט פאַרטונקלט געוואָרן. יא, דאָ, אין דעם גרויסן און זוניקן אויסטראַליע...

אַ הויז מאַכט נישט קיין היים, ביז מ'לעבט נישט אין אים מיט אַן אויסזיכט פון אַ צופרידענער צוקונפט. אין וואָס דריקט זיך אויס די צופרידנהייט פון אונדזער צוקונפט אויב זי פאַר-בלייבט אויסגעלערט פון אונדזער יידישער נאַטור?

*

דער רוף קומט אונדז אַנטקעגן פון קומו לעבודת הבורא. אזוי האָט אַמאָל אויסגערופן דער שמש ווען ער האָט אויף די לאַדנס פון אונדזערע היימען געקלאַפט אין אַט די דאָזיקע טעג פון יאָר. דער רוף איז היינט נאָך אַלץ דער זעלבער.

פון די סאַמע טיפענישן פון אונדזער געשיכטע שפרייזט אַרויס די פאַדערונג, אַז מיר זאלן אונדזער שיקזאַל אויף אונד-זערע אַקסלען נאָך אַמאָל נעמען — און טראָגן.

אויך ווען די וועלט אונטערדריקט דיך, דאַרף זי דיך האַבן. דו ביסט אַ געטלעכער לייטער פאַר איר.

דאָס ביסעלע יושר וואָס געפינט זיך אין איר האָט זי פון דיר איבערגענומען, און פאַראַדירט מיט אים אַלס אַן אויסדרוק פון איר ציוויליזאַציע. דאָס ביסעלע אמונה וואָס זי האָט שטאַמט פון דיין פאַלק און פון דיין תורה, און זי וואַרט — אַדער זי דאַרף — אַז דו זאָלסט איר נאָך מער געבן. און אויך ווען די וועלט נעמט דיך אויף אין איר גרויסקייט

און זוניקייט, פאַרלאַנגט זי, אַז דו זאָלסט זיך ביים דייניקן האַלטן. און דיינס איז אַ טלית-און-תפילינדיק לעבן.

היט אָפּ דאָס דאָזיקע לעבן, און דו וועסט דיין חוב דער-פילן. דו וועסט דעמאָלט פאַרשפּאַרן זיך צו רויטלעך צוליב דעם וואָס דיין יידיש געוויסן איז ביי דיר איצט פאַרשעמט.

דו ביסט אַ טרעגער פון דעם צלם אלוקים. פאַרלייקן אים נישט, ווייל אויב אַזוי, וועסטו דעם מענטשן נאָך מער אַראָפּ-שטופן צו דער מדרגה פון אַ ווערימל.

די אמונה דיינע האָט איר גלייכן נישט צווישן אַלע אַנדערע — מיט איר ליבע און מענטשן-כבוד און האַפענונג פאַר דער גאַנצער וועלט-שאַפּונג. און די אמונה דיינע איז דאָס וואַרעמע לאַנד צו וועלכן דו דאַרפסט זיך צוריקקערן נאָכן ווינטער פון דיינע זוכענישן אין פרעמדע קלימאטן.

דער ראש-השנה ברענגט דיך צו דעם לאנד דיינעם צוריק. הויב אויף דיינע אויגן — אַ געבענטשט יאָר וואָרט אויף דיר. דיין יידיש האַרץ בענקט נאָך גאָט — דערמעגלעך אים גאָט צו געפונען. דאָס איז דער וועג פון דער נשמה פון אורטימלעכן ישראל. דאָס איז דער ליכט-קוואַל פון דעם אייביקן ייד.

ווען א פאלק לעבט אויף

לזכר

ר' אשר ישעיהו ב"ר שאול דב הכהן טוגנדהפט

ע"ה

ווען א פאלק לעבט אויף

דאס אנטשטיין פון מדינת ישראל מיט אנדערטהאלבן צעגן-
דליק יאָר צוריק איז נאָך צו פריש אין אונדזער זכרון, און מיר
זאלן עס קענען ווי געהעריק אָפּשאַצן. עס איז נישט נאָר אַ
וואונדערבאַר געשעעניש. און אַרעאל פון עפעס אויסגעטרוימט-
טעס, אומגלויבלעכעס, ליגט אויף אים פאַרשפּרייט.

פאַרצייטנס, ווען ישעיהו הנביא האָט געוואָלט זיין דור
טרייסטן, האָט ער זיך באַנוצט מיט אַ בילד פון אַזאַ געשעעניש.
עס איז געווען נישט מער ווי אַ בילד, אַ פּאַנטאַזיע, וועלכע האָט
געזאָלט פאַרלייכטערן די ביטערע ווירקלעכקייט פון דעם נאַציאָ-
נאַלן לעבן. דער שונא האָט אונטערדריקט, אַלץ האָט זיך גע-
האַלטן ביים צעפּאַלן. אויפן נאַרמאַלן וועג האָט דער פיינט
געדאַרפט באַלד אין גאַנצן טריאומפירן. איז געקומען דער
נביא און ער האָט פאַרויכערט און דאָס אומגלויבלעכע וועט
געשען.

— מי שמע כזאת מי ראה כאלה... — רופט ער אויס —
ווער האָט אַזעלכעס געהערט? ווער האָט געזען אַזעלכע זאַכן?
קאָן אַ לאַנד באשאַפן ווערן אין איין טאַג? קאָן אַ פּאַלק געבוירן
ווערן מיט איין מאָל?

און דאָך וועט דאָס צושטאַנדקומען אין פּאַל מיט ציין —
זאָגט ישעיהו פאַראויס. און אפשר זענען די געמייטער פון יענעם
דור באַרואיקט געוואָרן מיט די האַפּענונגספולע ווערטער. אין
שפּעטערדיקע צייטן האָבן די דאָזיקע פאַרהייליקטע הבטחות
געוויס דערמוטיקט דעם יידישן גייסט.

מ'האָט זיי איינגעפלאַנצט אין די חדר-יאָרן פון דעם קינ-
דערישן האַרץ. מ'האָט זיי פּראַקלאַמירט צו דעם דערוואַקסענעם
ייד אין די הפּטרות פון די שבּעה דנחמתא. מ'האָט אין זיי גע-

פונען אן ענטפער אויף אלע אָנגעווייטיקטע און שווערע פּראָב־
לעמען פון אונדזער גלות.

*

היינט איז עס נישט מער קיין בילד. ציון האָט אירע זין
צוריקגעוואונען. איבער נאַכט, אזוי צו זאָגן, איז דאָס פּאַלק
אַנטשטאַנען — כאָטש נאָך די גרעסטע חבלי־לידה וואָס וועלכעס
עס איז אַנדער פּאַלק האָט אַמאָל מיטגעמאַכט. מיט איין מאָל איז
אַ לאַנד באַשאַפן געוואָרן. מדינת ישראל איז אַ רעאַליטעט.

גיבן מיר זיך אָפּ אַ געהעריקן די־ן־וחשבון פון דעם אַלעם?
דער ענין איז איצט אַרויסגעגאַנגען פון די ראַמען פון אַ
פּאַליטישער איינשטעלונג. דער פּאַרטיי־מענטש איז פּאַר־
שוואונדן; אויף זיין אָרט איז געקומען דער ייד אַלס אַזעלכער.

נאָר דער, ביי וועמען די אויגן זענען פּאַרגליווערט, וועט
נישט קענען איינזען, אַז דער נאַציאָנאַלער ווידערגעבורט אונ־
דזערער נעמט אים אויך אַריין. נאָר דער, ביי וועמען די יידיש־
מענטשלעכע חושים זענען אויסגעטרוקנט געוואָרן, וועט נישט
פילן, אַז אַ נייע פּאַראַנטוואָרטלעכקייט איז אויף אים איצט
אַרויפגעלייגט געוואָרן.

מיר לעבן. אַלס אַ יידיש פּאַלק זענען מיר אויפגעשטאַנען
תּחית המתים, און דאָס פּאַרפליכטעט דאָך צו אַ פּאַרטראַכטן זיך
וועגן די קאָנסעקווענצן פון אונדזער אויפלעבונג. וואָס הייסט
דאָס. אַז אַ פּאַלק לעבט אויף? — דאַרפן מיר זיך פּרעגן. אין וואָס
באַשטייט דאָס לעבן פון אַ פּאַלק?

ביי אַנדערע אומות איז נישט שווער צו ענטפערן אויף דער
דאָזיקער פּראָגע. דער יסוד פון זייער קיום איז אַ טעריטאָ־
ריאַלע אומאַפהענגיקייט. ווי באַלד זיי האָבן נישט קיין אויסער־
לעבן יאָך איבער זיך, זענען זיי אומאַפהענגיק, און דאָס איז פּאַר
זיי גענוג. פּאַרשטייט זיך, אַז זיי האָבן זייער שפּראַך און זייער
ליטעראַטור און זייערע גענעראַלן און זייערע טראַדיציעס. אָבער
דער עיקר איז עפעס אַנדערש.

די גרענעצן פון זייערע לענדער באַשטימען זייער אינדי־
ווידואַליטעט. און ווי לאַנג דער שטח אין יענע גרענעצן ווערט
רעגירט דורך די איינגעזעסענע תּושבים, באַטראַכטן זיי זיך אַלס
לעבעדיקע און פּרייע פעלקער.

און מיט דעם ענדיקט זיך די פּראַגע — דער סוד — פון דעם תּוּכּן פּון זייער עקזיסטענץ אַלס פעלקער. אָבער ביי אונדז, מיט אונדזער טעריטאָריאַלער אומאַפּהענג- גיקייט, איז די פּראַגע נאָך ווייט נישט אויסגעשעפט. פּון דעם ערשטן מאַמענט פּון אונדזער געשיכטע איז ביי אונדז די אייגנ- טימלעכע קולטור אונדזערע געווען דער יסוד פּון אונדזער עקזיסטענץ. דער והייתם לי סגולה מכל העמים איז די סיבה צוליב וועלכער מיר האָבן זיך באַוויזן אויף דער וועלט-בינע. מיט אַן אומפּאַרגלייכלעכן זשעני זענען מיר אַריינגעדרינגען אין דעם רעטעניש פּון דער וועלט-שאַפּונג. מיר האָבן געזוכט אַ לייזונג פאַר אים, און ווען מיר האָבן די לייזונג געפונען, האָבן מיר זיך געשטעלט אונטער איר פּאַן, און אַזוי ארום האָבן מיר די גאַנצע צייט מאַרשירט און דורגעמאַכט אונדזערע וואַנדע- רונגען.

*

עס איז דאָ אַ געטלעכקייט אינעם מענטשלעכן לעבן — האָבן מיר געטענהט. נישט די געברויכן פּון דעם בשר ודם זענען דער מאַסשטאַב פּון אונדזער ציל און צוועק. ווייל אַזעלכע געברויכן זענען דורכגייענדיק, פּונקט ווי דער בשר ודם איז אַ דורכגייענדיקער באַשעפעניש. אַזעלכע געברויכן האָבן אין זיך אויך די נידעריקסטע היהשע תּאוות, אין דער צייט ווען די געט- לעכקייט פּונעם מענטש וויל, אַז ער זאָל שטרעבן צו דעם העכסטן גייסטיקן ניוואַ.

און די דאָזיקע שטרעבונג איז געוואָרן דער נאַציאָנאַלער שטעמפל פּון דעם יידישן פּאַלק.

מיט דער שטרעבונג זענען אונדזערע נביאים געקומען צו אונדז טאַג-איין און טאַג-אויס. נישט קיין סתּם ליטעראַטור- שעפּער זענען זיי געווען — ווי הויך-באַגאַבט אינטעלעקטועל זיי זאָלן אויך נישט געווען זיין. אין זייערע ווערטער איז דאָ אַן אייביקע אַקטואַליטעט וועלכע מיגעפינט נישט ביי קיין שום אַנדערע דענקער, דיכטער אָדער רעדנער פּון קיין שום אַנדערן פּאַלק פּון צווישן די אומות העולם.

דער נביא איז געווען די ערדישע אַנטפּלעקונג פּון דעם קאָסמישן גאָט-פּרינציפּ. און אַלס אַזעלכער איז ער נישט נאָר

געווען פאראייניקט מיט אונדזער פשוטער עקזיסטענץ; אלס אועלכער האט ער אויך געבראכט צום אויסדרוק די טיפסטע באגערן פון עם-ישראל.

און פון די באגערן דארפן מיר געדענקען, אז מיר האבן זיך קיינמאל נישט אפגעזאגט. פארקערט, ארום די באגערן האבן מיר געפירט אונדזער קאמף קעגן אונדזערע שכנים וואו מיר זענען נאָר געווען.

מיר האבן זיי אויפגעהאלטן דורך די ספעציעל-יידישע לעבנס-ארטן, וועלכע זענען ביי אונדז געווען פארקערפערט אין הייליקייט. פון דעם גרויסן יום-כיפור ביז צום קליינעם ל"ג בעומר, פון דעם נאָבלסטן תנ"ך ביז צום פאָפולערסטן חסידות-ספר, פון דעם הר-סיני-אויסגערופענעם דין ביז צום אויבער-פלעכלעכסטן קהלישן מנהג — אין דעם אלעם האבן זיך אונדזערע באגערן פארבאָרגן.

פאר קיין שום פרייז האבן מיר זיי נישט געוואָלט אויפגעבן. די געטלעכע שטרעבונג צו ריינקייט פון געדאַנק, צו ליבשאַפט פון מענטש און צו דעהויבנקייט פון טאַט, איז געווען אונדזער אינערלעכסטע נאַטור.

*

און דער אויפריכטיקער מאַן צווישן אונדז מוז אָנהויבן איינזען, אז דאָס אַנטשטיין פון מדינת ישראל איז אַ הילכיקער רוף צו דעם אויפלעבן פון דער דאָזיקער אינערלעכער נאַטור אונדזערער — נאָך אמאָל פון דאָס ניי.

דער זעלבער נביא, וועלכער האט פאָרציטינס גערעדט צו אונדזערע אבות און פראָטעסטירט קעגן דעם נהיה ככל הגוים, רעדט אויך צו אונדז היינט-צו-טאָג.

מיר זענען נישט סתם איינס פון די פעלקער פון דער וועלט. און מדינת ישראל טאָרן מיר נישט באַטראַכטן אלס סתם איינס פון די לענדער פון דער וועלט. ווייל אויב מיר טאָן דאָס, באַווייזן מיר אַז מיר פאָרשטייען נישט אונדזער פאָרגאַנגענהייט, און אַז מיר נאָרן זיך פשוט אָפּ לגבי אונדזערע אויסזיכטן אויף דער צוקונפט.

*

עס איז גוט וואָס מיר זענען שטאַלץ מיט דעם געשעעניש

פון אַ יאָר פּופּצן צוריק — אַ געשעעניש וועמענס נאַציאָנאַלן גליק קיין דיכטער אונדזערער האָט נאָך נישט ווי געהעריק אויס־ געדריקט און באַזונגען.

עס איז לויבוירדיק וואָס מיר באַמיען זיך מיט אַלע אונדזערע מאַטעריעלע כּוחות אונטערצושטיצן דאָס פּון דאָס ניי געגרינדעטע לאַנד. ס'איז אַן אַמתע פּרייד צו זען ווי אַ הייפל יונגע אויפבויער האָט אָפּגעשלאָגן אַ פּילפּאַכיק מעכטיקערן שונא, און באַוויזן אַז ווען מען צווינגט דעם ייד, קאָן ער אויך רעדן מיט דער שפּראַך פּון שווערד און פּיער.

מיט אַ שטיקל צייט צוריק האָט דער ביזער הונט געבילט, געביסן און געיאָגט. מיר האָבן זיך דעמאָלט ממש געפונען אויפן ברעג פון אַן אָפּגרונט. וויפּיל האָט געפּעלט, אַז דער שונא זאָל אונדז דעם לעצטן שטופּ געבן!...

דער צער פון דורות האָט זיך אָבער אין יענעם מאַמענט אין אונדז דערוועקט. דער צאָרן פון דער פּאַרגוואַלטיקטער גערעכטיקייט האָט זיך אין יענעם מאַמענט אין אונדז צעפּלאַ־ קערט און — מיר זענען דערהויבן געוואָרן.

דער טאָג וועט נאָך קומען ווען מיר וועלן אָנערקענען, אַז אין דער דערהויבונג ליגט מער ווי גרויסע מענטשלעכע — אָדער אפילו איבערמענטשלעכע — גבורה. אַ חוץ מיליטערישע און אַרטיסטישע פּאַראַדן, וועלן מיר זיך נאָך אַמאָל אַוועקזעצן אין דער שטילקייט פון אַ מקום קדוש און עפענען אונדזערע הערצער צום הימל, און דערמעגלעכן אונדזער שטימונג זיך אויסצוגיסן אין די פּאַרהייליקטע ווערטער און טענער פון אונדזער הלל.

*

ס'איז גוט וואָס אונדזערע ביז נישט לאַנג צוריק צעשפּלי־ טערטע איברים ווערן איצט נאָך אַמאָל אין איין גוף פּאַראייניקט. ס'איז לויבוירדיק וואָס אַזויפּיל מסירת־נפש ווערט גע־ ווידמעט כּדי צו באַפּעסטיקן דעם נאָמען ישראל, וואָס ווערט אויף אונדז אָנגערופן. ס'איז אַן אַמתע פּרייד צו זען ווי אויסער אַ פּאַר גרופן פון אויסגעוואַרצלטע יידן איז דאָס גאַנצע וועלט־ יידנטום שטאַלץ פון דער היסטאָרישער דערגרייכונג.

אָבער מיט דעם אַלעם האָבן מיר אָנגערירט נישט מער ווי די אויבערפלעכלעכע שיכט פון אונדזער עקזיסטענץ. אויף דעם פּונדאָמענט אונדזערן אָבער הענגט נאָך אַלץ דער אויסלענדישער

יאך. און דער ייד, וועלכער קערט זיך אָפּ פון אונדזער אור-
טימלעכן גאָט-באָוואוסטזיין, באַווייזט אָז ער איז פאַרשקלאַפּט
צו אַזאַ אויסלענדישן יאָך.

דער ייד, וועלכער גלויבט, אָז די תּוֹרַת גוֹיִים וועט אים
מער כּבוֹד ברענגען ווי תּוֹרַת מֹשֶׁה — אָדער מער שטאַרקייט —
באַווייזט, אָז זיינע יידיש-מענטשלעכע חושים זענען אויסגע-
טרוקנט געוואָרן.

דער ייד, וועלכער שמייכלט זיך אונטער צו די אמונות
פון אַנדערע פעלקער, באַווייזט אָז ער טאַנצט מה-יפּית פאַר
זיין פּיל-דורותדיקן אונטערדריקער.

דער ייד, וועלכער פאַרוואַנדלט זיין שבת אין אַ זונטיק,
אָדער פאַשעט זיך אויף חזיר-פלייש, באַווייזט אָז דער שמוץ
וואָס דער שונא האָט אויף אונדז געוואָרפן איז נאָך אויף אים
אַלץ אַנגעקלעבט.

אַזאַ ייד באַווייזט, אָז ער האָט זיך נאָך נישט באַפרייט פון
דעם מינדערווערטיקייטס-געפּיל וואָס דער גלות האָט אין אים
אַנטוויקלט.

*

און צו אַזאַ באַפרייאונג דאַרף מדינת ישראל אונדז אַלע
פירן. מיט איר און דורך איר איינפלוס, וואו נאָר מיר זענען,
מוזן מיר אונדזער אַריגינעלע געשטאַלטונג צוריק געווינען.
מיר זענען אַ נביאיש פּאָלק — און נישט קיין נאָכשלעפּער
פון אַנדערע.

ציון האָט אונדז געלערנט די אַנערקענונג פון אַ געטלעכקייט
אין דער וועלט. נאָך מער, ציון אַליין איז דער טויזנט-יאָריקער
אויסדרוק פון אַזאַ אַנערקענונג.

פון דעם ציון זענען מיר פאַרטריבן געוואָרן, און צו דעם
ציון דאַרפן מיר — אויסגעפיינערט איצטער — זיך צוריקקערן.
דער גוף אונדזערער האָט צוריקגעוואונען זיין היים. די
צייט איז איצט געקומען, אָז אויך אונדזער נשמה זאָל איר היים
צוריק דערווערבן. די כוחות, וועלכע ווערן אַריינגעלייגט אין
אונדזער ווידער-אויפבו, דאַרפן אויסגלייכן אונדזער גייסטיקן
רוקן נישט ווייניקער ווי אונדזער פיזישן רוקן.

אין אַזאַ אויסגלייכונג וועט מדינת ישראל דערפילן אונדזער
גורל און אונדזער לאַנג-דערוואַרטעטע האַפּענונג.

ווען אַ פּאַלק לעבט אויף

לאַנגע הונדערטער יאָרן זענען מיר געווען געצוואונגען צו קעמפן קעגן אַ גאַנצער וועלט. אַ פרעה, אַ נבוכדנאצר, אַ המן, אַ טיטוס, אַן אַדרינוס, אַ טאַרקוועמאַדאַ, אַזאַ רשע און אַזאַ רשע, ימח שמו וזכרו, ביז אונדזער היינטיקן דור. קעגן אַ גאַנצער וועלט האָבן מיר געפראָוועט אַ ווידערשטאַנד, איין מאָל אַ פּאַסיוון ווידערשטאַנד און אַן אַנדער מאָל אַן אַקטיוון ווידערשטאַנד. און אין דעם קאַמף איז אונדזער טאַג-טעגלעך לעבן געווען כמעט ווי אומרעאַל.

אַלע מאָל האָבן מיר אָפּגעלייגט אונדזער אמתן גורל אויף מאַרגן, מאַרגן וועט קומען די גאולה. מאַרגן וועט קומען משיח. נאָר מאַרגן, און איצט איז דער מאַרגן געקומען. דער ייד האָט פון זיך אַראָפּגעוואָרפן די קייטן פון זיין אומרעאַלער עקזיסטענץ. ער איז אין זיין אייגענער היים — די גאַט-געגען-בענע היים, די היים פון אונדזערע נביאים, פון אונדזערע אבות און פון אונדזערע שטאַלצסטע בענקענישן.

עס ווילט זיך כמעט נישט גלויבן אַז עס איז אמת. ווייל ווי דער נביא האָט שוין געזאָגט:

ווער האָט אַזעלכעס געהערט? ווער האָט געזען אַזעלכע זאַכן? קאָן אַ לאַנד באַשאַפן ווערן אין איין טאַג? קאָן אַ פּאַלק געבוירן ווערן מיט איין מאָל?

יא, עס איז אמת. אָבער אַז עס זאָל אַזוי טאַקע זיין בשליל-מות מוז דער ייד צוריקגעווינגען זיין יידישע מענלעכקייט. זיין יידישע גבורה. כי היא חמתכם ובינתכם לעיני העמים — דאָס וואָס די וועלט אָנערקענט אַלס די איינציקע יידישע חכמה און בינה — אין דעם איז אונדזער גאַנצקייט און אונדזער אינערלעכער כוח.

*

פון אַלע פעלקער אין דער וועלט איז אונדזער פּאַלק אַליין געווען אַריגינעל אין זיינע גייסטיקע אויפפאַסונגען און איינציק אין זיין אינטעלעקטועלער אומאַפּהענגיקייט.

איז דאָן פאַרגעקומען אַ סיבה צוליב וועלכער מיר האָבן אָט די נאַציאָנאַלע שטריכן פאַרלוירן, און מיר זענען געוואָרן גע-וונד אין דער וועלט. מיר האָבן פאַרגעסן דעם טעם פון אַן אייגענעם דאָך איבערן קאַפּ. ווי אַן אורחא-פורחא האָבן מיר אַרויסגעקוקט, אַז אַ בעל-הבית זאָל אונדז אהיים נעמען אויף אַ

מאָלצייט, און נאָכן מאָלצייט האָבן מיר זיך אַוועקגעלייגט שלאָפן ערגעץ אין אַ הקדש. און מיר האָבן זיך געשעמט מיט אונדזער מצב, און שטילערהייט האָבן מיר מער ווי איין ביטערע טרער אַראָפגעשלונגען.

טאָ זאָל שוין זיין גענוג — איצט אַז מיר האָבן אונדזער מדינת־ישׂראל. זאָל אונדזער לעבן אויך אין גייסטיקן זיך נישט מער זיין קיין אורחא־פורחאדיק לעבן. זאָלן מיר עס אַזוי אַוועק־שטעלן, אַז מיר זאָלן נישט דאַרפן געניסן פון אַ פּרעמדן טיש אָדער אַרויסקוקן אויף אַ פּרעמדן ביסן. האָבן מיר דאָך אַ ירושה וואָס איז באמת אימשטאַנד נישט נאָר צו מאַכן אונדז שטאַרק איבער אַלע שטאַרקייטן, נאָר אויך גייסטיק און אינטעלעקטועל אומפאַרגלייכלעך דערהויבן.

זאָל דאָס אין אונדזער אייגענער היים איצטער געשען. אין די גלות־יאָרן האָבן מיר נישט איין מאָל געקוקט דעם טויט אין די אויגן אַריין. און אַלס אַ פּאָלק האָבן מיר געחלומט וועגן אַ צייט —

ווען גאָט וועט פּאַרטיליקן דעם טויט אויף אייביק,
און דער אויבערשטער וועט אָפּווישן
די טרערן פון איטלעכן פּנים;
און די שאַנד פון זיין פּאָלק
וועט ער אָפּטאָן פון דער גאַנצער ערד —

נו, היינט איז די אויסגעחלומטע צייט געקומען. דער מאָרגן פון אונדזער גאולה איז דאָ. זאָלן מיר זיך איינהילן אין דער גייסטיקער אומאָפּהענגיקייט וואָס די תורה גיט אונדז, און אַזוי אַרום וועלן מיר צוריק געפינען אונדזער אמתן כבוד. זי — די תורה — איז אונדזער ביסן. זי איז דער מאָלצייט וואָס קומט צו אונדז נישט פון קיין פּרעמדן טיש, נאָר פון אונדזער אייגענעם שולחן גבוה. זי האָט אין זיך אַ דערנערונגס־קראַפט, וואָס קאָן אונדז פאַרזיכערן מיט דער מעכטיקסטער נאַציאָנאַלער אינדיווידואַליטעט.

זאָל דאָס איצט געשען אין אונדזער עקזיסטענץ, און אַזוי אַרום וועט אונדזער אויסגעחלומטע אויפלעבונג פון עם־ישׂראל פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ פולע, דויערנדיקע און געבענטשטע ווירקלעכקייט.

ער וויל זיך שטעלן אויף די פיס

In honour of
The Melbourne Hebrew Congregation
Victoria, Australia

לכבוד
הקהלה הקדושה שארית ישראל
מעלבורן, אוסטרליא

ער וויל זיך שמעלן אויף די פים

אומגעדולדיק האָט אָננאָ זיך אַרומגעדרײט אין צימער, וואָרטנדיק ווי אויף שפּילקעס, און נאָך אַמאָל איז זי צוגעגאַנגען צום פענצטער און אַרויסגעקוקט אין גאַס אַרײַן.

— וואָס איז דאָס? וואו איז דער אויטאָ?... — האָט זי פּלוצ־לונג צו זיך אַליין אָן איבערראַשטע אויסגערופן — דאָ וואָרט איך שוין אויף אים כמעט אַנדערטהאַלבן שעה, און איצט קומט ער גאָר צוריק צופּוס... אפּשר אַן עקסידענט?

שנעל ווי אַ בליץ שפּרייזט אָננאָ אַוועק פּונעם פענצטער און לויפט עפענען די טיר. סידני, דער מאַן אירער, איז נאָך אַ שטיק מרחק אויף דער אַנדערער זײט גאַס, אָבער זי קאָן זיך שוין נישט דערוואָרטן צו הערן, וואָס איז געשען מיט דעם אויטאָ. נאָך נעכטן האָט זי זיך געהאַט אָפּגערעדט מיט אים, אַז אויב דאָס וועטער וועט היינט זײַן הייס, וועט זי אַרויספּאַרן צום ים צוזאַמען מיט איר יונג טעכטערל. און די זון האָט זיך דווקא צעברײט ביז איבער די גײנציקער גראַד.

עס איז געווען שבת, נאָך האַלב־צוויי אַױיגער שוין. באַלד נאָכן פּאַרשליסן דעם דזשאַנסאָן עמפּאַריס, וואו זי איז געווען אָנגעשטעלט, איז זי אַהיים געקומען. כדי נישט צו דאַרפן פּטרן צײט מיט קאַכן און אָפּוואַשן, איז זי אויפן וועג אַרײַן אין אַ מילך־באַר און געקויפט אַ צאַל שניטקעס. זי און די קליינע סוזען האָבן שוין געהאַט אָפּגעגעסן, און דאָ קאָנען זײ נישט אַרויסגײן.

— סידני... — רופּט זי אויס, אידער ער האָט נאָך פּאַר־מאַכט דאָס טויערל פּון פּראַנט־גאַרטן — סידני, וואו איז דער אויטאָ?...

אין אַן אויגנבליק האָט זי באַשלאָסן אַז ער האָט נישט געהאַט קײן עקסידענט, ווײל ער איז געווען גאַנץ. נאָר די שיך

זיינע, האָט זי באַמערקט, זענען געווען פול מיט שטויב, כאָטש איידער ער איז אין דער פרי אַרויסגעגאַנגען פון שטוב האָט ער זיי געהאַט אויסגעגלאַנצט ווי גיי.

שווייגנדיק איז סידני אַריין אין הויז. ער לייגט אַוועק די אַקטן־טאַש, וועלכע ער האָט מיט זיך געטראָגן. ער עפנט זי. און מיט אַ צאַרטער פיעטעט נעמט ער פון איר אַרויס אַ זיידענעם טלית און אַ סידורל. דאָס איז ער צוריקגעקומען פון דער שול, וואו ער איז דאָס ערשטע מאָל געווען דאָווענען זינט ער איז דאָ געקומען מיט העכער פיר יאָר צוריק.

— פאַרוואָס ענטפערסטו נישט? — ברעכט אַנאַ אויף אים אויס מיט כעס.

האַרטע טראַפנס שווייס האָבן געטריפט פון זיין שטערן, אָבער דעם הוט האָט ער נישט אויסגעטאַן.

— איך האָב דעם אויטאָ איבערגעלאָזט אין אַ הינטער־געסל, נישט ווייט פון דער שול... — האָט סידני אַרויסגעמורמלט.

— וואָס? האָסט דאָך געזאָגט, אַז כ'וועל היינט קאָנען אין אים אַרויספאַרן צום ים... מאַכסטו אן אַנשטעל, אָדער ווילסטו אפשר צוריק ווערן פרום אויף דער עלטער?...

דער אויסדרוק אויף דער עלטער האָט אים אַ ביסל אַ שטאָך געטאַן, ווייל ער האָט זיך נאָך געהאַלטן פאַר יונג. אויך האָט ער נישט געמיינט צו מאַכן קיין אַנשטעל.

ער גייט צו צו אַנאַן, און לייגט זיין אַרעם ארויף אויף איר אַקסל. ער פילט, אַז זי טראָגט שוין דעם באַד־קאַסטיום אויף איר גוף.

— האָב נישט קיין פאַראיבל... איך וועל דעם אויטאָ אַהיים ברענגען נאָך שבת... — זאָגט ער מיט אַ ווייכקייט אין זיין שטימע, אַזוי ווי ער וואָלט זי וועלן איבערבעטן. אַנאַ רייסט זיך אָבער אַרויס פון זיין ארומנעם. שטייף און מיט אַ פאַר שאַרפע אויגן מעסט זי אים אָפ.

— זיי נישט קיין אידיאָט, און דערצייל מיר נישט קיין מעשיות... וואָס ביסטו, אַ בעל־תשובה?... קום, סווען... — רופט זי אויס צום טעכטערל, און דריקנדיק אַ קליין קייבערל אין איר האַנט, לויפט זי אַרויס און פאַרקלאַפט די טיר הינטער זיך.

*

סידני גייט צו צום פענצטער און זעט ווי אַננאָ שטעלט זיך אָפּ בלויז אויף אַ וויילע, טוט אָן אַ פּאַר גרויסע שוואַרצע זוך־ברילן, און ווי אין אַ סטיכע שניידט זי דורך די גאַס און גייט אין דער ריכטונג פון אַ טראַמוויי־סטאַציע.

— דאָס זענען היינטיקע פרויען... — שעפטשעט ער אויס צו זיך אַליין, און שאַקלענדיק מיטן קאַפּ פילט ער, אַז עפעס אַ מיין מיטלייד צעגיסט זיך אין אים. עס ווייסט אָבער נישט צי דער מיטלייד איז פאַר אַננאָ, צי פאַר זיך אַליין, צי מכוח עפעס אַנדערש אָדער עמיצן אַנדערש.

*

עס איז שטיל אין צימער. עס דאַכט זיך, אַז די שטילקייט טראַגט זיך ווי אַ בת־קול אין דעם גאַנצן הויז. אויף דער אַנ־דערער זייט פענצטער איז געווען ליידיק פון מענטשן. אפילו קיין פויגל האָט זיך נישט באַוויזן צוליב דער ברענענדיקער היץ. דער אַטעם איז געווען אַ שווערער. ווי שלאַפנדיק איז אָן אויסגעליידיקטער טראַמוויי פאַרבייגעפאַרן, און אויף אַ מאָגלעכע צוזאָמען מיט אונדזער טאַכטער... — האָט סידני ווי זיך דערמאָנט.

— אין אַזאַ טראַמוויי פאַרט מיין פרוי איצטער צום ברעג ים, צוזאַמען מיט אונדזער טאַכטער... — האָט סידני ווי זיך דערמאָנט.

ער האָט פון זיך אַראַפּגעוואָרפן די מאַרינאַרקע, וואָס האָט אויף אים געוואויגן ווי אַ שווערע מאַסע, און ער האָט זיך אויס־געשטרעקט אין דעם פּאַטעל, וואָס איז געשטאַנען אין ווינקל פון צימער.

דער מאָגן האָט ביי אים געמאַנט עסן, אָבער נאָך מער האָט דער קאַפּ ביי אים געמאַנט דענקען. מיט אַ פאַר טעג צוריק האָט זיך ביי אים אָן אינערלעכע סטרוגע אַ ריס געטאָן. אַן אַלטער באַקאַנטער זיינער האָט אָפּגעהאַלטן מיט אים אַ האַרץ צו האַרץ שמועס. נישט מער ווי עטלעכע מינוטן האָט ער געדויערט, אמת, אָבער ער האָט אין אים פּאַנאָנדערגעברויזט די סאַמע טיפּסטע נשמה זיינע.

— שמחה... — האָט דער באַקאַנטער צו אים געזאָגט — אַנטשולדיק וואָס איך רוף דיך שמחה. אָבער דאָס איז געווען דיין נאַמען אין דער היים, ווען איך האָב דיך פון דיין טאַטן און

מאמען געקענט. און שמחה וועסטו פאר מיר בלייבן אויך אפילו ווען איך וועל מיט דיר קיינמאל מער נישט רעדן...

— מיסטער דרייבערג... — האט סידיני אפגעענטפערט דעם באקאנטן זינעם — לאזט מיך אפ וועגן יענע יארן. מיין טאטע און מאמע זענען מער נישטא... איר ווילט אז איך זאל זיך באשטייערן פארן אפיל... גוט... כוועל זיך באשטייערן. איר ווילט איך זאל אייך געבן ביז ס'וועט מיר וויי טאן. איך וועל אייך געבן ביז ס'וועט מיר וויי טאן... אבער לאזט אפ וועגן דער היים: די היים איז מער נישטא.

— ניין, שמחה... — זאגט מיסטער דרייבערג מיט א טאן פון א מוסר-זאגער — עס האנדלט זיך נישט בלויז אין דין בא-שטייערונג... דין גאנצער צוגאנג, דין גאנצע פערזענלעכקייט איז נישט צו פארשטיין... דין משפחה איז געווען א מויער, א בנין פון פעלון אין אונדזער שטאט אין יענע יארן. מענטשן האבן זיך מיט איר באשיינט... איז דאס אלץ גארנישט ביי דיר? ג-א-ר-נ-י-ש-ט?...

*

סידיני האט האלב-פארמאכט די אויגן. דער שמועס מיט דרייבערגן האט זיך אין זיין זכרון איבערגעהזרט. א נייע כוואליע שווייס איז פון זיין פנים גערונען און ער האט געפילט ווי דאס העמד זיינס קלעפט זיך נאך מער צו צו זיין קערפער.

ר' אבא דרייבערג איז שוין געווען אן אנגעזעענער בעל-הבית אין דער שטאט אין יענער צייט, ווען ער, סידיני, איז נאך געווען א יונגער בחור. און דער אונטערשיד אין די יארן האט מסתמא דעם עלטערן ייד דערמוטיקט צו זאגן אים, סידיני, אז ער זאל זיך צוריק שטעלן אויף די פיס... צו ווערן א פעלון-מויער ווי זיין משפחה איז אמאל געווען... צו זיין א טייל פון א לעבעדיק און שטרעבנדיק פאלק.

אמת, ער, סידיני, האט געזען מיט זיינע אייגענע אויגן ווי מ'האט זיינע עלטערן אומגעבראכט, ווען די דייטשע שונאים האבן חרוב געמאכט די שטאט. אמת, ער האט געזען ווי מ'האט די שטאטישע שול טיוולאניש פארברענט. ער האט געזען ווי מ'האט די הייליקע ספרי-תורות אין די גאסן ארומגעשלעפט.

און די דייטשן זענען אויף זיי מיט מיליטערישע לאַסט־וועגן
אין דער בלאַטע אַרױפגעפאַרן.

ער האָט דאָס אַלץ געזען. און ער האָט די סצענעס פונעם
שטאַטישן חורבן מיסטער דרייבערגן באַשריבן. און אַז מען
האַט דאָס אַלץ געזען — האָט ער געפרעגט — טאָ נאָך וואָס
דאַרף מען לעבן און שטרעבן אַלס אַ פּאַלק?... שוין אַ סך
בעסער, אַז מ'זאָל וועגן דעם אַלעם פאַרגעסן... צוליב וואָס דאַרף
מען אויפהאַלטן עפעס, וואָס אין אַ פאַר יאָר אַרום, אָדער אין אַ
פאַר צענדליק יאָר אַרום, וועט אפשר מוזן ליידן דעם זעלבן
גורל נאָך אַמאָל?...

מיסטער דרייבערגס ענטפער איז אָבער געווען עפעס אַ
מין קול, וואָס פאַראייניקט אין זיך אַ פּאַטערישע עצה מיט אַ
ליבפולע קלוגשאפט. ער האָט אים דערמאָנט פון אלישע בן
אבויה, וועלכער האָט אויך געוואָלט פאַרגעסן וואָס די רוימער
האַבן דעם יידנטום אַמאָל געטאָן. אלישע בן אבויה האָט גע-
וואָלט, אַז זיין פּאַלק זאָל איין מאָל פאַר אַלע מאָל אויפהערן צו
זיין אַ קרבן פון יעדן מין רשעות אין דער וועלט. און כדי
אויפצוהערן צו זיין אַזאַ קרבן מוז דאָס פּאַלק אַליין אויפהערן
צו עקזיסטירן. און דעמאָלט איז אלישע בן אבויה פאַרוואַנדלט
געוואָרן אין אַן אַחז...
— ווען אַ גענעראַל פאַרלירט אַ שלאַכט אויפן שלאַכט-

פעלד — האָט ר' אבא דרייבערג געטענהט — גיט ער נאָך אַלץ
נישט אויף די גאַנצע מלחמה... די יידן האָבן פאַרלוירן אַ
שלאַכט אין די יאָרן פון דער דייטשער אַקופאַציע. ס'איז געווען
אַ בלוטיקע שלאַכט, די בלוטיקסטע, די גרויזאַמסטע, און די
יסודימדיקסטע שלאַכט... איז וואָס־זשע? זאָל דער ציגל פון
דער אַמאָליקער מויער צעריבן ווערן און פאַרשווינדן?... זאָל
אַ יונגע־מאַן זיך זאָגן, אַז ער האָט אַ דזשאַב, און אַז זיין פרוי
האַט אַ דזשאַב — און שוין, שלום עליך נפשי?... נישט וועלן פון
גאַרנישט וויסן?... אפילו נישט אַזויפיל וויפיל דער אַסימיליר-
טער יאָהודי?... גאַרנישט?...

*

סידיני האָט זיך דערמאָנט, אַז מיסטער דרייבערג האָט אים
דערציילט וועגן אַ באַגעגעניש וואָס ער האָט נישט לאַנג צוריק

י צ ח ק ר א פ א פ א ר ט

געהאט מיט אזא יידישן אסימילאנט, און ווי אזוי ער, סידני, האָט זיך צעלאַכט ווען ער האָט די דערציילונג געהערט.

איין פרייטיק־אָונט, האָט אים דרייבערג דערציילט, איז ער אַריין צו אַזא ייד, אַ פריינד זיינעם, אין שטוב. דער ייד איז שוין געווען אַן עלטערער מענטש, אַ דאָ געבוירענער פון דריי דורות, און כמעט אומגליבלעך — פרייטיק־אָונט איז ער געזעסן ביי אַ שבתדיקן טיש, צוזאַמען מיט זיין פרוי און קינדער און אייניקלעך. די ליכט זענען געווען אַנגעצונדן. און אַ דריי־יאָריק אייניקל איז ארומגעגאַנגען פון איין קרוב צו דעם אַנדערן און מיט אַלעמען זיך צעקושט און געזאַגט אַ קינדערישן גוד־שאַבעס. און נאָך דעם איז געקומען צו מאַכן די המוציא. און אזוי ווי דער זיידע האָט דעם בוכשטאַב חית אינעם וואָרט לחם נישט געקאַנט אַרויסזאָגן — אזוי ווי די גויים קאַנען נישט קיין חית לייכט אַרויסזאָגן — האָט ער געזאַגט לעקעס אַנשטאַט לחם — המוציא לעקעס מן האַרץ.

ס'האָט געקלונגען ווי אַ חוזק... אזאַ עס־האַרצות ביי די דאָ־געבוירענע יידן, אזאַ פאַרגרעבטקייט ביי די היגע יאהודים... און ביידע, מיסטער דרייבערג און סידני, האָבן זיך צעלאַכט צוליבן וואָרט לעקעס.

— און ביי דיר און ביי דיינס גלייכן — האָט דרייבערג צוגעגעבן — הערט מען שוין קיין לעקעס אויך נישט... גאַר־נישט... גאַרנישט...

סידני האָט זיך אַ טרייסל געגעבן. ער האָט אַפגעווישט דעם שווייס פון זיין שטערן, און ער האָט געפילט ווי דאָס בלוט קומט אים, רוישנדיק, אינעם געזיכט. מערקווירדיק, די זון ברענט אין דרויסן, און ביי אים זענען די פיס קאַלט. ער קורטשעט זיך צוזאַמען.

שוין פיר יאָר ווי ער גייט אַרויס אַרבעטן. ער אויף איין דזשאַב, און זיין אַננאָ אויף אַן אַנדערן דזשאַב. פון צייט צו צייט קומט אים אויס אויך צו אַרבעטן אַ נאַכט־שיכט. און דאָס אַלץ איז גאַרנישט ביי מיסטער דרייבערג... ער האָט זיך שוין נישט איין מאַל באַשטייערט אויף איין אַפיל אַדער אַן אַנדערן, און איצט האָט ער זיך באַשטייערט ביז צום ווייט־טאָג, און דאָס

ער וויל זיך שטעלן אויף די פיס

איז אויך גארנישט ביי דעם באקאנטן פון זיין אמאליקער שטאט. און אז עס קומט אַ לעקטאָר פון דער פרעמד און גיט יידישע פּאַרטראַגן אין שטאַט, וואָס יעדער איינער באַטראַכט אַלס אַ יום־טוב, און ער, סידני, גייט אויף די פּאַרטראַגן, איז דאָס אויך גאַרנישט ביי דרייבערגן. איז טאַקע ר' אבא דרייבערג אַזאַ שווערער בעל־דבר?...

*

זינט דעם טאָג ווען ער האָט גערעדט מיט מיסטער דריי־בערג, האָט אים דער באַגריף גאַרנישט נאַכגעיאַגט און פּאַר־פּאַלגט. אויף קיין איין מאַמענט האָט ער זיך פון אים נישט געקאַנט באַפרייען.

סידני האָט זיך געוואָלט שטעלן אויף די פיס. ער האָט פּאַר זיך דערזען דעם פּאַטער זיינעם און די מוטער זיינע. זיי זענען געווען עפעס. זיי און זייערס גלייכן האָבן געפירט אַ מלחמה. נישט סתם אַ שלאַכט, נאָר אַ מלחמה, וועלכע באַשטייט פון אַ סך שלאַכטן. פון אַ סך דורות קעמפן. ווען זייערע אבות זענען איין מאָל געפּאַלן, איז געקומען אַן אַנדער דור, און זיך געשטעלט אויף די פיס און ווייטער געקעמפט.

אַזוי האָבן געקעמפט אויך די גויים. געקעמפט פּאַר זייער גויאישקייט. אַזוי קעמפט יעדער איינער, וועלכער האָט אַן אַנערקענונג פון כבוד פּאַר זיך אַליין און פּאַר זיין געשיכטע. אַזאַ קאַמף איז דער אונטערשיד צווישן דעם עפעס און דעם גאַרנישט.

נאָך מיט אַ פּאַר טעג צוריק האָט סידני געפילט אַ פּאַר־דרוס, וואָס ער האָט געוואָרט ביז ר' אבא פון זיין פריערדיקער שטאַט וועט אים דאָס קלאָר מאַכן. ער האָט, אַזוי צו זאָגן, אויפֿ־געהויבן דעם פּאַרהאַנג, וואָס האָט געהאט פּאַרדעקט דעם טיפּערן באַוואוסטזיין זיינעם, און ער האָט זיך דערזען ווי אַ נאַכפּאַלגער פון זיינע קדושימדיקע עלטערן. אַ ייד מיט אַ טלית און מיט אַ שבת...

ער האָט געווייטיקט ווען ער האָט זיך וועגן דעם מיט זיין אַנגאַ דורגערעדט — און זי האָט אים לגמרי נישט פּאַרשטאַנען. זי האָט אים דעמאָלט אָפּגעענטפּערט מיט ענלעכע סאַרקאַסטישע

ווערטער ווי זי האָט דאָס געטאָן היינט, ווען ער האָט דעם אויטאָ
 נישט צוריקגעברענגט מיט זיך.
 סידיני האָט אַראָפּגעלאָזט דעם קאַפּ, אָנגעשפּאַרט אים צווישן
 די הענט, מיט די עלענבויגנס אויף די קניען.
 — ווי אַזוי האָט זי געקענט מיך פאַרשטיין... — האָט ער
 געטראַכט — אַז איך אַליין האָב זיך נישט פאַרשטאַנען... נאָך
 מער, ווי אַזוי האָט זי בכלל געקענט דעם גאַנצן ענין פאַרשטיין?
 זי איז דאָך געווען נאָך אַזוי יונג ווען דער שונא האָט איר
 שטאַט פאַרנומען, און זי אַליין האָט זיך אָפּגעראַטעוועט דורך
 דעם וואָס גויים האָבן זי אויסבאַהאַלטן? דעם נאָמען אָנאַ האָבן
 איר די גויים געגעבן...

*

די זון האָט זיך שוין געהאַט אַראָפּגענידערט. סידיני האָט
 איבערגעריסן זיין געדאַנקענגאַנג. ערשט איצט האָט ער באַ-
 מערקט ווי דער בין השמשות האָט אָנגעהויבן צופאַלן.

ער גייט אין עס-צימער אַריין. צוגעדעקט מיט אַ טעלער
 זענען געווען די שניטקעס וואָס אָנאַ האָט אים פאַר זיין מאָל-
 צייט איבערגעלאָזט. ער עפנט אַ שניטקע — און ער איז נישט
 איבעראַשט צו געפינען אַ שטיק שינקע אין איר. אַזעלכע
 מאכלים עסן זיי שוין פון יאָרן.

אַ געפיל פון עקל פאַר זיך אַליין שווימט איצט אויף ביי
 סידינין. דאָס מויל זיינס פילט זיך אָן מיט שפּיעעכץ, און ער
 שפּייט אויס. ער נעמט אַ שניטקע און צעברעקלט זי און באַלד
 נעמט ער נאָך אַ שניטקע און צעברעקלט זי, און מיט כעס גייט
 ער אַרויס אינעם הויף און שליידערט זיי אַלע אַריין אינעם
 בית-הכסא...

צוריק אין עס-צימער, נעמט ער אַ ווייס טישטוך און שפּרייט
 עס אויס אויפן טיש. אַזאַ טישטוך, מיט אַ פאַרבלענדנדיקער
 ווייסקייט, האָט ער יעדן שבת ביי זיינע עלטערן געזען, און אַזוי
 ווי ער וואַלט זיך געוואַלט איצט אַליין קנסענען, נעמט ער אַ
 שטיקל טרוקן ברויט און פאַרטרינקט עס מיט וואַסער.

*

אָנאַ איז צוריק אַהיים געקומען. זי און סוזען זענען
 געווען פאַרוויטלט מיט זון-ברען.

— אלע דיינע שיפס-ברידער זענען היינט געווען ביים ים...
— האָט זי ווי כלאחר-יד אַ זאָג געגעבן צו סידני, און זי האָט
אַנגעגאָסן אַ גלאַז מילך פאַרן טעכטערל...

*

שפעט אין דער נאַכט האָט זיך די קליינע סווען איבער-
געוועקט. זי האָט אָנגעהויבן צו וויינען און רופן. די הויט אויף
די פלייצעס האָט ביי איר געשטאַכן פון זיצן אַזוי לאַנג אין
דער זון.

אַננא האָט זיך אויפגעשטעלט פון בעט, וואו זי איז אַ מיצע
אַליין געהאַט אַוועקגעפאַלן. זי באַשמירט סווענס פלייצע מיט
אַ ביסל וואַועלין, אָבער דאָס קינד וויינט ווייטער.

אַ סך מינוטן איז אַננא ביי איר געזעסן, און געדרימלט ביז
סווען איז ענדלעך נאָך אמאָל איינגעשלאָפן.

דער זיגער האָט אויסגעשלאָגן אַ פערטל נאָך צוויי — האָט
אַננא באַמערקט, און מיט די לעצטע כוחות שלעפט זי זיך צוריק
אין איר שלאָף-צימער. זי לייגט זיך אַוועק, און שנעל פאַר-
קלעבן זיך די אויגן ביי איר. ווי אין אַ חלום באַגרייפט זי, אַז
סידני איז נאָך אַלץ נישט צוריקגעקומען. און זי שעפטשעט
עפעס מיט אירע פאַרשלאָפענע ליפן.

— וואו איז ער... — זאָגט זיך איר אַרויס — און וואָס איז
געשען מיטן אויטאָ...

און עס האָט איר נישט געאַרט, ווען זי האָט נישט געהערט
אַז עס זאָל איר עמיצער געווען ענטפערן.

דאָס שענסטע און ליכטיקסטע וואָרט: תשובה

In honour of
Mr. & Mrs. Norman Plotkin

י"ד

דאָס שענסטע און ליכטיקסטע וואָרט: תשובה

די געשיכטע אונדזערע דערציילט, אָז עזרא און נחמיה האָבן אַמאָל געשטראַפּט אונדזער פּאָלק, ווייל זיי, די פּאָלקס-מאסן, האָבן זיך געהאַט צעזינדיקט, ווייל זיי האָבן געהאַט גע-טאָן דאָס וואָס אַ ייד — ווייל ער איז אַ ייד — דאַרף נישט טאָן און טאָר נישט טאָן.

ראש-השנה איז דאָס געווען, ווען דאָס פּאָלק האָט זיך געהאַט פאַרזאַמלט אויף אַן עפענטלעכן פּלאַץ אין ירושלים. ראש-השנה איז דאָס געווען, ווען דאָס האַרץ איז סיי-ווי צאַרטער און ווייכער און נאָכדענקלעכער ווי ווען עס איז אַנדערש. און די שטראָף-ווערטער זענען געפאַלן ווי אכזריותדיקע קלעפּ. זיי האָבן אָנגעטראָפּן אינעם סאַמע ווייטיקדיקסטן פּונקט. און דאָס פּאָלק האָט זיך פּאַנאַדערגעוויינט.

נישט איינער אָדער צוויי, און נישט איין קליינע גרופּע דאָ און אַן אַנדערע קליינע גרופּע דאַרט. נאָר דאָס גאַנצע פּאָלק איז אַריינגעפאַלן אין טרויער, און זיך שטאַרק — גאָר שטאַרק — צעוויינט.

אַבער עזרא און נחמיה זענען נישט געווען קיין אכזריים אָז זיי זאָלן סתם מצער זיין זייערע ברידער.

— טרויערט נישט... — זאָגן זיי צו די פאַרזאַמלטע — טרויערט נישט, ווייל היינט איז אַ הייליקער טאָג צו אונדזער גאָט. נייערט גייט אָהיים און עסט און טרינקט, און זייט נישט צוגעלייגט, ווייל די פרייד אין גאָט איז אייער שטאַרקייט...

*

מיר אַליין שטייען איצט ביים אַנקום פון דעם זעלבן היי-ליקן טאָג. און אַנשטאָט טרויערן — ווי אַ סך פון אונדז וועלן אפשר טאָן — לאַמיר זיך דערמאָנען אָז אויך אין אונדזער פּאַל איז די פרייד אין גאָט אונדזער שטאַרקייט. ווי פאַרציטנס, אין

אָפּרוּף לגבי עזרא און נחמיה, וועלן מיר אויספילן מער ווי איין עפנטלעכן פּלאַץ דעם איצטיקן ראש־השנה. און מיר וועלן אַ יעדער איינער מיטברענגען מיט זיך אונדזער באַגאַש. אונדזער פּעקל איז פון אַ גייסטיקער קוואַליטעט. און מיר זענען באַאומראיקט. וואָס איז? פאַרוואָס? פאַרוואָס זענען מיר אנדערש פון יענע וועלכע הייסן מאַציעק, אַדער פּריץ, אַדער זשאַק, אַדער מייקל, און וועלכע שפּרייזן היינט איבער די גאַסן מיט די זעלבע רואיקע געפילן ווי אַלעמאַל? פאַרוואָס פּלאַטערט ביי אונדז דאָס האַרץ אַזוי ווי מיר וואַלטן מורא געהאַט פאַרן מאַרגן? וואָס פאַר אַ חטא זענען מיר באַגאַנגען?

*

אַט זאָג איך זיך אַזוי סתם וואָס פאַר אַ חטא זענען מיר באַגאַנגען, אַזוי ווי כּוואַלט קיינמאַל נישט געהערט פון אַ יידישער אמונה; אַזוי ווי כּוואַלט קיינמאַל נישט געוואוסט, אַז מיינ לעבן איז אויסגעוועכט אויף אַ קאַנווע פון מצוות שבין אדם למקום און מצוות שבין אדם לחבירו; און אַזוי ווי איך האָב נישט מיט מיינע אייגענע הענט, אַזוי צו זאָגן, איבערגעריסן מער ווי איין פּאַדעם פון אַט דער קאַנווע מיינער.

*

אפשר איז עס געווען אַ צופאַל וואָס דער עפּענטלעכער פּלאַץ, וואו די יידן האָבן זיך פאַרזאַמלט אין די צייטן פון עזרא און נחמיה, איז געווען אין ירושלים. און אפשר איז עס נישט געווען קיין צופאַל, נאָר די האַנט פון דעם געטלעכן גורל האָט אַזוי געפירט, אַז די פאַרזאַמלונג זאל פאַרקומען אין אַ שטאָט וואָס איז די שענסטע שטאָט אין דער וועלט — די שענסטע שטאָט פונעם גייסטיקן שטאַנדפונקט.

סתם שיינע שטעט, מיט ברייטע און בוים־באַפּלאַנצטע אַלייען און באַצירט מיט אַרכיטעקטאַנישער קונסט, זענען דאָ גענוג אין דער וועלט. אפשר זענען זיי נאָך שענער ווי ירושלים. געוויס זענען זיי פיל רייכער. במה דברים אמורים — פונעם פיזישן שטאַנדפונקט.

אַבער פון דעם גייסטיק־מאַראַלישן שטאַנדפונקט — פונעם שטאַנדפונקט וואָס מאכט דיך פילן, אַז דו ביסט עפעס ווערט אַלס אַ מענטש; פונעם שטאַנדפונקט וואָס לאָזט דיך וויסן, אַז

דאָס שענסטע און ליכטיקסטע וואָרט: תשובה

עמיצער קימערט זיך וועגן דיר און פארלאנגט עפעס פון דיר: פונעם שטאַנדפונקט וואָס גיט דיר דעם גלויבן, אָ דער געטלעך־ כער באַשעפער האַלט דיך ביי דער האַנט, און פירט דיך אויפן וועג פון אַ פּערזענלעכער אויסלייזונג — — — פון אַט דעם שטאַנדפונקט איז ירושלים צווישן די שטעט פון דער וועלט ווי אַ מלכה צווישן שפּחות.

אין אַנדערע שטעט פון דער וועלט פילסטו זיך צערביך, קליין, איינגעשלאנגען פון אַרומיקן ווירואַר, און באַרױבט פון יעדן געפיל, אָ דו באַזיצט עפעס אַ וויכטיקייט. און דו ביסט פאַראורטיילט צו האַפענונגסלאַזיקייט.

אַט דרייסטו זיך אַרום, אַבער דיין שכן קאַן זיך אָן דיר באַגיין. דער מענטש נאַרט זיך אָפּ מיט קרומע זאַכן, אָדער אַנדערע נאַרן אים אַזוי אָפּ, אָ ער קומט זיך צו עפעס צונױן. אַזוי אַרום גייען די יאַרן אַוועק — און אין אַ גראַנדיאָזער אָפּ־ נאַרעניש. דאָס זענען די פּילאָזאָפּיעס פון די אַזוי גערופּענע שיינע און ריינע שטעט אין דער וועלט.

אין ירושלים אַבער איז אַמאָל פאַרגעקומען די מעשה פון דער עקידה, און אַ שטעמפל פון מענטשלעכער דערהויבנקייט איז אַזוי אַרום אויף דער שטאַט אַוועקגעלייגט געוואָרן — אויף אייביק, הימל און ערד האָבן זיך דעמאָלט אין יענער שטאַט — אויף דעם הר־המוריה — פאַרבונדן. ווען יצחק איז געלעגן אויפן מזבח, האָט זיך גאַט פאַראייניקט מיטן מענטש — און דער ייד איז געבוירן געוואָרן.

איז דאָס דערהויבן, אָדער נישט?... איז דאָס שײן, אָדער נישט?...

ווען איך ווער אויסגעקליבן, אָ דער קעניג זאָל מיט מיר רעדן. אָדער אָ דער פרעזידענט זאָל מיט מיר רעדן, איז דאָס בכבודיק אָדער נישט? און ווען איך דערהויב זיך צו דער שטופּע וואו איך קאַן דערפילן דעם רצון פונעם קעניג אָדער דעם פרעזידענט, בין איך עפעס ווערט אָדער נישט?...

דאָס איז בעצם געשען מיט אברהם אבינו, ווען דער געט־ לעכער קעניג האָט צו אים געזאָגט:

— נעם דיין זון, דיין איינציקן, דעם וואָס דו האַסט ליב,

יצחק ראַפּאַפּאַרט

יצחק, און גיי דיר קיין לאַנד מוריה, און ברענג איס אויף דאָרטן
פאַר אַן עולה אויף איינעם פון די בערג וואָס איך וועל דיר זאָגן.
און אין אַ פרימאַרגן, זיכער מיט פרייד אין האַרצן —
ווייל אַזאַ פרייד איז אַ פרייד אין גאָט — הויבט זיך אברהם אבינו
אויף, און ער גייט דערפילן דעם גרעסטן העראַאישן טאַט, וואָס
אַ מענטש קאָן דערגרייכן. ער נעמט זיין זון צו דער עקידה.
ער איז אַ ייד...

און ביזן היינטיקן טאַג זאָגט דער זשעני פון עס-ישראל,
אַז ווען מיר פאַרזאַמלען זיך אום ראש-השנה, זאָלן מיר אויסרופן
צום הימל, און זאָגט —

— דערמאָן זיך אין דער עקידה וואָס יצחק האָט מיטגע-
מאַכט, און מיט באַרעמ-האַרציקייט געדענק זי היינט לטובת דייןע
קינדער...

ווען גאָט רעדט און דער מענטש דערפילט דעם געטלעכן
רצון — דאָס איז אַ ייד.

*

יא, דאָס איז פאַרגעקומען אין דער געטלעכער שיינקייט
פון יענעם ירושלים, אין וועלכן די יידן האָבן זיך אין אַ שפּע-
טערדיקן ראש-השנה צעוויינט, ווען עזרא און נחמיה האָבן זיי
געשטראַפט. און זיי האָבן געהאַט גענוג אויף וואָס צו וויינען...
זיי האָבן געהאַט אין זיך פאַרשטומט דעם געטלעכן קול
וואָס זאָגט צו יעדן ייד, נעם דאָס טייערסטע וואָס דו האָסט און
ברענג עס מיר פאַר אַ קרבן. אַ ייד מוז קרבנות ברענגען, און זיי
האָבן דאָס נישט געהאַט געטאָן. זיי האָבן געהאַט אַוועקגעמאַכט
מיט גאַר אַ סך פון זייער יידישקייט, און ווי אַזוי האָבן זיי
געקענט זיך נישט פאַנאָדערוויינען!...

ראש-השנה איז דאָס געווען. און יעדן ראש-השנה זוכט
דער געטלעכער אייגנטימער פונעם איבערלעכן, נשמהדיקן קול
דאָס וואָס איך האָב געדאַרפט מקריב זיין, אַלס אַ ייד און ווייל
איך בין אַ ייד.

אַן עקידה האָב איך געדאַרפט מיטמאַכן. אַ פערזענלעכן
אונטערזוואַרפן-זיך צו מיין באַשעפער האָב איך אויף זיך גע-
דאַרפט נעמען. אַזוי טענהט צו מיר דער שופר. דער האָרן פונעם
ווידער וואָס האָט אַמאָל פאַרענדיקט די עקידה פון יצחקן.
אַבער לעבן מיר נאָך אין צייטן ווען דער ייד קאָן זיך

דאָס שענסטע און ליכטיקסטע וואָרט: תשובה

פאָנאנדערוויינען בעת דער שופר צעהילכט זיך? וואָס הייסט — האָבן מיר דען נישט פאַרשטילט אין זיך דעם קול פון מלך־מלכי־המלכים, וועלכער רופט אונדז צו באַווייזן, אַז מיר זענען ווערט צו שטיין אין פאַרבינדונג מיט דער געטלעכקייט פון דער וועלט?

ווי קענען מיר זיך פאַרגלייכן מיט יעדן מאַציעק און פריץ און זשאַק און מייקל?...

*

עס ווערט דערציילט, אַז אַ בעל־אכסניא האָט אַמאָל געהאַט אורחים ביי זיך, ווען דאָס קייבערל פלייש פאַר זיי איז ביי אים איבערגעפירט געוואָרן. ער וועט דאָך אָבער נישט וועלן היזק האָבן דאָס וואָס דאָס פלייש האָט געקאָסט. האָט ער עס אָפּגע־קאַכט, מיט אַ סך זאַלץ און מיט אַ סך פעפּער, אַזוי אַז מען האָט דעם ריח פון דעם איבערגעפירטן עסן נישט אַרויסגעשפּירט.

ערשט אַ שעה־צוויי נאָך דער סעודה האָבן זיך די אורחים געכאַפט, אָבער עס איז שוין געווען צו שפּעט פאַראיבל צו האַלטן דעם בעל־אכסניא, פאַר זיין נישט־שיינער האַנדלונג.

דער מענטש איז דער בעל־אכסניא צו וועמען די נשמה קומט אַלס גאַסט. און אדרבה, ווער קאָן שטאַלץ זיין פון די מאכלים וואָס מ'גיט היינט דער נשמה? וויפיל געזונט איז נאָך אין גאַנצן ביי איר פאַרבליבן? מען רעדט שוין וועגן דעם חורבן וואָס מעגאַטאַן־באַמבעס וועלן ברענגען אויף דער מענטשהייט... אַזוי האָט זיך דער מענטש דערנענטערט צום ברעג פון אַן אָפּגרונט, און קוים־קוים אַז ער האַלט זיך נאָך אויפן ברעג.

ער האָט טאַקע אָפּגענאַרט דעם אורח זיינעם. ער האָט זיך גאַרנישט וויסנדיק געמאַכט ווען די נשמה זיינע האָט ביי אים אַביסל ערלעכקייט און ריינקייט געמאַנט. ער האָט זיך נישט געוואַלט צוהערן צו די גייסטיקע פאַרלאַנגען פון דעם הימלישן פונק וואָס טליעט ביי יעדן מענטש — אין די פאַרבאַרגנסטע ווינקלעך פון זיין האַרץ.

אומאויפהערלעך רייסן זיך ביים מענטש די פינצטערסטע תאוות זיינע און ווילן באַהערשן די מאַכט איבער אים. און דער מענטש גיט זיי נאָך. שטילערהייט האָט ער דווקא אַ הנאה פון דער הערשאַפט פון די תאוות — ספּעציעל ווען עס דאַכט זיך אים אַז קיינער ווייסט נישט וועגן זיין שמוציק לעבן און ווען ער

גלויבט אז ער באזיצט נאך דעם כבוד וואָס נאָר אַ בכבודיקע
 נשמה קאָן געבן.
 אזוי האָט דער מענטש אָפּגענאָרט די סביבה זיינע — שוין
 זינט לאַנגע צייטן. ער האָט אָבער זיך אַליין נאָך מער אָפּגע-
 נאָרט, ווייל איצט שטייט ער נאָקעט און מיואשדיק. ווער וועט אים
 פון זיין טראַגעדיע אַרויסשלעפּן? און ווי לאַנג נאָך אזוי?
 וויפיל טריט זענען בכלל נאָך פאַרבליבן ביז צום סוף
 ברעג. פון וועלכן עס איז קיין צוריקוועג מער נישטאָ...

*

און דער ייד? ווען עס וואַלט קיין ראש־השנה נישט געווען
 — אַ געלעגנהייט וועלכע עפנט דעם טויער צו אַ פּראַכטפולן
 ניוואַ פון אַ געטלעך לעבן — וואַלט דער ייד אַזאַ געלעגנהייט
 אַליין געדאַרפט שאַפּן.

ווען עס וואַלטן קיין עשרת־ימית־תשובה נישט עקזיסטירט
 — טעג וועלכע אַנטפלעקן פאַר דינע אויגן אַ וועג פון כבוד
 אַלס אַ ייד — וואַלסטו אַליין געדאַרפט זיך אויפברוין און
 שטורעמען קעגן די איינרעדענישן, אַז אַלץ ארום דיר האָט קיין
 באַדייטונג נישט.

ווען איך הער שטראַף־ווערטער, איז עס נישט ווייל עס איז
 דאָ אַן אכזר ערגעץ־וואו, און ער וויל מיר וויי־טאָן. פאַרקערט!
 די שטראַף־ווערטער קומען פון דער הויך, און אַן זיי בין איך
 פאַרלוירן, און איך ווער אויסגעליפערט צו די חיות פון דעם
 מדבר.

די שטראַף־ווערטער קומען פון דער הויך, און מען מאַנט
 ביי מיר אַז איך זאָל זיך דערהויבן צו זיי, כדי צו זען מיין אויס־
 לייוונג אין אַ ליכט וואָס באַשיינט אַ לאַנגע צוקונפט פאַר מיר.

די טרערן וועלכע מיינע אבות האָבן פאַרגאַסן אין די טעג
 זון עזרא און נחמיה זענען נישט געווען קיין טרערן פון סתם
 צוועקלאָזע יסורים. יצחק אויף דער עקידה האָט אויך פאַרגאַסן
 טרערן. דאָס זענען אָבער טרערן, וועלכע — ווי די ריינסטע
 וואַסערן — רייניקן אָפּ דעם גייסטיקן און מאַראַלישן פּלעק מיט
 וועלכן מיר האָבן זיך באַשמוצט.

אָבער טרויערן האָבן זיי נישט געדאַרפט, ווייל אַ טרויער

דאָס שענסטע און ליכטיקסטע וואָרט: תשובה

איז נאך עפעס אזוינס וואָס ווערט פאַרלוירן און קאָן מער נישט צוריק געפונען ווערן.

*

קומט טאַקע דער ראש־השנה צו גיין, און ווייזט דיר ווי אזוי דו קענסט דיין פאַרלוירענע דערהויבנקייט צוריק געפינען. ווי ווייט דו זאלסט נישט זיין פאַרקראַכן אין די נישט־געטלעכע פרעמדקייטן, מיט זאָרג און האַרצווייטיק און פאַרצווייפלונג, איך פון דאָרט, ווען דו ביסט גענוג שטאַרק, קענסטו דיין דערהויב־קייט צוריק געפינען.

קומען טאַקע די עשר־ימי־תשובה צו גיין און לאָזן מיך הערן דאָס שענסטע און ליכטיקסטע וואָרט וואָס געפינט זיך אין דעם וואַקאַבולאַר פון מיין געדאַנקען־קאַמף וועגן אַ ווירדיק און אַ ווערטפול לעבן.

עס איז אַ הימליש וואָרט — תשובה. דאָס הייסט, עס איז דאָ אַ צוריקוועג אויך פון דעם ברעג ביים אָפּגרונט. און דאָס וואָרט עפנט אַ קוואַל פון אמתער האַפענונג אין די טיפענישן פון מיין האַרץ.

דער אָפּגרונט איז וואו דער גראַבער בעל־אכסניא וויל מיך פירן. וואָס איז אים אַ נפּקא־מינה ווי אזוי מיין גורל וועט זיך ענדיקן... יעדן חטא פאַרדעקט ער מיט אַ שליער, ווי די אומ־געזונטע מאכלים זענען פאַרדעקט מיט זאַלץ און פעפער. דאָס קרומע דערלאַנגט ער מיר אזוי ווי עס וואַלט אין גאַנצן גלייך געווען, און דאָס צעבראַכענע — אַלס דאָס גאַנצע. און איך האַלט אין איין בלאַנדזשען. ביז איך ווער אָפּגעשוואַכט, און עס איז מיר שווער פון מיינע חטאים זיך צו ראַטעווען.

*

קומט דער ראש־השנה צו גיין און ווייזט מיר דעם וועג פון תשובה. ער דערמאָנט מיך פון דער עקידהדיקער שטאַט ירושלים. ער ווייזט מיר אַ מזבח אויפן הר־המוריה, וואו איך קאָן זיך מיט מיין אמתן באַשעפער פון דאָס ניי פאַרבינדן. — קער זיך צוריק... — זאָגט מיר דער שופר — ווייל די געטלעכע האַנט איז צו דיר אויסגעשטרעקט, ווי אַ ברחמנותדי־קער פאַטער שטרעקט אויס די האַנט צו אַ קינד, וואָס האַלט ביים אומפאַרמיידלעכן קייקלען זיך אין גרוב אַריין.

— קוק אויף דער קאנווע פון דיין לעבן, דורכעפלאַכטן מיט אידעאַלן, וועלכע מוזן זיגן פריער צי שפעטער, און קער זיך צו איר צוריק, ווייל אין איר איז דיין העכסטער ציל איינגעוועבט און איינגעוואַרצלט.

— אויב דאָס האַרץ דיינס איז ביי דיר דערדריקט, ווייל עס איז מיט זינד באַלאַסטעט, לאַז אַ טרער. דו האַסט זיך אויף וואָס פאַנאַנדערצווויינען. אַבער נישט פון טרויער, נאָר פון אַפרייניקונג.

— דו רייניקסט זיך אָפּ פון די שמוצערייען וועלכע האָבן זיך אין משך פון אַ גאַנץ יאָר אויף דיר אַנגעזאַמלט, און דו ביסט אויפן וועג צוריק — צו אַ יידישער אויסלייזונג. — דיינע אויגן זענען געווענדט אין אַ הימלישער ריכטונג. דו גייסט צו אַ ניי יאָר, אַ יאָר אין וועלכן אויך ביי דיר קאָן מקוים ווערן, אַז די פרייד אין גאָט איז דיין שטאַרקייט.

צוואנציק יאר נאכן שרעקלעכן אומקום

In memory of
Mr. Chaim Salzberg
G. R. H. D. S.

לזכר
ר' חיים שלמה ב"ר רפאל
ע"ה

צוואַנציק יאָר נאָכן שרעקלעכן אומקום

עס בלוטיקט נאָך אַלץ דאָס יידישע האַרץ. כמעט גאַנצע צוואַנציק יאָר זענען שוין פאַראיבער זינט די טייוולאָנישע רציחות קעגן אונדזער פּאָלק האָבן זיך אָפּגעשטעלט. כמעט צוואַנציק יאָר זינט דער גרויזאַמער גויאישער שונא איז אליין פאַרשניטן געוואָרן. אָבער — — —

אָבער איידער ער איז פאַרשניטן געוואָרן האָט ער דאָך אַזוי פיל ווייטאַג אונדז געדאַנזשעט אויסצוטיילן! איידער די טייוולאָנישע נישע רציחות האָבן זיך אָפּגעשטעלט אין יאָר 1945 — זענען דאָך אַזוי פיל יידישע נפשות אומגעברענגט געוואָרן, און אַזוי פיל אומשולדיק יידיש בלוט פאַרגאַסן געוואָרן, און אַזוי פיל טויט און טרויער צווישן אונדזערע קהילות פאַרויט געוואָרן. עס איז שוין דעמאָלט שפעט געווען עפעס אָפּצוראַטעווען. דאָס פייער האָט שוין אַלץ געהאַט פאַרברענט אויף אַש און קוילן. שוין אַלע אונדזערע בליענדיקע ישובים געהאַט חרוב געמאַכט. מען האָט שוין גאַרנישט געקאַנט טאָן. פאַרפּאָלן. צוגעדעקט. קוק בלוזי צו דער צוקונפט. צו דער צוקונפט. צוקונפט. און היינט — נאָך צוואַנציק יאָר — בלוטיקט נאָך אַלץ דאָס יידישע האַרץ צוליבן ווייטאַג פון יענע צייטן פון טויט און טרויער פון יענער פאַרגאַנגענהייט.

עס בלוטיקט נאָך — כאַטש דער ייד האָט אין צווישן שוין נייע צייטן דערלעבט און דערוען. כאַטש ער האָט שוין לאַנג פאַרלאָזן די פאַרשאַלטענע ערד פון זיין שטיפ־מוטעריש לאַנד פון פריערדיקע יאָרן און האָט זיך באַזעצט אין אַ לאַנד וואו ער איז פריי און רואיק און וואו עס לעבט זיך אים באַקוועם און בכבודיק.

עס בלוטיקט נאך אלץ דאס יידישע הארץ — כאטש מיר האבן אין צווישן אויפגעבויט נייע ישובים אין וועלכע מען רודפט אונדז נישט, און כאטש די זון פון פאליטישער און בירגערלעכער גלייכהייט האט היינט כמעט אומעטום איבער אונדז אויפגעשיינט א סך ליכטיקער ווי אין וועלכער עס איז אנדערער תקופה פון אונדזער לאנגער געשיכטע.

עס בלוטיקט נאך — כאטש אין צווישן האבן מיר דערלעבט צו זען א שטיק גרויסע ישועה פארן יידישן פאלק. א האפענונג פון צוויי טויזנט יאר איז מקוים געווארן. דער שענסטער חלום אונדזערער איז פארווירקלעכט געווארן. מיר האבן דערלעבט צו זען דאס אויפשטיין פון א באנייטער יידישער מדינה. אבער טראץ דעם אלעם...

*

און אז דאס הארץ בלוטיקט — ווילט זיך אויסשרייען. עס ווילט זיך ארויסלאזן א קרעכץ וואס זאל מיטן גאנצן געביין אונדז דערן א שוידער געבן. און נישט נאר מיטן געביין אונדזערן — נאר מיט די פונדאמענטן פון דער גאנצער וועלט — — — עס טוט וויי, טראץ דעם וואס צוואנציק יאר זענען שוין פארגאנגען. טראץ אונדזערע נייע און פארבעסערטע באדינינגען, קאן זיך דער סענסיטיווער געדאנק קיין ארט נישט געפינען. און ווען איינער איז נאך מער עמפפינדלעך — ווילט זיך אים א בריל געבן אזוי ווי א לייב טוט דאס ווען ער ליגט פאר-וואונדעט און ער זעט ווי זיין קעניגלעכע גבורה איז פארשעמט געווארן.

זאג היינט און זאג מארגן — אבער עס העלפט נישט. זאל זיין אז דער שונא איז מער נישטא. אבער עס טוט נאך אלץ וויי, און דער ווייטאג זיפצט ארויס פון דער יידישער ברוסט. און אומציייליק זענען די פארמען ווי אויך די אינהאלטן אין וועלכע דער צער ווערט אויסגעדריקט, פונקט אזוי אומציייליק ווי עס זענען יענע וועלכע ווייטיקן דעם יידישן ווייטאג. קומט איינער און נעמט צוזאמען א פאר פון די פארבליבענע יתומים פון זיין אמאליקער קהילה און צוזאמען שטעלן זיי אויף א געמיינזאמע מצבה אין אנדענק פון זייערע קרובים און פריינד. און ווען דער טאג קומט און מען האלט אפ די יארצייט פון די

אומגעקומענע, פאַרזאַמלען זיך די פאַרבליבענע יתומים טאַקע ביי דער געדענק־מצבה און דריקן אויס זייער זיפּץ מיט אַ קדיש בציבור — מיט אַ גרויסן און געמיינזאַמען קדיש. און דער גאַנצער עולם קומט, און ער פילט זיך ווי פאַריתומט, און ער וויינט מיט און ער טרויערט.

ביי אַ צווייטן, ווייטער, רעדט דער טראַגישער זיפּץ אַרויס אין דער פאַרם פון אַ מאַלעריי — אַ בילד פונעם חורבן, אויב מען קאָן בכלל אין אַ בילד אויסמאַלן אַן אימאַזש פון אַ טראַג־געדיע וואָס איז אַזוי אומבאַשרייבלעך גרויס.

רחל מבכה על בניה. אַט וויינט אונדזער מוטער רחל אויף אירע קינדער, וועלכע דער טויזנט־פאַכער רשע מרושע האָט אויסגעשאַכטן און אומגעבראַכט. זי פאַרדעקט זיך איר פנים מיט אירע הענט — זי, די באַליבטסטע פון אונדזערע מאַמעס — און ווען דו קוקסט אויף דער מאַלעריי — ווי באַגרענעצט אין איר פאַרמעסטונג זי זאָל נישט זיין — זעסטו ווי טרערן פליסן פון אונדזער מאַמעס פאַרדעקט פנים און דאָס האַרץ בלוטיקט ביי דיר. טראַפּ נאָך טראַפּ.

און עס איז נישטאָ גאַרנישט וואָס זאָל קענען דיין ווייטאַג שטילן. נישטאָ גאַרנישט...

מען דערציילט דיר וועגן מדינת ישראל — כדי דיין צער אַ ביסל צו באַרואיקן. און דו ווייסט אַליין אַז די יידישע מדינה איז טאַקע אַ פאַקט, אַ טאַט־זאַך. אפשר האָסטו זי מיט דינע אייגענע אויגן אויך שוין געזען, ווייל דינע עקאָנאָמישע באַדינג־גונגען האָבן זיך פאַר דיר אַזוי פאַרבעסערט אַז דו ביסט לעצטנס אפשר געווען אויף אַ באַזוך אין ארץ־ישראל.

אמת, דו ווייסט דאָס אַלץ. דו ווייסט אַז קוים דריי יאָר נאָך דעם ווי דער חורבן האָט זיך אָפּגעשטעלט איז געשען עפעס אַזוינס אין דער יידישער געשיכטע, וואָס פילט אונדז אַלעמען אַן מיט אומענדלעכער פרייד.

גרופעס יידן האָבן זיך צעבונטעוועט. אויס יאוש כמעט. איין מאַל פאַר אַלעמאַל. אַדער דו אַדער איך. אויב דער שונא דערלויבט אונדז נישט צו לעבן אויף אַן אופן וואָס ער רופט אַן

לעגאל — וועלן מיר לעבן אויף אן אופן וואס ער רופט אן אומלעגאל. אבער לעבן וועלן מיר.

אויב ער לאזט אונדז נישט עולה זיין מיט עליה אל"ף, וועלן מיר עולה זיין מיט עליה ב"ת — אבער עולה זיין וועלן מיר. און אויב דער שונא וועט שיסן — וועלן מיר אויך שיסן. מיר קענען שוין לענגער נישט אויסהאלטן — האָט דער ייד גע" שריגן און פראָטעסטירט — און פון זיין געשריי האָט זיך אַרויס" געהערט אַ קול פון אַ פאַרוואַנדעטן און פאַרשעמטן לייב. ניין, — האָט ער געזאָגט — מיר וועלן מער נישט שווייגן. מיר וועלן זיך נישט מער לאָזן אויסשעכטן. און אויב דער שונא וועט הענגען אונדזערע מענטשן, וועלן מיר — — —

אָזוי איז אַ נייער גייסט אין אונדז געבוירן געוואָרן און אונדז באַלעבט, און מיר האָבן אין אונדזער לעבן אַ רעוואַלוציע דורכגעפירט. אַ בלוטיקע רעוואַלוציע — און אַ דערפאַלגרייכע. ארץ־ישראל איז צוריק אויסגעלייזט געוואָרן. עס איז אָזוי ווי אַ שטיק משיח וואָלט שוין געווען געקומען. מיט דעם איי" בערשטנס הילף האָט זיך אונדזער פּאָלק אַ שטיק פון זיין אייגן היסטאָריש און נאַציאָנאַל לאַנד צוריק אויסגעקעמפט.

דאָס אַלטע ציון — אָדער לכל הפחות אַ חשובער טייל פונעם אַלטן ציון — איז באַפרייט געוואָרן. און צוזאַמען מיט ציון איז אויך דאָס לאַנג־פאַרגלותטע פּאָלק ישראל באַפרייט גע" וואָרן. עס ישראל חי. דאָס יידישע פּאָלק איז צוריק אויפגע" שטאַנען צום לעבן.

דאָס אַלץ איז אַ טאַט־זאָך. און די דאָזיקע טאַט־זאָך — אין איר גאַנצער און גלאַררייכער פריילעכקייט — איז צושטאַנד געקומען באלד נאָכן חורבן פון פאַר צוואַנציק יאָר צוריק. דו ווייסט דאָס אַלץ, און דו ביסט כמעט זיכער אַז פּאַסט האָק — ערגאָ פּראָפּטער האָק, אַז דאָס ערשטע האָט כמעט געוויס גורם געווען דאָס צווייטע. אַז דאָס אונטערגיין פונעם יידישן איראָפּע האָט כמעט געוויס גורם געווען אַז דאָס אַלטע ארץ־ישראל זאָל צוריק באַנייט ווערן.

און דו קלערסט זיך אַז דאָס איז אפשר טאַקע דער געדאַנק פון דעם וואָס אונדזערע חכמים זכרונם לברכה האָבן אַמאָל גע" זאָגט. וועגן דעם גויאישן צור און דעם יידישן ירושלים. דו דערמאָנסט זיך וועגן דעם מאמר פון לא נתמלאה צור

אלא מחורבנה של ירושלים, און דו ווילסט די ווערטער אַזוי אויסטייטשן, אַז דאָס גויאישע צור — דאָס הייסט דער גלות — האָט זיך אָנגעפילט מיט יידן נאָר נאָך דעם ווי ירושלים — דאָס הייסט דאָס יידישע ארץ-ישראל — איז נעבעך חרוב געוואָרן. און דו גייסט ווייטער, און דו דערגענצסט דעם מאמר, און דו זאָגסט זיך, אַז נאָר נאָכן חורבן פון צור — דאָס הייסט פונעם גלות — וועט זיך ירושלים — דאָס הייסט אונדזער ארץ-ישראל — אָנפילן מיט יידן פון דאָס ניי. און דאָס איז אייגנטלעך די טאַט-זאַך וועלכע איז צושטאַנד געקומען פאַר אונדזערע אויגן אין אונדזערע אייגענע טעג...

דאָס אַלץ איז דיר גוט באַקאַנט. און אַ סך מאָל הערסטו ווי מען זאָגט דיר אַז גאָט אַליין האָט שוין מער נישט געקענט זיך צווען צו דעם צער פון זיין פאַלק, און דעריבער האָט ער אים צוגעהאַלפן אין דער מלחמה קעגן די שונאים — און ער האָט אַ נס באַוויזן. אַ נס אַז אַ קליין הייפעלע פון שוואַכע יידן האָבן באַזיגט די קאַמבינירטע אַרמייען פון מערערע מעכטיקע מלוכות.

און דו טראַכסט זיך אַז די אויסלייזונג פון ציון איז דיר געגעבן געוואָרן אַלס אַ מין אַנטשעדיקונג פאַר די גרויסע פאַר-לוסטן וואָס דו האָסט געהאַט געליטן. די פאַרלוסטן פון אַ קראַקע, און אַ וואַרשע, און אַ ווילנע, און אַ פראַג, און אַ פרעשבורג, און אַ בערלין, און אַ פראַנקפורט, און אַ לידע, און אַ ריגע, און אַ טעלז, און אַ מיר, און אַ בודאַפעסט, און אַ מונקאַטש, און אַ... און אַ... און נאָך הונדערטער אַנדערע יידישע שטעט און שטעט-לעך.

עס זענען פאַראַן מאַמענטן ווען עס קומט דיר אויפן געדאַנק אַז די באַנייטע מדינת ישראל איז אַ מין טרייסט וואָס דער רבונג-של-עולם האָט דיר צוגעשיקט כדי דייך טרויער זאָל אַ ביסל פאַרקלענערט ווערן. אַ מין נחמה.

אַבער באַלד טרייסלסט דו זיך אָפּ פון אַזאַ מחשבה. דו זאָגסט צו זיך אַליין אַז אַזאַ סאַרט אויסטויש וואָלט געווען גלייך אַזוי ווי דער כביכול וואָלט געווען געהאַנדלט מיט יידישע לעבנס, און דו ביסט אין כעס אויף אים. לאַ מדובבשך ולא מעוקצך. דו

ווילסט נישט דעם האַניק פון דער מדינה פאַר דעם פרייז פון דעם שטאָך פונעם חורבן.
און אזוי בלוטיקט דאָס האַרץ.
דו זאָגסט צום הימל — מאַך מיר נישט אָן קיין טרויער,
און דו וועסט פאַרשפּאַרן צו קומען מיך טרייסטן...

*

און אַמאָל מאַכט זיך גאָר פאַרקערט. אַמאָל מאַכט זיך אַז דיין זיפצן ברענגט דיך גאָר נאָך נאַענטער צו דיין געטלעכן באַ-
שעפּער. ווייל אנשטאַט אים צו באַשולדיקן — באַשולדיקסט דו זיך אַליין. דו ביסט אויף זיך אַליין אין כעס ווייל דו ווייסט אַז דו ביסט אַליין נישט געווען עפעס אין אַרדענונג אזוי אין גאַנצן.

ווייל ממה-נפשך. ממה-נפשך האַסטו געוואָלט פירן אַ פאַ-
רדאָקסאַל לעבן, און דאָס האַט נישט געטויגט.
ווייל ביסטו אַ ייד אַ מאַמין — אַזעלכער וואָס גלויבט אַז דער באַשעפּער דיינער וועט דיר העלפן יעדעס מאָל ווען דו געפינסט זיך אין אַן עת צרה — האַסטו געדאַרפט אַרויסווייזן דיין אמונה דורך טאָן די מצוות פון דיין באַשעפּער. און אויב דו האַסט עס נישט געטאָן, ביסטו טאַקע נישט געווען עפעס אין אַרדענונג אזוי אין גאַנצן.

פון דער אַנדערער זייט, ווייטער, אויב דו ביסט נישט קיין מאַמין, האַסטו געדאַרפט פאַרשטיין אַ פשוטן היסטאָריש-סאָציאַל-לאַגישן אמת — אַז קיין שום פּאָלק האַט נישט ליב צו האַלטן ביי זיך קיין נאַציאָנאַלע אַדער אַנדערע מינאָריטעטן. דורך אַ גע-וויסע צייט וועט אַ פּאָלק טאַלערירן אַזאַ מינאָריטעט — אָבער נישט אויף אייביק.

דאָס איז אַ מין צווייטע נאַטור ביי יעדן פּאָלק — אַדער אפּשר אַן אינסטינקט לויט וועלכן יעדעס פּאָלק פירט זיך — און פריער צו שפעטער קומט עס צו אַ קאָנפּליקט מיט די מינאָרי-טעטן. איין מאָל איז דער קאָנפּליקט אַ מילדער. אַן אַנדער מאָל איז ער אַ שאַרפּער. און אַ דריט מאָל איז דער קאָנפּליקט אַ מערדערישער.

דאָס האַסט דו געדאַרפט וויסן פון דיינע לאַנגע גלות-דער-פאַרונגען. און אויב דו האַסט זיך פאַרלאָזט אויף דיינע אילוזאַ-

רישע טעאריעס — און דו האסט געגלויבט אז דאס פאלק צווישן וועלכן דו האסט געלעבט וועט דיך און דיין מינארטיטעט אויף אייביק טאלערירן — ביסטו באגאנגען א גאר פאלשן שריט. דו האסט באוויזן אז דו גייסט קעגן דער אביעקטיווער נאטור פון געוויסע אמתן און אקסיאמען. און אזוי ארום ביסטו ווייטער נישט געווען עפעס אין ארדענונג אזוי אין גאנצן.

איך ווייס אז אט דער ממה־נפשו מיינער איז א גאר פייניג לעכער ארגומענט. סיי אין דער ערשטער העלפט זיינער און סיי אין דער צווייטער העלפט באווייזט ער ווי פאראדאקסאל אונדזער לעבן איז געווען. ער איז אבער אויך א לאגישער ממה־נפשו, אויסגעהאלטן ווי אייזן, און אויב דו ביסט בארייט געווען צו גיין קעגן די לאגישקייט פון א סיטואציע, מוזטו זיין בארייט אויך צו טראגן די קאנסעקווענצן — און אזוי ארום האסטו נאר זיך אליין וועמען דו קענסט באשולדיקן.

ביסטו אבער בארייט צו טראגן די קאנסעקווענצן — באַ-זונדערס ווען זיי זענען געווען אזוי גרויזאם, און ווען זיי האבן איבערגעשטיגן יעדע מאס פון גערעכטיקייט — אפילו פון דעם שטרענגסטן שופט?...

*

אמאל, ווייטער, פילסטו אז דייע מנהיגים זענען ווייט נישט פריי פון שולד — דייע גייסטיקע מנהיגים ווי אויך דייע וועלט־לעכע מנהיגים. אזוי מינדעסטנס דאכט זיך דיר אויס, אז זיי — דייע מנהיגים — האבן נישט געזען אז דאס פייער פון חורבן קומט וואס א מאל נאענטער און נאענטער. און אויב זיי האבן דאס יא געזען — ווייזט אויס אז זיי האבן נישט גענוג פאר־שטאנען די גרויסע סכנות וואס וועלן דערפון ארויסקומען. אזוי אויב זיי האבן דאס יא פארשטאנען — טא וואו איז געווען זייער איינשטימיקע פירערשאפט?

זיי האבן דאס פאלק נישט גענוג געווארנט. מיט פארשידענע קולות האבן זיי גערעדט, און דו האסט נישט געוואוסט צו וועלכן קול דו זאלסט זיך צוהערן. זיי האבן דאס פאלק נישט געפירט אזוי ווי אן איבערגעגעבענער פאסטוך דארף זיינע שאף פירן אין אגבליק פון אן אגפאל פון וועלף אדער אנדערע חיות רעות.

און דיין זיפצן טוט דיר צוויי מאָל אַזויפיל וויי — ווייל
 דו זעסט אַז ביזן היינטיקן טאָג זענען דייענע מנהיגים — די
 גייסטיקע ווי אויך די סעקולערע — פול מיט מחלוקת איינער
 מיטן אנדערן. און דאָס פּאָלק דיינס איז צעפיצלט אויף ברעק־
 ברעקעלעך פּונקט אַזוי ווי די מנהיגים דייענע זענען נישט אימ־
 שטאַנד צו געפינען אַ הסכּם איינער מיטן אנדערן.

*

ניין, דו באַשולדיקסט נישט דעם רבונר־של־עולם פּאַר די
 געשעענישן פון פּאַר צוואַנציק יאָר צוריק. דו זעסט גאַר אַז
 ער — דער רבונר־של־עולם — האָט דיך דווקא יאָ געוואָרנט,
 און קלאָר דיך געוואָרנט דורך דער תּורה זיינער — וואָס דו
 האָסט געדאַרפט מאַכן אַלס דיין תּורה.

דו געדענקסט אפשר — נאָך פון דייענע חדר־יאָרן — די
 באַקאַנטע פּסוקים פון חומש, וועלכע הויבן זיך אָן מיט אַם
 בחוקותי תּלכו און וועלכע דער מלמד האָט אַזוי אויסגעטייטשט—
 אויב איר וועט גיין אין מיינע חוקים — זאָגט דער אוי־
 בערשטער — און איר וועט היטן מיינע געבאָטן און זיי טאָג,
 וועל איך געבן אייערע רעגנס אין זייער צייט, און די ערד וועט
 געבן איר תּבואה, און דער בוים פון פעלד וועט געבן זיין פּרוכט
 — — און איך וועל געבן שלום אין לאַנד, און איר וועט
 נאָכיאָגן אייערע פיינט און זיי וועלן פּאַלן פּאַר אייך דורכן
 שווערד — — און איך וועל אַרומגיין צווישן אייך און איך
 וועל אייך זיין צום גאָט און איר וועט מיר זיין צום פּאַלק — —

דו געדענקסט אפשר נאָך דעם גלעט אין באַק וואָס דער
 מלמד האָט דיר געגעבן ווען ער האָט מיט דיר אָט די פּסוקים
 אין חדר געלערנט. און דו געדענקסט אפשר אויך ווי די אויגן
 האָבן ביי אים געבלישטשעט מיט פּרייד און שטאַלץ...

וואָס הייסט? אַזוי פיל הימל־צוגעזאָגטע ברכות וועלן
 קומען אויפן יידישן פּאַלק — טאָ ווי אַזוי קענען יידישע אויגן
 נישט בלישטשען מיט פּרייד און שטאַלץ!

און דו דערמאָנסט זיך אפשר אויך, אַז באַלד נאָכן אָפּלער־
 נען די פּריערדיקע פּסוקים האָבן זיך די אויגן פונעם מלמד
 דייענעם שטאַרק פּאַרכמורעט. ווייל באַלד נאָכן ערשטן אויב —
 וואָס האָט געדאַרפט פירן צו אַ גוט און געבענטשט לעבן פּאַרן

צוואַנציק יאָר נאַכן שרעקלעכן אומקוט

ייד — איז געקומען דער צווייטער אויב, דער אויב פון די שפע־
טערדיקע פסוקים וועלכע הויבן זיך אָן מיט ואם לא תשמעו
לי — — —

און דו דערמאָנסט זיך, אַז אָנשטאַט דעם פריילעכן טאָן
אינעם קול פון דיין רבין האָסטו פון אים אַרויסגעהערט אַ וואָרע־
נונג, זאָגנדיק —

אויב אָבער איר וועט זיך נישט צוהערן צו מיר — האָט
דער אויבערשטער שטרענג געוואָרנט — און איר וועט נישט טאָן
אַלע די דאָזיקע געבאַטן, און אויב מיינע חוקים וועט איר פאַר־
אַכטן, וועל איך אויך טאָן דאָס דאָזיקע צו אייך, איך וועל אָנזעצן
אויף אייך אַ בהלה — — —

און ווען דו האָסט אָט די ווערטער געהערט פונעם מויל פון
דיין רבין, זענען זיך אויך דיינע אויגן פאַרלאָפן מיט צער, און
דו האָסט געהאַט מיטלייד מיט אים ווען ער האָט מיט דיר וויי־
טער געלערנט און געזאָגט אין נאָמען פון דער תורה —
און איר וועט זייען אייער זאָמען אומנישט, ווייל אייערע
פיינט וועלן עס אויפּעסן — — —

און דו האָסט זיך כמעט ביי דיין רבין געבעטן אַז ער זאָל
איבעררייסן די פריקרע פאַרויסזאָגונגען. אָבער אַ מלמד איז
אַ מלמה, און זיין אַרבעט איז אַ הימלישע אַרבעט, און אַן ער־
לעכער מלמד פילט אַז ער מוז ערלעך אויספירן די אַרבעט, צי
זי איז אָנגענעם, צי זי איז פריקרע. און אזוי איז ער ווייטער
געגאַנגען און געלערנט —
און אייערע שונאים וועלן געוועלטיקן איבער אייך — — —

*

איך דערמאָן זיך אַז די דאָזיקע שלעכטע פסוקים האָט מען
אין דער היים אָנגערופן די תוכחה. און ווען מען האָט די תוכחה
געלייענט אין שול, האָט מען זי געגעבן צו אַן אַרעמאָן, כאָטש
אין אמתן האָט מען געדאַרפט צו איר אויפּרופן דעם רב פון
שטאָט אָדער דעם ראש־הקהל, ווייל די תוכחה איז די אמתסטע
יידישע פילאָזאָפיע, און אויב מען האָלט די אמתסטע יידישע
פילאָזאָפיע בכבוד, דאַרף מען זי פּראַקלאַמירן ווען דער רב
שטייט דערביי אָדער דער ראש־הקהל, און נישט דער אַרעמאָן
אָדער דער שמש אָדער עפעס אַן אורחא־פורחא...

היינט ווייס איך אָז די תוכחה איז מקוים געוואָרן, און איצט איז די פראַגע, צי איך וועל קענען זיין אויפריכטיק מיט זיך אַליין. אויב איך וועל דאָס קענען טאָן, וועל איך נישט זיין אַזוי שנעל גענייגט צו באַשולדיקן דעם רבונ־של־עולם. איך וועל אַנערקענען אַז ער פון זיין זייט האָט מיר געוואָרנט — קלאַר און שטרענג געוואָרנט — אָבער איך פון מיין זייט האָב זיך צו אים נישט צוגעהערט.

איך האָב זיך נישט צוגעהערט, ווייל איך האָב אפשר די געטלעכע ווערטער נישט גענומען גענוג ערנסט. איך האָב זיך געטראַכט — נו, מילא, האָט ער געזאָגט — — —

איך האָב זיך נישט צוגעהערט, ווייל איך האָב אפשר גע־וואַלט שפּילן די ראַל פון אַ פּאַסטעמפּאַווּע מענטש, פון אַזאַ איינעם וואָס רחמנא ליצלן גלויבט שוין נישט אין די געבאַטן פון דער תורה — — —

איך האָב זיך נישט צוגעהערט, ווייל אפשר בין איך געווען צו שוואַך כדי איך זאָל זאָגן צו מיין יצר־הרע אַז ער זאָל מיר אַפּלאַוזן. און אַזוי בין איך מיין יצר־הרע נאָכגעגאַנגען, אַנשטאַט נאָכגיין נאָך מיין הימלישן באַשעפּער — — —

אַזוי צי אַזוי, איך בין מער נישט גענייגט צו באַשולדיקן דעם רבונ־של־עולם.

*

איז ווער איז שולדיק? ווער איז שולדיק פאַר די אומגע־הויער גרויזאַמע קאַטאַסטראַפּע פון וועלכער מיר און אונדזערע טייערע האָבן אַזוי פּיל געליטן — און מיט אַזוי פּיל דערשיטע־רונג? וועמען זאָל איך באַשולדיקן? די וועלט? די פעלקער פון דער וועלט? גיי און באַשולדיק דאָס פייער ווייל עס איז אין זיין נאַטור צו ברענען און צו פאַרברענען!

געוויס האָבן די פעלקער אונדז געברענט און פאַרברענט, און דאָס האַרץ בלוטיקט ביי דיר ווייל אויב דו קענסט די פּרינ־ציפּן פון דער יידישער היסטאָריאַזאַפּיע — אַזוי ווי אונדזערע נביאים האָבן זיי פעסטגעשטעלט — ווייסטו אַז אַ חוץ די צדיקי אומות העולם — אַז אַ חוץ אַ פאַר אויסנאַמען — איז עס אין דער נאַטור פון די פעלקער פון דעם וועלט צו זיין ווי אַ פייער לגבי אונדז.

געוויס האבן די פעלקער פון דער וועלט די אלע רשעותן אונדז אויסגעטיילט. זיי האבן דאס די רדיפות אויף אונדז ארגאניזירט, און די שנאה לגבי אונדז אויפגערייצט, און די קאנצענטראציע-לאגערן מיט אונדז אויסגעפילט — — —

אויב מען קאן זיך אזוי אויסדריקן, וואלט איך געזאגט אז די וועלט איז קראנק מיט פיינטשאפט צו אונדזער פאלק. און דער חורבן וואס דאס נאצישע דייטשלאנד האט אויף אונדז געברענגט דא נישט לאנג צוריק, איז בלויז א סימפטאם פון אַט דער דאזיקער וועלט-קראנקהייט. עס איז כמעט אן אומ-היילבארע קראנקהייט. אבער בעצם איז עס די וועלט אין וועמענס נאטור עס איז צו זיין ווי אַ פיער לגבי אונדז — — —

גראד אין די לעצטע פאר חדשים קומט פאר א גאר שארפע דעבאטע צווישן פארשידענע שרייבער און היסטאריקער וועגן דעם צי דער פארשטארבענער פויפסט פיוס דער צוועלפטער האט ריכטיק געהאנדלט אין די יארן פון דער לעצטער מלחמה ווען ער האט געשוויגן בשעת דער שונא אין איראפע האט אזוי אומברחנותדיק אויסגעראטעט אזויפיל יידישע קהילות.

איז דא א שטארקע מיינונג, אז היות ווי דער פויפסט איז דער הויפט פון דער איינפלוסרייכער און מעכטיקער קריסט-לעכער קירכע — איז עס געווען די העכסטע מאַראַלישע פליכט זיינע אז ער זאל נישט שווייגן, נאר ער זאל אינטערווענירן לטובת די יידן אין יענע טראַגישע יארן. עס איז געווען — אָדער עס האט געזאלט זיין — די ריינסטע הומאַניטאַרסטע פליכט זיינע אז ער זאל אויסאיבן אַזאַ אינטערווענץ ביי די גויאישע אונטערדריקער, און אזוי ווי ער האט דאס נישט געטאָן — דאַרף ער טאַקע טראַגן די אחריות פאַר אַ גרויסן טייל פון דער אומ-באַגרענעצטער בעסטאַלקייט פון די שונאים לגבי אונדזערע הילפסלאָזע ישובים.

אזוי טענהן געוויסע דענקער היינט-צו-טאָג. אַנדערע דענ-קער טענהן אז דער פויפסט האט געטאָן אַלץ וואָס ער האט געקענט טאָן אונטער די דעמאָלטדיקע אומשטענדן. און אין צד באַשולדיקט דעם פויפסט און דער אַנדערער צד פאַרענטפערט אים, און די דעבאַטע ציט זיך אין פאַרשידענע לענדער. אין דער פּרעסע און אין דער ליטעראַטור.

און עס איז אינטערעסאנט צו באַמערקן, אַז יידישע דענקער באַטייליקן זיך אין דער דעבאַטע כמעט איבערהויפּט נישט. זיי האַלטן זיך צוריק פון אַרויסזאָגן אַ מיינונג אין דעם ענין פון יאָ-אינטערווענץ אָדער נישט-אינטערווענץ, און מען זאָגט אַז איינע פון די סיבות צוליב וועלכע די יידן האַלטן זיך צוריק איז די.

אין גרונט גענומען איז דער פּויפּסט — אָדער די קאַטוי־לישע קירכע וועלכע ער רעפּרעזענטירט — איינע פון די אינ־סטיטוציעס פון די פעלקער פון דער וועלט. און מיר האָבן דאָך אַקאַרשט דערמאָנט וואָס די וועלט האָט לגבי אונדז געטאָן. און דערצו איז נאָך די קירכע אַזאַ אינסטיטוציע, וואָס וואַלט געדאַרפט אומטוישן די פּאָליטיק פון טיפּער אומפריינטלעכקייט, וואָס זי האָט געפירט לגבי דעם יידישן פּאָלק דורך די אַלע פריערדיקע יאָרהונדערטער — אויב זי וואַלט פּלוצלונג אין 1939-1945 אַרויסגעקומען אַלס די באַשיצערין פון די אונטער־דריקטע יידן און אַלס די קעמפּערין פאַר יידישע רעכט אַנטקעגן אונדזערע שונאים.

אַבער אַזאַ קאָזשעליק צו מאַכן — איז די וועלט נישט פעאיק. און אויך דער פּויפּסט איז איינע פון די אינסטיטוציעס פון דער וועלט.

אַזוי אַרום בלייבסטו אַליין מיט דיין ווייטאַג. דו און איך און אַלע אונדזערע מיט־יידן. מיר ווייסן אַז מיר האָבן געליטן און אַז אונדזערע ליידן זענען געווען איבערמענטשלעכע. און ביי איינעם דריקט זיך דער ווייטאַג אויס אין די שלאָפ־לאַזיקייט פון זיינע נעכט. ביי אַן אַנדערן שאַפט זיך אַ מעלאָדיע וואָס ווייעט מיט יאוש און טרויער, אַ כסדרדיקער איכה־ניגון. נאָך ביי אַן אַנדערן קומט דער ווייטאַג אַרויס אין דער פּאַרם פון אַ דערציילונג אָדער פון אַ דיסערטאַציע וואָס אַנאַליזירט די פּאַרדאַרבענע מאַטיוון פון דיקטאַטאָרן, אָדער פון אַ בוך וואָס גיט איבער די סטאַטיסטישע פּרטים פון די אומגעקומענע קהי־לות. און נאָך ביי אַן אַנדערן קומט דער ווייטאַג צום אויסדרוק אין אַ פּאַעמע — פּול מיט ליריק און צאָרן און דראַמע. אָדער אין דער פּאַרם פון אַ סקולפּטור וואָס שטעלט פאַר אַ בוים אַן אַפּגעהאַקטן, אָדער אַ מויער אַ צעשטערטע, אָדער אַ

שול א פארברענטע, אדער א מאמע אן אויסגעדרארטע און א פארביטערטע — פון וועמענס ארעמס דער גויאישער רוצח אדער יענער גויאישער רוצח רייסט זיך קינד ארויס מיטן ברוטאלסטן געוואלט.

און נאך ביי אן אנדערן דריקט זיך דער ווייטאג אויס אין דער אמתסטער פארם פון אונדזער יידישער טראדיציע. ווען עס טוט דעם ייד וויי — זיפצט ער. ער זיפצט, און ווען דער ייד זיפצט, קומט פון זיין זיפן ארויס א תפילה צו גאט, און די תפילה דערגרייכט ביז איבן ארויף. אזוי איז שוין פון אייביק אן.

אזוי, למשל, דערציילט אונדז די תורה אין צוואמענהאנג מיט אונדזערע אבות, וועלכע זענען דעמאלט געווען פארשקלאפט אין מצרים, און דער פסוק זאגט אז —

עס איז געווען אין יענער לאנגער צייט, און עס איז גע- שטארבן דער מלך פון מצרים, און די קינדער פון ישראל האבן געזיפצט פון דער קנעכטשאפט, און זיי האבן געשריען, און זייער געשריי איז אויפגעגאנגען צו גאט צוליב דער קנעכטשאפט זייערער...

אזוי זענען אויך אונדזערע קינות — אונדזערע קלאג-לידער — אנטשטאנען. און ווען נאכן חורבן פון בית-המקדש אין ירושלים האט דאס הארץ פון ירמיהו געבלוטקט און דער נביא האט זיך צעקלאגט, איז זיין קלאגן פארוואנדלט געווארן אין א געבעט וואס וועט פון אונדזערע דורות קיינמאל נישט פארגעסן ווערן.

און אזוי זענען אויך אונדזערע סליחות אנטשטאנען און אונדזערע תחינות. ווען דער ייד שפירט אז אויף אים רוט די לאסט פון פיין — דער פיין פון א געטלעכער שטראף — זיפצט ער און פון זיין זיפצן ווערט אויסגעוועבט א השתפכות הנפש וואס שטרעקט זיך ביזן סאמע הימל אריין. און דארט — אין הימל — הערט זיך דער באשעפער יאקאש צו צום יידישן געבעט און ער זעט זיך צו צו די אויסגעגאסענע טרערן פון דער יידישער נשמה.

אזא איז שוין אונדזער טראדיציע לאנג-לאנג. אבער א נייע זאך ווערט פאר אונדז געבוירן אונטער אזעלכע אומ- שטענדן. א נייע דימענסיע. פון מענטשלעכן שטאנדפונקט

איז דער ייד גאָך אַלץ אליין. ער איז פאַרלאָזן פון זיין מיט-מענטש — אָבער ער איז מער נישט איינזאַם. ער האָט אין גאָט אַ שותף צו זיין לעבן דאָ אויף דער ערד — און אַזאָ לעבן איז הויך און ברייט און טיף און הימליש.

דער ייד פילט אַז דער באַשעפער האָט אים צוריק אָנגע-נומען ביי דער האַנט, און אַז ער האָט אים אַוועקגעשטעלט אויף נייע יסודות וואָס זענען אַזוי שטאַרק ווי די פעלזן. דער ייד פילט אַז ער קאָן ווייטער גיין — אויפגעפרישט און אויסגע-לייטערט און אויסגעהייליקט.

די תפילה זיינע — וואָס האָט זיך אָנגעהויבן מיט אַ האַרץ-רייסנדיקן זיפץ — האָט אים פאַראייניקט מיטן אורשפרונג פון די אייביקע אַרעמס.

אַזעלכער איז דער געשיכטלעכער וועג פונעם ייד, און אין די אויגן פונעם געטלעכן באַשעפער — ווער ווייסט — אפשר איז דאָס טאַקע דער אמתסטער וועג און דער גאַבלסטער וועג פון אַ פאַלק — פון אונדזער פאַלק!

זיכער איז עס אַז דאָס איז געווען דער וועג אויף וועלכן די גרעסטע קדושים אונדזערע האָבן געפונען זייער רום און זייער אומשטערבלעכקייט. עס איז דער וועג וואָס פירט פון יסורים צו תפילה און פון תפילה צו גאָט.

אין משך פון אומציייליקע דורות איז דער ייד אַ סך מאָל געווען אליין — אָבער ער איז קיינמאָל נישט געבליבן איינזאַם. ווייל אויב מען איז מיט גאָט — איז מען אין דער געזעלשאַפט פון גרויסקייט און אייביקייט. עס איז קיין בעסערע געזעלשאַפט נישטאָ.*

(* לויטן אינהאַלט איז די דאָזיקע אָפהאַנדלונג אינערלעך פאַרבונדן מיט דער נאָענטסטער אָפהאַנדלונג — אַ תחינה אין אַנדענג פון די אומגעקומענע קדושים — אויף ז"ל 105-118. עס איז דעריבער זייער געוואונטשן, אַז דער לייענער זאָל די ביידע אָפהאַנדלונגען באַטראַכטן אַלס צוויי טיילן פון איין און דער זעלבער שאַפונג.

**א תחינה אין אנדענק פון די אומגעקומענע
אין 1939 — 1945**

In memory of
Osias and Bertha Rubenstein
G. R. T. D. S.

לזכר

ר' ישעיהו ב"ר שלמה
חוג' מרת שבע בת ר' בנימין
ע"ה

**א תחינה אין אַנדענק פון די אומגעקומענע קדושים
אין 1939-1945**

אזוי איז שוין אונדזער טראַדיציע לאַנגלאַנג. ווען דער ייד ליידיט — גיט ער אַרויס אַ זיפּץ, און דער זיפּץ ווערט פאַר-וואַנדלט אין אַ געבעט צו גאָט. מיר זענען אַ פּאָלק פון געבעט. יעדעס מאָל ווען עס טוט אונדז עפעס וויי — גיסן מיר אויס אונדזער ווייטיק אין אַ תּפּילה. אין אַלע צייטן איז עס אזוי געווען — — —

און אויך אין אונדזער צייט זענען אַ סך אַזעלכע געבעטן פאַרפאַסט געוואָרן, און זיי שפּיגלען אָפּ די טרויעריקע געשע-ענישן פונעם אומקום פון פאַר צוואַנציק יאָר צוריק. עטלעכע פון די היינטיקע תּפּילות — ווייס איך — זענען שוין איינ-געשלאָסן געוואָרן אין די אָפּיציעלע סליחהלעך און קינהלעך פון אונדזער פּאָלק, און בשעת דער ייד דערמאָנט זיך וועגן די וויי-טאָגן פון פּריערדיקע דורות, רעדט ער זיך שוין אויך אַראָפּ פון האַרצן וועגן דעם ווייטאָג וואָס ער פּילט צוליב דעם אומקום פון די קדושים פון אונדזער אייגענעם דור.

און איין אזא געבעט איז פאַרפאַסט געוואָרן דורך מיין עלטסטן ברודער, ר' משה נתן ע"ה, וועגן וועלכן איך האָב גע-שריבן אין מיין בוך דער קוואַל פון אונדזער אייביקייט, וואָס איז דערשינען מיט אַ יאָר צוריק (ז"ו 299-301). אין לשון-קודש האָט ער דאָס געבעט פאַרפאַסט און עס אַנגערופן תּחינה לזכר הקדושים שנספו בשנות השואה ה'תרצ"ט-ה'תש"ה.

מיט אַ צייט צוריק האָב איך די פאַרפאַסונג איבערגעזעצט אויף יידיש און זי אַנגערופן אַ תּחינה אין אַנדענק פון די אומגע-קומענע קדושים אין 1939-1945, און ווייל דאָס געבעט איז אַן ערנסטער פאַרוואַנדלונג איבערצוגעבן די געפילן פון אַ סענסיטיווער נשמה, פאַרעפנטלעך איך עס דאָ, סיי אינעם לשון-קודשן אַר-יין גינאַל און סיי אין דער איבערזעצונג.

א תחינה אין אנדענק פון די אומגעקומענע קרושים

אין 1939-1945

- א גאט, מיין גאט, צי וועל איך נאך געזונט ווערן —
ווען ס'הארץ איז אזוי קראנק אין מיר?
— אויך ווען אויפציטערנד איז מיין געשריי —
ווער קאן אויסדריקן דעם ווייטאג דעם טיפן;
גרויס איז דער קלאפ
- וואס האט מיך אזוי פלוצלונג צעבראכן —
קיין מענטש קאן אים נישט באשרייבן.
ארים זענען מיינע ליפן פון ווערטער
און ווייט נישט אימשטאנד עפעס צו דערקלערן.
די דערהרגעטע מיינע —
- דורכן אומברענגער דערשלאגן —
ווי בלאטע וואלגערן זיך אויף דער ערד,
און מיטן בלוט פון צעריבענע איברים
זענען ווילדע וועלדער פול אָנגעטרונקען.
צעזייט און צעוואָרפן זענען די ביינער —
איבער טאלן און וויסטענישן
און מוראדיקע פלעצער —
זייער מאַרד און זייער פלייש
- פון דער גויאישער בעסטיע פאַרצערט
און פון נידעריק שבנידעריק פאַרצוקט.
אויסצוקוילן צען מאָל זעקס הונדערט טויזנט —
אויב נישט דער שטן — ווער האָט עס אויסגעטראַכט?
- זויגנדיקע און גרייזגרויע, און טאַטע און מאַמע —
צי קאָן זייער בלוט אַמאָל אָפגעווישט ווערן?
און אויב מיר זענען פאַר דיר זינדיק געווען —
פאַרוואָס זענען אַט די שעפעלעך באַשטראַפֿט געוואָרן?
אַט די קלייניקע
- און פון דער מוטערס ברוסט אוועקגעריסענע —
אין ברענענדיקע קאַלך־אוייונס אַריינגעשליידערט
און פון הונגער פאַרפייניקט און אויסגעגאַנגען.
פון וואָנען דער גרימצאָרן וואָס האָט דערלאָזט
די טייבעלעך די יונגסטע צו פאַרטיליקן —

א תחינה אין אַנדענק פון די אומגעקומענע קדושים

תחינה לזכר הקדושים שנספו בשנות השואה

ח'תרצ"ט-ה'תש"ה

אלי, אלי, העוד אבליגה —

ודוה בי הלב?

בזעקי גם נוראות —

מי יתנה תוקף הכאבו

גדול השבר

כחתף הלמני —

איש לא יתאר.

דלו שפתי מניב

ואין די באר.

הרוגי —

חללי המשחית —

מתגוללים כדומן על האדמה.

ודם אברים רוסקו

מרוה רבות יערות שממה.

זריות זרקות העצמות —

בגיאיות, בערבות

וערוצי הנחלים —

חלבם ובשרם

לחיתו גוי

וטרף לזחלים.

טבוה שש מאות רבוא —

אם לא השטן — מי זמם?

יונק ושב, ואב ואם —

הינקה דם אלה אי־פעם?

כי אם אנו חטאנו חטא לפניך —

אלה הצאן למה נענשו?

הפעוטים

ומשדי אמותם החטופים —

לכבשני אש הושלכו

ועונו בכפן וגועו.

מה חרי האף הבא

להשמד וכלה הטף —

און אויף די שטיינער זייערע קעפעלעך צו צעהאקן!
 ווי שוידערלעך זענען די פארברעכנס פונעם פיינט —
 לעבעדיקע נפשות אין טויט־שטייגן צו פארשליסן
 און מיט וואַלקנס פון סם־גאַזן זיי צו דערשטיקן!
 פייניקונגען די שרעקלעכסטע אָט די —
 דער אויבערשטער האָט אַזוי נישט געצערנט.
 צעשפרענגט זענען די בערג און צו די הימלען שטורעמען:
 דעריבער זאָלסטו אויסוויילן דאָס לעבן —
 וואָס איז מיט אים געשען?
 געוואַלדיקט האָבן זיי:
 אים מיט זיין קינד זאָלט איר נישט שענקטן!
 און דאָך האָבן זיי יאָ געשאַכטן — און געשאַכטן!
 די קוילן פון עמלק צעפיצלען
 די ערד־זיילן ביז צום אונטערגיין — — —
 זע, אַ גאַט, זייערע שלעכטקייטן
 און זיי אַ ריכטער אַ גערעכטער!
 אַרומגערינגלט מיט וויסטעניש פון אומקום —
 ווער וועט דיין נאָמען איצט הייליקן?
 זאָל דער אָפּגרונט אויסרופן צו די הויכענישן
 און דיר אַ יתגדל ויתקדש אויסהילכן?

הער מיך צו, מיין גאַט, און ענטפער מיר,
 פאַרנעם מיין געבעט און דערבאַרעם זיך,
 הייל אויס מיין ווייטאַג, שטעל מיך צוריק אויף
 אַזוי אַז איך זאָל פאַר דיר ווייטער לעבן.

פאַרענדיקט, אין חורבות צעפאַלן
 זענען צען טויזנטער קהילות אונדזערע — — —
 פיקסן גייען זיך דאָרט פריי אַרום
 צווישן די הויפנס און הויפנס פון חורבן — — —
 פון דער ווילדערניש יאַמערט אַ ווינט
 פול מיט שרעק טאַג און נאַכט.
 ס'הייליקסטע פון פעלקער — איז דאָס שוין זיין סוף?
 איז דאָס טאַקע דער לעצטער אַטעם זיינער?
 זיינע פיינט האָבן פאַרדאַרבן, פאַרשוועכט,
 אויסגעפירט די גרויזאַמסטע רשעותן —

א תחינה אין אַנדענק פון די אומגעקומענע קדושים

נפץ ראשיו אל הסלע!
מה גדלה חטאת הזדים —
סגור חיים במכלאות מות
וחנק ברעלי אדים!
ענויי בלהות אלה —
העליון לא קצף.
פרצו ההרים ולשמים סערו:
ובחרת בחיים — הלא צוית —
מה אתו יקרה?

צוחו:

אותו ואת בנו לא תשחטו.
והנה שחוט שחטו.
קלגסי עמלק יפוצצו
עמודי ארץ ימוטטו — — —
ראה, אל, מעלליהם הרעים,
ושופט בצדקה היה!
שממת שואה מסביב —
מי שמך כעת יקדש:
התהום אל מרום היקרא
ויריע לך יתגדל ויתקדש?
שמע אלי ועוני,
הגיגי שעה ורחמני,
מכאובי חבוש, הקימני
וחיה אחיה לפניך.

תמו, נפלו למשוואות
קהלות קודש לנו מרובבות — — —
שועלים מהלכים שם
בין תלי תלי חרבות — — —
רוח ישימות מיבבת
מלא אימים לילה ויום.
קדוש עמים היספה?
האחרונה נשימתו ינשום?
צוררימו הסאיבו, חללו,
בצעו זעות פשע —

קיין שום מורא האט זיי נישט אָפּגעהאַלטן
 פון צו בושעווען מיט טראַץ און טעראָר.
 דורשטיק גאָך בלוט איז זייער געוואַלט־טואונג —
 גיב מער, גיב מער, אַזוי ווי ס'שלינגט די אונטערערד.
 גערוישט האָבן זיי מיט ברוטאַלקייט אומבאַגרענצטער,
 געאיילט זיך איבער אַלץ צו געוועלטיקן.
 מיט גאוהה הויך געריסן דעם קאַפּ
 אַזוי ווי די וועלט וואַלט זיי אַנטקעגן געקומען.
 די זיסע פרוכטן האָבן פאַר זיי געזונגען
 און קיין קללה איז אין זיי נישט אַריין.
 זיי בעטן נישט אויף קיין רעגן פון אויבן,
 אויך נישט אויף קיין וואַסער פון אונטן.
 די ערד זייערע איז מיט בלוט איבערזעטיקט —
 זי שפּראַצט פאַר זיי און זי בליט.
 זיי שטאַרקן זיך, פעסטער און פעסטער —
 גרייסן זיך און בריקעווען
 פון צופיל גוטס און שוואַויל.
 אָבער די תּפּילין פון דיין מאַכט, אַלמעכטיקער,
 וואָס שטייט אין זיי געשריבן?
 האָט דאָך דער תּהילים זינגער שוין לאַנג געזונגען:
 און אַזוי ווי דיין פּאַלק ישראל
 וואַסער איינציקע אומה איז נאָך דאָ אויף דער וועלט.
 געדענק־זשע די אויסדערוויילטע דיינע —
 וועמען די גוים האָבן אַזוי אכזריותדיק באַפּאַלן
 און ווי רויב־פּויגל און צעריצטע בערן
 זיי צעריסן און דערוואַרגן?
 רחמנותדיקער גאָט —
 שוין צייט אויף אונדז זיך צו דערבאַרעמען,
 שוין צייט אין אונדז זיך צו דערמאַנען.
 געפּין אויס די רשעים די זינדיקע
 און צעשמעטער זייער אַרעם און קרוין.
 פאַרמעטן אין פייער פאַרברענטע —
 די הייליקייטן פונעם עם־הספּר —
 אין וועלכע יונג און אַלט האָבן זיך פאַרטיפּט —
 שרייען צו דיר פון די אַש־הויפּנס אַרויס:

תחינה לזכר הקדושים שנספו בשנות השואה

פחד לא פחדו להניאם
מלהתעלל בזדון ורשע.
עריצותם צמאה לדם —
הב רק הב כבלוע תחתית שאול.
סאנו בשצף וחצף,
רגשו לרדות בכל.
נשאו ראש גאווה
כאילו הארץ תקדם אותמו.
מגד פרים ירנן
ואין מארה למו.
לגשם מעל לא יחגבו
ולא למי תהום מתחת.
כל ארצם מדם רוויה —
נובטה להם ופורחת.
יגברו בעצמתם —
ירהבו, יבעטו
מרוב טוב ונחת.
טוטפות עוון, שדי,
אמנם מה כתוב באל?
חזה כבר נעים זמירות אמרתו:
ומי כעמך ישראל
גוי אחד בארץ.
זכרה איפוא בחיריך
עלימו הגויים כה אכזרית זנקו
וכעוף טרף ודוב שסוי
טרפו וחנקו?
האל הרחמן —
עת לרחם עלינו
ועת אותנו לפקוד.
דרוש עון זדים
והך להם זרוע וקדקוד.
גוילים יקודי אש —
קדשי עם הספר —
כמו שקדו בחור וזקן —
לך משועים מערמות האפר:

וואו זענען זיי, מיינע גאָר טייערע!
זיי — וואָס זענען געווען פאַרן אויג אַ גלוסטעניש,
און סאַמע ליבשאַפט — זייער פּאָן.

הער מיך צו, מיין גאָט, און ענטפּער מיר,
פאַרנעם מיין געבעט און דערבאַרעם זיך,
הייל אויס מיין ווייטאַג, שטעל מיך צוריק אויף
אַזוי אַז איך זאָל פאַר דיר ווייטער לעבן.

די טויערן פונעם בית־המדרש —
ווער וועט פרי איצט עפענען?
דער לערנער פון הלכות — וואו איז ער —
מיט זיין עולם־הבא אַזוי פאַרזיכערט?
איידער דער מאָרגן האָט נאָך אויפגעשיינט
און די שטערן האָבן נאָך אין זייער גאַנג געדרימלט,
האָבן שוין די פענצטער פון די שולן
פונקן אין בינטלעך פאַנאַנדערגעשפּרייט.
חצות אַפצורייכטן און תפילה צו טאָן
האָבן דעם שלאָף פון די אויגן פאַריאַגט.
דיינע געטרייע האָבן זייער שטימע געלאָזט הערן
אין דער תורה־ירושה, זייער פייערדיק געזעץ.
אַן ערלעכע אמונה פאַר דייןע מצוות
און פאַר הייליקע מעשים האָבן זיי אָפּגעהיטן.
פאַר שלעכטס דיך צו לויבן ווי פאַר גוטס,
זענען זיי געווען העלדיש אַרומגעגאַרטלט.
דערצויגענע אין אונדזער ברית־אבות —
און צו דיר מיט ליבע־שטריק צוגעבונדן —
ווי פאַרהוילן פון זיי די וויזיע פון אַ נייעם אָנהויב!
דיין פאַלק — ווי פאַרשיטן זיין האַרץ!
קומען זאָל דער טאָג שוין שנעל
ווען דערזען וועט ווערן דיין האַנט די שטאַרקע,
דערשיינען זאָל אַ צייכן פון דיין גערעכטיקייט
און זאָל אונדזער האַפּענונג מקוים ווערן אין דיר.
פון דער ערד שרייען די בלוטן אַרויס —
זיי טאָר מען נישט פאַרגעסן!

תחינה לזכר הקדושים שנספו בשנות השואה

איה הם חמודי?
לעין — תאוה
ודגלם כלו — אהבה.

שמע אלי וענני,
הגיגי שעה ורחמני,
מכאובי חבוש, הקימני
וחיה אחיה לפניך.

מי שערי בית המדרש
עכשו ישכם זיפתחו?
שונה הלכות — איהו —
עולם הבא לו מובטח?
השחר טרם האיר,
במסילותם הכוכבים עוד רדומים,
נתזו אז חלוני בתי כנסת
ניצוצי אלומים.
תקן חצות ופלל
הנידו מעין שנת.
נשאו קולם נאמניך
בתורת מורשה — למו אש דת.
אמונת תום
לצווייך ומעש קדש שמרו,
ברך על הרע כטוב
כל גבורה אורי.
נחנכו בברית אבותינו —
אליך קשורים בחבלי חבה —
חזון הקץ החדש איכה נסתם מנהת?
אומתך — מה אמלל לבה!
יוחש נא יום
בו תראה ירך הגדולה,
יופיע אות צדקך
ויאמן בטחוננו בך.
מאדמה צועקים הדמים —
אותם לא לשכח!

די פינף טויזנט זעקס הונדערט און נייַן-און-נייַנציקער —
 זיי טאַר מען נישט פאַרגעבן!
 געדענק דעם פיין פונעם שרעקלעכסטן אומקום
 און שווייג נישט!
 דערהויב אונדזער האַרן, אייל זיך
 און העלף אונדז קעגן די הענט פון עשו און אדום.
 לייו אויס דיין פאַלק וואָס איז
 ווי אַ הירש פאַרפאַלגט און פאַרשטויסן.
 ברענג אונדז צוריק אַהיים, מיר בעטן דיך,
 שוין מער ווי גענוג פאַרטריבן געווען.
 זיי אונדזער פעסטונג, דו, גאַט לעבעדיקער,
 ווייל נאָר אין דיר וועלן מיר זיך האַלטן.
 באַפעל די ברכה פון דיין אוצר
 אויף ישראל אומענדלעך צו בלייבן.
 מעכטיק און זיכער אין זיינע בערג
 זאל ער געדייען, שטאַרק און אומבאַזיגט,
 איינגעוואַרצלט איבער אַלע זיינע גרענעצן —
 ווי פונדאַמענטן פון פעלזן די ריזיקסטע.
 איינגעהילט מיט אייביקער גלאַר זאָלן אויך זיין
 די קרבנות דיינע — מיט לויטערקייט פאַרהייליקט —
 און פון די פליגל די הויכע פון דיין שכינה
 זאָלן זיי שיינען ווי דער גלאַנץ דער הימלישער —
 ביז צום סוף פון דער צייט ווען אויפשטיין
 פון דער ערד וועלן די דאָרט רוענדע,
 ביז יעדער גייסט אויפלעבן וועט נאָך אַמאָל
 אייביק זאָלן זיי ווי ליכטיקע שטערן לויכטן.

הער מיך צו, מיין גאַט, און ענטפער מיר,
 פאַרנעם מיין געבעט און דערבאַרעם זיך,
 הייל אויס מיין ווייטאַג, שטעל מיך צוריק אויף
 אַזוי אַז איך זאָל פאַר דיר ווייטער לעבן.

*

א תחינה אין אַנדענק פון די אומגעקומענע קדושים

חמשת אלפים ושש מאות ותשעים ותשעה —

חלילה מלסלח!

זכר יסורי השואה האיומה

ואל תדום!

קומם את קרננו — חושה

והושיענו מידי עשו ואדום!

ופצה עם זו

אשר כצבי הגו נרדף ונדח,

אספנו נא לביתנו,

רב לנו רב היות מודח.

משגב היה לנו, אתה אל חי,

כי רק כך נאחזים אנחנו.

צוה הברכה מאוצרך,

הריקה על ישראל עד בלי די.

איתן ובטח בהרריו

ישגשג בעוז אבירים,

לאורך גבולותיו ישרש

כמוסדי צור אדירים.

עוטי הוד נצחים גם יהיו

קרבנותיך — קדושי טוהר —

ובמעלות כנפי השכינה

יוהירו כרקיעי זוהר —

לעת קץ הימין

ישני אדמת עפר יקיצו,

מועד להחיות כל רוח

ככוכבי אור עד עולם יציצו.

שמע אלי רענני,

הגיגי שעה ורחמני,

מכאובי חבוש, הקימני

חיה אחיה לפניך.

*

פשוטע ווערטער אט די פון מיין ברודער משה-נתן ע"ה — אזוי פשוט אז זיי ליגן כמעט אויף דער סאמע אויבערפלאך פון יידישן לעבן היינט-צו-טאג. דו הערסט זיי ארויס פון יעדן יידישן מויל — צי זיי ווערן געזאגט אויפן הויכן קול, צי זיי ווערן אנגעמערקט מיט א קרעכץ אדער בלויז מיט א וואונק, מיט א רמז. און דאך רופן זיי אין מיר ארויס די שווערסטע איבערלעבענישן פון אן אומבאשרייבלעכן ווייטאג — אויך היינט. שוין צוואנציק יאָר נאָכן שרעקלעכן אומקום.

יעדעס מאָל וואָס איך לייען זיי, דאַכט זיך מיר אז איך בין אַן עדות ווי דער חורבן שפּילט זיך אָפּ היינט — אינעם איצטיקן מאַמענט. און נישט נאָר בין איך אַן עדות. איך בין אַליין איינ-געלאָקט אינעם געראַנגל, און איך קעמף קעגן דעם שונא, ווייל אויך מיך מיינט ער אומצוברענגען. מיט אַנדערע כלי-זין אפשר. מיט כלי-זין פון אַ שטילער אָפּסאַמונג. אָבער דער רעזולטאַט וועט זיך דער זעלבער. די יידישקייט וועט אין מיר חס-חלילה פאַרשווינדן, אזוי אַז איך וועל אַוועקגעריסן ווערן פון מיין יידישן גורל — פון מיין הימלישער דערהויבונג, פון מיין זינגען אַ געזאַנג צום גאָט פון מיין געשיכטע.

דער שונא קעמפט קעגן מיר. דאָס מאָל וויל ער מיך אומ-ברענגען מיט אַ מיתה בנשיקה. אָבער אַ מיתה בנשיקה איז אויך אַ טויט — אַן אַבסאָלוטער טויט. און אַלט אַ ייד קעמף איך קעגן דעם שונא. מיט מיין יידישקייט שלאָג איך אים צוריק.

לא אמות כי אחיה ואספר מעשה יה — האָט דער בעל-התהילים זיך געבעטן, און איך זאָג נאָך אים נאָך —

איך וועל נישט שטאַרבן —

נאָר לעבן

און דערציילן די גרויסע טועכצער פון גאָט — — —

איך בין אַנטשלאָסן זיך נישט אונטערצוגעבן און נישט אומצוקומען. נאָר צו לעבן — און צו לעבן ווי אַ ייד. און דורך די דערמאָנטע ווערטער פון מיין ברודער נעם איך מיין אַנט-

א תחינה אין אַנדענק פון די אומגעקומענע קדושים

שלאַסנקייט און לייג זי אַוועק — אַזוי ווי אַ הייליקן קרבן —
פאַרן כּסא הכבוד פונעם איבערשטן.

*

אין דעם אַריגינעלן לשון-קודש אין די תחינה פון מיין
ברודער פאַרפאַסט אינעם סטיל פון די פאַרהייליקטע פיוטים
פון פריערדיקע דורות. אַזוי, למשל, לויפן צו ערשט די שורות
פון אל"ף ביז תי"ג, און דערנאָך קומען זיי צוריק פון תי"ו ביז
אל"ף. דערנאָך ווייטער הויבן זיך די שורות אָן מיט די אותיות
פונעם נאָמען פון מחבר, און צום סוף ענדיקן זיי זיך מיט אַ
חזק וואָס אינעם נאָמען פון באַשעפער פון דער אייביקייט.

אַזוי אַרום האָט דער ברודער אין זיי אַריינגעפלאַכטן דעם
פראַטעסט פון אַ יידיש האַרץ, און דעם צער פון אַ יידישער
נשמה, און די גרויזאמע רשעותן פון דער נישטיידישער וועלט.
און די פאַרצייטיקטישע איבערגעבונג פון ישראל צו זיין הימלישן
באַשעפער, און די צוקונפטיקע צוגעבונדנקייט פונעם ייד צו דעם
זעלבן הימלישן באַשעפער — טראַץ אַלע נסיונות און טראַץ אַלע
רדיפות — און פון דעם אַלעם האָט ער אַ תחינה צום רבנו'של-
עולם אויסגעוועבט.

אַבער ער איז נישט געווען דער איינציקער. ווי שוין דער-
מאַנט, זענען אַ סך תפילות און תחינות פאַרפאַסט געוואָרן אין
די לעצטע יאָרן. אַ סך — אַזעלכע וואָס גיבן איבער נאָך אויף
אַ פיל פעאיקערן אופן דאָס יסורים-בילד פון אונדזער פאַלק.
אַזעלכע — וואָס שטעלן זיך אַוועק פאַרן באַשעפער און בעטן אָן
אונדזערע צרות זאָלן שוין אויפהערן, אָן אַ קאָמפלעטע ישועה
זאָל שוין אונדזער פאַלק געגעבן ווערן.

די מחברים האָבן זיך אַרומגעקוקט — און זע! — פון אַלע
האַפענונגען איז געוואָרן אַש און בלאַטע. עס איז נישטאָ קיינער
אויף וועמען דו קענסט זיך פאַרלאָזן. נישט די אַזוי גערופענע
פעלקער פון דער וועלט, און נישט די אַזוי-גערופענע אַנפירערס
פון די גרויסע רעליגיעס, און זיכער נישט דאָס אַזוי-גערופענע
געוויסן פונעם מענטש.

י צ ח ק ר א פ א פ א ר ט

פון אלע האפענונגען איז געווארן אש און בלאטע — אַ חוץ
איין האפענונג, די אמתע יידישע האפענונג, די האפענונג וועגן
וועלכער דער בעל-התהילים האט זיך אויסגעדריקט, זאגנדיק —

בעסער זיך באַשיצן אין גאָט,
איידער זיך פאַרזיכערן אויף אַ מענטשן. —
בעסער זיך באַשיצן אין גאָט,
איידער זיך פאַרזיכערן אויף פירשטן.

*

ווען די יידן האָבן געזיפצט צוליב זייערע לייזן אין אַלטן
מצרים, שטייט געשריבן אַז וישמע אלוקים את נאקתם, וואָס דער
טייטש איז, אַז גאָט האָט געהערט זייער געזיפץ און ער האָט גע-
דענקט דעם בונד זיינעם מיט אברהם און מיט יצחק און מיט
יעקבן — ביז ענדלעך איז די אויסלייזונג געקומען.

אַזוי וועט אויך זיין אין אונדזער דור.

אַ יידישער זיפץ איז אַ געבעט אין די אויערן פונעם אוי-
בערשטן. אַ תחינה — וואָס מאַכט דאָס יידישע לעבן ריין און
געטלעך.

און אין אַזאַ לעבן פאַרליבט זיך דער אויבערשטער — און
ער היילט עס אויס איבער אַלע אויסהיילונגען, ער שטאַרקט עס
איבער אַלע שטאַרקייטן און לייזט עס אויס איבער אַלע אויס-
לייזונגען.

ווען מיר זיצן ביים סדר-מיש

In honour of
Mr. & Mrs. Morris Bursztyn
and their family

לכבוד
ר' משה מרדכי ב"ר דוד
חוג' מרת אסתר דבורה בת ר' חיים יצחק
וכל בני ביתם יחיו

ווען מיר זיצן ביים סדר־טיש

פסח איז אַ יום־טוב וואָס צווינגט אויף אַ מין פּאַרטראַכטן זיך אויף אַ ברייטערן מאַסשטאַב. דער פייערלעך־באַדעקטער טיש, מיט דעם זיצן אָנגעלענטערהייט, מיט דער גלאַנצנדיקער זוּיבערקייט אין שטוב, און מיט דער כמעט אויטאָמאַטישער שמחה אינעם ייִדישן האַרץ — דאָס אַלץ דערוועקט ברחבות־דיקע געדאַנקען אפילו ביים פשוטסטן ייד.

עס איז זמן חירותנו — אַ יום־טוב וואָס איז באַצייכנט אין אונדזער געשיכטע אַלס אַ צייט פון פרייהייט. דער גרעסטער יום־טוב — אויב עס איז איבערהויפט מעגלעך צו מעסטן די גרויסקייט פון יום־טובים און צו פאַרגלייכן זיי איינעם מיטן אַנדערן. דער פּראַכטפולסטער יום־טוב. דער מענטשלעך־שטאַלצסטער יום־טוב.

איז וואָס קומט אָבער דערויס...

ווי דערהויבן דער אידעאַל פון פרייהייט זאָל נישט זיין, האָט דער מענטש ווייניק וואָס געלעגנהייט זיך צו באַשעפטיקן מיט אים אין דעם צערייבנדיקן ווירוואָר פון זיין טאַג־טעגלעכן לעבן. ס'האָט איינער אַמאָל געזאָגט, אַז פרייהייט איז אזוי ווי דאָס געזונט: מען פּאַרטראַכט זיך וועגן איר נאָר דעמאָלט ווען מען האָט זי שוין פאַרלוירן...

איז ביי אונדז יידן, קומט דער פסח און וויל אונדז אַוועק־רייסן פון דער אַפּרעסיווער טאַג־טעגלעכקייט אונדזערער, מיט איר טויזנט־און־איינערליי אַנדערע באַשעפטיקונגען. און קוקנ'דיק אויפן סדר־טיש, באַמערקן מיר ווי דער אידעאַל פון פרייהייט שטעלט זיך ממש אַוועק ביים סאַמע מזרח־וואַנט פון אונ'דזערע מחשבות און פילט אויס יעדעס קעמערל פון אונדזערע מוחות.

※

פארשטייט זיך, אן עס רעדט זיך דאָ וועגן דער פרייהייט פון אונדזער אייגענעם יידישן פאלק.

עס איז א פרייהייט פון א ספעציעלן מין — ווי דאָס גאַנצע יידישע לעבן איז א לעבן פון א ספעציעלן מין. עס איז די פרייהייט פון — לאַמיר זאָגן — גיין אין דער גאַס און נישט שעמען זיך מיט זיין אָן אָפענער און אמתער ייד. עס איז די פרייהייט פון פילן און וויסן אָז צו זיין א ייד איז נישט קיין לאַסט נאָר אַ כבוד. עס איז די פרייהייט פון אויסלעבן זיך אָן מורא פאַרן אויסערלעכן שונא און אָן שרעק פאַרן אינערלעכן שונא.

אונדזער פרייהייט איז נישט נאָר אַן איינשטעלונג וואָס זאָל אונדז איבערצייגן, אָז אונדזער עקזיסטענץ איז אַ נאַטירלעכע און געזונטע דערשיינונג. זי דאַרף אונדז אויך דערמעגלעכן, אַז מיר זאָלן זיך אַנטוויקלען מיט אַן אינערלעכער פעסטקייט, מיט אַן אינערלעכער זיכערקייט. עס איז אַ פרייהייט וואָס דאַרף מיך מאַכן פילן, אָז מיינע מעשים זענען ריכטיקע און אָז מיינע שריט פירן מיך צום ריכטיקן ציל.

※

דעם היינאַריקן פסח — ווי דורך אַ צופאַל — וועלן אונדז דזערע פרייהייטס-געדאַנקען אָננעמען אַ מער פראַקטישע און קאַנקרעטע פאַרם.

אַט גרייט מען זיך, אין דער גאַנצער יידישער וועלט, אָפצו-האַלטן דעם פופצן-יעריקן יוביליי פון דער באַנייאונג פון מדינת-ישראל. דער נומער פופצן איז נישט נאָר אַ האַרמאָנישער נומער, מיט אַ סימן פון דערוואַקסנקייט אין אים. עס איז אויך אַ נומער, וועלכער — אין איצטיקן פאַל — ברענגט צו אַ גאָר בולטן אויסדרוק די זכרונות פון די געשעענישן, וואָס מיר האָבן מיטגעמאַכט ביז מיט פופצן יאָר צוריק. און איין טאַטע אין הימל ווייסט ווי כמעט אומדערטרעגלעך-טראַגיש יענע געשעענישן זענען געווען.

און היינט איז שוין פופצן יאָר זינט די זון פון אַ באַנייטער יידישער מדינה האָט אויף אונדז אויפגעשיינט...

טעמפּ וועט זיין דער ייד, וועלכער וועט דעם היינטיקן פסח נישט פילן, אָז זיינע אויגן פאַרלויפן זיך מיט טרערן פון פרייד צוליב טאַקע אַט דער דערוואַקסענער באַנייאונג פון אונדזער

פרייהייט. און עס ווילט זיך צוגעבן אז אויב פסח איז א יום-טוב, וואָס ברענגט מיט זיך אַ נשמהדיקע דערהויבנקייט אין געוויינ־ לעכע יאָרן, איז קיין ספק נישטאָ אז אינעם פופצענטן יאָר פון ארץ־ישראלס באַגיאונג דאָרף די דערהויבנקייט זיין גרענעצלעך, אזוי צו זאָגן.

יא, איך שטעל זיך פאַר, אז וואו נאָר יידן וועלן היינטיקס יאָר זיצן ביים סדר־טיש, וועט די שטימונג זיין אַ לעילא־זלעילא־דיקע, וכל המרבה לספר... הרי זה משובח. און צווישן דעם וואָס מיר וועלן מוסיף זיין צו דער טראַדיציאָנעלער הגדה וועט מדינת־ישראל זיין דער צענטראַלער סוזשעט פון אונדזער לויב־געזאַנג.

אונדזערע חז"ל פון פאַרצייטנס זאָגן, אז לעתיד לבוא וועט דער ייד דערמאָנען די נסים פון דער נייער דערלייזונג נאָך מער ווי די נסים פונעם אַמאָליקן יציאת מצרים. ביי אַ סך פון אונדז האָט זיך דער לעתיד לבוא טאַקע אָנגעהויבן מיט פופצן יאָר צוריק...

*

אזוי צי אזוי, די גרויסקייט פון אונדזער נאַציאָנאַלער באַ־פרייאונג וועט זיין אויף די ליפן פון אונדז אַלעמען. און נאָך מער — אין די הערצער פון אונדז אַלעמען.

און דאָך ווייס איך נישט צי אַלע אונדזערע געדאַנקען אין דער איצטיקער צייט וועלן אונדז דערלויבן צו האָבן אַ געפיל פון אַ ריינער און וואַרעמער פריילעכקייט. די פופצן יאָר פון מדינת־ישראל, אפשר טאַקע צוליב זייער דערוואַקסנקייט, רופן ביי אונדז אַרויס אַ שטימונג פון אַ חשבון־הנפשדיקער געלעגנ־הייט. און צו מאַכן אַ חשבון־הנפש איז אַלע מאָל אַ שווערע אויפגאַבע און אַן אומעטיקע.

מיר דערמאָנען זיך וועגן דער טיפער פייערלעכקייט פון אַ יום־כיפור, ווען דער ייד רעכנט זיך אָפּ מיט אַ גאַנץ יאָר פון זיינע גייסטיקע שטרעבונגען.

ער ווייסט, אז ער איז געווען שוואַך און זינדיק אינעם פאַר־גאַנגענעם יאָר — אַ געפיל וואָס איז אין זיך אַליין דערשלאַגנדיק גענוג, און מער ווי גענוג. וואָס דעפרימירט אים אָבער נאָך מער און אַ סך טיפער איז דאָס וואָס ער זעט כמעט פאַראויס, אז

איך אינעם קומענדיקן יאר וועט ער זיין נישט ווייניקער שוואך
און נישט ווייניקער זינדיק...
אויב אבער יום-כיפור איז א טאג פון חשובן-הנפש פארן
יחיד, איז דער היי-אריקער פסח א צייט פון א חשובן-הנפש
פארן גאנצן כלל...

— וואו שטייען מיר אלס א פאלק... — דארפן מיר זיך
פרעגן — און וואו גייען מיר אלס א פאלק?
ביז נישט לאנג צוריק וואלטן אזעלכע פראגן געווען טעאָ-
רעטישע, ווייל אונדזערע רייד וועגן יידישער פרייהייט זענען
געווען חלומותדיקע. היינט זענען דאס פראקטישע פראגן, ווייל
היינט איז אונדזער פרייהייט א ממשותדיקע.
אמת, מיר האפן צו דערגרייכן נאציאנאלע שלימות נאך און
א גרעסערער מאס און אויף נאך מערערע געביטן. אבער די
עצם באפרייאונג איז שוין דא. די זון האט שוין אנגעהויבן צו
שיינען.

זע, דער ווינטער איז אריבער,
דער רעגן איז פארגאנגען, אָוועק.
די בלומען האָבן זיך באַוויזן אין לאַנד,
די צייט פון געזאָנג איז געקומען — — —
שטיי־זשע אויף, מיין געליבטע, מיין שיינע,
און קום דיר...

און דאָ דערשיינט פאַר אונדז די גרויסע פראַגע: קום דיר —
וואו? פרייהייט — צו וואָס? וואָס ווילן מיר אויפטאָן מיט דער
דאָזיקער פרייהייט? און צוליב וואָס האָבן מיר זיך באַפרייט?

*

איך הער, אַז עמיצער זאָגט צו מיר:
— וואָס פרעגסטו עפעס? האָסטו שוין פאַרגעסן, אַז ביז
מיט אַ פאַר יאָר צוריק האָט מען דיין פאלק באַהאַנדלט ווי
בלאָזע? מען האָט עס גערודפּט און פאַגראַמירט, און עס באַ-
טראַכט אלס הפּקר...

און דער עמיצער גיט צו:
— האָסט דאָך ערשט אליין געזאָגט, אַז דעמאָלט זענען די
געשעענישן געווען כמעט אומדערטרעגלעך־טראַגישע. און היינט
וועט דאָס שוין האַפנטלעך נישט פאַרקומען. די פרייהייט אונ-
דזערע האָט דיר געגעבן שוין פאַר דיין גוף און כבוד פאַר דיין

נאָמען. און דאָס אַלץ האָט דאָס באַנײַטע ארץ־ישׂראל באַווײַזן
צו טאָן. איז וואָס פּרעגסטו עפעס: צוליב וואָס האָבן מיר זיך
באַפּרײַט?...

דער עמיצער איז גערעכט, אָבער נישט גענוג איבערצייגן־
דיק, ווייל אויב די פּרײַהייט האָט אויפגעטאָן טאַקע אַזעלכע
גרויסע זאַכן וועלכע מיר האָבן פּרײַער נישט געהאַט, טאָ פאַרוואָס
האַלט מען אין איין שרײַען אַז די ייִדישע צוקונפּט אין דער
וועלט איז אין אַ סכּנה!?

אויב פּרײַהייט באַדייט אַז מ'איז פּרײַ פון מכות און חרפות,
איז פאַרוואָס דונערן אונדזערע היינטיקע גרויסע מנהיגים וועגן
אַן אונטערגאַנג, וואָס איז מוכן ומזומן צו קומען אויף אַלע אונ־
דזערע ישובים אין די תּפוצות הגולה, רחמנא ליצלן?
מיר זענען דאָך פּרײַ! מען רודפּט דאָך אונדז נישט מער!
און מען נעמט דאָך דעם כבוד בײַ אונדז מער נישט צו!

*

איך וועל זיך היינט ביים סדר־טיש פאַרטראַכטן אין אַט
דעם פּראָבלעם. און איך וועל מסתמא נישט זיין דער איינציקער
וואָס וועט דאָס טאָן. אָבער וויפּיל פון אונדז וועלן אויך זיין
אימשטאַנד אַנצווײַזן אויף אַ לײַזונג פאַרן פּראָבלעם?

*

בעצם איז עס נישט קיין נײַער פּראָבלעם. ער פירט אונדז
צוריק צום ערשטן יציאת־מצרים. אויך דעמאָלט האָט אויף
אונדז געלויערט אַ סכּנה פון אונטערגאַנג. און דער דעמאָלטי־
קער מנהיג — משה רבינו — האָט פאַר אונדז געעפנט די
טיפּסטע סודות פון דעם ווי אַזוי עס דאַרף אויסזען די עקזיסטענץ
פון אַ פּרײַ ייִדיש פּאַלק. עס האָט געזאָלט זיין אַ פּאַזיטיווע
פּרײַהייט, און נישט נאָר קיין נעגאַטיווע.

אַ שליח פון גאָט איז דער דעמאָלטיקער מנהיג געווען. און
אַ געטלעכע פּרײַהייט האָט ער געוואָלט אין אונדז אַרײַנגיסן.
ער איז נישט געווען קיין באַצויבערנדיקער רעדנער, אַן
אַראַטאַר אין דעם אַנגענומענעם זין פון וואָרט. זײַנע פּראָזן
האַבן נישט פאַרכישופּט אַ טויזנט־קעפּיקן עולם. אַ שווער מויל
האַט ער געהאַט. אָבער ווען זײַנע ווערטער האָבן אַנגעהויבן
פּליסן, האָט איר געהערט אַז דאָ פּליסט גערעכטיקייט. דאָס

זענען געווען ווערטער פון וועלכע עס האָט זיך אַרויסגעהערט אַ קלאַנג פון אייביקייט, פון געטלעכקייט.

אויף וואָס פאַר אַ יסוד האָט משה רבינו — דער געטלעכער שליח — געבויט דאָס פרייע יידישע פּאָלק?
וואָס! ער האָט געזאָגט:

— רבותי, קומט אַרויס פון מצרים און גייט אַריין אין לאַנד כנען, און איר וועט זיין פריי?

אָזוי רעדט אַ דעמאָגאָ און אַ שאַנטאָזשיסט. ווייל אַרויס-גיין פון מצרים און אַריינגיין קיין כנען איז נישט קיין פרייהייט. מען קאָן זיין פאַרשקלאַפט אויך אין כנען...

משה רבינו האָט דעם פּאָלק איבערגעגעבן אַ הימלישע בשורה. ער האָט זיי אָנגעוויזן אויף די פאַרשידענע פּאַזן וואָס דאַרפן כאַראַקטעריזירן זייער טראַנספּאָרמאַציע פון אַ האַרדע שקלאַפּן אין אַ פּאָלק וואָס איז געבענטשט מיט אַ געטלעכער פרייהייט. דורך זיין פאַרמיטלונג האָט דער רבונג-של-עולם גע-רעדט צום פּאָלק, זאָגנדיק:

— והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים, ראשית-כל וועל איך אייך אַרויסציען פון אונטער די לאַסטן פון מצרים...

אַבער דאָס איז נישט גענוג, ווייט נישט גענוג. דאָס פּאָלק מוז דערהויבן ווערן צו אַ העכערער שטופע פון מענטשלעכער שטרעבונג, און נישט זיין סתם באַפרייט פון דער בייטש פונעם אונטערדריקער. אַן אַזאָ דערהויבונג בלייבט מען נאָך אַלץ שקלאַפּן. אַן אַזאָ דערהויבונג קאָן דער ייד געוויס נישט זיין פריי, און בכלל איז קיין טעם נישטאָ אין אַזאָ פרייהייט.

אָזוי ארום קומט די צווייטע פּאַזע פון ישראלס אויסלייזונג, און דער רבונג-של-עולם לאַזט וויסן דעם פּאָלק דורכן געטלעכן שליח, זאָגנדיק:

— ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלוקים, און איך וועל אייך נעמען צו מיר פאַר אַ פּאָלק, און איך וועל זיין אייער גאָט...

דאָס איז געווען דער תוכן פון דער דערהויבונג. דאָס איז געווען די נאַטור פון דער פּאַזיטיווער פרייהייט וואָס דאָס יידישע פּאָלק האָט אין זיך דעמאָלט איינגעפלאַנצט. אַ געטלעך אייגנטום איז ישראל געוואָרן, און אַלס אַזאָ אייגנטום האָט עס געהאַט אַ באַרעכטיקונג צו דער דריטער פּאַזע וואָס האָט געדאַרפט קומען,

די פאָזע וואָס דער געטלעכער שליח האָט אויסגעדריקט אין די ווערטער:

— והבאתי אתכם אל הארץ... — זאָגט דער אויבערשטער —
און איך וועל אייך ברענגען אין דעם לאַנד וואָס איך האָב גע-
שוואַרן עס צו געבן צו אברהם, יצחק און יעקב, און איך וועל
עס אייך געבן אַלס אַ ירושה...

*

אָזוי האָט אויסגעזען דער שטעמפל פון דער נאַציאָנאַל-
יידישער פרייהייט, וועלכן דער בורא-עולם האָט אַרױפגעלייגט
אויפן נײַגעבוירענעם עם־ישׂראל דעמאָלט אינעם ערשטן פּסת,
און דער שטעמפל האָט געדאַרפט אויף אונדז אויף אייביק
בלייבן. איינגעקריצט אינעם האַרץ איז ער געווען, און מען האָט
אים געקענט אויסשניידן פון דאָרט נאָר ווען מען וואָלט אויך
דאָס האַרץ געווען אויסגעשניטן.

דאָס איז אָבער אַ שטעמפל, וועלכן אַ סך פון אונדזערע
היינטיקע מיטטיילער ווילן פאַרטושן...

מען רופט עס אַן אַ קולטור־קאָמף — די אינטעלעקטועלע
רייבונגען וועלכע קומען היינט פאַר אין ארץ־ישׂראל און אין די
גלות־לענדער. און אַט דער קאָמף ברענגט אַ שוואַרצן וואַלקן
איבער דעם אידעאָל פון אונדזער פרייהייט.

איך זיך אָזוי ביים סדר־טיש, און מיינע אויגן פאַלן אויפן
מרור — און מיינע געדאַנקען ווערן אויפגעפרישט מיט זכרונות
פון גרויסע און איבערגעגעבענע יידן אין אַלע אונדזערע דורות.
אָבער איך זע אויך ווי דער מאַדערנער ייד איז אַ צו גוטער תלמיד
פון די מאַדערנע אויפפאַסונגען אין דער וועלט — אויפפאַסונגען
וועלכע האַרמאָניזירן איבערהויפט נישט מיט אונדזערע עקזיס-
טענץ־שטרעבונגען היינט־צו־טאָג.

דער מאַדערנער ייד פאַלגט נאָך זיין עקסעלענץ דעם גוי,
און זאָגט, אַז די תורה אונדזערע איז פאַרעלטערט, און אַלס אַ
פּועל יצא דערפון וואַרפט ער זי אַוועק, אָזוי ווי מ'וואַרפט אַוועק
אַן אַלטן בגד. אַנשטאַט אַ באַנייאונג פון אונדזער נאַציאָנאַל-
יידישן לעבן, אינעם פּולסטן פאַרנעם פון דעם באַגריף, וויל ער
אַ ניי לעבן וואָס איז אַפּגעהאַקט פון זיינע געשיכטלעכע וואַרצלען.
ווייניק וואָס זעט ער אויס צו פאַרשטיין, אַז אַן וואַרצלען קאָן קיין
בוים נישט וואַקסן. ער וויל אַרויסלאָזן דעם ולקחתי אתכם לי

לעם והייתי לכם לאלוקים. ער וויל אַרויסגיין פון דעם מאַדער־
 נעם מצרים און אַריינגיין אינעם גאַט־צוגעזאָגטן ארץ־ישראל —
 אַבער ער וויל נישט די חברותא פונעם געטלעכן צוזאָגער...
 ער שפירט גאַרנישט, אַז אַזאַ מין גאולה איז אַ פאַלשקייט
 און אַן אוממעגלעכקייט. אַזאַ מין דערלייזונג האָט קיין פונדאָ־
 מענט נישט. זי איז ווי אַ זייפנבלאַז, ווי אַ מיראַזש וואָס קאָן
 היינמאַל נישט פאַרווירקלעכט ווערן. און וויל מיר ווילן בויען
 אין די לופטן, און אַן אַ פונדאַמענט, הערן מיר אַז אונדזער
 גאַנצע צוקונפט וואַקלט זיך עפעס.
 געוויס וואַקלט זי זיך, און נאָך ווי זי וואַקלט זיך! און
 אזוי איז אין דער גאַנצער וועלט אונדזערער. און עס ווילט זיך
 אויסשרייען צו אַלע אונדזערע מענטשן אַז קיין שום דונערן
 וועלן אונדזער בוי־אַרבעט נישט פאַרפעסטיקן. דאָס פאַלק
 גויטיקט זיך אין אַ געזונטערן און אַ מער פאַזיטיוון צוגאַנג צום
 פראַבלעם פון אונדזער קיום.

*

איך מאַך אַ ברכה אויפן מרור, איך לויב השם־יתברך פאַר
 געבן מיר די מצוה פון עסן ביטערע קרייטעכצער. און איך דער־
 מאַן זיך, אַז אַן אויסטערלישע ביטערקייט האָט מיין פאַלק באַ־
 גלייט אין אונדזער געשיכטלעכן געראַנגל. און אויך פאַר אַט
 דער ביטערקייט ווילט זיך מיר לויבן מיין באַשעפער. זי איז
 געווען ווי דער שאַטן, וועלכער שטרייכט אונטער די גרויסע
 מעלות און די זיסקייט פון ליכט...

איך זאָג זיך, אַז פאַרצייטנס האָט דער ייד געוואוסט צוליב
 וואָס ער וויל זיין פריי. דער ולקחתי אתכם לי לעם — דאָס
 געטלעכע פאַלקס־וועזן איז געווען זיין לעבנס־צוועק. און דער
 גלות האָט טויזנטפאַכיק אונטערגעשטראַכן די געבענטשטיקייט
 פון אַזאַ לעבנס־צוועק. אויף אַזאַ פרייהייט איז כדאי געווען צו
 וואַרטן.

דער היינטיקער ייד וויל אַבער אינגאָרין דעם צוליב וואָס
 פון אונדזער געשיכטע. און נאָך אַ פופצן יאָר פון דער נייער
 פרייהייט האָבן זיך ביי אים די אויגן געעפנט און ער זעט, אַז —
 אַן אונטערגאַנג ליערט גאָר אויף אים. און מערקווירדיק — דאָס
 זעט ביי אים אויס צו זיין גאָר אַ פאַראַדאַקס...

און נאך איין גרויסן טעות מאכט דער מאדערנער ייד. מער ווי אין וועלכן עס איז פריערדיקן פּעריאָד, געפינען מיר זיך היינט אונטער אַ כסדרדיקן שרעק פון מלחמות — אין איצטיקן דור איז עס די געפאָר פון אַן אַטאָמישער מלחמה — און דער מענטש איז געוואָרן אַ ציניקער. אכול ושתה כי מחר נמות איז די לאַזונג וואָס כאַראַקטעריזירט די מאַדערנע וועלט. און דער סתם ייד וויל גאַרנישט מער ווי זיין איינעל צווישן די מיליאָנען מענטשן וועלכע ער זעט ארום זיך. ער וויל אויפגעבן דאָס שטרעבן צו עפעס העכערס. ער לאַזט זיך באַגניגן מיט חיי שעה און — דעם מאַרגן מעג דער טייוול נעמען...

די וועלט אַרום אונדז האָט באַמת נישט קיין שום אינער-לעך-גייסטיקע אָדער מאַראַלישע וואַרצלען. היינט קומט אין דענקער אָדער שטאַטסמאַן — און זאָגט אַזוי, און מאַרגן קומט אַ צווייטער דענקער — אָדער שטאַטסמאַן — און זאָגט עפעס אַנדערש. אָבער נישט דאָס ערשטע האָט אַ קיום און נישט דאָס צווייטע האָט אַ קיום. אַט לעבט מען פאַרן איצטיקן טאָג. אָדער פאַרן איצטיקן מאָמענט.

עס איז אַזוי ווייט דערגאַנגען, אָו היינט האַלט מען אין דער דענקערישער וועלט, אָו די גייסטיקע אויפפאַסונגען און די מאַראַלישע ווערטן זענען אָפהענגיק פון די עקאָנאָמישע באַדינגונגען אין וועלכע די מענטשלעכע געזעלשאַפט געפינט זיך איז אַ געגעבענער צייט.

אַלץ איז עקאָנאָמיע. אַלץ איז גוף און חומר. אַלץ איז אַ מאַטעריאַליסטישע אויסטייטשונג פון לעבן און זיינע פאַרשיד-דענע פּראַבלעמען — סאַציאַלע, פּילאָזאָפּישע און רעליגיעזע. דאָס איז די שטעלונג פון דעם אַלגעמיינעם מענטש, אין אויך דער ייד האָט זיך אַריינגעלאָזט אין אַזאַ מין נעגאַטיוון דענקען. און ווען מען דערמאַנט אים וועגן דער גרויסער און העראַאישער געשיכטע פון אונדזער פּאָלק, קומט ער גאָר אַרויס מיט אַ שפּאַגל-נייע אויפפאַסונג.

*

— דערציילט מיר נישט וועגן קיין געטלעכע שטרעבונגען... — זאָגט ער — וואָס זאָלן האָבן אינספּירירט אונדזערע פּרער-דיקע דורות צו בלייבן יידן. ווען נישט די אונטערדריקונגען,

די אויטאָ-דאָפע פייערן און די פאַרשידענע עלילת-דם פּראָ-
צעסן... — טענהט ער — וואָלט דאָס יידישע פּאָלק שוין פון לאַנג
געווען צעפּאָלן.

דאָס רשעות פון דעם גוי האָט די יידן געצוואונגען, אַז זיי
זאָלן זיך האַלטן צוזאַמען...

אַזאַ מין אינטערפרעטאַציע לייגט דער היינטיקער ייד אַרויף
אויף דעם פּאָקט וואָס אונדזער געשיכטע דויערט שוין אַזוי לאַנג.
ער זאָגט אַז מען קאָן די יידישע לאַגע פאַרגלייכן מיט דעם
שטיק טייג, וואָס מ'האַט צוגעגרייט אויף מצה פאַר פּסח. ווי לאַנג
מען קנעט און מ'וועלגערט דאָס טייג איז עס כּשר אויף מצה.
און ווי נאָר מ'הערט עס אויף צו קנעטן און צו וועלגערן ווערט
דאָס טייג חמצדיק, און מען מעג עס שוין אַרויסוואַרפּן...

דאָס הייסט, ווי לאַנג דער גויאישער רשע קנעט דעם ייד
און וועלגערט אים צווישן די וואַלצן פון פיינטשאַפט און פּאָגראַם-
מען, וועט דער ייד זיך האַלטן ביי זיין יידישקייט, אָבער נישט
ווען ער ווערט באַפרייט און די טירן פון דער וועלט שטייען אָפּן
פאַר אים...

*

און מיט אַזאַ צינישער אינטערפרעטאַציע איז קיין וואונדער
נישט וואָס עס זענען דאָ ביי אונדז גענוג אַזעלכע, וואָס ווילן
אינפּאָקן זייער פּעקל און פאַרלאָזן די בינע פון דער יידישער
וועלט.

דער מנהיג דונערט, אָבער די ווידערשפעניקע נאַכפּאָלגער
הערן נישט דעם דונערן, זיי ווייסן אַז זיי זענען פריי פון מכות
און רדיפות. אָבער זיי ווייסן נישט צוליב וואָס זיי זענען פריי —
און זיי גייען אַוועק.

*

וואָס דען איז דער סך-הכל פון אונדזער חשבון-הנפש?
איז עס מעגלעך, אַז מיר האָבן היינט פאַר זיך אַ וועלט אין
וועלכער מיר מוזן דעצידירן און אויסקלויבן איינע פון צווישן
צוויי קעגנגעזעצטע אַלטערנאַטיוון: אָדער פרייהייט אָן יידישע
עקזיסטענץ — אָדער יידישע עקזיסטענץ אָן פרייהייט?

קוק איך זיך צו צום איצטיקן יום-טוב פון פּסח און איך
ווייס אַז דער באַוואוסטזיניקער ייד וועט קיינמאָל נישט אָנעמען.

אז דאס איז דער גורל זיינער אין דער מאָדערנער תקופה. דער סדר-טיש מיינער איז נישט נאָר פופצן יאָר אַלט. ער איז דריי-און-אַ-האַלב טויזנט יאָר אַלט, און די סודות וועלכע ער דערציילט מיר באַווייזן, אַז די אינערלעכסטע שטרעבונג פונעם ייד איז צו האָבן ביידע: סיי פרייהייט און סיי יידישע עקזיסטענץ.

די שמחה וואָס דערוועקט זיך כמעט אויטאָמאָטיש אין מיין האַרץ דעם היינטיקן יום-טוב, זאָגט מיר, אַז אזוי ווי מיר האָבן איבערגעלעבט די צייטן פון די אויטאָ-דאָ-פעס און די רדיפות, אזוי וועלן מיר אויך איבערלעבן די איצטיקע צייטן פון די צינישע אויפפאַסונגען און פון די מאָדערנע יידישע פאַלשקייטן.

שוין היינט רעדט מען אין ארץ-ישראל וועגן דערציען דעם יונגן דור אונדזערן אינעם גייסט פון יידישער באַוואוסטזיניקייט.

די גרויסע פירער אין מדינת-ישראל האָבן זיך אַרומגעזען און זיי האָבן אויסגעפונען, אַז ווען דער יונגער מענטש ווייסט נישט וואָס אַזוינס עס איז די סדרה פון דער וואָך — ווייעט אַ פּיסטקייט אין דער נשמה פון אַזאַ מענטשן. זיי האָבן זיך אַרומ-געזען און אויסגעפונען, אַז ביי אַ ייד איז דאָס לעבן ווי אומגע-זאַלצן ווען דאָס יידישע האַרץ אין נישט באַהאַונט מיט דעם וואָס מיר רופן אָן אַ סידור אָדער אַ מחזור...

אויף דעם באַדן פון אַזאַ פּוסטקייט און אומגעזאַלצנקייט וואַקסט יידישע אַפּאַטיע און יידישער ציניזם ווי שוואַמען נאָך אַ רעגן, און מען שטעלט אַזוי אַרום אין סכנה אונדזער גאַנצע נאַציאָנאַלע עקזיסטענץ. רעדט מען שוין דעריבער וועגן איינפלאַנצן יידישע באַוואוסטזיניקייט אין די הערצער פון דעם יונגערן דור אונדזערן.

און עס איז גאָר מעגלעך, אַז אידער די דערמאָנטע פירער וועלן דערגרייכן זייערע מאה-ועשרים-שנה, וועלן זיי נאָך איינזען, אַז אמתע יידישע באַוואוסטזיניקייט פאַרלאַנגט נאָך אַ ביסל מער. זי פאַרלאַנגט, אַז דער יידישער מענטש זאָל זיין פאַראייניקט מיט דער יידישער תורה, מיטן יידישן שולחן-ערוך, און מיט יידישער צניעות און מיט יידישער קדושה. פאַראייניקט — נישט נאָר אויף אַ טעאָרעטישן אופן, דורך סתם זיין באַקאַנט מיט יידישקייט, אַזוי ווי מען איז באַקאַנט למשל מיטן מיטלאַלטער-לעבן סכאַלאַסטיציזם אָדער מיט אַלט-אַריענטאַלע פּילאָזאָפּישע

י צ ח ק ר א פ א פ א ר ט

באַטראַכטונגען. נאָר טאַקע פאַראייניקט דורך פראַקטיצירן דאָס
ייִדישקייט אינעם טאַג־טעגלעכן לעבן אונדזערן.
טאַקע אמתע באַוואוסטזיניקייט. טאַקע דורכגעדרונגען מיט
ייִדישקייט אומעטום און אַלעמאַל. אזוי ווי דוד המלך האָט עס
אַמאַל אויסגעדריקט:

וואוהין זאָל איך אַוועקגיין פון דיין גייסט?
און וואוהין זאָל איך פון דיין פנים אַנטלויפן?
זאָל איך אַרויפגיין אין הימל — ביסטו דאָרטן,
און זאָל איך מיר אויסבעטן אין אונטערערד —
ערשט ביסט דאָ.
זאָל איך נעמען די פליגל פון פרימאַרגן —
זאָל איך רוען אין עק פון ים —
וועט איך דאָרטן מיך פירן דיין האַנט.
און מיך וועט האַלטן דיין רעכטע.

*

און וואָס די פירער אין ארץ־ישראל האָבן שוין איינגעזען
וויילט זיך האַפן אז אויך די מנהיגים אין אַנדערע לענדער וועלן
באַלד איינזען. אויך זיי — וויילט זיך האַפן — וועלן אָנגעמען די
ייִדישע באַוואוסטזיניקייט אַלס דעם איינציקן יסוד פאַר אונדזער
עקזיסטענץ אַלס אַ פאַלק — אַלס אַ פריי פאַלק. ס'איז נישטאָ
קיין אַנדערער אויסוועג. נישטאָ קיין אַנדערע לייזונג פאַר אונז־
דזערע אָגעווייטיקטע פראַבלעמען.

און איך מיינ דאָ די ייִדישע באַוואוסטזיניקייט אין דעם
ערלעכסטן אויסטייטש פונעם וואָרט — די תורה, וועלכע איז
איבער אַלעם ווי אַ היילנדיקע מעדיצין פאַר אַ קראַנקן מענטש.
מיר וויסן נישט ווי אזוי אַ מעדיצין מאַכט עפעס אָן אומ־
געזונטן מענטש — געזונט. מיר גייען אין דער אַפטייק אַריין,
מיט אַ דאָקטאָרס רעצעפט אין דער האַנט, און דער אַפטייקער
גרייט צו די טראַפנס אָדער די טאַבלעטן — און דער חולה נעמט
זיי און ער ווערט געזונט.

פאַרוואָס אָבער זאָלן אַזעלכע טראַפנס אָדער טאַבלעטן אָפֿ־
שטעלן די קראַנקהייט — וויסן מיר נישט. נישט נאָר מיר —
פשוטע מענטשן — נאָר געלערנטע דאָקטוירים וויסן אויך נישט

זוי אזוי דער היילונגס־פראָצעס קומט פאר. סתם, מען האָט אויסגעפונען אין דער לאַבאָראַטאָריע — דורך אַ צופאַל אפשר — אַז מיט געוויסע מיטלען קאָן מען אויסהיילן געוויסע קראַנקהייטן, באַנוצט מען די דאָזיקע מיטלען און מען היילט די מענטשן אויף וויפיל עס לאָזט זיך.

אפשר מיט דער צייט וועט מען פאַרשטיין דעם סוד פון דער היילונג, און עס וועט קיין סוד מער נישט זיין. און אזוי איז עס אויך בעצם מיט אונדזער תורה.

מיר פאַרשטייען דערווייל נישט ווי אזוי די תורה האָט אונדז אויפגעהאַלטן אין די לאַנגע און שווערע גלות־יאָרן אונדז דזערע. גענוג, אַז זי האָט אונדז אויפגעהאַלטן, און דאָס זעט נישט נאָר דער בעל־מאמין, נאָר אויך דער ייד, וועלכער איז ווייט פון דער מדרגה פון אַ מאמין, ווי לאַנג ער איז נאָר נישט קיין ציניקער, ווי לאַנג ער איז נאָר נישט ווי דער צווייטער זון פון די ארבעה בניס פון דער הגדה...

קיין פייערן האָבן אונדז נישט פאַרברענט, כאָטש די שונאים האָבן אַ סך אַזעלכע פייערן פאַר אונדז געהאַט אונטערגעצונדן. אויך אנלאָקונגען זענען געווען אַ סך מצד דער גויאישער סביבה, אָבער אויך זיי האָבן אונדז פון אונדזערע הייליקייטן נישט אַוועק־געשלעפט. די תורה האָט אונדז געשטאַרקט און אויף אונדז גע־ווירקט ווי די בעסטע און זיכערסטע מעדיצין.

דאָס אַלץ האָט אונדז באַוויזן אונדזער געשיכטע — אַ גע־שיכטע וועלכע האָט אונדז געדינט ווי אַ לאַבאָראַטאָריע. פון איר האָבן מיר געלערנט — אויך ווען מיר ווילן זיך נישט פאַרלאָזן אויף דער ריינער אמונה בלויז — אַז מיט דער תורה וועט מען איבערלעבן אַלע גויאישע רשעותן און אַלע זייערע אנלאָקונגען. און מיט איר קאָן מען שפּרייזן בטחונדיק פון איין פּסח צום אַנדערן, און פון איין דור צום אַנדערן, און פון איין באַפּרייאונג צו דער אַנדערער...

*

ביים ברחבותדיקן סדר־טיש וועט דער באַוואוסטזיניקער ייד זיך היינט וועגן דעם אַלעם דערמאָנען. אַז מען לעבט אינעם ליכט פון דער תורה, קומט מען גאַרנישט צו אַ מצב אין וועלכן

מען דארף אויסוויילן צווישן די אלטערנאטיוון פון אדער אזוי אדער אזוי, אדער פרייהייט אדער יידישע עקזיסטענץ. תורה גיט דעם ייד ביידע, אי פרייהייט אי יידישע עקזיסטענץ. און ווען דו האסט אזא אויפפאסונג, וועט דיין זמן חירותנו ביי דיר קיינמאל נישט זיין פארוואלקנט מיט קיין שווערע און אומעטיקע חשבון-הנפשן. דו וויסט צוליב וואס דו האסט זיך באפרייט. און דער פופצנטער יוביליי פון דיין נאציאנאליידישער באפרייאונג וועט דיר נאך בולטער אנווייזן וואס דו זאלסט טאן מיט דיין גייגעפונענער פרייהייט.

דו באדויערסט וואס די וועלט האט דיר אזוי לאנג אונטער-דריקט. אבער דו דאנקסט און לויבסט גאט, און דו ביסט דאס אלץ אריבערגעקומען, און און היינט בליסט דו נאך אמאל אויף ווי א בלום נאך א שלאגסרעגן.

דו טרויערסט אויף די חורבנות וואס דיינע אזוי גערופענע מיט-מענטשן האבן אויף דיר, אזוי פיל מאל געבראכט, און דיר א סך שלעכטס געטאן און א סך אומגערעכטיקייט. אבער דו פרייסט זיך, ווייל דו ביסט פון די קנוילן רשעותן ארויסגעקומען אויסגערייניקט און אויסגעלייטערט...

היינט פארשטייטו נאך טיפער דעם לעבנס-צוועק מיט וועלכן דער הימל האט דיר באשאנקען, ווען ער האט פאר דיר דעם ים-סוף געשפאלטן.

ווי זאגט זיך דיר אינעם יום-טובדיקן הלל:

ווען ישראל איז ארויס פון מצרים,
דאס הויז פון יעקב פון א ווילדן פאלק —
איז יהודה געווארן זיין הייליקטום,
ישראל זיין געוועלטיקונג.

דאס איז נאך אלץ דיין לעבנס-צוועק, און ווען דו האלטסט זיך אן ביי אים, ווייסטו און דו קענסט ווענדן די אויגן פון דיין הארץ צו דעם געטלעכן אויסלייזער מיט אינערלעכער פעסטקייט און זיכערקייט. דו ווייסט, און אויך ווען עס וועט נאך א ביסל צייט דויערן, וועט דאך די דריטע פאזע פון אונדזער אויסלייזונג אויפשיינען און קומען.

עס איז די פאזע פון אונדזער באנייטן והבאתי, ווען דער אויבערשטער וועט אונדז ברענגען אינעם לאנד וואס ער האט

געשוואירן צו אונדזערע אבות, אז ער וועט עס אונדז געבן אלס
א ירושה.

*

ניין! אויפן געביט פון מענטשלעכן לעבן און שטרעבן איז
נישטאָ גאַרנישט וואָס מיר יידן קענען — אָדער דאַרפן — זיך
אָפּלערנען פון אונדזערע מיט־מענטשן אין דער וועלט.
ליידער, ליידער, לויט זייערע אויפפאַסונגען — די אויפ־
פאַסונגען פון אונדזערע מיט־מענטשן — און לויט זייערע האַנד־
לונגען — די האַנדלונגען פון אונדזערע נישט־יידישע שכנים
איז משך פון אונדזער פריערדיקער געשיכטע — וואָלטן מיר
שוין לאַנג געדאַרפט זיין אָפּגעשווענקט פון דער אויבערפלאַך
פון דער ערד.

אויב זיי — אונדזערע מיט־מענטשן פון פריערדיקע יאָרן
— וואָלטן געווען געהאַט דעם שליסל צו אונדזער גורל, וואָלטן
מיר היינט נישט געווען געציילט דעם פופצענטן יוביליי פון
אונדזער נאַציאָנאַל־יידישן ווידערגעבורט. מיר וואָלטן קיין
פופצען טעג נישט געווען אויסגעהאַלטן, ווען אונדזער גורל
וואָלט געווען געלעגן אין זייערע הענט.

געדענקען מיר דאָך די ווערטער וואָס דער בעל־הגדה זאָגט
וועגן אונדזערע דערפאַרונגען אין די אַלע יאָרן זינט אונדזערע
אבות האָבן געליטן אונטער פרעה מלך מצרים!

נישט בלויז איינער פון זיי איז אויפגעשטאַנען
קעגן אונדז און געוואָלט אונדז פאַרטיליקן —
נאָר אין יעדן דור שטייען זיי אויף קעגן אונדז
און ווילן אונדז חס־וחליה אומברענגען —

אזעלכע זענען געווען אונדזערע דערפאַרונגען. מיט אַ
פרעה, און אַ המן, און אַ טאַרקוועמאַדא, און אַ צאַר, און אַן
אדום און אַ ישמעאל — ביזן היינטיקן טאָג.

און אויב מיר זענען אָנגעפילט מיט ביטערניש און צאַרן
ווען מיר דערמאָנען זיך וואָס אונדזערע מיט־מענטשן האָבן אונדז
געוואָלט טאָן — און אַ סך מאָל אויך געטאָן — דאַרפן מיר אָבער
צוזאַמען מיטן בעל־הגדה אויך געדענקען, אַז ווהקדוש־ברוך־הוא

מצילנו מידם, אז דער איבערשטער האָט אונדז אַלע מאָל גע-
ראַטעוועט פון זייערע שפּאַנעס. אַז אין אַלע יאָרן האָט דער
הייליקער, געבענטשט זאָל ער זיין, אונדז מציל געווען פון די
הענט פון אונדזערע בלוט־שונאים. און אָט די דערמאָנונג דאַרף
אויספילן אונדזערע הערצער מיט פרייד אומבאַגרענעצטער און
אונדזערע געדאַנקען מיט לויב אומאויסשעפּבאַרן צום איבערשטן
אין הימל.

איז פאַרטראַכט זיך, ליינער מיינער, וועגן דעם באַגאַזש
פון דייע געשיכטלעכע זכרונות, דווקא אינעם איצטיקן יום־טוב.
און דו וועסט אויפהערן דיין אַזוי גערופענעם קולטור־קאַמף קעגן
די הייליקייטן פון דיין אייגענעם פּאַלק — אַ קאַמף וועלכער איז
בעצם קעגן דיין אייגענעם יידישן איד — אַ קאַמף וועלכער קאַן
דיר אַ סך מער שאַדן ברענגען ווי דער שונא פון דרויסן האָט
עס דיר געוואָלט טאָן.

פאַרטראַכט זיך אין די פּסחדיקע מחשבות פון אמתדיקער
יידישער באַפרייאונג, און מיט שטאַלץ און מוט וועסטו אויפהויבן
דעם כּוּס וויין אין דיין רעכטער האַנט, און וועסט זינגען אַ גע-
זאַנג פון אמתער דאַנקבאַרקייט פאַר דיין געטלעכן באַשיצער,
זאַגנדיק, אַזוי ווי משה רבינו האָט געזאָגט אין די טעג פונעם
ערשטן פּסח —

מִיין שטאַרקייט און מִיין געזאַנג איז דער איבערשטער,
און ער איז מיר געווען אַ ישועה —

דאָס איז מִיין גאָט, און איד וועל אים באַשיינען,
דער גאָט פון מִיין פּאַטער, און איד וועל אים דערהייבן.

אין אַזאַ פאַרטראַכטונג וועסטו איינזען, אַז דורך דער תורה
זיינער האָט ער דיך ביז היינט געראַטעוועט, און דורך דער
זעלבער תורה וועט ער דיך ווייטער ראַטעווען און שטאַרקן, און
דיך פירן אויפן וועג פון דיין פאַרהייליקטן גורל — אַ גורל
איבער וועלכן עס וועט געוועלטיקן נאָר ער אַליין, הקדוש־ברוך־
הוא אַליין, בכבודו ועצמו.

זאָלן מיר אַלע זוכה זיין צו אַ לעבן וואָס פאַראייניקט ביידע
עלעמענטן — סיי פרייהייט און סיי יידישע עקזיסטענץ — און
אונטער אַזעלכע באַדינגונגען וועט דער אַנטדערטהאַלב צענדליק
יאָרן פון אונדזער באַפרייאונג אין ארץ־ישׂראל וואַקסן ביז
אומענדלעכקייט.

רבי יהודה הלוי
דער גרויסער יידישער דיכטער און פילאָזאָף

In honour of
The President and Committee of
The Melbourne Chevra Kadisha

לכבוד
הנשיא וחברי הועד של החברה קדישא
דק"ק מעלבורן — איסטראליא

רבי יהודה הלוי

דער גרויסער יידישער דיכטער און פילאָזאָף

דער נאָמען פון רבי יהודה הלוי איז איינער פון די ליב-
לעכסטע און וואַרעמסטע נעמען וועלכע באַצירן די בלעטער פון
דער יידישער געשיכטע.

ביז נישט לאַנג צוריק, אין אונדזערע אייגענע צייטן, גע-
דענק איך ווי מ'האַט געפלעגט דערמאָנען דעם דאָזיקן נאָמען מיט
עפעס אַ ספעציעלן געפיל פון צוגעבונדנקייט. מיר האָבן אַלע
געוואוסט אַז דער מענטש איז שוין לאַנג-לאַנג נישטאָ אויף דער
וועלט. מיר האָבן אויך געוואוסט אַז ווען ער האָט געלעבט —
אינעם פּעריאָד פון אייראָפּע: יישן מיטלאַלטער — האָט ער אויך
געוואוינט אין אַ לאַנד וואָס איז געווען ווייט-ווייט פון דעם וואַוין-
אַרט אין וועלכן מיר האָבן געלעבט. און דאָך האָבן מיר וועגן
אים גערעדט מיט עפעס אַ געפיל פון אַ ספעציעלער נאָענטקייט.

*

רבי יהודה הלוי האָט אַ סך געשריבן. און פון זיינע שריפטן
איז אַ היפשער טייל איבערגעבליבן ביזן היינטיקן טאָג.
צווישן די שריפטן איז פאַראַן אַ בוך וואָס איז באַקאַנט אַלס
דער כּוּחַ, אָדער ספר הכּוּחַ. דאָס איז אַ בוך וואָס אַנטהאַלט
אין זיך אַ סך פּילאָזאָפּישע געדאַנקען און באַהאַנדלט אַזעלכע
פּראָבלעמען וואָס זענען נישט אַלע מאל פאַרשטענדלעך פאַרן
פּשוטן לייענער. עס זענען פאַראַן אינעם בוך אַזעלכע פּראָגן וואָס
דער געוויינלעכער מענטש קאָן זיי נישט לייכט פאַרשטיין. און
עס קאָן זיך מאַכן אַז די דאָזיקע פּראָגן זאָלן דעם גלויביקן ייד
אַראָפּפירן פון זיין אמונה.

אַן ענלעך בוך האָט אויך אָנגעשריבן, מיט אַ פּופּציק יאָר
שפעטער, דער גרויסער יידישער גאון און דענקער, ר' משה בן
מיימון, דער רמב"ם. דאָס בוך הייסט דער מורה נבוכים. און

ווייל דער רמב"ם האָט אין אים אויך באַרירט יסודותדיקע פּילאָר־זאָפּישע פּראָגן, האָט דער גלויביקער ייד געהאַלטן אַז מען דאַרף דעם מורה נבוכים נישט לייענען. ער האָט מורא געהאַט אַז די געדאַנקען, וואָס זענען דאָרט געווען אויסגעדריקט, וועלן ביי אים דערוועקן אַזעלכע ספּיקות וואָס וועלן אפשר שאַדן ברענגען זיינע רעליגיעזע אויפפאַסונגען.

האָט טאַקע דער פרומער ייד דעם מורה נבוכים פונעם רמב"ם נישט געלייענט. און אַז עס האָט זיך אַמאָל געמאַכט, אַז איינער האָט יאָ געוואָלט אַ קוק געבן אינעם ספר אַרײַן, האָט ער דאָס געטאָן בחדרי־חדרים, באַהאַלטענערהײט, אַזוי אַז אַנדערע מענטשן זאָלן פון דעם נישט וויסן.

אַבער דעם ספר פון רבי יהודה הלוי האָט מען אַנדערש טראַקטירט. אמת, דער כּחדי האָט אויך געקענט דערוועקן ספּיקות, אַבער פאַר די ספּיקות האָט מען עפעס אַזויפיל נישט מורא געהאַט. אין רבי יהודה הלוי האָט מען געזען אַ פּריינד מער ווי אַ פּירער, אַ פּאַטער מער ווי אַ לערער, אַ דערציילער מער ווי אַן אויפקלערער. און מען האָט געהאַט צוטרוי צו אים. מען האָט זיך געפּילט זיכער און וואַרעם אין זײַן געזעלשאַפט.

*

נאָך אַן אַנדערע זאַך האָט מען געפונען אין רבי יהודה הלויס שריפטן.

עס נויטיקט זיך קוים צו זאָגן אַז יעדער מענטש האָט געוויסע סענטימענטן און פאַרלאַנגען. מען טוט אַפּ אַ טאָג אַר־בעט און דערנאָך לאָזט מען אויפשווימען די געפילן. אַמאָל איז עס אַ געפיל פון ליבע און אַמאָל פון האָס. אַמאָל ווילט זיך זינגען און אַמאָל טרויערן. אַמאָל בענקט זיך איינעם נאָך דער פאַרגאַנגענהײט און אַמאָל חלומט ער וועגן דער צוקונפט.

דער ייד איז איינער פון די מענטשן, ביי וועלכע די אינער־לעכע עמאָציעס האָבן אַ סך מאָל דורכגעדרונגען זייער גאַנץ ווען. די סיבה איז אַ פשוטע. פון לאַנגע־לאַנגע יאָרן איז די ווירק־לעכקייט ביי דעם ייד געווען אַן אומעטיקע און אַ גאַר נישט פּריילעכע. ער איז געווען אַרומגערינגלט מיט שונאים פון וועלכע ער האָט זיך נישט געקאָנט באַפּרייען, און אין אַזאַ לאַגע איז ער געווען געצוואונגען צו בענקען און צו חלומען.

רבי יהודה הלוי

און פלוצלונג קומט צו גיין אַ רבי יהודה הלוי און דריקט
אויס אַט די חלומות און באַגערן אין האַרציקע לידער און אין
שיינע און זיסע ווערטער.

ער שרייבט וועגן שוואַרצן גלות אין וועלכן ער געפינט זיך
און ער טרויערט. און ער שרייבט וועגן דעם ליכטיקן ארץ-ישראל
אין וועלכן ער וועט אַמאַל זיין פריי און ער זינגט. און דער ייד
לייענט די לידער און איז איבערצייגט, אַז דאָס איז ער אַליין
וועלכער טרויערט, און אַז דאָס איז ער אַליין וועלכער זינגט. און
עס ווערט אים לייכטער אויף זיין נשמה.

*

ווי איך וועל שפעטער דערציילן קומט דער טאָג און רבי
יהודה הלוי גייט פאַרווירקלעכן זיין בענקשאַפט נאָך ארץ-ישראל.
אַ ליאַדע מאַמענט — און ער וועט זיך געזעגענען מיט זיין שטאַט,
מיט זיין געבורטס-לאַנד און מיט זיינע טייערע, און ער וועט
נעמען אַ שיף און אַפפאַרן אינעם הייליקן לאַנד אַריין. דער טאָג
וועט ביי אים זיין דער גליקלעכסטער, און דאָס וואָס דאָרף באַלד
פאַרקומען באַשרייבט ער אין די פאַלגנדיקע שורות —

כְּהָאֵב פֶּאָרְגֶעסן אַלע ליבסטע,

כְּהָאֵב פֶּאָרְלֶאַזן מיין אייגן הויז,

כְּהָאֵב דעם ים זיך אַפּגעגעבן;

טראַג מיך, ים, צום מוטערס שויס!

און דו, מערב-ווינט, געטרייער,

טרייב מיין שיף צו יענעם ברעג,

וואָס מיין האַרץ מיט אַדלער-פּליגל,

זוכט שוין לאַנג צו אים אַ וועג!

ברענג מיך נאָר אַהין בשלום —

נאָך דעם פּלי זיך דיר צוריק,

גריסן זאָלסטו אַלע ליבסטע,

און דערצייל זיי פון מיין גליק! (*)

ים-לידער

(*) די דאָזיקע איבערזעצונג פון העברעאיש אויף יידיש איז
געמאַכט געוואָרן פון דעם מאַדערנעם העברעאישן דיכטער **חיים**
נחמן ביאַליק, און געפינט זיך אין זיין **ספר שירים**, אַרויסגעגעבן

דער ייד האָט געלייענט די דאָזיקע צאַרטע ווערטער און ער האָט געמיינט, אַז דאָס איז ער אַליין וואָס פאַרט אָפּ צו זיין מוטערס שויס. די באַדינגונגען זענען געווען אַזעלכע, אַז ער האָט גע־ שטרעבט מיט זיינע טיפּסטע געפילן זיך אַריבערצוטראַגן אין דעם לאַנד פון זיינע אבות. עס זענען אָבער געווען שטערונגען, און ער האָט נישט געקענט אַליין דערצילן וואָס ער האָט אַזוי שטאַרק געוואָלט האָבן. און ווען ער האָט געזען, אַז אַ מאַן ווי רבי יהודה הלוי, מיט זיינע טאַלאַנטן און זיינע דערגרייכונגען, פאַרט יאָ אָפּ און לאָזט נישט קיין שום שטערונגען שטיין אין זיין וועג, האָט ער אין אים אָנערקענט אַן אמתן וועגווייער. ער האָט אין אים געזען דעם אמתן אידעאל פון דעם יידישן פּאָלק. און אַלס אַזאַ אידעאל איז רבי יהודה הלוי געשטאַנען פאַר די אויגן פון שפעטערדיקע דורות. און ביי אַ סך פון אונדז שטייט ער אַלס אַזאַ אידעאל אויך נאָך היינט־צוטאָג.

*

לאַמיר זיך איצטער צוקוקן אַ ביסל נענטער צום געשטאַלט פונעם דאָזיקן מאַן און לאַמיר זיך אַ ביסל באַקענען מיט זיין לעבן און שאַפּן. ווער איז געווען רבי יהודה הלוי? וואו און ווען האָט ער געלעבט און געאַרבעט? און וואָס האָט ער געוואָלט באַ־ צוועקן מיט זיינע שאַפונגען? מיר האָבן אַלע געהערט וועגן שפּאַניע, אַ לאַנד וואָס ליגט אין סאַמע מערב־ענד פונעם אייראָפּעאישן קאָנטינענט. מיר רעדן איצט וועגן אַ תקופה, וואָס נעמט אונדז צוריק אן ערך אַכט ביז ניין הונדערט יאָר. מיר, וואָס שטאַמען פון מזרח־אייראָפּע, דאַרפן זיך פאַר־ שטעלן, אַז אין יענער צייט איז נאָך נישט געווען קיין יידישער ישוב נישט אין פּוילן און נישט אין דער ליטע און נישט אין

פון כלל־פּאַרלאַג, יבערלין, 1922. די איבערזעצונג פון רבי יהודה הלויס אַנדערע דאָציטירטע פּאַעמעס האָב איך גענומען פון י. שוואַרצס אונדזער ליד פון שפּאַניע, ניו־יאָרק, 1931. כדי איבער־ צוגעבן דעם אַריגינעלן טעקסט אַ ביסל בעסער, האָב איך אין אַ קליינער מאָס געענדערט שוואַרצס איבערזעצונג פון אַ תּפילה און צום ליכטיקן מזרח.

רוסלאַנד. די גרויסע יידישע קהילות זענען דעמאָלט נאָך געווען אין בבל, אין אַזיע, און אין מצרים און אין אַנדערע לענדער אין צפון־אַפריקע.

אין יענער צייט זענען אויך די היינטיקע גרויסע מלוכות כמעט גאַרנישט געווען באַקאַנט. ענגלאַנד איז געווען ערגעץ פאַרוואַרפן וואו מ'האַט נישט געקענט לייכט צוקומען. און אַמעריקע איז אפילו נאָך נישט געווען אַנטדעקט.

דאָס איינציקע פּאָלק — אויב מען קאָן עס אַנרופן אַ פּאָלק — וואָס האָט דעמאָלט געשפּילט אַ וויכטיקע ראָלע, זענען געווען די אַראַבישע מוזולמענער, וואָס האָבן זיך געהאַט אַרויסגעלאָזט פון דעם גרויסן אַראַבישן האַלב־אינדזל און האָבן פאַרשפּרייט זייער מאַכט איבער די ווייטסטע און פאַרשידנסטע לענדער. מיט דער צייט זענען די אַראַבער אויך אַנגעקומען קיין שפּאַניע, וואָס איז געווען אַ קריסטלעך לאַנד.

אין יענער צייט האָבן שוין יידן געוואוינט אין שפּאַניע. די קריסטלעכע באַפעלקערונג האָט זיי אַבער אונטערדריקט. און מען דערציילט, אַז צוליב אַט דער אונטערדריקונג האָבן זיי טאַקע צוגעהאַלפן די מוזולמענער אין דער דעראַבערונג פון דעם שפּאַן־נישן לאַנד.

די ערשטע יידן וואָס האָבן זיך געהאַט באַזעצט אין שפּאַניע זענען געווען פון די, וועלכע דער אלט־רוימישער גענעראַל טיטוס האָט געהאַט פאַרטריבן פון ארץ־ישראל, בשעתן חורבן פון בית־המקדש. צווישן די פאַרטריבענע זענען געווען — זאָגט מען — משפחות פון דער אַלטער ארץ־ישראלדיקער אַריסטאָקראַטיע, און זיי האָבן פאַרשטענדלעך מיט שטאַלץ געדענקט זייער אַפּשטאַמונג.

איינע פון די משפחות האָט געהאַט די טראַדיציע, אַז אירע אבות האָבן געפלעגט אויסאַרבעטן די פרוכתן פאַרן בית־המקדש. און עס איז נישט שווער זיך פאַרצושטעלן, אַז אַזאַ משפּחה האָט סימבאָליזירט דעם שטאַלץ פון אַלטן ירושלים און אַזוי אַרום אויפגעהאַלטן די געשיכטלעכע זכרונות ביי די שפּאַנישע יידן און זיי דערמאָנט וועגן זייער אַמאָליקער נאַציאָנאַלער אומאַפהענגי־קייט אין זייער אייגן לאַנד.

מיט דעם אַנקום פון די אַראַבער זענען קיין שפּאַניע צוגע־

קומען יידן אויך פון אנדערע לענדער, און ביסלעכווייז זענען זיי געוואָרן דער גרעסטער און חשובסטער ישוב אין יענער צייט.

*

און דאָס איז אזוי געשען. פון לאַנגע צייטן צוריק האָבן יידן געהאַט זייער אייגענע קולטור. דער תנ"ך און די משנה און גמרא זענען געווען די יידישע קוואַלן פון וויסנשאפט און פאָר-שונג. זיי זענען אויך געווען דער פונדאמענט, אויף וועלכן דאָס גאַנצע יידישע לעבן איז געווען אויפגעבויט.

איצט, ווען די אַראַבער זענען געקומען, האָבן זיי נישט נאָר געעפנט נייע האַריוואַנטן, נאָר אויך געברענגט מיט זיך כל מיני נייע פראַבלעמען. זייער מוזולמענישע ציוויליזאַציע האָט זיך צוזאַמענגעשטויסן מיט דער קריסטלעכער ציוויליזאַציע. אַ שאַר-פער קאָנפליקט איז אזוי אַרום אַנטשטאַנען אויפן שפּאַנישן באַדן, און דער קאָנפליקט האָט געהאַט אַ גאָר באַדייטנדיקן איינפלוס אויך אויפן יידישן ישוב.

די יידן האָבן זיך געמוזט צופאַסן צו די נייע באַדינגונגען. אַ דאַנק זייערע אייגענע פּעאַיקייטן איז זיי געלונגען זיך צו מאַכן פאַרדינסטפול סיי אין דעם אַראַבישן ווי אויך אין דעם קריסטלעכן טייל פון דעם לאַנד. זיי זענען געוואָרן דיפּלאַמאַטן, פינאַנציעלע ראַטגעבער און האַנדלס-אונטערנעמער, און פון צייט צו צייט האָבן זיי דערגרייכט די העכסטע פּאַסטנס ביי די הערשער פון די ביידע צדדים.

ליידער, אָבער, האָט מען זיי אויך פון צייט צו צייט געלאָזט וויסן, אַז זיי זענען נישט קיין בירגער גלייך מיט אַלע אַנדערע. ווען עס האָט די הערשער געפעלן, דעם מוזולמענער אָדער דעם קריסט, האָבן זיי פאַגראַמירט די יידן אויפן זעלבן שטייגער ווי ביי אַנדערע פעלקער אין די שפּעטערדיקע צייטן. אזוי אַז מן סאָציאלן און עקאָנאָמישן שטאַנדפונקט האָט די זון אַמאָל אויפֿ-געשיינט פאַר די יידן אין שפּאַניע, און אַמאָל איז זי אונטערגע-גאַנגען — אַ דערשיינונג מיט וועלכער מיר פון היינטיקן דור זענען גאָר גוט באַקאַנט פון אונדזערע אייגענע דערפאַרונגען.

איין זאַך האָבן די שפּאַנישע יידן דעמאָלט פאַרשטאַנען ווי עס דאַרף צו זיין, און דאָס איז אַז מ'דאַרף זיך האַלטן צוזאַמען. און טראָץ דעם וואָס זיי זענען געווען אין צוויי מחנות, האָבן זיי

באוויון צו אנטוויקלען דעם יידישן גייסט ביו צו דער העכסטער שטופע. דאָס איז באמת געווען אַ תקופה פון יידישער אחדות און קלוגשאַפט, און פון טרייהייט צו אונדזער געטלעכער אמונה. עס זענען געעפנט געוואָרן ישיבות אין פאַרשידענע שטעט.

אינער פון די גרעסטע יידישע גאונים האָט דעמאָלט געלעבט — דאָס איז געווען רבי יצחק אלפסי, דער רי"ף, וועלכער האָט אַנגעפירט מיט דער באַקאַנטער ישיבה אין לוצענא. עס האָבן זיך אויך באַוויון דעמאָלט אַ צאָל זייער טאַלאַנטירטע שרייבער, דיכטער און דענקער.

מיר געדענקען די נעמען פון רבי שמואל הנגיד, רבי שלמה אבן גבירול, רבינו בחיי אבן פקודא, רבי משה אבן עזרא און רבי אברהם אבן עזרא. די גייסטיקע אַרבעט פון די און פון אַ סך אַנדערע באַרימטע פערזענלעכקייטן איז אויסגעפאלן אַזוי גלענצנדיק, אַז מ'האָט די תקופה אין וועלכער זיי האָבן געלעבט אַנגערופן די גאַלדענע תקופה.

רייכע יידישע מעצענאָטן האָבן אונטערגעשטיצט יונגע יידישע געלערנטע, און האָבן זיי כבוד אַפגעגעבן און מיט זיי זיך אַרומגערינגלט. עס האָט אויפגעבליט אַ שיינע און מעכטיקע יידישע קולטור וואָס האָט איר גלייכן ערגעץ אַנדערש נישט געהאַט.

*

אין אין מיטן פון יענער גאַלדענער תקופה, בערך אינעם יאָר 1080, איז געבוירן געוואָרן דער מאַן וועגן וועלכן מיר רעדן דאָ, רבי יהודה הלוי. דער מאַן וועמען עס איז געווען באַשערט אויפצושיינען ווי אַ ליכטיקער שטערן אויפן יידישן האַריזאָנט. די שטאַט אין וועלכער ער איז געבוירן געוואָרן איז נאָך היינט באַקאַנט אונטערן נאָמען טאַלעדאָ, און דעמאָלט איז טאַלעדאָ אויך געווען די הויפטשטאָט פון קאַסטיליע, אין דעם קריסטלעכן טייל פון שפּאַניע. די עלטערן זיינע זענען געווען חשובע מענטשן און — עס זעט אויס — אויך גוט סיטואירט. דער קליינער יהודה האָט אין זיין קינדהייט שוין באַוויון, אַז ער איז געווען באַשאַנקען מיט מער ווי דורכשניטלעכע פעאיקייטן. ער איז געווען ווען אַ פריילעך קינד, און אַזוי ווי ער אַנטוויקלט זיך, שעפט ער פון אַלע גענוסן פון לעבן.

שפאניע איז פון דער נאטור א שיין לאַנד — זוניק און וואַרעם, מיט טאַלן און בערג, פרוכטבאַרע פעלדער און טייכן און ימען — אַלץ וואָס אַפּעלירט צום עסטעטישן געפיל. יהודה הלוי האָט זיך מיט דעם אַלעם אָנגעזאַפּט, און די אינערלעכע איבער־לעבונגען זיינע האָט ער פון יונגווייז אָן גענומען אויסדריקן אין דער פּאַרם פון פּאַעזיע.

ער האָט געקוקט אויף אַלץ מיט אַן אויג פון אַן אַרטיסט. ער האָט געפילט מיט אַ האַרץ פון אַן אמת־נאַבעלן מענטש. ער האָט געטראַכט מיט באַגריפן פון אַ טיף־געטרייען ייד. און אַלץ וואָס ער האָט דורכגעלעבט האָט ער אויסגעדריקט אויפן פּאַפּיר אין ווערטער פון דיכטונג, וועלכע האָבן נאָך היינט אַ צויבערנ־דיקע פּרישקייט.

מען זאָגט אַז אַלץ צוזאַמען האָט ער אָנגעשריבן אַ טויזנט פּאַעמעס, אָבער אין משך פון דער צייט זענען אַ סך פון זיי פאַר־לירן געוואָרן. היינט האָבן מיר נישט מער ווי דריי הונדערט פון זיינע דיכטערישע שאַפּונגען, און זיי אַלע שפרודלען מיט אַ רייכקייט פון אויסדרוק און מיט פּאַעטישע בילדער וועלכע מ'קען נישט לייכט פאַרגעסן.

די שפּראַך אין וועלכער ער האָט גערעדט איז געווען שפּאַניש אָדער אַראַביש. אָבער די לידער האָט ער געשריבן אין לשון־הקודש.

ווי מיר ווייסן, איז לשון־הקודש דעמאָלט נישט געווען קיין שפּראַך מיט וועלכער מען זאָל זיך געווען באַנוצן אין טאַג־טעג־לעכן לעבן. מען האָט זי בעצם אויפגעהערט צו רעדן מיט אַ טויזנט יאָר פריער, און געקענט האָט מען זי נאָר פון ספרים, פון תּפילות און פון יידיש לערנען. דעריבער איז עס נאָך מער וואונדערבאַר צו זען ווי דער יונגער יהודה הלוי האָט די שפּראַך אַזוי מייסטערהאַפּט באַהערשט, און אויסגעדריקט זיך אין איר נישט געקינצלט, נאָר גראַציעז, נאַטירלעך און מיט אַ לעבעדיקער פּליסיקייט.

יהודה הלוי איז יונג, און ווי ביי אַלע יונגע מענטשן איז ביי אים דאָס האַרץ אָפּן. ער זוכט ליבע. ער בענקט נאָך דער נאַענטקייט פון אַ יונגער נשמה, ווי ער איז אַליין. עס ברענט

אין אים דאָס פּיער פּונעם יונגן בלוט, און ער דערציילט אונדז וועגן דעם גאַנץ אָפּן. ווייל אין יענע צייטן האָט זיך דער ייד נישט געשעמט מיט די געפילן פון זיין קערפער, און מען האָט נישט אויסבאַהאַלטן די געדאַנקען וואָס מענטשן פילן איינער פאַרן אַנדערן פון עמאַציאָנעלן שטאַנדפּונקט.

און יהודה הלוי חלומט וועגן דער געזעלשאַפט פון אַ פּריינדין, און מער ווי איין מאָל שרייבט ער אין זיינע לידער וועגן פאַרשידענע חברטעס וועלכע ער האָט געליבט. ער טרעפט זיך מיט זיי, ער טראַכט וועגן זיי, און ער צערטלט זיך מיט זיי. און ווען איינע אַזאַ חברטע פאַרלאָזט אים, פילט ער דאָס ווי אַ טיפע וואונד, און ער זעצט זיך אַוועק און ער גיסט אויס זיינע געפילן אין אַט אַזעלכע ווערטער:

אויב שייַדן זיך איז אונדז ביידע באַשערט,
איז וואָרט אַ רגע איידער גייסט אַוועק.
איך ווייס נישט, איז מיין האַרץ ביי מיר פאַרבליבן,
צי וואָנדערט עס מיט דיר אין דיין וועג...

געדענק די טעג פון אונדזער ליבע, איך באַשווער דיך,
ווי איך געדענק די נעכט פון לוסט צעשטראַלט...
צווישן זיס און ביטער הענגט מיין האַרץ,
דיין וואָרט האָט עס אויף דין צעהאַמערט,
צעשוירן האָבן עס זיינע הענט אויף שטייט...

באַפעל דעם טויטן לעבעדיק צו מאַכן,
איך בין אַ קרבן דאָ געפאַלן צו דיין לוסט.
דו האַסט מיין האַרץ אין וועג מיט זיך פאַרנומען,
באַפעל, עס זאָל זיך אומקערן צוריק אין ברוסט.

אַ ליבע-ליד

דאָס דאַזיקע ליד און אַנדערע ליבע-לידער זענען אַבער אַ קליינער טייל פון יהודה הלויס דיכטונג. ער קוקט אויף די זאַנגען אין די פעלדער, און אויף די וויינטרויבן אין די גערטנער, און אויף דעם זון-אונטערגאַנג איבער די בערג — און די אַלע דערשיינונגען שפיגלען זיך אָפּ אין זיינע פאַעמעס.

אַמאָל שטייט ער ביים ברעג פון ים, און ער זעט ווי די וואַסערן ווערן געטריבן פון אַ שטורעם-ווינט, און אַט אַזוי באַ- שרייבט ער דעם איינדרוק וואָס די סצענע מאַכט אויף אים:

י צ ח ק ר א פ א פ א ר ט

כוואליעס יאָג, כוואליעס שלאָג,
ברויזן, רוישן אין דעם מער —
ס'זינט דאָס וואָסער, ראַש און ראַשער,
ס'מישט זיך, גיסט זיך טריב און שווער...
כוואליעס קומען, כוואליעס ברומען,
ס'ברעכט דער ווינט דעם מאַסט פון יבויס —
ביז צום הימל איז געטומל,
שפּריצט דער ווינט מיט גרויען שוויס.

אויפן ים

לאַמיר אַבער ווייטער נאַכפּאָלגן דעם לעבנס-וועג פון דעם
יונגן דיכטער. ער איז אַ ייד, און ער איז טיף-באַוואוסטזיניק וועגן
זיין צוגעהעריקייט. ער איז קוים פופצן יאָר אַלט ווען ער פאַר-
לאַזט זיינע עלטערן און פאַרט אוועק לערנען אין דער ישיבה פון
רבי יצחק אלפסי אין לוצענאָ.

*

היינט געדענקען מיר די נעמען פון אַזעלכע באַקאַנטע ישי-
בות אין דעם אַקאַרשט פאַרגאַנגענעם דור ווי די סלאַבאָדקער
ישיבה און די וואָלאָזשינער ישיבה. און מיר רעדן וועגן אַזעלכע
גאונים ווי דער ווילנער גאון און רבי חיים בריסקער, און שטייען
מיט ידאָת הכבוד ווען מ'דערמאַנט אַט די גרויסע קעפּ. מיר באַ-
טראַכטן די ישיבות אַזוי ווי זיי וואַלטן געווען די קושניעס, אין
וועלכע מ'האַט אויסגעהאַמערט דעם שטאַל-איזערנעם כוח פון
יידישן גייסט.

איב עס איז מעגלעך, דאַרף מען זיך פאַרשטעלן, אַז פיל
מאַל גרעסער און איינפלוסרייכער איז געווען די ישיבה אין
לוצענאָ, מיט וועלכער רבי יצחק אלפסי האָט אָנגעפירט. מען
זאָגט אַז ווען דער אלפסי וואַלט געווען געלעבט אין די צייטן פון
די תנאים, וואַלט ער אַליין געווען איינער פון די תנאים. אַזאַ
פאַרנעם האָט ער געהאַט אין דעם ים-התלמוד. און פון זיינע
תלמידים זענען אַרויסגעקומען גאונים פון ערשטן ראַנג.

אויף איינעם פון זיי — רבי יוסף אבן מיגאַש — האָט דער
אלפסי געזאָגט, אַז אפילו אין די צייטן פון משה רבינו וואַלט ער
געווען איינער פון די גרעסטע מחות. און אין דער דאָזיקער

רבי יהודה הלוי

ישיבה האט יהודה הלוי געלערנט און זיך געחברט מיט די גדולים און די גאונים פון יענער צייט. ממש די גרעסטע קעפ פון מיטל-אלטערלעכן יידנטום. און יהודה הלוי איז אליין געווען אן אויס-געצייכנטער תלמיד איז צו זען פון דעם, און מיט יארן שפעטער האט ער אליין געגרינדעט א ישיבה און א סך תלמידים זענען געזעסן ביי זיינע פיס און געשעפט זיין תורה.

דערווייל איז כדאי צו באמערקן, און אין אלפסיס ישיבה האט מען אים באטראכט אלס דעם אומגעקרוינטן פאָעט-לאָרעאַט. ווען נאָר עפעס אַ וויכטיק געשעעניש — און יהודה הלוי האָט וועגן אים געדיכטעט און געשריבן.

ווען רבי יוסף אבן מיגאש האט געפיערט זיין חתונה, איז די שמחה געווען אומגעהויער גרויס איבער גאנץ שפאניע. און ווען יהודה הלוי האט לכבוד דער חתונה פארפאסט א ליד וואס מ'האט אומעטום רעציטירט איז די שמחה געווען נאך פיל גרעסער.

ווען רבי יצחק אלפסי איז נפטר געוואָרן, און אַ וואָלקן פון טרויער האָט פאַרהילט דעם יידישן ישוב, האָט יהודה הלוי אויס-געדריקט דעם טרויער אין דיכטערישע פערזן, און דער וואָלקן פון פאריהומטקייט איז נאָך שוואַרצער געוואָרן.

איך האָב פריער דערמאָנט אַ צווישן די שפּאַנישע יידן זענען געווען אַלטע אַריסטאָקראַטישע משפחות פונעם אַמאָליקן ארץ-ישראל, און אַ צווישן די משפחות איז געווען איינע וואָס האָט געשטאַמט פון די וועלכע האָבן געוועבט פרוכתן פאַרן בית-המקדש.

אַ זון פון אַט דער משפחה האָט אויך געלערנט אין דער ישיבה פון אלפסי, און יהודה הלוי האָט זיך מיט אים זייער באַ-פריינדט. ער האָט געפלעגט אַריינקומען אין הויז פון זיינע עלטערן און האָט זיך אָפטער צוגעהערט צו די דערציילונגען וועגן בית-המקדש, וואָס די משפחה האָט אָפּגעהיטן אין אירע זכרונות. און ווען אַ קינד איז געבוירן געוואָרן ביי אַט דעם פריינד זיינעם, און די יידישע קהילות האָבן באַגריסט די נייעס, איז עס ווידער אַמאָל געווען יהודה הלוי וואָס האָט אָנגעשריבן אַ הערלעכע דיכ-טונג לכבוד דעם געשעעניש.

*

דער יונגער דיכטער האָט אָבער פאַרבראַכט זיין צייט נישט נאָר אין דער ישיבה. ער האָט אויך געלערנט די קולטור פון דער אַרטיקער באַפעלקערונג. ער האָט געלייענט זייערע וויסנשאַפֿט־ לעכע אָפּהאַנדלונגען און גרינטלעך זיך באַקענט מיט די אַראַ־ בישע און קריסטלעכע וועלט־אַנשוואונגען.

אַלס אַ מקור פאַר פרנסה האָט ער שטודירט מעדיצין. און ווען ער האָט פאַרענדיקט זיינע לימודים האָט ער זיך אומגעקערט קיין טאַלעדאָ און פּראַקטיצירט אַלס אַ דאָקטאָר. מיר ווייסן אַז ער איז געווען אַ מומחה אין זיין פּאָך און איז געווען באַלאַגערט פון פּאַציענטן, וועלכע האָבן זיך געוואַלט ביי אים היילן.

ער שאַפט זיך אויך אַ משפּחה־לעבן, מיט אַ פּרוי פון אַ מיחסדיקער יידישער אַפּשטאַמונג, און אַ טאַכטער ווערט ביי אים געבוירן. ער איז צוגעבונדן צו זיין משפּחה מיט אַ סך ליב־ שאַפט, ספּעציעל צוליב דעם וואָס די טאַכטער איז ביי זיי געווען אַ בתי־יחידה.

דאָס וואוינען אין טאַלעדאָ גיט אים אָבער נישט קיין צו־ פּרידנהייט, און ער ציט זיך איבער קיין קאַרדאָואַ, וואָס איז אין דעם אַראַבישן טייל פון לאַנד. ער איז נאָך אַלץ אַ דאָקטאָר, אָבער ביסלעכווייז הערט ער אויף זיך צו פאַרנעמען מיט רפואות. ער פילט, אַז דער אמתער באַרוף זיינער איז נישט אַזוי פיל צו היילן דעם קערפּער, ווי צו היילן די נשמה. און מער און מער הויבט ער זיך אָן ווידמען די גייסטיקע פאַרלאַנגען פון זיינע מיטברידער.

די לייכטקייט מיט וועלכער ער האָט פּריער געשפּרייזט דורכן לעבן ווערט אַיצט פאַרוואַנדלט אין אַ טיפּער ערנסטקייט. און אַט אַזוי דריקט ער אויס די נייע שטימונג זיינע:

דו ליגסט אין אַ קינדערישן חלום —
ווי לאַנג וועסטו אַזוי ליגן?
זיי וויסן, דיין יוגנט פאַרפּליט באַלד,
פאַרשעמט און פאַרשוויגן...

איז טרייסל זיך אָפּ פון דעם צייטגאַנג,
צי טרויעריק, צי מונטער —
ווי פּייגל וואָס טרייסלען פון זייערע פּליגל,
דעם נאַכ־טוי אַרונטער...

רבי יהודה הלוי

און יאָג זיך נאָך דיין גאַט, דיין קעניג,
דיין סוד צו דערגרייכן —
ווי אַלע נשמות וואָס לעכצן
צו אים אין די הייכן...

א חלום

רבי יהודה הלוי ווערט פאַרוואַנדלט אין אַ רעליגיעזן דיכ-
טער. אַלץ וואָס גיסט זיך אַרויס פון אונטער זיין פעדער, רופט
דעם מענטש צו אַ העכערן געפיל פון אחריות. ער פאַרגלייכט
דאָס לעבן צו אַ טויב, און ער זאָגט:

דו נאַרישע טויב, פאַלסט מיט איטליכן שריט,
די קערנדלעך זעסטו — די נעץ אָבער נישט;
דיין וועלט גייט פאַרביי, און עס בלייבט די נעץ ניי —
און וואָס וועסטו ענטפערן דעם גאַט דיינעם טרייז?

מאַכסט שווער דיין געמיט, און דאָס לעבן פאַרפליט —
און דיין קראַפט גייט אַוועק, קוק זיך צו צו דיין וועג,
און באַטראַכט נאָר געשווינד,
פון וואָנען דו קומסט און וואו גייסטו אַצינד!

צו דער נשמה

יהודה הלוי האָט געעפנט אַ נייע עפאָכע אין זיין קינסטלע-
רישער שאַפונג מיט אַט די לידער זיינע.
ביז איצט האָט ער געדיכטעט וועגן זיך אַליין. די וועלט
זיינע איז געווען אַ וועלט פון וויין און ליבע און פריינד. אַלץ
איז באַהאַנדלט פון זיין אייגענעם אינדיווידועלן קוק־ווינקל. ער
איז אַ יחיד, און ער שטייט אינעם צענטער פון די פאַסירונגען.
דער געזאַנג זיינער, דער שמערץ זיינער און די חלומות זיינע —
דאָס אַלץ איז פון אַ יחיד, פון אַ זייער באַגאַבטן יחיד, פון אַ
באַליבטן און הויך־געשעצטן יחיד, אָבער דאָך נאָר פון אַ יחיד.
אָבער פון איצט אָן הויבט ער אַן רעדן אינעם נאָמען פון
כלל. ער איז איצט דער פאַרשטייער פון אַ גאַנצן ציבור. און
אויב אַ ציבור זוכט ערדישע גענוסן, איז עס דאָך אַ יידישער
ציבור, און אַלס אַזעלכער דאַרף ער דאָך ריכטן זיין אויפמערק-
זאַמקייט אויך אויף די הימלישע באַדערפענישן. און יהודה הלוי
הויבט אָן צו ווירקן אין אַט דער ריכטונג.

ווי אַמטיפסטן איז ער דורכגעדרונגען מיט אַ נייעם גייסט, דעם גייסט פון אַן אוניווערסאַלער געטלעכקייט, וועגן וועלכער ער דערציילט זיין יידישן פּאַלק אין אַט אַזעלכע ווערטער:

גאַט, וואו זאָל איך דיך געפינען —
אַז דיין פּלאַץ איז פאַרהוילן, פאַרשטעלט,
און וואו זאָל איך דיך נישט געפינען —
אַז דיין כבוד אומעטוט פילט אַן די וועלט...

אַ ליד צו גאַט

דאָס איז אַ מיסטיש־פּילאָזאָפּישער געדאַנק, וואָס איז דער־
הויבן איבער אַלע דערהויבנקייטן, און אין דער נאָענטסטער
תּקופה זעען מיר יהודה הלוי'ן אַלס אַ דיכטער פון אַט אַזעלכע
לידער ווי אויך אַלס דעם פאַרפאַסער פון זיין גרויסן פּילאָזאָפּישן
ספר, דעם כּוזרי.

*

פאַריאַנט און פאַרפּלאַנט איז דער מענטש אין דעם טאַג־
טעגלעכן לעבן. עס זענען פאַראַן זאַרגן פון פרנסה, פון געזונט
און פון קינדער. ביי דעם ייד איז נאָך דאָ די זאַרג פון וואַגלען
זיך אין דער פרעמד, אין אַ סביבה, וואָס פאַרשטייט אים נישט,
אין אַ סביבה אין וועלכער די גוים באַשמוצן און פאַרפּאָלן אים.
איז אַזאָ מצב איז מען גענייגט אַ סך צו פאַרגעסן. מען
לאָזט אַראָפּ די פּליגל. בכלל אַז מען איז אין גלות איז נישט
גוט. איז דער ייד מצליח — ווערט ער פּויל אין זיין יידישקייט.
רודפט מען אים אַלס אַ ייד — איז אים דאָס יידישקייט נאָך מער
אומבאַקוועם. אַזוי גייט אַוועק אַ טאַג נאָך אַ טאַג, און אַ יאָר נאָך
אַ יאָר, און מ'פאַרגעסט אַז מ'האַט אין זיך אַ נשמה וואָס וויל
שוועבן צו איר באַשעפּער.

און אַזוי קומט יהודה הלוי און העלפט דעם יידישן מענטש
זיך אויפצוהויבן איבער די מאַנאַטאַנקייט פון לעבן. ער ווייזט
אים אַ וועלט וואָס איז שענער און אמתער.

ווי אַן איבערגעגעבענער פּריינד לערנט ער דעם ייד זוכן
אַ מער נאַבעלן צוועק. די ערדישע זאַרגן זענען ווי אַ שווערע
לאַסט, אונטער וועלכער מען קאָן זיך צוזאַמענברעכן. דער ייד
דאַרף אָבער קענען אויפהויבן. זיינע אויגן און באַפּרייען זיך פון

רבי יהודה הלוי

מאמענטאלע תאוות און אינטערעסן. דעמאלט וועט ער דערזען
דעם ריכטיקן סוד פון זיין עקזיסטענץ. און דער סוד — אין
יהודה הלויס ווערטער — איז אַזעלכער:

בין איך ווייט פון דיר, אַ גאַט,
שטאַרב איך ביים לעבן —
בין איך נאָענט צו דיר,
לעב איך אין טויט...

א תפילה

און אין דעם גייסט — פון דעם בונד צווישן מענטש און
גאָט — פאַרפאַסט יהודה הלוי זיינע דיכטונגען, און דער יידישער
עולם לייענט זיי מיט נח־רוח און ער שליסט זיי איין אין זיינע
תפילות און אין זיינע זמירות.

דער דיכטער שרייבט אין די זעלבע טענער און אויף די
זעלבע מאַטיוון ווי דוד המלך האָט אַמאָל געשריבן אין זיינע
קאַפיטלעך תהלים. אין נאָמען פון פאַלק ווענדט ער זיך צו גאָט
און בעט הילף פאַר זיי, ווייל זיי זענען שוואַך, אַפגעלאָזט און
אונטערדריקט, און אין נאָמען פון גאָט ווענדט ער זיך צום
פאַלק און פאַרלאַנגט, אַז זיי זאָלן פאַרלאָזן זייערע זינדיקע וועגן
און אָנהויבן שטרעבן צו ריינקייט פון טאַט און געוויסן, און צו־
ריקערן זיך צו זייער אור־קוואַל פון געטלעכקייט.

*

יהודה הלוי גייט נאָך ווייטער, אָבער, אין זיין אנטוויקלונג
אַלס דער וואָס דריקט אויס די צילן פון יידישן פאַלק. יאָרן גייען
פאַרביי און ער שטעלט אויף אַ בנין וואָס דינט אַלס אַ ליכט־
טורעם פאַרן גאַנצן יידנטום אין משך פון אַ סך דורות.

ער האָט זיך צוגעקוקט צו די אינטעלעקטועלע שטרעמונגען
פון דער דעמאָלטיקער אַראַבישער און קריסטלעכער וועלט.
היינט, למשל, זעען מיר ווי די גרויסע געלערנטע פאַרנעמען זיך
מיט פאַרשן די נאַטור פון מאַטעריע, מיט אונטערזוכן די ביאָלאָ־
גישע און פּסיכאָלאָגישע סובסטאַנץ פונעם מענטש, און בכלל
מיט אויפדעקן די געהיימנישן פון דער גאַנצער שאַפונג אַרום
אונדז. פונקט אזוי האָט מען אויך אין יענע צייטן געוואָלט אויס־
געפינען דעם רעטעניש פון אַלעם וואָס געפינט זיך נאָר אין דער
גאַרער וועלט.

דער שווערסטער פראבלעם איז געווען וואס דער מענטש האט געזוכט צו פארשטיין ווי אזוי די וועלט איז באשאפן געווארן, און ווען זי איז באשאפן געווארן, און — ווי אזוי דער באשעפער זעט אויס, און אזוי האט מען געזוכט און געזוכט ביז מען האט געפונען, אז צווישן די אלטע גריכישע דענקער איז געווען איינער, א גרויסער פילאזאף, וואס האט זיך שוין אמאל מיט די אלע פראבלעמען געהאט פארנומען, און מען האט אנגעהויבן שטודירן זיינע טעאריעס.

דער דאזיקער פילאזאף האט געהייסן אריסטאטעל, וועלכער האט געלעבט אן ערך פיר הונדערט יאר פאר דער איצטיקער צייטרעכענונג. אויך היינט-צו-טאג איז ער אנערקענט אלס איינער פון די גרעסטע דענקער אין דער מענטשלעכער געשיכטע, כאטש פון זיינע טעאריעס האלט מען איצט גאר-גאר ווייניק. פארקערט, היינט זאגט מען, אז אריסטאטעל האט מיט זיינע טעאריעס געשטערט אין דעם פראגרעס פון דער וויסנשאפט, ווייל זיינע טעאריעס זענען געווען פאלש, און אז מען בויט אויף פאלשע יסודות קומט מען צו פאלשע אויספירן.

אין די צייטן פון רבי יהודה הלוי, אבער, זענען די געלערנ' טע געווען נאך אלץ פרימיטיוו. אלץ איז בעצם נאך געווען פרימיטיוו: די מעדיצין, און די כעמישע און פיזישע וויסנשאפטן און אויך די אסטראנאמישע קענטענישן. אבער ווייניק מענטשן זענען פאראן אין דער וועלט וועלכע — זייענדיק פרימיטיוו — וועלן אליין פארשטיין אז זיי זענען פרימיטיוו. און דאס איז אויך געווען דער אינטעלעקטועלער מצב אינעם מיטלאלטער. אלע ידיעות וואס מען האט דעמאלט געהאט זענען אנערקענט געווען אלס מאדערנע ידיעות. מען האט נישט געגלויבט אז עס קענען זיין אנדערע ידיעות. און אזוי ווי אריסטאטעל איז געווען אנער' קענט אלס דער גרויסער פילאזאף, דער גרעסטער פון דעם גריכישן אלטערטום, האט מען זיך געבוקט פאר זיינע טעאריעס און צוגעשריבן זיי דעם העכסטן אמת.

און אז די גויים האבן זיך פארנומען מיט שטודירן די ווערק פון אריסטאטעל, פארשטייט זיך אז דער ייד האט נישט געוואלט זיין הינטערשטעליק. אויך דער ייד האט געוואלט זיין מאדערן, ווייל פאסט עס דען פארן ייד נישט צו זיין מאדערן?... די צרה איז אבער געווען, וואס די אויפפאסונגען פון אריסט'

רבי יהודה הלוי

טאטעל האבן נישט געשטימט מיט די אויפפאסונגען פון דער תורה. אזוי ארום האט דער ייד זיך געפונען אין אנבליק פון אן אינערלעכן קאנפליקט: אדער ער זאל האלטן פון אריסטאטעל — און דערווייטערן, זיך פון אמתער יידישער אמונה — און זיין מאדערן, מכלומרשט, אדער ער זאל האלטן פון דער תורה — און בלייבן א ייד.

*

רבי יהודה הלוי האט געזען דעם קאנפליקט. ער האט געהאט שטודירט אריסטאטעלס שריפטן און ער איז געווען אייבערצייגט, אז דער גריכישער דענקער איז נישט געווען אין באזיך פון אמת. ער האט דעריבער געווארגט זיין דור און געזאגט, אז זיי זאלן זיך נישט לאזן פארפירן פון דער גריכישער פילאזאפיע.

די גריכישע פילאזאפיע — האט ער געטענהט — האט אן אויסזען פון אמת, אבער נישט קיין אמתע סובסטאנץ. זי האט בלומען וואס קוקן אויס שיין, אבער זי האט נישט קיין פרוכטן וואס זאלן קענען שטילן דעם הונגער פון דעם דענקענדיקן מענטש.

אזעלכע פרוכטן געפינען זיך אין דער תורה פון משה רבינו, האט רבי יהודה הלוי באהויפטעט, און דאס האט ער זיך אונטערגענומען צו באווייזן אין זיין ספר הכוזרי, וועלכן איך האב פריער דערמאנט.

דער כוזרי איז טיפזיניק, און ברייט אין פארנעם. ער איז געשריבן אין דער פארם פון א דיאלאג, דאס הייסט — א געשרעך צווישן צוויי מענטשן, אין וועלכן איינער פרעגט און דער אנדערער ענטפערט, און ארום דער טעמאטיק פון דעם געשרעך אנטוויקלט זיך א דורכדרינגענדיקע דיסקוסיע צווישן די ביידע אנטוויקלענער. אין יהודה הלויס בוך קומט דער דיאלאג פאר צווישן א גויאישן קעניג און א יידישן געלערנטן.

די איידי צו שרייבן דעם כוזרי אין אזא פארם האט אונדזער מחבר גענומען פון א פאל, וואס איז אמאל פארגעקומען אין דער ווירקלעכקייט, און דער פאל איז געווען אזעלכער.

אין דרום־רוסלאנד, ביים קאספישן ים, האט אמאל געוואוינט א געצנדינעריש פאלק, זיי האבן געהייסן די כאזארו. און דער קעניג זייערער — דער כוזרי — איז געווען א טיפ־רע-

ליגיעזער מענטש. אזוי ווי ער איז אָבער נישט געווען צופרידן מיט זיין אייגענער אמונה, האָט ער געלאָזט רופן חכמים פון אַנ- דערע לענדער כדי צו דיסקוטירן מיט זיי זיינע פראָבלעמען, און צו זען צי זיי קענען אים אפשר אָנבאָטן עפעס בעסערס.

זענען די חכמים געקומען און ער האָט זיי דערציילט אַז עטלעכע מאָל האָט ער געהאַט אַ חלום, און אין דעם חלום האָט אַ מלאך צו אים געזאָגט: דיינע כוונות זענען גוטע, אָבער דיינע מעשים זענען נישט קיין גוטע. דעריבער פרעגט ער ביי די חכמים — די גויאישע געלערנטע — ווי אזוי קאָן מען געפינען אַנשוואַונג- גען, לויט וועלכע נישט בלויז די כוונות פון דעם מענטש נאָר אויך זיינע מעשים זאָלן זיין גוטע...

און יעדער איינער פון די חכמים האָט דעם קעניג פון די כאַזאַרן פאַרגעלייגט זיינע טעאָריעס. אָבער קיין איינע פון זיי האָט אים נישט געפעלן.

צווישן די חכמים איז איינער געווען אַ פּילאָזאָף, דער צווייטער אַ נוצרי און דער דריטער אַ מוזולמענער. קיין ייד איז צווישן זיי נישט געווען, ווייל דער קעניג האָט געהאט גע- הערט אַז די יידן זענען אַן אַרעם און דערשלאָגן פאַלק. האָט ער זיך געטראַכט: וואָס קאָן מען שוין לערנען פון אַזאַ פאַלק!...

ווען אָבער די גויאישע געלערנטע האָבן אים אַנטוישט, האָט דער קעניג באַשלאָסן צו רופן אַ יידישן געלערנטן. אַזאַ גע- לערנטער איז דאָן געקומען און האָט דעם קעניג פאַרגעלייגט די יידישע אויפפאַסונגען, ווען ער האָט פאַרענדיקט — דער- ציילט די געשיכטע — איז דער קעניג געווען אזוי שטאַרק באַ- גייסטערט, אַז ער האָט זיך מגייר געווען און צוזאַמען מיט אים האָט אויך די גאַנצע כאַזאַרישע באַפעלקערונג אָנגענומען דעם יידישן גלויבן.

*

דאָס איז געווען דער היסטאָרישער פאַל, אויפן יסוד פון וועלכן רבי יהודה הלוי האָט אויפגעבויט דעם דיאַלאָג אין זיין ספר הכוזרי. און אין דעם ספר לייענען מיר וועגן די פּילאָזאָ- פישע און רעליגיעזע פראָגן, וועלכע דער מחבר האָט אַריינגע- ליגט אינעם מויל פון דעם קעניג פון די כאַזאַרן, און וועגן די

אויספירלעכע ענטפערס וואָס דער יידישער געלערנטער האָט אים געגעבן.

די פאַרשידנסטע פראַגן זענען דאָרט באַרירט, פון אַריס-טאַטעל און — להבדיל — פון דער תורה; פון די נוצרים און פון די מזולמענער. דאָס זענען אייגנטלעך געווען די אַקטועלע פראַבלעמען פון דעם דור פון רבי יהודה הלוי אַליין — אַ דור אין וועלכן די גויאישע וועלט האָט אַטאַקירט די יידישע אמונה און אָפגעשפאַט פונעם יידישן פאָלק — און די ענטפערס פון אינדזער מחבר באַווייזן דעם שטאַלק, די טיפע איבערצייגונג, און די נאָבעלע האַפענונג וואָס עס האָט געהאַט דער גרויסער יידי-שער דעקער. דערצו האָט רבי יהודה הלוי אַליין באַצייכנט זיין כוזרי אַלס אַ בוך פון אויפקלערונג און באַווייזן צו פאַר-טיידיקן אַ פאַרשטמטן גלויבן.

עס איז קיין ספק נישטאָ — זאָגט ער — אַז עס איז דאָ אַ גאָט אויף דער וועלט, און אַז דער גאָט האָט דעם גאַנצן אוניווערס באַשאַפן. אין דעם זענען אַלע מודה, אויך אַריסטאָטעל און אויך אַלע אַנדערע וויסנשאַפטלער. אָבער דער גאָט פון דעם געלערנטן איז נישט אַזעלכער ווי די פילאָזאָפן שטעלן זיך אים פאַר, ווייל מיט פילאָזאָפיע קאָן מען איבערהויפט די געטלעכקייט נישט באַגרייפן.

דער שכל פון דעם מענטשן איז באַגרענעצט און קאָן נישט משיג זיין וואָס אַזעלכעס גאָט איז, ווי אַזוי ער עקזיסטירט, און ווי אַזוי ער פירט אָן מיט דער וועלט. דער גאָט פון די פילאָ-זאָפן איז אַ קאַלטער גאָט; אַזעלכער וואָס אינטערעסירט זיך נישט מיטן גורל פון דעם מענטש. ער איז אַ גאָט וואָס איז נישט מער ווי אַ מעכאַנישער כוח, וועלכן מען קאָן פאַרגלייכן צו אַ ווייטן און אומענדלעכן מאַטאָר, אָן אַן אָנהויב און אָן אַ סוף, און אַ סיבה און אָן אַ צוועק.

גאַנץ אַנדערש איז אָבער דער יידישער צוגאַנג צו דער פראַגע פון גאָט. נישט מיטן שכל האָבן מיר אים אויסגעפונען, כאָטש דער שכל באַשטימט אויך זיין עקזיסטענץ, נאָר מיט אַ היסטאָרישן פאַקט, וועגן וועלכן די גאַנצע וועלט ווייסט. און דאָס איז געשען — זאָגט רבי יהודה הלוי — ווען די געטלעכקייט האָט זיך אַנטפלעקט צו דעם יידישן פאָלק ביים באַרג סיני. דאָס איז אַ פאַקט וועלכן מען קאָן נישט אָפלייקענען, ווייל

טויזנטער און טויזנטער מענטשן זענען דערביי געווען. זיי האָבן געזען די אַנטפלעקונג, און זיי האָבן אויך געהערט וואָס דער געטלעכער ווילן פאָדערט פון זיי.

דער דאָזיקער גאָט האָט דעם יידישן פאָלק געגעבן די תורה, און דערנאָך האָט ער צו זיי געשיקט די נביאים — די דערהויבנ־סטע טיפן פונעם מענטשלעכן מין — ווייל דער דאָזיקער גאָט, דער יידישער גאָט, איז יאָ פאָראַינטערעסירט אינעם מענטשלעכן גורל, און ער פאָרלאַנגט אַז דער ייד זאָל זיין אַ מאַראַליש־רעליגעזער באַשעפעניש.

דער ייד האָט דעריבער די איבערצייגונג, נישט נאָר אַז אַ גאָט עקזיסטירט, ווייל אַזאַ איבערצייגונג האָט אויך דער פילאָ־זאָף, דער ייד ווייסט אָבער אויך וואָס פאָר אַ מעשים גאָט פאָדערט פון אים. דאָס זענען די מצוות פון דער תורה, און ווען דער ייד טוט די מעשים באַווייזט ער, אַז זיין לעבן איז אַזוי ווי דער גאָט פון דער וועלט האָט געוואָלט אַז עס זאָל זיין.

*

דער קעניג פון די כאַזאַרן הערט זיך צו צו די אַרגומענטן פון דעם יידישן געלערנטן, און ער איז אַזוי באַאיינפלוסט אַז ער נעמט אַן די יידישע אמונה. פון איצט אָן פילט ער אַז נישט בלויז זיינע כוונות נאָר אויך זיינע מעשים זענען גוטע.

ער וויל אָבער נאָך מער וויסן וועגן דעם יידישן פאָלק, און דער געלערנטער רעדט מיט אים ווייטער און דערקלערט אים, אַז אַזוי ווי דאָס האַרץ איז דער וויכטיקסטער און נאָבלסטער אבר צווישן די אברים פון מענטשלעכן גוף, אַזוי איז דאָס יידישע פאָלק דאָס וויכטיקסטע און נאָבלסטע צווישן די פעלקער פון דער וועלט. אויב עפעס אַן אבר אינעם גוף איז נישט געזונט, ווערט אויך דאָס האַרץ נישט געזונט. און דאָס גלייכן — זאָגט ער — איז אויך מיטן יידישן פאָלק. אויב מיר זענען היינט נישט גע־זונט, און מיר זענען אַרעם און דערשלאָגן, איז עס צוליב דעם וואָס די פעלקער פון דער וועלט זענען מאַראַליש און רעליגיעז אַזוי אומגעזונט.

און אַזוי ווי דאָס יידישע פאָלק איז דאָס האַרץ פון די פעל־קער, אַזוי איז אויך דאָס יידישע לאַנד — ארץ־ישראל — דאָס האַרץ פון די לענדער, און אַזוי איז אויך די יידישע שפּראַך —

רבי יהודה הלוי

לשון הקודש — דאָס האַרץ צווישן די שפּראַכן פון דער וועלט.
אַזוי האָט רבי יהודה הלוי — דער יידישער געלערנטער פון
ספר הכוזרי — געגלויבט, און טיף געגלויבט, און אויף אַזאַ אופן
האָט ער פאַרטיידיקט דאָס יידנטום אינעם פינצטערן מיטלאַלטער,
אין אַ צייט ווען די יידישע אמונה האָט זיך געוואַקלט אונטער די
אַנפאַלן פון די גויאישע פּילאַזאָפּן ווי אויך אונטער די רדיפות
פון די אַראַבישע און קריסטלעכע רעליגיעס.
דער כוזרי איז אַ ריזיקע אַרבעט, און זי האָט דעם ייד
צוריקגעגעבן דעם נאַציאָנאַלן כבוד, וועלכן די וועלט האָט ביי
אים געוואַלט צורויבן.

עס וואַלט אונדז געפירט צו ווייט אויב מיר וואַלטן דאָ גע-
וואַלט אַריינגיין אין די פרטים פון רבי יהודה הלויס אויספירונגען.
מיר נעמען אָבער אַן זיינע באַווייזן און מיר גלויבן אויך אַז
אונדזער פּאָלק איז אַ פּאָלק פון עפעס אַ העכערער קוואַליטעט,
און אַזוי איז אויך אונדזער אַרץ־ישׂראל און אונדזער לשון־הקודש.
זי אַלע האָבן עפעס ספּעציעלס צווישן די פעלקער, לענדער און
שפּראַכן פון דער וועלט.

און דאָ קומען מיר צום צענטער פון דעם טיפּן יידישן אַני-
מאָמין וואָס רבי יהודה הלוי האָט אַרויסגעשטעלט.

ער זאָגט צו דעם קעניג פון די כאַזאַרן, אַז די גלאַררייכסטע
תּקופּה וואָס מיר האָבן אַמאָל געהאַט איז געווען דעמאָלט, ווען
אונדזער פּאָלק און אונדזער לאַנד און אונדזער שפּראַך זענען
געווען פאַראַייניקט. דעמאָלט האָט די געטלעכע שכינה אויף
אונדז גערוט אין איר ליכטיקסטן גלאַנץ. דעמאָלט האָבן די
נביאים אונדז פאַרבונדן מיט אַ געטלעכער אייביקייט. דאָס יידי-
שע פּאָלק איז דעמאָלט געשטאַנען אויף דער העכסטער שטופּע
פון זיין געטלעך־נאַציאָנאַלן לעבן.

היינט אָבער — זאָגט דער יידישער געלערנטער אַרויס מיט
אַ געפּיל פון אויפּריכטיקן צער — זענען מיר אין גלות, און גלות
איז די גרעסטע קללה וואָס האָט געקענט קומען אויפן יידישן
פּאָלק, די שכינה איז פון אונדז אָפּגעטראָטן. דאָס פּאָלק אונדזערס
איז ווי אַ צעבראַכענע כלי, אומזיכער, און פול מיט ליידן און
ביטערע דערפאַרונגען. דער איינציקער וועג ווי אַזוי אויסצו-
ר

י צ ח ק ר א פ א פ א ר ט

היילן אונדזערע וואונדן און צו באַנייען אונדזער גאַנצקייט. איז דער וועג פון צוריקקערן זיך אין דעם הייליקן און אויסדער-וויילטן ארץ-ישראל.

אויף אַט דעם אני מאמין זאָגט צו אים דער כאַזאַרישער קעניג, מיט אַ טאָן פון אַ שווערן פאַרוואַרף —

— אויב ארץ-ישראל איז טאַקע אַזוי הייליק און אזוי גרויס און אזוי ווערטפול, טאָ פאַרוואַס שטרעבסטו נישט און פאַרוואַס שטרעבן נישט די יידן צו באַנייען זייער היים אין דעם געטלעכן ארץ-ישראל?

און מיר זעען כמעט ווי דער יידישער געלערנטער לאָזט זיינע אויגן אַראָפּ פון בושה, און דער איינציקער ענטפער וועלכן ער קאָן געבן איז —

— איך שעם זיך באמת צוליב דעם...

און וואָס שייך די יידן, זאָגט ער, אַז דאָס פאַלק האָט נישט דעם ווילן אַרויסצוגיין פון גלות. עס איז נאָר בלויז מיט די ליפּן וואָס די יידן בעטן אויסגעלייזט צו ווערן פון זייער איצטיקן מצב, אָבער מיט זייער וועזן זענען זיי צוגעבונדן צו זייערע פאַר-מעגנס אין די פרעמדע לענדער. דאָס איז די סיבה וואָס דער גלות דויערט אַזוי לאַנג, און לכל-הפחות וועגן זיך אליין, זאָגט ער, אַז ער האָט באַשלאָסן צו פאַרלאָזן דעם גלות און גיין קיין ארץ-ישראל.

און אַזוי הויבט זיך אַן דאָס לעצטע — און אויך דאָס שענ-סטע — קאַפיטל אינעם לעבן פון רבי יהודה הלוי.

ער איז אפשר פופציק יאָר אַלט. ביי אַזאַ עלטער הויבן זיך מענטשן אָן צוריקצוציען פון צופיל אַנשטרענגונגען. אָבער אין רבי יהודה הלוי צעפלאַקערט זיך אַ פּייער, און פון דעם פּייער האָבן זיך געדראַטעוועט פונקען וואָס האָבן געוואַרעמט און באַ-לויכטן די יידישע הערצער פון אומצאָליקע שפעטערדיקע דורית אונדזערע.

ציון, דאָס לאַנד פון יידישער פּרייהייט, דאָס לאַנד פון דוד המלך און פון ישעיהו הנביא און ירמיהו הנביא, דאָס לאַנד פון אונדזערע כהנים און לווים, דאָס לאַנד פון בית-המקדש — צום

רבי יהודה הלוי

לאַנד פון ציון ווידמעט איצט רבי יהודה הלוי אלע זיינע כוחות.
ער ווייסט אָ דאָס הייליקע לאַנד איז אין חורבות — און ער
טרויערט. ער זעט ווי די אַמאָליקע בעלי־בתים זענען פאַרטריבן
און פאַרפלאַגט פון די פיינט — און ער קלאַגט און וויינט:

שלמהס פאַרהאַנגען, ווי זייט איר
שוואַרץ געוואָרן מיט די יאָרן —
צווישן טאַטערישע געצעלטן
האַט איר אייער פראַכט פאַרלוירן.

סי האַט אַמאָל געברויזט מיט פריידן,
אויף דעם פלאַץ פון אונדזער טרויער —
וויסט פאַרוויסט האַט אונדז דער שונא,
און צעבראַכן וואַנט און מויער.

שלמהס פאַרהאַנגען

רבי יהודה הלוי קאָן די באַדינגונגען וואָס רינגלען אַרום
די יידישע ישובים. ער ווייסט, אָ וואו זיי זענען נאָר — לייך
זיי:

גאַטס רעכטע האַנט, די שטאַרקע,
מיין הילף פון איביקע יאָרן —
ווי אַזוי האַסטו היינט מיך פאַרלאָזן
אין טיפן גרוב פון צאָר!...

מיין קראַפט איז אויסגערינגען,
מיין לייב צעפליקט אין שטיקער,
ווי לאַנג וועסטו מיך האַלטן
אַלס שקלאַף ביים אונטערדריקער!...

די געטלעכע האַנט

ווען די צייטן זענען שלעכט, איז עס נאָטירלעך אָ מינאַל
האַפן אויף בעסערע צייטן, ווען די ווירקלעכקייט איז פינצטער,
איז עס נאָטירלעך אָ מען טראַגט זיך איבער אין אַ ווירקלעכקייט,
וועלכע וועט אַמאָל קומען און וועט אויך ליכטיקער זיין. מיט
אַנדערע ווערטער הייסט דאָס אָ מען חלומט אויפגעוועקטערהייט.
אויך רבי יהודה הלוי חלומט. ער חלומט פון ארץ־ישראל, און
ער זינגט:

י צ ח ק ר א פ א פ א ר ט

עס דאַנקט דיר, אַ גאַט, מיין נשמה,
עס לויבט דיך מיין טיפסטער געזאַנג,
מיט איטליכן שטויס פון די כוואַליעס,
מיט איטליכן שטורעם-געדראַנג...

און ווען ס'פעלט מיר אויס עסן און טרינקען,
דיין נאַמען איז מיין שפייז און געטראַנק...
וואָס אַרן מיך געלט און הידיות —
עס טוט מיר אויף קיין זאַך נישט באַנג...

ביז כּוּס אין דיין טויער מיט דאַנקען,
אין טויער פון דיין הייליקער שטאַט,
און ברענג דאַרט אַ האַרץ פול געזאַנגען —
אַ קרבן צו דיר און דיין גענאַד.

ים-לידער

*

און אין אַ געוויסן טאַג ווערן זיינע תלמידים געוואַר, אַז ער
וויל אַוועקפאַרן. די נייעס פאַרשפּרייט זיך איבערן גאַנצן ישוב.
און אַ געפיל פון אומעטיקייט כאַפט זיי אַרום. וואָס? איז עס
מעגלעך אַז דער מענטש, וועלכן זיי האָבן כמעט פאַרגעטערט
אַזוי פיל יאָרן, זאָל זיי איצט פאַרלאָזן?! אַ מענטש וואָס האָט
געלעבט מיט זיי, געטרויערט זייער טרויער, געזונגען זייער
געזאַנג — איז עס מעגלעך אַז זיי זאָלן זיך איצט פאַנגעדערשיידן?
ער קאָן אַבער אַנדערש נישט האַנדלען. ער קאָן נישט צווען
ווי דאָס אַמאָל-אויסדערוויילטע פּאַלק זאָל זיך אַזוי לאַנג וואַלגערן
צווישן די אומווירדיקע פעלקער פון דער וועלט. און ער האַלט
פאַראיבאל די יידן וועלכע ווילן זיך נישט רירן פון זייערע ערטער.
ווי גוט וואַלט אונדז געווען — זאָגט ער — אויב די יידן,
וועלכע זענען אַמאָל געווען אין גלות בבל, וואַלטן זיך געווען
דעמאָלט צוריקגעקערט אין זייער אייגן לאַנד אַריין, אַלע אַן
אויסנאַם! ווי גוט ווען, אנשטאַט דינען זייערע אייגענע אַמביציעס,
זיי וואַלטן געווען אויפגעבויט ארץ-ישראל — דאָס אַרט וואָס
גאַט האָט זיך פאַר זיין וואוינונג אויסגעקליבן! זיי, די גולי בבל,
זענען באַגאַנגען אַ חטא וואָס מען קאָן נישט מוחל זיין מיט דעם
וואָס זיי זענען צוריק געבליבן אין גלות. און ער, יהודה הלוי,
וויל דעם זעלבן חטא נישט איבערחורן.

רבי יהודה הלוי

ער האָט באַשלאָסן, און קיינען קאָן אים נישט באַוועגן דעם באַשלוס זיינעם צו ענדערן.

ער דאַרף זיך שיידן מיט זיין איינציקער טאָכטער. איז עס גרינג פאַר אַ פּאָטער דאָס צו טאָן, און נאָך פאַר אַזאַ פּאָטער וואָס קאָן די באַדייטונג פון ליבע און די באַדייטונג פון אַ היים? אָבער אויך פון זיין טאָכטער שיידט ער זיך, און אויך פון זיין איינציקן אייניקל און פון זיינע איבערגעגעבענע פריינד און זיינע צאָל־רייכע פאַרערער. און פון זיין שטאָט, און פון זיין געבורטסלאַנד, און פון זיין זוניקער סביבה. פון אַלעם שיידט ער זיך און פאַרט אַוועק דאָרט וואו ער האָפט צו געפינען די העכסטע ליבע און די שענסטע היים.

אומעטום וואו ער קומט באַגריסט מען אים מיטן וואָר־רעמסטן כבוד. און נאָך אַמאָל זאָגט מען אים צו די גרעסטע פאַר־געניגנס, אַז ער זאָל נאָר מיט זיי וועלן בלייבן, אָבער אַלץ וואַרפט ער אָפּ און ענטפערט:

מיין האַרץ איז אין מזרח,
און איך בין אין מערב געפאַנגען —
ווי זאָל מיר ליב זיין דאָס לעבן,
ווען זיס איז אין יביטער געגאַנגען...

ווי טייער עס איז ביי מיר שפּאַניע,
איר גליק! און איר שמייכל,
נאָך טייערער איז ביי מיר
דער שטויב פון דעם חרובן היכל.

צום ליכטיקן מזרח

ער נעמט אַ שיף, און מיר באַגלייטן אים אויפן ים. מיר זעען דעם שטורעם וואָס ברעכט אויס, און די שיף ווערט כמעט צעשמעטערט. די מאַטראַזן זענען מאַכטלאָז, און די רייזנדע זענען פאַרצווייפלט. אָבער נישט דער טרוימער פון ציון. און אויך ווען —

עס פליען צעריסן די זעגלען,
און עס ברעכן און קראַכן די בויער,
דער ווינט יאָגט און שטופט מיט די כוואַליעס,
וואָס קאָכן און זידן און שוימען —

אויך דאן האָט ער גאָר איין תפילה, און ער בעט:

טראָג שנעלער זיך, שיף מיינע,
באַגריט די מדינה —
וואו ס'הויערט און שוועבט נאָך
די געטלעכע שכינה.

ים-לידער

דאָן, נאָך לאַנגע וואַלגערנישן, זעען מיר אים אין מצרים.
וואו די רייכע נגידים ווילן אים פאַרהאַלטן. אויך דאָרט, אין
מצרים — זאָגן זיי — האָבן גרויסע און טיף-פילבאַרע יידן גע-
לעבט, און אויך דאָרט האָט די שכינה גערעדט מיט משה רבינו...
קיינער קאָן אים אָבער נישט אַפּווענדן פון זיין וועג. ער
דערנענטערט זיך צו זיין העכסטן ציל. ער קומט אָן אינעם
הייליקן לאַנד אריין, און אַטעמט אָפּ מיט דער לופט פון די פאַר-
הייליקטע מקומות.

*

ווי לאַנג ער איז דאָרט פאַרבליבן, וויסן מיר נישט. עס איז
אויך אַ ספק צי ער האָט געקענט האָבן גרויס נחת ווען ער האָט
זיך צוגעזען ווי דאָס לאַנד ווערט פאַרשוועכט פון די נייע בעלי-
בתיים, די אייניקלעך פון אדום און ישמעאל...
און דער טאָג קומט — דערציילט די מסורה — און ער דער-
גרייכט די טרעפּ וואָס פירן צו די סאַמע הייליקסטע פּלעצער.
דאָרט — דערמאָנט ער זיך — האָט אַמאָל געשפּרייזט די משפּחה
פון זיין יוגנט-פּריינד ווען אירע מיטגלידער האָבן געוועבט
פּרוכתן פאַרן בית-המקדש. איצט אָבער איז אַלץ חרוב. און רבי
יהודה הלוי לייגט זיך אַוועק אויף דער ערד, און, מיטן פנים
געווענדט צום אָרט וואו דאָס בית-המקדש איז אַמאָל געשטאַנען,
זינגט ער דאָס ליד, ציון הלא תשאלי לשלום אסיריך.

זיין עקסטאַז האָט קיין גרענעץ נישט, און ער זאָגט:

אָד, ציון פּראַכטיקע, פול חן און ליבשאַפט,
וואו דיינע קינדערס הערצער זענען צוגעבונדן,
וואָס פרייען זיך מיט דיין נאַמען און ווייטיקן
פון חורבן דיינעם, און באַוויינען דיינע וואונדן...

ציון

נאך מיט יארן צוריק, ווען ער איז נאך געווען צווישן זיינע פריינד און פארערער אין טאלעדא און אין קארדאווא, האט ר' יהודה הלוי געווידמעט אַ גאַנצן ציקל פאָעמעס צו זיין געליבטער, די מוטער ציון. אזוי ווי דער נביא פון פאַרצייטנס איז געווען באַצויבערט פונעם געדאַנק וועגן דעם הייליקן לאַנד, אזוי האָט אויך רבי יהודה הלוי געפילט זיך ווי פאַרכישופט פון ציון. אזוי זאָגט ער:

נאָר חלום איך פון דיין דערלייזונג ווידער —
ווער איך אַ האַרפע פאַר דינע לידער.

אומפאַרגעסבאַר זענען זיינע ווערטער ווען ער זאָגט:

נישט זון און נישט לבנה און נישט שטערן —
נאָר גאָט אַליין האָט דיך מיט הימלישע ליכט באַגאַסן...
דאָס הייליקע לאַנד איז אַ מוטער צו אים — אַ מוטער פון וועלכער דאָס בני־בית איז צוליב אומפאַרמיידלעכע סיבות פאַר־טריבן געוואָרן אין די ווייטסטע ווייטענישן, און דאָך האָבן זיי איר נישט פאַרגעסן, נישט אין מוח און נישט אין האַרצן. דעריבער — זאָגט דער דיכטער —

באָדאַרפסט זיך פרעגן אויף דינע קינדער,
ווי זיי צעזייטע און צעשפרייטע, פרעגן.
פון מזרח און מערב, פון צפון און דרום — נעם דעם גרוס
פון נאָענט און ווייט, פון אַלע וואַנדער־וועגן.

געוויס איז רבי יהודה הלוי באַהאוונט מיטן טרויעריקן מצב,
אין וועלכן ציון געפינט זיך:

דו, קעניגס הויז, דו, שטול פון גאָט — ווי האָבן קנעכט
אויף טראָנען פון דינע פרינצן ברייט זיך צעשטעקט...
דערמאָן איך שומרון — טרינק איך זאָט דיין צאַרן,
דערמאָן איך ירושלים — טו איך דינע הייווען שלינגען...

נאָר טאַקע אַן אמתער פאַרליבטער קאָן אזוי צערטלעך רעדן וועגן זיין געליבטער. ווען מיר לייענען רבי יהודה הלויס ציונים — ווי מיר טוען דאָס אין די קינות יעדן תשעה־באב אין דער פרי — פילן מיר אַז דאָס איז די גשמה וואָס רעדט פון אים אַרויס. צוזאַמען מיט אים הויבן מיר אויך אַן צו בענקען נאָך אונדזער מוטער־ציון, און אונדזער בענקעניש איז אומבאַגרייפלעך טיף

י צ ח ק ר א פ א פ א ר ט

אין אונדזערע הערצער. מיר פילן אז מיר זענען דאָס די וואָס ווילן גיין קיין חברון און אויסוויינען זיך ביי די קברים פון אונדזערע הייליקע אבות. מיר זענען דאָס די וואָס ווילן דעם הייליקן באָדן מיט אונדזערע אָרעמס ארומנעמען, אוועקלייגן זיך אויף זיינע שטיינער און זיין שטויב מיט ליבע באַדעקן. מיר זענען דאָס די וואָס ווילן זען דעם הר־העברים, דעם הור־ההר, דעם באַרג־אויף־באַרג.

וואו עס רוען דאָרט נאָך פון קיינעם נישט געפונען
דיינע צוויי לויכטנדיקע לערער, דיינע גרויסע זונען...

מיר זענען דאָס די וואָס פילן, אז מיר זענען מיט רבי יהודה
הלוי גרייט —

נאָקעט און באַרוועס אויף ציונס חורבות צו שפּאַנען,
וואו ס'זענען דיינע פּאַלאַצן אזוי שטאַלץ אַמאַל געשטאַנען...

אַבער דער מצב איז טרויעריק ביז גאָר. די ווילדע הינט
האַבן בייגעקומען די לייבן, און זייערע קערפער שלעפן זיי אויפן
מיסט אַרום. ווי לאַנג נאָך — פרעגט יהודה הלוי — ווי לאַנג
נאָך וועלן אונדזערע יסורים אזוי דויערן? ווי לאַנג נאָך וועט
אונדזער זון זיין באַהאַלטן הינטער די שוואַרצע וואַלקנס? אויך
פון אונדזערע ליפן פאַלן די זעלבע פּראַגן, און אזוי ווי פון זיין
האַרץ, אזוי רייסט זיך אויך פון אונדזער האַרץ אַרויס די ברכה,
זאַגנדיק, אשרי מחכה ויגיע ויראה עלות אור:

גליקלעך איז דער וואָס וועט דערלעבן זען,

ווען ס'גייט אויף דיין מאַרגנשטערן...

ווען די כּמאַרעס פון דיין עלנט געשווינד פאַרפליען,

און דו באַנייט און יונג וועסט ווידער ווערן.

ציון

*

און אזוי ווי דער דיכטער ליגט אויף דער ערד, פאַרטיפט
אין אַ הימלישער התלהבות, מער מלאך ווי מענטש — דערציילט
די מסורה ווייטער — איז אַן אַראַבער פּלוצלונג אַנגעקומען,
רייטנדיק אויף אַ פּערד, און ווען ער האָט געזען ווי אַ ייד ליגט
מיט אויסגעשפּרייטע הענט אין תּפילה, איז ער אויף אים מער־
דעריש אַרויפגעריטן...

רבי יהודה הלוי

רבי יהודה הלוי איז מער נישט אויפגעשטאנען. די נשמה זיינע האָט ער אויסגעהויכט אונטער דעם אַראַבישן אַנפאַל. דאָס לעבן וואָס האָט זיך אָנגעהויבן אין אַ פּרעמד לאַנד, און אונטער פּרעמדע הימלען, האָט זיך פאַרענדיקט אין אַן אייגן לאַנד, און אונטער אייגענע הימלען. און אויך ווען רבי יהודה הלוי האָט דאָרט קיין ערדיש גליק נישט געפונען — צו האָבן אַ הייליק לאַנד, מוז מען צוערשט דאָרט הייליקע אַרבעט אַריינלייגן — האָט דאָך זיין גייסט אָפּגעהאַלטן דעם גרעסטן נצחון...

*

היינט בליקן מיר צוריק אויפן לעבן וואָס האָט געהייסן יהודה הלוי. מיר זענען פון אים דערווייטערט אויף אַ מרחק פון העכער אכט-הונדערט יאָר. דורות זענען אין צווישן געקומען און אַוועקגעגאַנגען. ריזיקע פּערזענלעכקייטן זענען געבוירן געוואָרן און האָבן געלויכטן אויף דער בינע פון אונדזער געשיכטע: גאַונים, פּוסקים, צדיקים, דענקער, פּאָעטן און ליטעראַטן. זיי האָבן אַלע איבערגעלאָזט אַ דויערנדיקן שטעמפל אויף אונדזער לעבנס-וועג. זיי זענען אַלע אַן אומצערייסבאַרער טייל פון אונדזער פּאָלק. אָבער אין פאַרגלייך מיט זיי אַלע איז רבי יהודה הלוי נישט נאָר אַ טייל — נאָר דאָס אמתע האַרץ פונעם פּאָלק.

ער איז געווען דער, וועלכער האָט געמאַכט פליסן דאָס רעליגיעזע און נאַציאָנאַלע בלוט אין די אַדערן פון דעם יידישן מענטש.

זוכסטו אַ גאָט — דעם אמתן באַשעפּער און אויסוויילער פון ישראל — קענסטו אים געפינען אין די געדאַנקען פון יהודה הלוי.

זוכסטו אַ האַפּענונג פאַר זיך און פאַרן יידישן פּאָלק — געפינסטו זי אין די געפילן פון יהודה הלוי.

זוכסטו אַ האַרמאָנישע שלימות פון גוף און נשמה, געפינסטו זי אינעם לעבן פון יהודה הלוי.

אויב מיר האָבן היינט ארץ-ישראל, און מיר האָבן עס דורכן גאַנצן גלות אונדזערן נישט פאַרגעסן, איז עס אויך נישט ווייניק צוליב דעם וואָס אַ יעדן תּשעה-באַב אין די לעצטע אכט-הונדערט יאָר, ווען מיר האָבן געקלאָגט אויפן חורבן פון ירושלים,

איז אין אונדז אויפגעלעבט געוואָרן דער יידישער פונק, ווען מיר האָבן געלייענט די ציון-לידער פון רבי יהודה הלוי. און אויב מיר האָבן היינט אונדזער אמונה, און מיר אָנער-קענען זי אַלט די איידלסטע פון אַלע אמונות, איז עס אויך צוליב דעם וואָס רבי יהודה הלוי האָט אין זיין ספר הכוזרי באַוווּן דעם געטלעכן מקור פון אונדזער תורה, און אזוי האַרציק און איבער-צייגנדיק פאַרטיידיקט די אייביקע גרויסקייט און גערעכטיקייט פון אונדזער יידישן גלויבן.

*

אינעם יידישן פּאָלקלאָר, אזוי ווי אין אַן אַלטן מדרש, איז דאָ אַ טראַדיציע וואָס דערציילט, אַז ווען דער אויבערשטער האָט באַשאַפן די נשמה פון יהודה הלוי, איז ער געווען אזוי אַנטציקט מיט איר שיינקייט, אַז ער האָט זיך נישט געקענט איינהאַלטן און איר אַ קוש געגעבן. אַז ערלעכע ליבשאַפט לעבט אין אונדז אַלעמען פאַרן גייסט און די צאַרטע גאַבלקייט פון דעם אומ-שטערבלעכן דיכטער אונדזערן.

זיין לעבנס-וועג איז ביי אונדז אַלעמען גאָך אַלץ אַ הייליקער אידעאַל. אין אונדזער צעוואָרפנקייט אין די פיר עקן פון דער וועלט טרוימען מיר גאָך אַלץ וועגן אונדזער אויסלייזונג. און ווען דער חלום וועט מקוים ווערן, און די שכינה וועט זיך צוריק-קערן צום הייליקן לאַנד, און דאָס פּאָלק וועט זיך פאַרזאַמלען צו דינען גאָט אין די הויפן פון דעם באַגייטן בית-המקדש, דעמאָלט — זענען מיר זיכער — וועלן די לווים זינגען אויך די לידער פון יהודה הלוי.

דאָס וועט זיין דער אייביקער מאַנומענט צו איינעם פון אונדזערע גרעסטע דענקער, און די אייביקע דאַנקבאַרקייט פון ישראל פאַר איינעם פון זיינע ערלעכסטע און גאַבלסטע קינדער.

א גרויסער מנהיג באזוכט אונדז
אין אויסטראליע

צום אַנקומען פון הרב הכולל ר' ישראל בראַדו שלום"א

In memory of
Erich & Wanda Gluecksman
G.R.T.D.S.

א גרויסער מנהיג באזוכט אונדז אין אויסטראליע

צום אַנקומען פון הרב הכולל ר' ישראל בראַדי שליט"א*

ווען די דאָזיקע שורות וועלן אין אַ פאַר טעג אַרום דער־
שיינען אין דרוק, וועט אין אויסטראַליע שוין האָבן אַנגעקומען
איבער פון די גרעסטע און אַנגעזעענסטע יידישע מנהיגים אין
אונדזער דור. דאָס איז דער באַרימטער הרב הכולל פון דער
בריטישער אימפעריע, הרב ד"ר ישראל בראַדי שליט"א. אַדער
ווי מען רופט אים לויט זיין ענגלישן טיטל — דער טשיף ראַביי.

אגב, הרב בראַדי קומט אין דער באַגלייטונג פון זיין פרוי,
הרבנית פאַני בראַדי תחי', און מיר זענען שטאַלץ צו וויסן אַז
אויך די רביצין איז, אין אירע אייגענע רעכט, אַ באַגאַבטע, באַ־
קאַנטע און איבערגעגעבענע עסקנית אין אַ סך וויכטיקע יידישע
ענינים.

אין איצטיקן מאַמענט געפינט זיך שוין דער הרב הכולל
אין דער שטאַט פערט אין מערב אויסטראַליע, וואו ער פירט
אויס פאַרשידענע אַנגאַזשירונגען אין צוזאַמענהאַנג מיט זיין
אַפיציעלן באַזוך ביי דער דאַרטיקער יידישער קהילה. אין די
נאַענטסטע פאַר וואָכן און חדשים וועט ער ממשיך זיין דעם
אַפיציעלן באַזוך זיינעם — דעם אזוי גערופענעם פּאַסטאָראַל טור
פון דעם הויפט־גייסטלעכן פונעם בריטישן יידנטום — און ער
וועט פאַרן פון קהילה צו קהילה, ביז ער וועט האָבן באַזוכט

---

* די דאָזיקע אָפּהאַנדלונג — אין אַ קורצערער פּאַרעם —
איז געווען געדרוקט אין אַ היגער צייטונג דעם 19טן יאַנואַר
1962, צום יבאַזוך פון הרב ישראל בראַדי שליט"א אין אויסטראַ־
ליע.

אלע יידישע ישובים אויפן איסטראלישן קאנטינענט ווי אויך אין ניי-זעלאנד.

לאמיר באַלד פון אנהויב פעסטשטעלן אַז מיר, יידן אין מעלבורן, קוקן אַרויס מיט גרויס בענקשאַפט און אומגעדולד אויפן טאַג ווען דער טשיף ראַביי וועט צו אונדז דאָ אַנקומען. שוין איצט שפירט זיך אין דער לופט, אַזוי צו זאַגן, אַ גייסטיקע דערהויבונג צוליב דעם באַזוך, און מיר ווייסן אַז דער קבלת-פנים פאַר הרב בראַדי און זיין פרוי וועט זיין פול מיט איבער-לעכער פרייד און האַרציק-וואַרעמע ברכות.

קומט דאָך צו אונדז אַ העכסט-באַליבטער מענטש, אַ וויר-דיקער פאַרשטייער פונעם היינטיקן יידישן דור, אַ גרויסער תלמיד-חכם און געלערנטער, אַן אמתער אוהב ישראל, אַ שטילער אַבער אַנטשלאַסענער קעמפער פאַר די אויטענטישע הייליקייטן פון דער געטלעכער יידישער אמונה — אַזאַ איינער וועלכער ברענגט מיט זיך שטאַלץ און שטאַרקייט פאַרן יידישן פאַלק וואו נאָר ער טרעט אויף אין נאָמען פון זיין חשובן אַמט, צי דאָס איז אין ענגלאַנד, צי אין עפעס אַן אַנדער לאַנד פון דער בריטישער אימפעריע, צי בכלל אין איינעם פון די לענדער פון דער וועלט, אַדער גאָר אויך אין ארץ-ישראל.

אַזאַ גאַסט ברענגט מיט זיך אַ געפיל פון אויפלעבונג פאַרן יידישן האַרץ, און מיר דאָ וועלן — איך בין זיכער — וויסן ווי אַזוי געהעריק אַפצושאַצן דעם ווערט פון דעם פאַרקומענדיקן באַזוך.*

(* ווי דער לייענער וועט באַמערקן, שרייב איך דאָ וועגן דעם טשיף ראַביי אין צוויי באַזונדערע אַפהאַנדלונגען. בשעת די צווייטע אַפהאַנדלונג איז אין גאַנצן אַ נייע און איך האָב זי ערשט לעצטנס אַנגעשריבן, איז אַט די ערשטע אַפהאַנדלונג אין אַ היפּשער מאַס באַזירט אויף אַן אַרטיקל וואָס איך האָב פאַרעפנטלעכט אין דער היגער יידישער פּרעסע דעם 19טן יאַנואַר 1962. זינט דעמאָלט האָב איך דעם אַרטיקל אויסגע-ברייטערט, און אין זיין איצטיקער פאַרס האָב איך אים באַ-שלאָסן אַריינצונעמען אין מיין שטאַרקייט און מיין געזאַנג צוליב צוויי טעמים לכל הפחות.

א גרויסער מנהיג באזוכט אונדז אין אויסטראליע

לאַמיר זיך אַבער אויך אַ מאַמענט אַפּשטעלן אויפן אַמט פון דעם טשיף ראַביי און באַקענען זיך מיט עטלעכע שטריכן, וועלכע ברענגען אים אין שייכות מיטן יידישן ישוב דאָ אין מעלבורן.

דאָס פערמאַנענטע ביראָ פון הרב בראַדי געפינט זיך אין לאַנדאָן — הויפט־שטאָט פון גרויס־בריטאַניע — און פון דאָרט

ראשית, אַלס אַ מעמענטאָ פון אַ גאָר באַדייטנדיקער גע־טעעניש וואָס איז פאַרגעקומען אין אונדזער יידישן ישוב דאָ אינעם ווייט־פאַרוואַרפענעם אויסטראַליע.

מיר דערמאָנען זיך, אַז ווען הרב בראַדי איז דאָ געווען מיט אַ דריי יאָר צוריק האָבן מיר אומעטוס געפילט אַז עס הערשט ביי אונדז עפעס אַן אויסערגעוויינלעכע יום־טובֿדיקייט. אַ זיסע הימישקייט האָט דעמאָלט געשוועבט איבער דער יידי־שער גאָס — אַ הימישקייט וועלכע פֿעלט אונדז דאָ אויס, ווייל בדרך כלל זענען מיר אינעם דאָזיקן לאַנד זייער איזאָלירט. מיר זענען ווייט פון אונדזערע יידישע צענטערס און אָפּגעריסן פון די פולסירנדיקע יידישע שטראַמען אין אַנדערע טיילן פון דער וועלט. און מיר דערמאָנען זיך אַז מיט זיין באַזוך אין יענער צייט האָט הרב בראַדי אונדז פאַראייניקט גייסטיק און עמאַציאָ־נעל מיט אונדזער פֿאַלק אין אַנדערע לענדער.

ער האָט אונדז יידישלעך אויפגעפרישט, אַזוי צו זאָגן, און ביי אונדז דערוועקט אַ גרויסע בענקעניש פאַר יידישער אחדות. און היינט פילן מיר זיך פיל רייכער טאַקע צוליב די זכרונות פון יענע טעג.

און דער צווייטער טעם פאַרוואָס איך נעם די דאָזיקע אַפֿ־האַנדלונג דאָ אַריין איז ווייל זי וועט העלפֿן דעם לייענער בעסער צו פאַרשטיין די אַנטוויקלונגען וואָס האָבן זיך אין די לעצטע דריי יאָר אָפּגעשפּילט אויף דער יידישער בינע אין ענגלאַנד. פון יידישן שטאַנדפּונקט אויס זענען די אַנטוויקלונגען געווען העראַאי־שטראַגישע — און דער שפּיל איז, ליידער, נאָך ווייט נישט פאַרענדיקט.

אין דעם אַרטיקל פון 1962 האָב איך דערמאָנט אַז הרב בראַדי איז נישט פֿטור פון די קאַפּ־ווייטאַגן וואָס אַ קהילה איז געוויינלעך גורם צו איר מנהיג רחמי. מיט אַט די ווערטער

י צ ח ק ר א פ א פ א ר ט

פירט ער אָן מיט זיין טעטיקייט אַלס הויפט־רב פון אַן ערד
זעכציק אָדער זיבעציק שולן, וואָס זענען אַלע פאַראייניקט
אין אַן אַרגאַניזאַציע אונטערן נאָמען יונייטעד סינאַגאָג.
פאַר זיי אַלע — דאָס הייסט פאַר די העכער פופציק טויזנט
יידן קיין־עין־הרע וואָס זענען דירעקטע מיטגלידער פון די פאַר־
שידענע בתי־כנסיות פון דער יונייטעד סינאַגאָג — איז הרב

האַב איך געוואָלט אַנווייזן אויף געוויסע זאַמען פון מחלוקת
וועלכע זענען דעמאָלט פאַרזיט געוואָרן אין לאַנדאָן, טאַקע אין
צחאַמענהאַנג מיט דער העכסט־לאַיאַלער שטעלונג פון הרב
בראָדי אין ענינים פון דער יידישער אמונה. מענטשן — וועלכע
זענען אינערלעך געטריבן צו אַסימילאַציע — האָבן אָנגעהויבן
אַן אָפּענע קעגנערשאַפט צו זייער גייסטיקן פירער. היינט —
דריי יאָר שפּעטער — זעען מיר ווי ליידער האָבן זיך די דאָזיקע
זאַמען זינט דעמאָלט צעוואַקסן און אויסגעטראַגן אַ סך אומ־
געוואונטשענע פרוכטן — פרוכטן פון נישט־שלוס און פרוכטן
פון נישט־אחדות און פרוכטן פון נישט־אמונה צווישן ברייטע
שיכטן פון ענגלישן יידנטום.

וועגן דעם אַלעס שרייב איך אין דער צווייטער אָפהאַנדלונג
און כ'קלער אויף די סיבות פון דער קריגעריי און די פּראָבלעמען
וואָס זענען דערמיט פאַרבונדן. אין דער זעלבער צייט זאָג איך
אַרויס אַ מיינונג, וואָס ווייזט אַן אויף אונדזער טיפּער באַאומ־
רואיקונג צוליב די אַנטוויקלונגען אין ענגלאַנד און איך דריק
אויס אַ פאַר ווערטער וועגן אונדזער אייגענער שטעלונג אין
דער אָנגעלעגנהייט.

איך גלויב אַז דער גאַנצער ענין דאַרף זיין פון דער העכסט־
טער וויכטיקייט אויך פאַרן לייענער דאָ אינעם ווייטן אויסטראַך־
ליע, ווייל אַ סך פון אונדזער געזונטער יידישער צוקונפט הענגט
ממש אָפּ פון דעם ווי אַזוי דער סוף פון דער מחלוקת וועט
אויספאַלן.

וועט דער הרב הכולל דאָ זיגן — אין נאָמען פון דער ריינער
אורטימלעכער יידישער אמונה — אָדער וועט זיגן די גרופע
אַסימילאַטאָרן וואָס אַטאַקירן די אמתדיקייט פון דער יידישער
אמונה און פּראָקלאַמירן אַן אָפּלייקענונג פון דער געטלעכקייט
פון אונדזער תורה?...

א גרויסער מנהיג באזוכט אונדז אין אויסטראליע

בראָדי דער הויפט־מנהיג רוחני, און אלס רעליגיעזע אינסטיטוט־
ציעס פירן זיך די אלע שולן — אָדער זיי דאַרפן זיך פירן —
לויט די אַנווייזונגען פון אַט דעם מנהיג זייערן.

אויב אָבער הרב בראָדי איז דער אָפיציעלער הויפט־רב
פון דער יונייטעד סינאַגאָג, קוקט דאָך דער גאַנצער יידישער
ישוב אין ענגלאַנד אויף אים אלס זייער העכסטע גייסטלעכע
אינסטאַנץ, און אלע יידיש־רעליגיעזע ענינים זענען קאַנצענטר־
רירט אין זיינע הענט.

ווייטער, דער טשיף ראַביי איז אָפיציעל אַנערקענט דורך
דער ענגלישער רעגירונג אלס דער הויפט־רעליגיעזער פאַר־
שטייער פון דער ענגליש־יידישער קהילה, און וואָס עפעס אַ
פראַבלעם שווימט אויף און איז נוגע אונדזערע אינטערעסן,
שטייט דער הרב הכולל אין ענגן קאַנטאַקט מיט דער רעגירונג
און אונטערהאַנדלט מיט איר לטובת דער יידישער קהילה.

איינער אַזא פראַבלעם איז אין צוזאַמענהאַנג מיט שחיטה.
ווי באַקאַנט זענען צווישן די גוים פאַראַן די אַזוי־גערופענע
צער־בעלי־חיימניקעס, וואָס קענען כמעט נישט שלאָפן, ווייל די
יידן האָבן די דערלויבעניש צו שעכטן זייערע בהמות — און
דאַרפן זיי נישט אַוועקהרגענען, אַזוי ווי די נישט־יידן טוען דאָס.
— היתכן... — טענהן זיי — די יידן זענען דאָך אַזוי
אכזריותדיק ווען זיי לייגן אַוועק אַ בהמה אויף דער ערד און
שעכטן זי מיט אַ חלף. די בהמה האָט שמערצן פון אַזא מין
שעכטן, אַזוי אַז מען דאַרף זיין צו איר מער הומאַניטאַריש.
דעריבער זאָל מען די יידן נישט דערלויבן צו באַנוצן זיך מיט
שחיטה, און אויב זיי ווילן דווקא יאָ עסן כשר־געשאַכטן פלייש,
טאָ זאָלן זיי צוערשט שיסן די בהמה אויף האַלב־טויט — אָדער
צוערשט עלעקטריש פאַרטויבן — און דערנאָך ערשט שעכטן.

*

אין דעם צוזאַמענהאַנג דערמאַנען מיר זיך אַז אין נאַצי־
דייטשלאַנד האָט מען פאַר דער מלחמה פאַרבאָטן די יידישע
שחיטה, ווייל דער שחיטה־מעטאָד איז מכלומרשט געווען צו
אכזריותדיק אין די אויגן פון די נאַצישע דייטשן. אבי מען
זאָגט, אַז די נאַציס ימח שמם וזכרם האָבן אין זיך נישט געהאַט
קיין ניצוץ פון דערבאַרעמקייט...

אזוי האָבן אויך די ענדעקעס אין פאַר-מלחמהדיקן פּוילן געוואָלט דורכפירן אַ געזעץ, לויט וועלכן שחיטה זאָל זיין פאַר-באַטן. ווייזט אויס, אַז אויך די ענדעציע האָט געקעמפט פאַר די הומאַניטאַרישע רעכט פון דער בהמה. איר הערט? זיי — די גויאישע צער-בעלי-חיימניקעס — שרייען אַז מען דאַרף האָבן רחמנות אויף אַ בהמה און נישט צולאָזן אַז מען זאָל זי שעכטן מיט אַ חלף, אָבער אין זייערע ווילדע רשעותן האָבן זיך די אַנטיסעמיטן קיינמאַל נישט צוריקגעהאַלטן פון דורכפירן די גרויזאַמסטע שחיטות אויפן יידישן פּאַלקו!

אָבער אזוי איז עס שוין — עס איז אַ וועלט פון אומבאַ-גרענעצטער צביעות — און אויך אין ציוויליזירטן ענגלאַנד זענען פאַראַן גרופּעס, וועלכע — אונטערן מאַנטל פון מכלומרשטע הומאַניטאַרישע מאַטיוון — פּאַלן אַן אויף דער יידישער שחיטה און פאַרלאַנגען אַז מען זאָל זי אָפּשאַפן אין ענגלאַנד. אזוי אַז דער הרב הכולל מוז אינטערווענירן ביי דער רעגירונג און כסדר שטיין אויף דער וואַך און באַשיצן די ספּעציפישע יידישע ענינים.

אַן ענלעכער פּראָבלעם פון דער גרעסטער וויכטיקייט איז לעצטנס אויפגעשוואומען אין צוזאַמענהאַנג מיט דער אַזוי-געריר-פענער באַוועגונג צו רעפּאַרמירן דעם קאַלענדאַר. דער צוועק פון דער דאָזיקער באַוועגונג איז איינצופירן אַזאַ מין קאַלענדאַר וואָס וועט זיין דער זעלבער אין דער גאַנצער וועלט. אָבער לויט וועלכן אונדזער יידישער שבת וועט יעדעס יאָר אויספאַלן אויף אַן אַנדערן וואַכן-טאָג. ער וועט אויספאַלן אויף אַ זונטיק אָדער אַ מאַנטיק אָדער אַ דינסטיק און אזוי ווייטער און אזוי ווייטער. אָבער ער וועט מער נישט זיין דער פּערמאַנענטער זיבעטער טאָג פון דער וואַך אזוי ווי די וועלט האָט אים ביז איצט געקענט.

מילא, פאַר די נישט-יידישע פעלקער איז נישט קיין אונ-טערשיד וועלכן טאָג אין דער וואַך זיי האַלטן פאַר זייער חגא אָדער זייער רויטאָג. אָבער פאַרן ייד — דער ייד האָט זיך דאָך די קדושת-שבת אליין נישט געשאַפן. דער דאָזיקער הייליקער טאָג איז אים געגעבן געוואָרן אין דער תורה, און אויב די וועלט וועט אָננעמען דעם סיסטעם פון אַן אומפּערמאַנענטן שבת —

שטעלט זיך פאר וואס פאר א אומגעהויערע שוועריקייטן וועלן פון אזא ענדערונג אריינקומען אין אונדזער יידישן לעבן! לאמיר זאגן אז שבת וועט אין א יאר ארום אויספאלן אין א מאנטיק, אדער א דינסטיק, אדער א מיטוואך, און דער ייד — אלס א רעליגיעזער ייד — וועט וועלן גיין אין שול אריין, אזוי ווי מען דארף דאס טאן אום שבת. קומט אויס אז דער דאזיקער ייד וועט מוזן האלטן זיין געשעפט אדער פאבריק געשלאסן, ווייל ביי אים איז דאך דער טאג זיין הייליקער שבת — בשעת זיינע נישטידישע שכנים וועלן האלטן זייערע געשעפטן און פאבריקן אפן, ווייל פאר זיי וועט דאך דער טאג זיין א פשוטער מאנטיק אדער דינסטיק אדער מיטוואך.

און אזוי וועט זיין א גאנץ יאר — דער ייד וועט נישט ארבעטן אין דער צייט ווען אלע אנדערע וועלן יא ארבעטן, און אזא מצב וועט דאך אים גורם זיין א גרויסן מאטעריעלן פאר-לוסט. און אויב ער וועט אזא פארלוסט נישט קענען אויס-טראגן, וועט ער מוזן צעברעכן זיין הייליקן שבת און צום סוף וועט דאס דערפירן צו אן אלגעמיינעם צוזאמענברוך ביי אונדזער יידישן פאלק.

אזוי פארלייגט זיך שוין דער שטן. אויב מיר האבן נישט גענוג צו זינגען און צו זאגן צוליב אלע אנדערע פארמען פון דער אויפפרעסנדיקער אסימילאציע ארום אונדז, וויל מען ביי אונדז איצט אויך צורויבן דאס לעצטע ביסעלע הייליקייט וואס מיר האבן נאך אפגעראטעוועט — די הייליקייט פונעם שבת. און נאך אמאל איז עס די אויפגאבע פון דעם ענגלישן הרב הכולל ארויסצוטראגן אלס פארטיידיקער פון דעם ביז-איצט אג-גענומענעם קאלענדאר, און אונטערצונעמען פארשידענע אינ-טערווענצן ביי דער ענגלישער רעגירונג ווי אויך ביי די אינ-סטאנצן פון די פאראייניקטע פעלקער, און צו נישט-צור-מאכן די אנטערענגונגען פון דער דערמאנטער באוועגונג צו רעפארמירן דעם קאלענדאר.

*

פארשטייט זיך, אז די סאמע עיקרדיקסטע ארבעט פונעם הרב הכולל איז אויפן געביט פון רעליגיעזן לעבן פון דעם ענגלישן יידנטום. דער הרב הכולל איז דער אפהיטער ביי וועמען אין די הענט עס ליגן אנטפארטרויט די לוחות פון דער

יידישער אמונה. ער איז דאָס דער מענטש צו וועמען דאָס פּאָלק ווענדט זיך און פּאַרלאַנגט פון אים גייסטיקע פירערשאַפט — לויט די אַנווייזונגען פון דער תורה אונדזערער.

אין דעם צוזאַמענהאַנג איז כדאי צו דערמאָנען, אַז צווישן די גרעסטע אחריותן וואָס הרב בראַדי טראַגט אויף זיך איז די שטעלע וואָס ער פאַרנעמט אַלס ראש־אב־בית־דין פון דעם וועלט־באַקאַנטן בית־דין אין לאַנדאָן.

די דיינים וואָס זיצן אין לאַנדאָנער בית־דין זענען אַלע גרויסע למדנים און רבנים. אָבער אַ סך פון זיין רעליגיעזער און גייסטיקער וואַגיקייט ציט דער דאָזיקער בית־דין פון דער הערלעכער, תורה־קענענדיקער און תורה־טרייער פּערזענלעכ־קייט פון הרב בראַדי.

אייגנטלעך איז דער לאַנדאָנער בית־דין שוין פון לאַנגע יאָרן אַנערקענט אַלס אַ רעליגיעזער מוסד פון אַ וועלט־פאַרנעם. נאָך פאַר דער לעצטער מלחמה איז ער געווען דער צענטראַלער פּונקט צו וועלכן עס האָבן זיך געוואַנדן די ישובים פון מזרח־אייראָפּע, פון ארץ־ישראל, פון אַמעריקע און פון די בריטישע קאָלאָניעס און דאָמיניעס. אַזוי אַרום איז ער געווען נישט נאָר אַ רבנישע אינסטיטוציע פאַר פּסקענען שאלות און אַרויסגעבן תשובות אין וויכטיקע הלכה־פּראַגן, נאָר ער האָט אויך געשפּילט די ראָל פון אַ רעליגיעזן פאַראייניקונגס־אינסטרומענט צווישן די פאַרשידנסטע ישובים פון אונדזער צעשפּרייטן פּאָלק, און אַלס אַזעלכער האָט ער זיך טאַקע אויך געהאַט קונה שם געווען אין אַלע עקן פון דער יידישער וועלט.

אָבער זינט דער לעצטער וועלט־מלחמה האָט זיך די וויכ־טיקייט פונעם לאַנדאָנער בית־דין דערהויבן צו דער העכסטער מדרגה.

עס איז טרויעריק צו דערמאָנען אַז אין דער לעצטער מלחמה זענען רחמנא ליצלן אומגעקומען די גרויסע צענטערס פון אמת־יידישער יידישקייט אין אייראָפּע. אין יענער צייט זענען דאָס רוב פון אונדזערע קהילות איינגענומען געוואָרן דורכן שונא, און קיין איינע פון זיי איז נישט געבליבן גאַנץ און אומבאַשעדיקט. פאַרקערט, דער גרעסטער טייל זענען אין גאַנצן פאַרשוואונדן און צוזאַמען מיט זיי זענען אויך אָפּגעמעקט

א גרויסער מנהיג באזוכט אונדז אין אויסטראליע

געוואָרן די באַרימטע ישיבות און מקום-תורהס פון מזרח- און צענטראַל-איראָפּע.

און צוזאַמען מיט זיי אַלע — ליידער — זענען אויך פאַר-שוואַנדן די וועלט-באַקאַנטע תורה-אויטאָריטעטן און לומדים און ראשי-ישיבות פון אונדזער פאַר-מלחמהדיקן דור. נישטאָ מער דער חפץ-חיים, נישטאָ מער דער לובלינער רב מיט זיין ישיבת חכמי לובלין, נישטאָ מער דער ראַגאַטשאַווער גאון זצ"ל און נישטאָ דער בריסקער גאון זצ"ל און נישטאָ דער דווינסקער גאון זצ"ל, און צענדליקער אַנדערע צדיקים און גאונים, וועלכע זענען געווען די גייסטיקע ליכט פון אונדזערע אויגן און לויט וועמענס וואָרט די אמת-יידישע יידן האָבן זיך געפירט אין זייער לעבן און אין זייער האַפּן און אין זייער דינען דעם רבונות-של-עולם.

פון גאַנצן איראָפּעאישן יידנטום איז די איינציקע קהילה וואָס איז דורכגעקומען די לעצטע מלחמה אומבאַשעדיקט און אומבאַריט דורכן שונא — געווען טאַקע די קהילה אין ענגלאַנד. זאָל זיין אַ דאַנק און לויב דעם באַשעפּער פאַר אַט די הצלה פּורתא:

זינט די מלחמה-יאָרן האָט דער יידישער ישוב אין ענגלאַנד זיך פאַרגרעסערט מיט אַ היפּשע צאָל ניי-געקומענע יידן — פּליטים פון דעם גרויסן איראָפּעאישן חורבן, און צווישן אַט די ניי-געקומענע זענען אויך געווען אַזעלכע וואָס האָבן מיט זיך מיטגעברענגט אַ סך יידישע אמונה און אַ סך טריישאַפט צו די שראַדיציאָנעלע הייליקייטן פון דער געטלעכער תורה.

מיט דער צייט האָבן די דאָזיקע יידן אַנגעהויבן אויפשטעלן נייע בתי-מדרשים אין די פאַרשידענע ענגלישע שטעט, און נייע שטיבלעך און נייע ישיבות און ישיבהלעך. אַזוי אַרום האָבן די מענטשן פאַריונגערט דאָס יידישע ענגלאַנד און אַריינ-געברענגט אין אים אַ נייעם רוח-חיים.

מיר ווילן דאָ נישט באַהויפטן אַז דאָס ענגלישע יידנטום האָט זיך אַנטוויקלט צוליב דעם אַלעם אַלס אַ קהילה פון סאַמע צדיקים. ליידער איז עס גאַנץ ווייט פון אַזאַ מצב — אַזוי ווי מיר וועלן באַלד דאָ באַשרייבן און אַנווייזן אויף דעם גייסטיקן קרויזס וועלכער באַדראָט די גאַנצקייט און די רעליגיעזע ער-

לעכקייט פון דעם רוב בנין און רוב מנין פון אונדזער ישוב אין יענעם לאַנד. וואָס עס איז אַבער אמת איז אַז אַ סך פונעם זאָפטיקן און וואַרעמען יידישן לעבן וואָס מיר האָבן געקענט אין דעם פאַר-מלחמהדיקן אייראָפּע האָט זיך אין די לעצטע נאָך-מלחמה-דיקע יאָרן באַוווּזן צווישן פאַרשידענע סעקטאָרן אינעם ענגלישן יידנטום — און דער איינפלוס פון אַט די סעקטאָרן איז שטאַרק אַנזעעוודיק.

מען לערנט היינט תורה אין ענגלאַנד, און מען רעדט היינט תורה אין ענגלאַנד. עס זענען היינט פאַראַן אין ענגלאַנד יונגע מענער און פרויען, וועלכע באַזיצן הויכע וועלטלעכע ביל-דונג צוזאַמען מיט אַ סך יידישע קענטענישן — און די אַלע מענטשן לעבן זיך אויס טיף יידיש. די מענער דאַווענען אין טלית-און-תפילין — און דאָס איז ביי זיי פילאָזאָפּיש אויסגע-האַלטן, און די פרויען היטן אָפּ די דינים פון טהרת-המשפּחה — און אויך ביי זיי איז דאָס פילאָזאָפּיש אויסגעהאַלטן.

אַ נייע און האַפענונגספולע ריכטונג אינעם יידישן שטרעבן איז היינט פאַראַן אין ענגלאַנד. און ווען די צייט וועט קומען און דער געשיכטע-שרייבער וועט אָפּשאַצן די דאָזיקע פּאָזיטיווע דערשיינונג, איז קיין ספק נישט אַז ער וועט מודה זיין אַז אַט די נייע ריכטונג שעפט אַ סך קראַפט פון דער פּירערשאַפט פון דעם לאַנדאָנער בית-דין — פון יענעם בית-דין וועלכער נעמט זיין אינציאַטיוו און אויטאָריטעט פון דעם ראש-אב-בית-דין — הרב בראַדי שליט"א.

אַן ענגליש-געבוירענער, איז הרב בראַדי אַליין הויך-גע-בילדעט אין וועלטלעכע וויסנשאַפטן — ער האָט שטודירט אויף די אוניווערסיטעטן פון לאַנדאָן און אַקספּאָרד — און ער איז אויך טיף-באַהאַונט אין אַלע צווייגן פון אינטעלעקטועלן יהדות. ער איז אַ שפּראַכן-קענער, אַ באַגאַבטער רעדנער און בעל-דרשן; אַז מען הערט אים רעדן ווייסט מען אַז מען האָט אין אים אַ ווירדיקן יידישן פאַרשטייער און אַ דורך-אויס איבערגעגעבענעם גייסטיקן פּירער.

דערצו אַ? ער אויך בטבע אַ ייד מיט אַן איידעלן כאַראַק-טער און מיט אַן איידעלער תּנהגות. ער איז באמת אַ מענטש מיט גרויסע מעלות און מיט די שענסטע יידישע מידות.

*

אַלס טשיף ראַביי איז ער אויפגענומען געוואָרן אינעם יאָר 1948, נאָך דעם ווי ער האָט אין די מלחמה-יאָרן און אויך שפּע-טער געדינט אַלס דער הויפּט-מיליטער-ראַבינער אין דער ענג-לישער אַרמיי. זינט זיין אויפגענומען ווערן צו אַט דעם הויכן און וויכטיקן יידיש-רעליגיעזן אַמט, האָט ער זיך אויסגעצייכנט מיט זיין טעטיקייט און איבערגעבנקייט אויף די פאַרשידנסטע געביטן פון עפנטלעכן יידישן לעבן.

ער איז דער פרעזידענט פון דעם באַקאַנטן רבנים-סעמינאַר אונטערן נאָמען דזשוס קאַלעדזש אין לאַנדאָן. ער איז ערן-פרעזידענט פון דער מזרחי-אַרגאַניזאַציע אין ענגלאַנד, און בכלל איז ער פאַרבונדן מיט צענדליקער רעליגיעזע, פילאַנטראָ-פישע, קולטורעלע, נאַציאָנאַלע און דערציערישע אינסטיטוציעס — אַזוי ווי עס איז דער שטייגער מיט יעדן אמתדיק פעאיקן און איבערגעבענעם פירער.

דאָס איז דער מענטש וועלכן מיר באַגריסן היינט לכבוד זיין אַנקום קיין אויסטראַליע — וואו ער וועט באַזוכן אַלע אונ-דזערע קהילות — און אונדזער באַגריסונג פאַר אים און פאַר זיין פרוי איז אַזויפיל טיפער און וואַרעמער, ווייל מיר ווייסן אַז אַריבערצוקומען פון לאַנדאָן קיין אויסטראַליע איז בכלל נישט קיין לייכטע אונטערנעמונג. די רייזע איז אַ שווערע, און צו באַזוכן די פאַרשידענע ישובים אונדזערע — וועלכע זענען צע-וואָרפן אויף מרחקים פון אַ סך הונדערטער און הונדערטער מיילן — איז נאָך פיל שווערער.

אַבער מיר ווייסן אויך, אַז ער טוט זיין אַרבעט מיט ליב-שאַפט און מיט אמתער מסירת-נפש. און אַז אַ מענטש טוט זיין מלאכה מיט אַזעלכע מידות, ווערן אַלע שוועריקייטן אַ סך לייכטער.

שה פזורה ישראל. דאָס יידישע פאַלק איז ווי אַ צעוואָר-פענע סטאַדע, און ער — הרב בראַדי — וויל אונדז צוואַמענ-נעמען. מיר הערן אים זאָגן — אַזוי ווי יוסף הצדיק פון פאַר-צייטנס האָט געזאָגט — את אחי אנכי מבקש, וואָס הייסט — מיינע ברידער זון איך.

און ער קומט כדי ביי אונדז צו פאַרמינדערן אונדזער געפיל פון איזאָלירטקייט. ער ברענגט אונדז אַ לעבעדיקן גרוס פון

אנדערע ברידערלעכע ישובים אונדזערע, און ער וויל זיי צוריק-
פירן א לעבעדיקן גרוס פון אונדז דא.

א יידישן גרוס.

א גרוס פון אַזעלכע וואָס זענען פאַרקניפט מיט האַרץ און
נשמה מיטן גורל פון דעם פּאַלק ישראל — טראָץ אונדזער פאַר-
וואַרפּנקייט. אַ גרוס פון אַזעלכע וואָס פאַרשטייען אַז אונדזער
אַפּגעזונדערטקייט טאָר אונדז נישט אַפּפרעמדן פון אונדזערע
יידישע גרופּירונגען און אונדזערע יידישע אוצרות וועלכע גע-
פינען זיך אין אַנדערע טיילן פון דער וועלט.

פאַר אונדז דאָ, אין מעלבאָרן, וועט דער באַזוך האָבן אַ
ספּעציעלן אינטערעס.

אַ סך פון אונדז וועלן געדענקען הרב בראַדי נאָך פון זיין
ערשטן באַזוך אין אויסטראַליע, אין יאָר 1952, ווען אַ פיר יאָר
נאָכן אויפגענומען ווערן אַלס טשיף ראַבבי אין ער געקומען אין
אונדזער ווייטן וועלט-טייל דאָ אויפצוזוכן אַלע אונדזערע צע-
שפרייטע ישובים, און אין אונדז דעמאָלט אַזויפיל פרישן מוט
אין אונדזערע הערצער אַריינגעגאַסן. און די דאָזיקע דעראינע-
רונג אַליין איז גענוג אַרויסצורופן אין אונדז אַ באַגער אים
נאָך אַמאָל צו טרעפן, צו זען און צו הערן.

גאַר ספּעציעל איז אַבער אונדזער פאַראינטערעסירונג אין
דעם טשיף ראַבבי צוליב צוויי אַנדערע טעמים.

ערשטנס, ווייל די מעלבאָרנער קהילה איז אין אַ געוויסן
זין קאָנסטיטוציאָנעל פאַרבונדן מיטן אַמט פון דעם בריטישן
הרב הכולל. די פאַרבינדונג האָט זיך אָנגעהויבן מיט אַן ערך
הונדערט-און-צוואַנציק יאָר צוריק, ווען די ערשטע יידישע אי-
מיגראַנטן זענען דאָ געקומען פון ענגלאַנד און האָבן געגרינדעט
די אַפיציעלע יידישע קהילה אין מעלבאָרן.

אין יענער צייט האָבן די יידן זיך אונטערגעוואָרפן אונטער
דער אויטאָריטעט פונעם דעמאָלטיקן הרב הכולל — הרב ר' נתן
ב"ר מרדכי הכהן אַדלער זצ"ל, דער מחבר פון ספר נתינה לגר
— און אין אַלע רעליגיעזע פּראָבלעמען האָבן זיי אָנגענומען דעם
פּסק-דין פון לאַנדאָן. דער זעלבער ר' נתן ב"ר מרדכי אַדלער
איז געווען דער הרב הכולל וועלכער האָט געשאַפן דעם מעלבאָר-

א גרויסער מנהיג באַזוכט אונדז אין אויסטראַליע

נער בית־דין מיט אַ הונדערט יאָר צוריק, און די טראַדיציעס פון יענעם בית־דין ווערן אָפּגעהיט ביזן היינטיקן טאָג אויף אַזוי ווייט, אַז אויך היינט ווערן די מיטגלידער פונעם מעלבאָרנער בית־דין באַשטימט און באַשטעטיקט פונעם רב הכולל אין ענגלאַנד.

צוליב אַט די טראַדיציעס פונעם היגן בית־דין — וועלכער איז אַנערקענט דורך דער היגער באַפעלקערונג אין אַלע ענינים פון דער יידישער אמונה — האָב איך זיך פריער אויסגעדריקט, אַז אין אַ געוויסן זין זענען מיר קאָנסטיטוציאָנעל פאַרבונדן מיטן אַמט פון דעם טשיף ראַבֿי — און עס איז ביי אונדז אַ מין פריי־ווילעגיע, אַז באַלד וועלן מיר צווישן זיך דאָ האָבן דעם ראש־אבֿ-בית־דין פון גרויס־בריטאַניע, צו וועמען מיר אַליין ווענדן זיך ווען נאָר אונדזער בית־דין גויטיקט זיך אין אַ פסק־דין פון די העכסטע רעליגיעזע אינסטאַנצן.

און צווייטנס — מיר זענען ספּעציעל פאַראַינטערעסירט אינעם באַזוך פון הרב בראַדי, ווייל מיר דערמאָנען זיך מיט אַן אומגעהויער גרויסן געפיל פון גענוגטאונג, אַז די ערשטע צו־גרייטונגען, אַזוי צו זאָגן, פאַרן אַמט פון טשיף ראַבֿי האָט הרב בראַדי באַקומען טאַקע דאָ אין מעלבאָרן. דאָס איז געווען אין די יאָרן 1923-1937 ווען ער איז געווען הויפּט־רב פון דער היגער קהילה קדושה שארית ישראל — די אַזוי־גערופענע מעלבאָרן היברו קאָנגרעגיאָנאַן אין טוראַק ראַד — און ווען ער איז אין דער זעלבער צייט אויך געווען דער אבֿ-בית־דין פון דעם בית־דין צדק דק"ק מעלבאָרן והמדינה.

אין אַ געוויסן זין, דעריבער, קומט הרב בראַדי צוריק אויף אַ באַזוך צו זיין ערשטער רבנישער היים, און די יידן פון אונדזער קהילה וועלן אים מקבל־פנים זיין אַלס איינעם וועלכער האָט דערפילט די גרויסע האַפּענונגען וואָס מען האָט אין אים אין יענע יאָרן געהאַט.

מענטשן דאָ דערמאָנען זיך, אַז שוין אין יענע צייטן האָט זיך הרב בראַדי אויסגעצייכנט מיט זיינע פעאיקייטן, און געווען באַקאַנט צוליב זיינע גייסטיקע און רעליגיעזע פרינציפן, און שטאַרק געקעמפט פאַר אונדזערע נאַציאָנאַלע שטרעבונגען. שוין דעמאָלט איז ער געווען איינער פון די ערשטע — אַדער אפשר

גאָר דער סאַמע ערשטער — גרינדער פון דער היגער ציוניס-טישער אַרגאַניזאַציע. אין יענע צייטן, מיט אַ פּערציק יאָר צוריק, איז דאָס געווען אַ גאָר גרויסע דערגרייכונג. ווייל עס האָט זיך פאַרלאַנגט אַ סך מסירת-נפש ווען מען האָט דאָ גע-וואָלט אויפוועקן אַ ביסל חֵיבת ציון אין די יידישע הערצער און טאָן עפּעס פאַר דער רעאַליזירונג פון שיבת ציון.

*

דאָס אַלץ געדענקט מען דאָ, און דער נאָמען פון הרב בראַדי ווערט אַרויסגעזאָגט מיט גרויס יראת-הכבוד און איז אַרומגע-רינגלט מיט אַ סך פּערוענלעכער פאַרערונג.

די פאַרערונג אונדזערע פאַר אים נעמט אָן אַ באַזונדערס אינטימען כאַראַקטער, ווייל מיר קענען די שוועריקייטן אויף וועלכע ער טרעפט זיך איצט אָן אין צוזאַמענהאַנג מיט זיין אַרבעט און שטעלונג אַלס הויפט-רב אין ענגלאַנד. דווקא לעצטנס האָט זיך אין לאַנדאָן געשאַפן אַן אויסערגעוויינלעכע קעגנערשאַפט פון וועלכער ער האָט אַ סך עגמת-נפש — אַ קעגנערשאַפט וואָס האָט אירע וואַרצלען אין אַ באַדן פון אַן אַבסאָלוטן נעגאַטיוויזם צו די פונדאַמענטאַלסטע פּרינציפּן פון דער יידישער אמונה.

טאַקע אָט דער באַליבטער און בעל-מידות-טובותדיקער הרב בראַדי האָט היינט-צו-טאָג אויסצושטיין אַ סך קאַפּ-ווייטאַגן אין זיין אייגענעם ענגלאַנד, און מיר דאָ ווייסן ווי אַזוי מיט אים מיטצופילן, ווייל אין אַ קלענערער אָדער גרעסערער מאָס — און אין איין פאַרם אָדער אַן אַנדערער — האָט יעדער ערלעכער מנהיג רוחני אויסצושטיין ענלעכע קאַפּ-ווייטאַגן אין משך פון זיינע שטרעבונגען. דאָס איז אַזוי אַלע מאַל, אומעטום און אין אַלע קהילות.

האַבן דאָך שוין אונדזערע חכמים אַמאָל געגעבן אַ נייעם — אַבער זייער טרעפלעכן — פּשט אויפן פּסוק ובני קורח לא מתו. אין יעדן דור — האַבן זיי געזאָגט — זענען פאַראַן פאַרשידענע קורחס וואָס העצן די קהילה קעגן דעם מנהיג הדור — קעגן דעם משה רבינו פונעם דור. און וואָס גרעסער דער משה רבינו — אַלץ פאַרביטערטער און עזותדיקער זענען די קורחס...

א גרויסער מנהיג באזוכט אונדז אין אויסטראליע

מיר ווילן דעריבער ווי אמוואַרעמסטן באַגריסן אונדזער
אַנקומענדיקן גאַסט. פאַר אונדז איז ער איינער פון די דער-
הויבנסטע פערזענלעכקייטן פון אונדזער איצטיקער תקופה.
מיר ווייסן אַז די האַרציקסטע יידן — די וואָס זענען באמת
שטאַלץ מיט זייער יידישקייט — זענען אויך שטאַלץ מיט אים
און מיט זיין פירערשאַפט. און צו אַט די האַרציקע און שטאַלצע
יידן וואָלטן מיר זיך אַליין אויך געוואָלט פאַררעכענען.
זאָל זיין קומען דאָ צו אונדז — צוזאַמען מיט הרבנית
בראַדי — זיין אַ ברכה פאַר אים ווי אויך פאַר אונדזער גאַנצן
ישוב.

זאָל ער ביי אונדז אַ סך נחת — גייסטיקן און יידישן נחת —
געפינען. און זאָל ער באַצוועקן אונדז נאָך מער מקרב צו זיין
צו אַ געפיל פון אחדות מיט אונדזער פאָלק — וואו נאָר עס
געפינט זיך — און אונדז צוצוציען צו די אמתע הייליקייטן פון
אונדזער געטלעכן באַשעפער.

א קאמף פאר דער הייליקייט פון אונדזער אמונה

In memory of
Mrs. Etká Shemberg (née Mlynarzewicz)
Wife of Mr. Bernard Shemberg

לזכר

מרת עטקא בת ר' דוד יעקב ע"ה
אשת ר' חיים דוב ניי ב"ר יצחק מאיר

א קאמף פאר דער הייליקייט פון אונדזער אמונה

מיינע ברידער זיך איך —

מיט די דאזיקע ווערטער האָט יוסף הצדיק אָפּגעענטפּערט ווען מען האָט אים געפרעגט פאַרוואָס ער בלאַנדזשעט אַזוי ווייט פון זיין פאָטערס הויז.

— מיינע ברידער זיך איך... — האָט ער געזאָגט, אַזוי ווי אַנצווייזן, אַז אויב מען זוכט די אייגענע ברידער איז כּדאי אויף זיך צו נעמען די שווערסטע פּלאַגענישן.

און ווען ער האָט זיינע ברידער נישט געטראָפּן דאָרט וואו ער האָט געהאַפּט זיי צו טרעפּן, האָט ער זיך שטאַרק מצער געווען. האָט ער דאָך געטראָגן צו זיי אַ ברכה פון זייער אַלטן פאָטער, און אויך האָט ער געדאַרפּט צוריקברענגען אַ ידיעה אַז אַלץ איז ביי זיי בשלום. און ווען ער האָט זיי אויפן דערוואַרטן אַרט נישט געפונען, איז ער ווייטער געגאַנגען — טראָץ אַלע פּלאַגענישן.

ווייל אַזוי טוט איינער וואָס ווערט געבוירן אונטערן שטערן פונעם יאָך פון אמתער פירערשאַפּט. אַזאַ איינער זאָרגט מיט זיין גאַנץ לעבן פאַרן וואויל פון זיינע מיטצייטלער. און אַזוי האָט אויך יוסף הצדיק געטאָן. ער איז געגאַנגען פאַראויס. אַזוי איז געווען זיין מזל, אזי פון דעם מזל זיינעם האָט ער זיך נישט געקענט באַפרייען.

אַזאַ איבערלעכן צוואַנג האָט אויך משה רבינו פון פאַר־צייטנס געפילט אין זיך. אין דער צייט ווען זיינע מיט־יידן זענען געווען פאַרזונקען אין די שרעקלעכסטע יסורים פון פאַר־קנעכטשאַפּט אין מצרים, האָט ער — משה — געהאַט די מעג־

לעכקייט זיך אויסצולעבן אין די שענסטע פאלאצן אין יענע
טעג. אבער ער האט דאס נישט געטאן.
ער איז ארויסגעגאנגען צו זיין פאלק, אזוי ווי די תורה
דערציילט —

און עס איז געווען אין יענע טעג, אז משה איז אויפגע-
וואקסן, איז ער ארויסגעגאנגען צו זיינע ברידער —
און אויך זיין גיין האט זיך כמעט פארענדיקט אין א טראג-
געדיע. אבער פון זיין גיין האט ער זיך נישט אפגעזאגט. ווייל
ער האט זיך אידענטיפיצירט מיטן פאלק זיינעם. ער האט
געליטן מיט זיי, און ער האט זיך געוואלט פאראייניקן מיט זיי
אין אזא מין פאראייניקונג וואס פירט צו דער סובלימסטער
פאראייניקונג — די פאראייניקונג מיטן ווארט פון הקדוש-
ברוך הוא.

אונדזער געשיכטע קאן א לאנגע גאלעריע פון אזעלכע
דערהויבענע פערזענלעכקייטן.

אויך דער וועמען עס איז געווען באשערט צו ווערן דוד
המלך געהערט צו אט דער דאזיקער גאלעריע. ער איז נאך א
קליין יינגל ווען זיינע ברידער זענען דערווייטערט פון זייער
פאטערס הויז. זיי זענן אויפן שלאכט-פעלד, וואו די פלשתים
באליידיקן זייער קעניג שאול און לעסטערן זייער אייביקן גאט.
און דער יונגער דוד הערט א רוף אז ער זאל גיין צו זיינע
ברידער — און ער גייט.

און נישט נאך ער גייט — ער לויפט — ער לויפט אויפן
סאמע פראנט, און ער שלאגט די פלשתים, און באזיגט זיי, און
דאס יידישע פאלק פארערט אים, דער קעמפער און זיגער,
זינגענדיק —

שאול האט געשלאגן אין זיינע טויזנטער,

און דוד אין זיינע צען טויזנטער.

און דאך — — —

*

די אלע דערמאנטע פירער פון אונדזער פאלק האבן דורכ-
געמאכט אן ענלעכע דערפארונג. זיי האבן קיינער קיין האניק
נישט געלעקט אלס אנערקענונג פאר זייער פירערשאפט.
יוסף איז פארקויפט געווארן אלס א קנעכט, און טאקע
דורך זיינע אייגענע ברידער. משה רבינו האט געמוזט אנטלויפן.

כדי זיינע מיטצייטלער זאלן אים נישט אויסליפערן אין די הענט פון פרעה. און דוד איז לאנג פארפאלגט געווארן דורך נישט קיין אנדערע נאר די יעניקע פאר וועמען ער האט זיין אייגן לעבן געהאט געשטעלט אין סכנה.

פארוואס דאס איז אזוי געווען — און פארוואס דאס איז אזוי אין דער מענטשלעכער געזעלשאפט נאך ביזן היינטיקן טאג — איז איינס פון די אומוירדיקסטע שטריכן אין דער פסי-כאלאגיע פונעם מענטש. אזוי ווי מיר קענען אים. דו קענסט זיך מוסר-נפש זיין פאר אנדערע מענטשן וויפיל דו ווילסט נאר, און א סך מאל וועלן די זעלבע מענטשן שפעטער קומען און דיך וועלן פארשטומען — און אפשר אויך פארשטיינען. עס איז איראניש ביטער. און מען זאגט — מען זאל דערמיט נישט געפרוויט ווערן...

מיר דערמאנען דאס אלץ אנטקעגן דעם וואס הרב ד"ר ישראל בראדי שליט"א גייט איצט דורך א שווערע פאזע אין זיין אמט אלס טשיף ראביי — א פאזע אין וועלכער א גרופע יידן האבן זיך פארמאסטן דעם נאמען זיינעם צו באשמוצן און זיין לעבן צו פארביטערן און די ארבעט זיינע ווייטער כמעט אומ-מעגלעך צו מאכן.

ער — הרב בראדי — וועגן וועלכן מיר האבן געשריבן אין דער פריערדיקער אפהאנדלונג — איז דער זעלבער ערלעכער ייד און באגאבטער רב וואס ער איז געווען ווען מען האט אים מיט זיבעצן יאר צוריק אויפגענומען אלס טשיף ראביי. ער איז דער זעלבער איבערגעגעבענער פירער. דער זעלבער רעליגיע-זער וועגווייזער. דער זעלבער תורה-טרייער מנהיג. דער זעל-בער בכבודיקער פארשטייער סיי לגבי דער יידישער וועלט און סיי לגבי דער אויסערלעכער וועלט. און דאך דארף ער היינט מיטמאכן קריזיס נאך קריזיס; און — זארגט נישט — עס זענען דא גענוג עלעמענטן וואס צעפלאקערן דאס פייער פון יעדן קריי-זיס און מיט ביזווייליקע שקרים פרובירן זיי צו פארפירן די עפנטלעכע מיינונג סיי אין דער יידישער וועלט און סיי אין דער אויסערלעכער וועלט.

א מענטש דארף זיין שטארקער פון אייזן און ער זאל אזעלכע שיקאנעס לאנג קענען אויסהאלטן. און געוויס נויטיקט זיך הרב בראדי און מיר זאלן אלע פאר אים מתפלל זיין. און

מיר זאלן אלע אַרויסווייזן אונדזער האַרציקסטע אונטערשטי-
צונג פאַר די גייסטיקע שטעלונג זיינע און זיין מיט אים אינעם
קאַמף וואָס ער פירט אין נאָמען פון דער ריינער יידישער אמונה
— אין נאָמען פון דער הייליקער געטלעכקייט פון אונדזער תורה.
ווייל עס האַנדלט זיך טאַקע אין גאַרנישט נאָר אין אַ פרוו
מצד אַ גרופע פאַרביטערט-אַסימילירטע יידן וואָס ווילן אין
מאָל פאַר אלע מאָל אַרונטעררייסן די הייליקע געטלעכקייט פון
די חמשה חומשי תורה פונעם יידישן פאָלק.

*

מיר זענען אַ פאָלק מיט אַ רייכער פאַרגאַנגענהייט — און
מיר זענען שוין דורכגעגאַנגען די פאַרשידנסטע דערפאַרונגען.
מיר האָבן געקענט רייכטום און מיר האָבן געקענט אַרעמקייט.
מיר האָבן געהאַט נאַציאָנאַלע אומאַפהענגיקייט און מיר האָבן
שוין געפילט די פיינלעכסטע גלותן. מיר האָבן מיטגעמאַכט
גאַלדענע תקופות פון אינטעלעקטועלע דערגרייכונגען און מיר
האָבן מיטגעמאַכט צייטן פון פאַרגרעבטקייט און גייסטיקע
שוואַכקייט.

מיר האָבן שוין אַלץ מיטגעמאַכט, און אונדזערס איז באמת
אַ רייכע פאַרגאַנגענהייט. אָבער זי איז נישט אלע מאָל געווען
גליקלעך און רואיק און געבענטשט, אזוי ווי מען פאַרשטייט אַט
די דאָזיקע באַגריפן אין זייער פשוטן זין. זענען מיר דאָך אַ
פאָלק וואָס האָט זיך אַמאָל אונטערגענומען צו לעבן לויט אַ
געוויסער שיטה פון גלויבן און פון טאַג-טעגלעכע מעשים.

— אַלץ וואָס דער אויבערשטער האָט גערעדט וועלן מיר
טאָן און געהאַרכן... — האָבן אונדזערע אבות צוגעזאָגט ווען זיי
האָבן מקבל געווען די תורה ביים באַרג סיני.
און צווישן אונדזערע אבות אין יענער צייט איז געשטאַנען
דער נאַציאָנאַלער איד פון פאָלק ישראל פון אלע לענדער און
פון אלע צייטן. צי מיר פאַרשטייען עס יא, צי מיר פאַרשטייען
עס נישט — אלע יידישע נשמות — אפילו די וואָס זענען נאָך
נישט געבוירן געוואָרן — זענען אַמאָל געשטאַנען ביים באַרג
סיני, און אלע צוזאַמען האָבן זיי מיטגעזאָגט און צוגעזאָגט
נעשה ונשמע —
— מיר וועלן טאָן און מיר וועלן געהאַרכן...

און אז מען נעמט זיך אונטער צו טראגן אזא התחייבות, איז עס נישט לייכט צו זיין גליקלעך און רואיק און געבענטשט. ווייל ווי קאן איך זיין גליקלעך, ווען איך אליין וויל טאן אזא און אזא טאט און די תורה קומט צו גיין און זאגט אז לויטן געטלעכן ווילן טאר איך אזא און אזא טאט נישט טאן. און ווי אזוי קאן איך זיין רואיק, ווען איך בין אפגעזונדערט פון מיין מיט-מענטש צוליב מיינע פארשידענע רעליגיעזע און מאלארישע און היס-טארישע מצוות — און מיין מיט-מענטש קומט און וויל מיך חס-חלילה אומברענגען טאקע צוליב דעם וואס איך בין אפגעזונ-דערט פון אים רעליגיעז און מאראליש און היסטאריש.

און ווי אזוי קאן איך זיין געבענטשט, אז מיין געוויסן פלאגט מיך צוליב די שטרויכלונגען אין מיין יידישן לעבן. יא, דער ייד איז א באשעפעניש מיט אזא זאך ווי א גע-וויסן — א תורה-אימפרעגנירט געוויסן — און דאס געוויסן בייסט אזוי ווי מיט שטאלענע ציינער, ווייל איך פארשוועך די הייליקייטן פון פאלק ישראל. פשוטו כמשמעו — די הייליקייטן פון פאלק ישראל. די שבתים און די ימים-טובים, די מצוות מעשיות און די מצוות שכליות, די חוקים און די משפטים, און באזונדערס די ליבשאפט פאר מיין פאלק.

און אין אזעלכע אומשטענדן, ווי אזוי קאן איך זיין גליק-לעך און רואיק און געבענטשט אין דעם געוויינלעכן זין פון די דאזיקע באגריפן.

אבער אין דעם העכערן זין פון די דערמאנטע באגריפן זענען מיר יא גליקלעך און רואיק און געבענטשט. ווייל ווען דער ייד ליידיט צוליב זיינע שטרויכלונגען און ער איז באוואוסט-זיניק אז זיינע ליידין — די קלענערע און די גרעסערע — זענען פארבונדן מיט דער ספעציעלער באציאונג אין וועלכער ער שטייט צו זיין געטלעכן באשעפער — דעמאלט זענען זיינע ליידין פאר אים א קוואל פון געבענטשטקייט.

דער ייד ווייסט אז דורך די זעלבע ליידין ווערט א נייער וועג געפלאסטערט פאר אים אזוי אז ער זאל נאך אמאל קענען זיך דערנענטערן צום בארג סיני. און אזוי אויפגעפאסט, פאר-לאנגט דער ייד נישט קיין בעסערע ברכה, ווייל צו זיין באהאפטן מיטן געטלעכן באשעפער — דאס איז גליק אינעם העכסטן און אידלסטן זין פון ווארט. צו וויסן אז איך לעב בשלום מיטן

אויבערשטן — דאָס איז די אמתע ר. די אמתע פאַראייניקונג.
 אַזוי שוין זינט מתן-תורה. און די תורה איז פאַרוואַנדלט
 געוואָרן אין אַן אַבסאָלוטע און אומבאַרירבאַרע הייליקייט פון
 אונדזער פּאָלק. אַזוי ווייט, אַז יעדעס אות פון דער תורה איז
 איבערגעצייילט געוואָרן אַז עס זאָל נישט פאַרלוירן גיין. און
 אויב אַן אות איז אַמאָל אַרויסגעלאָזט געוואָרן פון דער תורה —
 ווייל דער סופר האָט עס פאַרגעסן אַריינצושרייבן — האָט דאָס
 פּאָלק געזאָגט אַז דאָס גאַנצע ספר איז פּסול.
 יא, דאָס גאַנצע ספר איז געווען פּסול, אויב אַן אות — איין
 אות — האָט אין אים געפּעלט. און געוויס שוין איז עס געווען
 פּסול אַז אַ וואָרט האָט אַרויסגעפּעלט אין דעם טעקסט פון דער
 תורה. און געוויס און געוויס — אויב אַ גאַנצער פּסוק האָט
 געפּעלט.

זאָל מיר דער ליענער מוחל זיין, וואָס איך שטרייך אונטער
 נאָך אַמאָל און נאָך אַמאָל, אַז אפילו די אותיות פון דער תורה
 זענען געווען אַבסאָלוט פאַרהייליקט לויט אונדזער אמונה אין
 דער תורה. איך טו דאָס צוליב אַ ספּעציעלן טעם. — איך טו
 דאָס ווייל די מחלוקת אין ענגלאַנד היינט-צו-טאָג איז טאַקע
 אויסגעבראַכן אַרום דעם פּרינציפּ פון דער יידישער אמונה אין
 דער פאַרהייליקטקייט פון דער גאַנצער תורה אונדזערער.
 אַ סך מאָל מאַכט זיך, אַז מען הערט אַ פּאַסטעמפּאָווע ייד
 וועלכער זאָגט אַז מען זאָל מבטל זיין אַזאָ דין אַדער אַזאָ מנהג
 אין אונדזער יידישן לעבן.

למשל אַזאָ זאָך ווי דער צווייטער טאַג יום-טוב — דער
 יום-טוב שני של גלויות. מען זאָגט, אַז היות ווי מיר האָבן שוין
 היינט אַ יידישע מדינה, איז כדאי אַז אַלע יידן אין דער וועלט
 זאָלן האַלטן אין און דעם זעלבן טאַג יום-טוב ווי עס טוען דאָס
 אונדזערע ברידער אין ארץ-ישראל. נו — איז אַזאָ טענה אויך
 שוין אַ קלאַפּ אין די יסודות פונעם יידישן לעבן אין די גלות-
 לענדער. אַבער מען קאָן זען אַ שטיקל לאַגיק לכל הפחות אין
 אַזאָ טענה, כאָטש מען קאָן זי לייכט אַפּווענדן.
 אַבער די מחלוקת אין ענגלאַנד איז איבערהויפּט פון אַ
 גאַנץ אַנדערן שניט. אין די לעצטע פאַר יאָר האָט זיך אין
 יענעם לאַנד באַוווּזן אַ ייד וועלכער לייקנט בפּיעל ממש אַפּ די

הייליקע געטלעכקייט פון דער תורה, און אט דער ייד ווערט אונטערגעשטיצט פון א גרופע יידן וועלכע באליידיקן און באַ שמוצן דעם טשיף ראביי טאָקע נישט צוליב עפעס אַנדערש נאָר צוליב זיין אַנטשלאַסנקייט אַפצוהיטן דעם פּרינציפּ פּון דער פּאַרהייליקטקייט פּון דער תּורה — אַדער ווי דער פּרינציפּ ווערט אַנגערופּן אין אונדזער לעבן — תּורה מן השּמים.

די תּורה שטאַמט פּון הימל — האָט דער ייד אויסגערופּן זינט די טעג פּון סיני און מיט די דאָזיקע ווערטער האָט ער געוואָלט זאָגן אַז די גאַנצע תּורה איז געגעבן געוואָרן פּון רבונו־שלי־עולם צום ייִדישן פּאָלק — די גאַנצע תּורה, מיט אַלע אירע פּסוקים און אַלע אירע ווערטער און אַלע אירע אותיות. אַזוי ווי זי איז היינט, אַזוי איז זי געווען פּאַרצייטנס, און אַזוי וועט זי אויך פּאַרבלייבן ביז צום סוף פּון אַלע דורות און אַלע צייטן. דאָס איז געווען — און איז — ייִדישע אמונה. און אַט די אמונה האָט דער טשיף ראביי ווייטער געפּלאַכטן אין די יאָרן פּון זיין וויכטיקן און הויכן אַמט. מיט שטאַלץ האָט ער אירע באַ לערונגען איינגעפּלאַנצט אין די הערצער פּון זיינע מיטצייט־לער. האָט ער דאָך געגלויבט אַז תּורה מן השּמים — אַז אונדזער ייִדיש לעבן ציט זיין יניקה פּון דעם געטלעכן גייסט וועלכער באַלעבט יעדן פּסוק און יעדעס וואָרט און יעדעס אות פּון אונדזער תּורה.

אמת, הרב בראַדי האָט אויך געקענט די חכמות פּון אַנדערע פעלקער — ער האָט געקענט די ליטעראַטור און די פּילאָזאָפּיע און די וויסנשאַפט פּון די חכמי אומות העולם. אָבער אין מיטן פּון דעם אַלעם האָט ער מיט דער טיפּסטער ערלעכקייט געגלויבט אין דער אויסדערוויילטקייט פּון ייִדישן פּאָלק — אַזוי ווי די תּורה דערציילט וועגן דעם — און ער האָט אויך פּאַר־לאַנגט אַן אחריות־געפּיל ביים היינטיקן דור טאָקע צוליב דעם וואָס מיר זענען אַ געטלעך־אויסדערוויילט פּאָלק.

און אַ סך פּונעם היינטיקן דור האָבן דאָס באַמערקט און זיי האָבן זיך געפּרייט, ווייל זיי האָבן אינעם הרב הכולל געפּונען אַ פּערזענלעכקייט וואָס צינדט אָן פּון דאָס ניי — אַזוי צו זאָגן — דאָס ליכטל פּון ייִדישער אויפּלעבונג.

דווקא אין די יאָרן באַלד נאָך דער וועלט־מלחמה — ווען דאָס ייִדישע געמיט האָט געטרויערט אויפּן חורבן פּונעם איראָ־

פעאישן יידנטום — דווקא אין די יארן ווען עס האט זיך געדאכט אז דער רבונר-של-עולם האט אינדו פארלאזט און אז עס איז ווייטער נישט כדאי צו בלייבן צוגעבונדן צו דער תורה — דווקא אין יענע יארן האבן א סך באמערקט אז אין ענגלאנד איז אויפגענומען געווארן אלס הויפט-רב א מענטש וועלכער האלט הויד די אייביקע אמתן פון דער אלטער — און דאך אלע מאָל נייער — יידישער אמונה.

און מען האט זיך געפרייט צו זען, אז דווקא פון דער אייני-ציקער יידישער קהילה וואָס איז אָפגעראַטעוועט געוואָרן אין איראָפּע, און געבליבן אומבאַשעדיקט אין דער לעצטער מלחמה, איז אַרױסגעקומען אַ געטרייער יידישער וועגווייזער — אַזאַ איינער וואָס האָט זיך אונטערגענומען צוריק אויפצובויען אַ נייעם יידישן דור — אַ דור געטריי צו זײַן הימלישן גורל און צו זײַן געטלעכן נעשמה ונשמע.

אין די לאַנדאָנער גאַסן האָט מען אָנגעהויבן באַגעגענען אַ יידיש פנים מיט אַ ביסל פריילעכקייט אויסגעגאַסן אויף אים. אַ סך הערצער זענען אָנגעפילט געוואָרן מיט אַן אָפטימיסטישער שטימונג וועגן דער צוקונפט פונעם אמתדיקן יידישן לעבן.

באַזונדערס האָבן צו דעם בייגעטראָגן די ניי-צוגעקומענע יידן, וואָס האָבן זיך געראַטעוועט פון מזרח-איראָפּע און וועמען דער טשיף ראַביי האָט ספּעציעל וואַרעם מקרב געווען. און ווען אַזאַ גאַט-געטרייער ייד האָט נאָך געהאַט אַ יידישע צורה אויך — מיט אַ באַרד און פּאות — האָט אים הרב בראַדי נאָך מער צוגעהאַלפן — צוגעהאַלפן אים אויפבויען נייע בתי-מדרשים און נייע ישיבות.

און דאָס האָט ער געטאָן נישט נאָר אין לאַנדאָן און אין ענגלאַנד. פון צײַט צו צײַט האָט ער זיך אַרױסגעלאָזט — אונטער דער לאַזונג פון אַת אחי אנכי מבקש — אין דער ווייטער וועלט אַריין און אויפגעזוכט זײַנע ברידער אין די ווייט-פּאַר-וואַרפענע לענדער — אַזוי ווי ער האָט דאָס לעצטנס געטאָן אין אויטראַליע — און ער האָט זײ דערמוטיקט און זײ איבערגעגעבן אַ גרוס פון זײער הימלישן פּאַטער.

און אַזוי האָט מען באַמערקט אַז דאָס יידישע לעבן האָט

ביסלעכווייז נאך אַמאַל אַנגעהויבן צו בליען. צו ערשט אין ענגלאַנד — אונטער דער גייסטיקער השפעה פונעם הרב הכולל — און דערנאך אין דעם אַדער אין יענעם לאַנד אין איראָפּע און ערגעץ אַנדערש. וואו מען האָט זיך אַראָפּגענומען אַ ביישפּיל פון ענגלאַנד.

עס האָט אויסגעזען, אַז אַ האָפּענונגספולע יידישע ליכטיִיִ קייט פונעם קומענדיקן מאָרגן האָט אַנגעהויבן צו פאַרטרייבן די שרעקלעכע אַסימילאַטאַרישע פינצטערקייט פונעם פאַרגאַנגענעם נעכטן.

וועט דער לייענער מסתמא זיך איצט וואונדערן און פרעגן:
— אויב דאָס איז דער מצב, איז דאָך אַלץ גוט און וואויל
— טאָ פאַרוואָס באַקלאַגט איר זיך און איר רעדט וועגן אַ קריזיס?

מיר באַקלאַגן זיך ווייל עס איז אַזוי ווי אַ שוואַרצע קאַץ וואָלט געווען אַריבערגעלאָפּן איבער די גאַס. אַדער אַזוי ווי איינער וואָלט געווען אַן עינ־הרע געגעבן דעם גאַנצן ענין פון דעם אויפשטייגנדיקן יידישן גייסט. אַדער גאַר — אַז דער רבּונ־של־עולם האָט געוואָלט זיין פאַלק נאָך אַמאַל פאַר אַ נסיון אַוועקשטעלן. און אַנגעהויבן האָט ער דאָס מיט דער קהילה וועלכע איז נישט איינגענומען געוואָרן פונעם שונא אין דער לעצטער וועלט־מלחמה.

עס איז אַזוי ווי ער — דער אויבערשטער — וואָלט געווען געזאָגט צום ענגלישן יידנטום —

— איך האָב אייך אָפּגעראַטעוועט אין אַט דעם לאַנד. און איך האָב אייך געגעבן פון אַלעם גוטן — פאַליטישע גלייכבאַר־רעכטיקונג און עקאָנאָמישע גוט־גייענדיקע באַדינגונגען. איז ווי אַזוי וועט איר איצט האַנדלען לגבי מיר? וועט איר האַלטן מיין תּורה. אַדער וועט איר נאָכגיין די וועגן פון אייערע נישט־יידישע שכנים? וועט איר מאַכן אַן אַנשטרענגונג צו בלייבן ביים באַרג סיני, אַדער וועט איר ביסלעכווייז זיך ווייטער אַזוי קוילערן ביז — ביז צום אָפּגרונט פון גייסטיקער דערווייטער־רוג?

ווען איך וואלט אט די דאזיקע אפהאנדלונג געשריבן וועגן אונדזער יידישן לעבן אין אנדערע לענדער, מיין איך אז איך וואלט געווען העכסט בארעכטיקט צו רעדן וועגן אן עגלעכן נסיון, פאר וועלכן דער איבערשטער האט אונדזערע יידן אוועק געשטעלט אויך אין יענע לענדער.

אך דאס זעלבע איז אויך נוגע אונדזער ישוב דא אין אויס-טראליע, וואו מיר אליין געפינען זיך. מיר האבן דא — קיין עין-הרע — אלץ. וואלטן מיר געווען פארנונפטיק, וואלטן מיר לכל-הפחות אין יעדער פרייער מינוט אנגעגעבן א דאנק און לויב פארן רבונר-של-עולם פאר דערמעגלעכן אונדז צו געניסן פון אזא ברחבותדיק לעבן.

זענען מיר אבער אזוי פארנונפטיק? זענען מיר? אלענפאלס, מיר געפינען זיך אויך דא פאר א נסיון און מיר מוזן זיך וועגן דעם באוואוסטזיניק מאכן ווי לאנג מיר האבן נאך צייט. מען וויל וויסן צי וועלן מיר טריי בלייבן צום איבערשטן — וועמענס האנט איז איבער אונדז אויסגעשטרעקט — אדער צי וועלן מיר די געטלעכע האנט פון זיך אוועקשטופן — מיט אזויפיל נארישקייט, איינרעדעניש און חוצפה? אבער אין ענגלאנד איז דער נסיון שוין צוגעקומען צום סאמע הויכפונקט. און געשען איז אט וואס:

פולצלונג האט זיך דארט באוויזן א יידישער געלערנטער וואס האט אנגעהויבן צו באהויפטן, אז די תורה אונדזערע איז דווקא נישט אזוי הייליק און נישט אזוי געטלעך ווי דאס יידישע פאלק האט אלע מאל געלויבט.

מיר וועלן דעם דאזיקן געלערנטן אַרופן מיט א פסעוודא-נים, ווייל מיר ווילן אויסמיידן צו מאכן אים עגמת-נפש אויב מיר וועלן אים דערמאנען מיט זיין ריכטיקן נאמען. מיר האלטן טאקע אז זיינע ארויסגעזאגטע מיינונגען זענן גאר שעדלעך פונעם שטאנדפונקט פון אונדזער יידישן לעבן, אבער מיר זענען עטיש נישט בארעכטיקט אים צו פארשעמען אין דער עפענטלעכקייט. מיר וועלן אים דעריבער אַרופן מיטן פסעוודאנים דײַ פלױני אַלמױני, און באַלד צוגעבן אַז עס איז שווער זיך צו דער-מאנען וועגן א פאל אין אונדזער געשיכטע וואס זאל האבן ארויס-גערופן ביי אונדז אזויפיל בייז בלוט און ביטערקייט אזוי ווי דער איצטיקער פאל אין ענגלאנד. און עס טוט זייער וויי, ווייל מיט

אָ קאַמף פֿאַר דער הייליקייט פֿון אונדזער אמונה

אַט דער דאָזיקער מחלוקת ווערט אונדזער גאַנצער קיום אונטער-
געגראָבן, אין אַ צייט ווען מיר זענען אַרומגערינגלט מיט אַזויפיל
בלוט־שונאים פֿון דרויסן...

*

ווי שוין באַמערקט פֿריער, איז די מחלוקת אויסגעבראַכן
אַרום דעם פֿרינציפֿ פֿון אונדזער אמונה אין תורה מן השמים.
דער ליענער וועט אפשר געדענקען ווי אַזוי דער רמב"ם זכרונו
לברכה האָט פֿאַר אונדז אַט דעם פֿרינציפֿ פֿאַרמולירט און ווי
אַזוי מיר חזרן איבער די פֿאַרמולירונג אין אונדזער דאווענען
יעדן פֿרימאָרגן. אין די ווערטער פֿונעם רמב"ם זאָגן מיר —
אני מאמין באמונה שלמה שכל התורה המצויה עתה
בידינו היא הנתונה למשה רבינו עליו השלום.

דאָס איז דער באַקאַנטער אַכטער אני מאמין פֿון די אַזוי
גערופענע דרייצן עיקרים — אַדער פֿרינציפֿן — וועלכע דריקן
אויס די קווינטעסענץ פֿון אונדזער אמונה, און אויף יידיש זאָגן
מיר אַרויס דעם פֿאַלגנדיקן געדאַנק אין אַט דעם אַכטן אני
מאמין —

איך גלויב מיטן פֿולן גלויבן אַז די גאַנצע תורה
וואָס געפינט זיך איצט אין אונדזערע הענט איז די
זעלבע וואָס איז געגעבן געוואָרן צו משה רבינו עליו
השלום.

אויב מען וואָלט געקענט אַפּשאַצן די וויכטיקייט פֿון יעדן
אייענעם פֿון די דרייצן עיקרים — און וועלן זאָגן וועלכער פֿון אַט
די דרייצן עיקרים איז דער סאַמע פֿונדאַמענטאַלסטער — האָבן
מיר קיין ספק נישט, אַז די אַלגעמיינע הסכמה וואָלט געווען אַז
דער אַכטער אני מאמין איז טאַקע דער סאַמע פֿונדאַמענטאַלסט-
טער.

ווייל לאַמיר זיך פֿאַרטראַכטן אַזוי אַ ביסל.

אויב איך זאָג אַז איך גלויב — אַזוי ווי עס שטייט אין דעם
ערשטן אני מאמין — אַז דער געטלעכער באַשעפער איז דער
וואָס האָט אַלץ באַשאַפֿן, בין איך נאָך נישט אימשטאַנד אַרויס-
צולערנען פֿון אַט דעם ערשטן אני מאמין וועגן אַ סך פֿון די
געדאַנקען, וועלכע ווערן דערמאַנט אין די פֿאַרבלעבענע עיקרים.
דאָס זעלבע איז אויך מיטן צווייטן אני מאמין און מיטן דריטן
אני מאמין און אַזוי ווייטער.

אויב אָבער איך גלויב — אזוי ווי עס זאָגט זיך אינעם אַכטן
אני מאמין — אַז די תורה וואָס מיר האָבן היינט אין אונדזערע
הענט איז די זעלבע תורה וואָס דער אויבערשטער האָט געגעבן
צו משה רבינו — דעמאָלט וואָלט איך שוין געקענט כמעט אַליין
אַרויסלערנען אַ סך פון דעם וואָס שטייט אין די אַנדערע עיקרים.
איך וואָלט שוין געקענט אַרויסלערנען פונעם אַכטן אני מאמין
אַז דער באַשעפער האָט אַלץ באַשאַפן, און אַז עס איז דאָ נבואהשע
קראַפט וואָס איז אמת, און אַז עס איז דאָ דער פּרינציפּ פון שחר
ועונש, און אויך דער פּרינציפּ פון תחיית המתים.

אַלץ וואָלט איך כמעט געקענט אַרויסלערנען פונעם אַכטן
אני מאמין, און צוליב דעם זאָג איך טאַקע אַז דער דאָזיקער
אַכטער אני מאמין איז דער סאַמע פונדאַמענטאַלסטער.

און אזוי איז אויך פאַרקערט. אויב איך וואָרף אָפּ, למשל,
דעם פינפטן אני מאמין — אַלס איינעם אויף וועלכן איך קאָן
נישט מסכים זיין — איז פון דאנען נישט קיין באַווייז, אַז אַלע
אַנדערע עיקרים זענען אויך נישט קיין ריכטיקע.

אויב אָבער איך וועל זאָגן אַז איך קאָן נישט מסכים זיין
מיטן אַכטן אני מאמין — דאָס הייסט אַז איך בין נישט מסכים
מיט דעם פּרינציפּ אַז די תורה אונדזערע שטאַמט פון גאָט און
זי איז די זעלבע וואָס משה רבינו האָט אונדז איבערגעגעבן —
דאָן איז נישטאָ גאַרנישט וואָס קאָן מיר פאַרפליכטן צו גלויבן
אין די אַנדערע עיקרים.

ווייל דער אמת איז, אַז אויב איך גלויב אין אַ באַשעפער
איז עס צוליב דעם ווייל אזוי שטייט אין דער תורה. און אויב איך
גלויב אין שחר ועונש איז עס אויך ווייל אזוי שטייט אין דער
תורה. און אויב איך גלויב אין די אַנדערע עיקרים איז אויך
ווייל די געדאַנקען פון אַט די אַלע עיקרים זענען אַנגעוויזן אין די
חמשה חומשי תורה פון תורת משה.

אזוי קומט אויס אַז אויך פון דעם דאָזיקן שטאַנדפונקט איז
דער אַכטער אני מאמין דער סאַמע פונדאַמענטאַלסטער.

✱

און דאָ קומען מיר טאַקע צו דער צענטראַלער באַהויפטונג
פון ד"ר פלווי אלמוני, אַז דער אַכטער אני מאמין פונעם רמב"ם
איז נישט ריכטיק, די תורה וואָס מיר האָבן היינט אין אונדזערע

הענט — טענהט דער דאזיקער געלערנטער — שטאמט נישט פון הימל און איז אויך נישט געגעבן געווארן פון משה רבינו אין דער צייט פון סיני.

אויב איר וועט פרעגן ד"ר אלמוני, ווען איז די תורה גע-געבן געווארן צו אונדזער פאלק — אזוי ווי מיר האבן זי היינט — וועט ער אייך ענטפערן, אז לויט אזא און אזא פילאזאף איז די תורה געגעבן געווארן צום יידישן פאלק אין די טעג פון עזרא הסופר.

אגב — דער פילאזאף, וועלכן ד"ר אלמוני וועט אייך אנרופן, איז נישט קיין אנדערער ווי בענעדיקט שפינאזא, וואס האט גע-לעבט אין אמסטערדאם מיט א דריי הונדערט יאר צוריק און וועלכן די יידישע קהילה אין אמסטערדאם האט געפונען פאר נויטיק צו לייגן אין חרם אריין...

און אויב איר וועט ד"ר אלמוני ווייטער פרעגן, פון וואנען נעמט ער דאס זיינע פרעמדע ידיעות וועגן דער תורה, וועט ער — שטעל אייך מיר פאר — זיין דער ערשטער מודה צו זיין, אז ער האט שטודירט וואס די גויאישע וועלט רופט אן מיטן נאמען ביבל־קריטיק.

איר ווילט וויסן וואס עפעס אזוינס איז ביבל־קריטיק? — ביבל־קריטיק איז א שטודיום מיט וועלכן עס פארנעמען זיך א סך נישט־יידישע געלערנטע, און אין וועלכן אט די נישט־יידישע געלערנטע באווייזן מכלומרשט מיט כל מיני ראיות אז אונדזער תורה איז נישט פון הימל און נישט פון משה רבינו, און אז אונדזערע אנדערע כתבי הקודש זענען נישט קיין כתבי קודש. נו, מילא, דער תנ"ך איז א יידישער תנ"ך און נישט־יידן קענען מיט אים טאן וואס זיי ווילן. בעצם אנטהאלט דער תנ"ך אין זיך די גייסטיקע אוצרות וואס דער געטלעכער באשעפער האט אנטפלעקט אין משך פון ספעציעלע אנטפלעקונגען צו אונדזער יידיש פאלק, דורך משה רבינו צוערשט, און שפעטער דורך אנדערע נביאים. און ווייל דאס איז א יידישע זאך — איז ממילא דער נישט־יידישער געלערנטער נישט מחויב אין אט דער זאך צו גלויבן.

פארקערט גאר — עס וואלט פאר אים געווען אומבאקוועם צו גלויבן אין דער תורה אזוי ווי מיר האבן זי אין אונדזערע הענט. ווייל אויב ער וואלט יא געגלויבט אין דער תורה אזוי ווי

מיר האבן זי — וואלט ער דאך נישט געקענט גלויבן אין זיין נישט־יידישן גלויבן, און ער וואלט אויך אפשר זיך געפילט פאָר־פליכטעט צוצושטיין צום יידישן פאָלק וואָס האָט די געטלעכע תורה אין זיין באַזיץ.

אָזוי ווי ער — דער נישט־יידישער געלערנטער — איז אָבער זינט לאַנגע יאָרן אויפגעכאַוועט געוואָרן מיט זאַנטיפאַטיע צום יידישן פאָלק — און ביי מער ווי איינעם אַזאַ נישט־יידישן געלערנטן קאָן מען געפינען נישט נאָר אַנטיפאַטיע צום יידישן פאָלק נאָר אויך שפורן פון בעסטיאַלישן אַנטיסעמיאיזם — איז עס פאַרשטענדלעך אַז די ביבל־קריטיק וועט אַזאַ געלערנטן הייסן שרייבן אַז די תורה איז נישט פון הימל און אַז זי איז גע־שריבן געוואָרן פון מענטשלעכע מוחות, און אַז א סך פון אַט די מענטשלעכע מוחות זענען גאָר געווען גאַנץ ברוטאַל און שלעכט אין זייערע אויפפאַסונגען.

באַזונדערס איז כדאי צו באַמערקן, אַז די נישט־יידישע געלערנטע זענען צוליב אַ פּערזענלעך־רעליגיעזער סיבה פאָר־אינטערעסירט צו צעשטערן דעם פּרינציפ פון הימלישקייט מיט וועלכן מיר יידן האָבן אונדזערע הייליקע ספרים אַלע מאָל אַנגענומען.

זיי — די נישט־יידישע געלערנטע — רופן אַן אונדזערע כתבי הקודש מיטן נאָמען דער אַלטער טעסטאַמענט, אין קאָנטראַסט צו זייערע עוואַנגעלישע ביכער וואָס זיי רופן אַן מיטן נאָמען דער נײַער טעסטאַמענט. אָזוי ווי צו זאָגן מיט אַט די גע־מען אַז זייערע עוואַנגעלישע ביכער האָבן איבערגענומען די קרוין פון געטלעכקייט פון אונדזערע כתבי הקודש, און כדי צו דערהויבן די וויכטיקייט פון זייער נייעם טעסטאַמענט, איז עס אַ נאַטירלעכע דערשיינונג אַז זיי וועלן טאָן אַלץ — באַ־וואסטזיניק און אונטערבאַוואסטזיניק — אַראַפצורייסן די גאַנצקייט און די הייליקייט פון די ספרים וואָס זיי באַצייכענען אַלס דעם יידישן אַלטן טעסטאַמענט.

דאָס איז ביבל־קריטיק, עס איז אַ שאַד, אָבער מיר קענען נישט דערוואַרטן קיין סך בעסערס פון די נישט־יידישע געלערנ־טע בנוגע אונדזערע יידישע הייליקטימער, האָט דאָך אַזאַ ייד ווי דער פּריערדיקער הרב הכולל פון ענגלאַנד, הרב ד״ר יוסף הערץ זכרוננו לברכה, זיך שוין אַמאָל געהאַט אויסגעדיקט, אַז די

א קאמף פאָר דער הייליקייט פון אונדזער אמונה

ביבל־קריטיק איז אַ פּערזענלעכע פון געשיכטע און אַ פּאַרשונע־
כונג פון אמונה.

אין דער גוויאישער ביבל־קריטיק ווערט דער צעשטערע־
רישער טייל פון דער ביבל־קריטיק אויך באַצייכנט אַלס די
העכערע קריטיק. און אַלס ענטפּער אויף אַט דער באַצייכענונג
האַט דער דערמאָנטער הרב הכולל ד"ר הערץ זייער מוטיק
און שטאַלץ און טרעפלעך כאַראַקטעריזירט די אַזוי גערופּענע
העכערע קריטיק אַלס דעם העכערן אַנטיסעמיטיזם. יא, פון
סאַציאַלאָגישן שטאַנדפּונקט איז די ביבל־קריטיק אַן אַקאַדע־
מישער ראַפּינירטער מעטאָד פון פאַרשפּרייטן שנאה צום יידישן
פּאָלק.

און היינט האָבן מיר דעם טרויעריקן ספּעקטאַקל, אַז אַ
יידישער געלערנטער בוקט זיך פאַר די אויספירונגען פון אַט
דער ביבל־קריטיק און אויפן יסוד פון די דאָזיקע אויספירונגען
לייקנט ער אַפּ אין תורה מן השמים. אַזוי ווי מיר האָבן אין דעם
דאָזיקן פּרינציפּ אַלע מאָל געגלויבט און זיך מקריב געווען פאַר
אַט דעם גלויבן אונדזערן.

*

דער חשובער לייענער וועט מסתמא ווייטער פרעגן — איז
וואָס אַז אַ יידישער געלערנטער זאָגט אַרויס אַזעלכע מיינונגען
וואָס זענען קעגן דער יידישער אמונה? האָבן מיר דאָך שוין אויך
אין פּריערדיקע צייטן געהאַט מענטשן וואָס זענען געווען יידישע
געלערנטע און וואָס האָבן זיך אַרויסגעזאָגט קעגן אַ סך פונדאָ־
מענטאַלע פּרינציפּן פון אונדזער טראַדיציאָנעלער יידישער
אמונה!

מיר האָבן געהאַט די העלעניסטישע יידן, מיר האָבן געהאַט
די צדוקים און די קראים אין די אַלטע צייטן, און מיר האָבן די
יידישע רעפּאָרמיסטן אין אונדזערע היינטיקע צייטן, וועלכע
ליקענען אויך אַפּ די הייליקע פּרינציפּן פון דעם יידישן גלויבן.
איז וואָס? איז וואָס פאַר אַ נאָווינע איז דאָס?

אמת, אַלע יידן זענען אונדז טייער — זייער טייער — און
עס איז טרויעריק אַז אַ ייד וואָרפט אַפּ די הייליקייטן פון דער
תורה, און באַזונדערס ווען עס האַנדלט זיך וועגן די סאַמע פונ־
דאָמענטאַלסטע הייליקייטן אונדזערע — ווי עס איז מיט אונדזער
אַכטן אַני מאַמין. אָבער פאַרוואָס זאָל עס זיין אַ סיבה פאַר אַ

מחלוקת מיטן טשיף ראביי — מיטן טשיף ראביי וועלכער פאר-
טרעט דעם רוב בנין און רוב מנין פונעם ענגלישן יידנטום? וואָס
האָט ד"ר פּלוני אלמוני צו טאָן מיט דער גייסטיקער לאַגע פון
אונדזער יידישן ישוב אין ענגלאַנד?

סוף-כל-סוף זענען אויך היינט דאָ אַ סך אַזעלכע וואָס האָבן
גאָר ווייניק אמונה אין יידישקייט! עס זאלן אַזוי נישט פעלן ביי
אונדז קיין מאַמינים ווי עס פעלן ביי אונדז נישט קיין נישט-
מאמינים! אָבער וואָס קאָן מען טאָן — און מה רע, אַז אויך ד"ר
אלמוני האַלט נישט פון תורה מן השמים, און אַז אויך ער האָט
אַפגעוואָרפן די אמונה אונדזערע וואָס זאָגט אַז די תורה וואָס
געפינט זיך איצט אין אונדזערע הענט איז די זעלבע וואָס איז
געגעבן געוואָרן צו משה רבינו עליו השלום?

דער פּראַבלעם איז אָבער וואָס ד"ר אלמוני איז נישט סתם
אַ קריטיקער פון דער תורה. דער פּראַבלעם איז, אַז ער האָט
באַוויזן צו געפינען מיטהעלפער וועלכע ווילן דווקא אַז ער —
ד"ר אלמוני — זאל טאַקע ווערן דער גייסטיקער פּאַרשטייער
פונעם ענגלישן יידנטום.

וואָס, איר וועט זאָגן, אַז עס איז אומגלויבלעך, אַז אַ ייד
וואָס האַלט נישט פון תורה מן השמים זאל ווערן אַרויסגעשטעלט
אַלט דער פּאַסיקער רעליגיעזער וואָרטזאָגער פון אַ גאַנצן יידישן
ציבור? יאָ! עס איז אומגלויבלעך — עס איז אָבער דאָך אַ
פאַקט. די גאַנצע וועלט ווייסט וואָס עס קומט איצט פאַר ביים
ענגלישן יידנטום, און עס ווערט קאַלט אין אַלע איברים ווען מען
פאַרטראַכט זיך וועגן דער באַדייטונג פון דעם אומגעווענער גרויסן
און ביטערן קריזיס אין וועלכן די ענגליש-יידישע קהילה גע-
פינט זיך היינט-צו-טאָג.

עס איז נאָך טרויעריקער ווען מען דערמאָנט זיך, אַז אויב
די אַסימילאַטאָרישע כוחות אין היינטיקן ענגלאַנד זאלן זיגן —
זייער זיג חס וחלילה זיך פאַרשפּרייטן ווי אַ ווילד פייער איבער
און זיי זענען פאַרביטערטע אַסימילאַטאָרישע כוחות — וועט
דער גאַנצער יידישער וועלט — און דעמאָלט וואָס וועט ווערן
פונעם יידישן פּאַלק?

עס ווערט קאַלט אין אַלע איברים...

*

מיר ווילן נישט אריינגיין אין די פרטים פון די באהויפטונג-גען פון ד"ר אלמוני וועגן דער תורה אזוי ווי מיר האבן זיי היינט אין אונדזערע הענט — ווייל מיר וועלן דערמיט נאָר איי-בערחזרן אַזעלכע געדאַנקען, וועלכע זענען פשוט אַן אַפלייקענונג פון אונדזער תורה און פון אונדזער אמונה אין איר.

אין אַלגעמינע שטריכן — זאָגט ד"ר אלמוני אַז די אותיות פון דער תורה זענען פאַרגרייזט, און אַז די ווערטער פון דער תורה זענען פאַרגרייזט, און אַז גאַנצע פסוקים און גאַנצע פרקים פון דער תורה זענען נישט געשריבן געוואָרן פון משה רבינו, און אַז זיי זענען ממילא נישט געגעבן געוואָרן פון באַרג סיני.

דער דאָזיקער געלערנטער האַלט, אַז די שרייבער פון די כתבי הקודש אונדזערע האַבן געהאַט פאַלשע מיינונגען וועגן דער שאַפונג און דעם אויסזען פון דער וועלט, און אַז זיי האַבן צוגע-שריבן צו דעם גאָט פון ישראל אַזעלכע זאכן וואָס מאַכן פון אים אַ ברוטאַלן און אַן אוימגערעכטן גאָט. און ד"ר אלמוני איז באַ-זונדערס באַאומראַיקט צוליב דעם וואָס עס ווערט געברענגט אין תנ"ך, אַז גאָט האָט באַפוילן צו משה, און משה האָט באַפוילן צו יהושע, אַז די בני ישראל זאָלן אומברענגען די יושבי כנען. אַזאַ גאָט — טענהט דער מאַדערנער יידישער געלערנטער — האָט אין זיך אַזעלכע אַטריבוטן וואָס אַנטשפּרעכן נישט די באַ-גריפן פון רעכט און אומרעכט לויט די אויפפאַסונגען פון אַ היינט-צייטיקן מענטש...

דאָס אַלץ האַבן אייגנטלעך צו ערשט די נישט-יידישע ביבל-קריטיקער געפרעדיקט — אַז דער יידישער גאָט איז נישט אזוי גוט ווי דער נישט-יידישער גאָט — און דאָס דאָזיקע פּרעדיקעכץ האָט ד"ר אלמוני גענומען איבערקייען. און עס שניידט אזוי ווי מיט אַ מעסער אינעם לעבעדיקן פלייש — ווייל מיט אַ צייט צוריק האָט מען דעם זעלבן ד"ר אלמוני געהאַט אַרויסגעשטעלט אַלס קאַנדידאַט אויף מנהל פון דעם באַקאַנטן לאַנדאַנער רבנים-סעמינאַר — דזשוס קאַלעדזש — וואָס איז אַ חינוך-אינסטיטוציע אויסצובילדן תורה-גלויביקע רבנים און אַנדערע יידישע כלי-קודש פאַר אַ סך יידישע קהילות אין דער וועלט.

און ווייל דער טשיף ראביי האָט נישט געקענט מסכים זיין אויף אַזאַ ביבל-קריטיק-אַנגעשטעקטן קאַנדידאַט, איז ער באַליי-דיקט געוואָרן מיט כל מיני באַליידיקונגען. און ווייל דער לאַג-

דאָנער בית־דין האָט זיך אויך אַרויסגעזאָגט קעגן אַזאַ קאָנדי־
דאָטור — זענען אויך די דיינים פונעם בית־דין געזידלט געוואָרן
מיט כל מיני זידלערייען. און דעריבער איז די שטימונג צווישן
די ערלעכע יידן אין ענגלאַנד היינט אַ געדריקטע. ממש אַ שטי־
מונג פון אַ תּשעה־באב ביינאַכט!

די לאַגע איז — די פּריערדיקע האַפּענונג אַז די יידישע
ליכטיקייט פון דעם קומענדיקן מאָרגן האָט אָנגעהויבן צו פאַר־
טרייבן די אַסימילאַטאָרישע פינצטערקייט פון דעם פאַרגאַנגע־
נעם נעכטן — אַט די האַפּענונג האָט אָנגעהויבן צו וועלן נאָך
איידער זי האָט געהאַט אַ געלעגנהייט זיך גענוגנדיק איינצור־
וואַרצלען.

מיט יאָרן צוריק — געדענק איך — האָט מען דערציילט
אַ מין מעשה, אַז איינער פון די אַזוי גערופּענע יידישע משכילים
פון בערלין איז אַמאָל אַרויסגעפאַרן אין דער ליטע, צו געבן אַ
ציקל רעפּעראַטן וועגן די כלומרשטע אמתן פון דער ניי־צייטי־
קער השכלה־באַוועגונג.

איז צווישן אַנדערע האָבן זיך די משכילים פון אַ פאַרוואָרפן
ליטוויש שטעטל דערפרייט, אַז זיי וועלן האָבן דעם כבוד צו זען
מיט זייערע אייגענע אויגן אַ משכיל פון סאַמע בערלין — ווייל
מי לנו גידול? איז דען פאַראַן אַ גרעסערער משכיל ווי אַ משכיל
פון סאַמע בערלין?

ענדלעך איז דער משכיל פון בערלין אָנגעקומען אין דעם
ליטווישן שטעטל אַריין. און מען דערציילט, אַז דער אָנפירער
פונעם שטעטלס משכילים איז אַנטקעגן געגאַנגען דעם חשומן
גאָסט און זיך הכנעהדיק פאַרגעשטעלט פאַר אים, און נאָך דעם
ווי ער האָט געמיינט אַז ער האָט געמאַכט אַ גוטן איינדרוק אויפן
פאַסטעמפּאָווע קולטור־טרעגער פון דייטשלאַנד, האָט ער ביי אים
אַ פּרעג געטאַן:

— בערלינער משכיל... — האָט ער געזאָגט — איך בין
נייגעריק צו וויסן צי האַלט מען טאַקע אויך ביי אייך אין בער־
לין אַזוי ווי מען האַלט דאָ ביי אונדז אַז — אַז רבי שמעון בן
יוחאי האָט נישט געשריבן דעם זוהר?
האָט דער בערלינער משכיל געזען אַז ער האָט צו טאָן מיט

נאך עפעס א האלב־גלויביקן ייד, איז ער אויסגעבראכן מיט אן אפלאכעריי און אפגעענטפערט מיט א חזק:

— ליטווישער משכיל... — האָט דער גאסט פון בערלין גע-
זאָגט — זייט נישט קיין — קיין בטלן, ווייל ביי אונדז אין
בערלין האָלט מען שוין אַז משה רבינו האָט נישט געשריבן
די תורה...

מיט יאָרן צוריק, ווען איך האָב געהערט די דאָזיקע מעשה,
האָט זי ביי מיר געקלונגען ווי אַ וויץ, און איך האָב זיך צעלאָכט.
היינט איז אַזאַ מעשה מער נישט קיין וויץ. היינט איז דאָ אַ ייד
אין לאַנדאָן וואָס האָט — אַגב — אַ סמיכה אויף רבנות און איז
מערערע יאָרן אויך געווען אַ ראַביי אין אַן אַרטאָדאָקסישער שול,
און אַ געוויסע צייט איז ער אויך געווען אפילו אַ לעקטאָר אינעם
דערמאָנטן רבנים־סעמינאַר. און אַט דער ייד רעדט עפנטלעך,
און שרייבט עפנטלעך, אַז די תורה אין נישט מן השמים און איז
נישט געגעבן געוואָרן פֿון משה רבינו.

און ווייל דער טשיף ראַביי זאָגט, אַז אַזאַ מענטש קאָן נישט
זיין קיין כלי־קודש אין אַן אַרטאָדאָקסישער שול, און אַז ער קאָן
נישט אויפגענומען ווערן אַלס דער מנהל פונעם אַרטאָדאָקסישן
רבנים־סעמינאַר — ווערט זיין נאָמען באַשמוצט אַלס אַן אַבס־קור־
ראַנט און שוואַרצער פּאָנאַטיקער.

ווייל ער — הרב בראַדי — איז אַנטשלאָסן צו האַלטן פֿאַר
אונדזערע אויגן די יידישע אמונה אין איר ריינסטער געשטאַלט —
אַזוי ווי עס איז זיין הייליקע אויפגאַבע צו טאָן — קומען די מאַ-
דערנע מתלוננים און שיסן אין אים אַלע זייערע ביטערע פּיילן
אַריין.

און ווייל ער וויל באַשיצן דעם פּרינציפּ פון תורה מן
השמים, אַזוי ווי אונדזערע נביאים און צדיקים און גאונים און
קדושים האָבן דאָס אויפגעפאַסט דורך כמה וכמה טויזנטער יאָרן
— זענען אויפגעשטאַנען ניי־צייטיקע מתיוונים און ווילן נישט
דערלאָזן, אַז ער זאָל קענען ממשיך זיין אינעם אמט פון טשיף־
ראַביי נאָך דעם ווי ער וועט ווערן אַ בן שבועים — וואָס איז
אינגטלעך אין אַפּריל פון איצטיקן יאָר.

דער קריזיס איז שווער. די לאַגע זעט אויס צו זיין אַנגע-
לאַדן מיט אַ וואַלקן פון אַן אַנקומענדיקער טראַגעדיע. מיר האָבן
אומבאַשרייבליעך פיל געליטן צוליב דעם פיזישן חורבן וואָס
אונדזער פּאָלק האָט מיטגעמאַכט אין די יאָרן פון דער לעצטער
מלחמה — אַ חורבן וואָס אַ דרויסנדיקער שונאָ האָט אויף אונדז
געבראַכט. עס איז גאָר טרויעריק צו ברענגען אויפן געדאַנק,
אַז דער אינערלעכער קריזיס ביים ענגלישן יידנטום איז עלול
גורם צו זיין אַ גייסטיקן חורבן וועלכער — אויב מען קאָן אַזוי
זאָגן — וועט זיין נאָך אַ סך מער סכנותדיק.

ווייל, אדרבה, זאָל דער ייד זיך אַליין פאַרטראַכטן אין דער
נאַטור פון זיין עקזיסטענץ. וואָס איז זי? איז זי אַ בינטל
נאַציאָנאַלע שטרעבונגען? אָדער פּאָליטישע שטרעבונגען? אָדער
סאָציאַלע שטרעבונגען? אָדער טעריטאָריאַלע שטרעבונגען?
אָדער שפּראַכלעכע שטרעבונגען? וואָס איז אונדזער עקזיסטענץ?
אויב מיר לעבן נישט צוליב די אידעאַלן וואָס מיר האָבן
אין דער תורה — מיט איר סאַנקציע אַלס אַ תורה מן השמים —
איז צוליב וואָס לעבט דער ייד אַלס אַ ייד, און צוליב וואָס קעמפט
ער אַלס אַ ייד, און צוליב וואָס ליידט ער אַלס אַ ייד?
לאַמיר צוגעבן, אַז נישט יעדער איינציקער ייד היט אָפּ
אַלע אידעאַלן פון דער תורה. אפשר איז גאָר קיין ייד נישט אַ וואָס
קאָן אָפהיטן די אַלע אידעאַלן. מעגלעך אָפילו אַז אַ סך יידן היטן
אָפּ גאָר ווינציק פון אונדזערע תורה־אידעאַלן — אָדער מצוות —
אַזוי ווי די דאָזיקע אידעאַלן ווערן נאַרמאַל אַנגערופן אין אונז-
דזער טראַדיציאָנעל־יידישן לעבן. און עס זענען מסתמא פאַראַן
אַ סך טעמים צוליב וועלכע אונדזערע מענטשן וועלן אייך זאָגן,
אַז זיי היטן נישט אָפּ די מצווה אָדער אַן אַנדערע מצווה אָדער אַ
דריטע מצווה.

אַ ייד וועלכער היט נישט אָפּ דעם שבת, למשל, וועט זיך
פאַרענטפערן, זאָגנדיק אַז ער מוז נעבעך זוכן פרנסה, אָדער אַז
ער האָט זיך אַזוי גייסטיק פאַרנאַכלעסיקט, אָדער אַז ער איז שוין
אַ ביסל פּאַסטעמפּאָווע. און אַזוי אויך מיט אַנדערע אידעאַלן
פון דער יידישער תורה. דער מענטש האָט אַ תירוץ — אַן
אויסרייד. אָבער אויב ער האַלט נישט איין אידעאַל, קאָן ער
נאָך האַלטן אַן אַנדערן אידעאַל, און מיט דער צייט וועט ער
געהאַלפן ווערן און וועט אָנהויבן האַלטן אויך דעם אידעאַל וואָס

א קאמף פאר דער הייליקייט פון אונדזער אמונה

ער האט ביז דעמאלט נישט געהאלטן צוליב אזא תירוץ אדער
אן אנדערן תירוץ.

ער וועט פשוט תשובה טאן אויף דער עבירה וואס ער איז
באגאנגען און ער וועט זיך צוריק אנהאלטן אין די צווייגן פון
דעם יידישן עץ-החיים.

אויב אבער דער ייד לייקנט אפ די גאנצע תורה אלס
אזעלכע און ער ווארפט אפ — אויפן יסוד פון זיין ביבל-קריטי-
שער איינשטעלונג — דעם פרינציפ פון דעם אַכטן אני מאמין,
איז וואס פאר א הייליקייט באַזיצן פאר אים די אידעאלן — אדער
די מצוות — פון דער תורה?

אז ער האט אפגעשניטן דעם גאנצן בוים — וואס פאר א
זין האט עס אז ער זאל זיך אנהאלטן אין איינעם אדער דעם
אנדערן פון די צווייגן? און דער בוים איז טויט — זענען דאך
די צווייגן שוין געוויס טויט! און תורה איז נישט מן השמים —
איז דאך קיין מצוות נישטאָ וועלכע דאָס יידישע פאלק זאל זיין
מחויב צו דערפילן, און אז עס זענען נישטאָ קיין מצוות — איז
דאך נישטאָ נישט קיין באַלוינונג און נישט קיין באַשטראַפונג,
און נישט קיין תפילה און נישט קיין תשובה און נישט קיין צדקה.
און אין אזעלכע אומשטענדן — וואס איז די הייליקייט פונעם
יידישן לעבן?

*

און דאָס איז טאָקע די פראַגע אַרום וועלכער עס פירט זיך
איצט אַ פאַרביסענע מחלוקת אין ענגלאַנד.

די ערלעכע יידן, מיט הרב בראַדי שליט"א בראש, שטייען
ווי שטאַל און אייזן ביי דער אמונה, און דאָס יידישע לעבן האָט
א געטלעכע הייליקייט, און אז די דאָזיקע הייליקייט איז סאַנק-
ציאָנירט פון גאָט אַליין — אַזוי ווי עס שטייט געשריבן אין די
אותיות און ווערטער און פסוקים פון תורת משה.

און די מכלומרשט פאַסטעמפּאָווע יידן, מיט ד"ר אלמוני
בראש, שרייען און תורת משה איז נישט מער ווי אַ זאַמלונג פון
דאָקומענטן וואָס זענען געשריבן געוואָרן אין פאַרשידענע דורות,
און אַלס אזעלכע אַנטהאַלטן זיי גאַר פאַרשידענע — העכערע און
נידעריקערע — מאַראַלישע און רעליגיעזע ווערטן.

די ערלעכע יידן ווילן זיך מוסר נפש זיין פאַרן פרינציפ
פון תורה מן השמים, ווייל זיי זענען איבערצייגט מיט אן אי-

בערציגונג פון אַזאַ אמת, וואָס איז העכער פון אַלע אמתן אין דער וועלט — אַז תורה מן השמים איז די איינציקע געטלעכע אַנטפלעקונג, צי מיר קענען יאָ באַגרייפן ווי אַזוי די דאָזיקע אַנטפלעקונג איז פאַרגעקומען, צי מיר קענען דאָס נישט באַגרייפן. און זיי זענען ווייטער איבערצייגט, אַז דאָס יידישע פאַלק איז גערופן געוואָרן צו טראָגן אויף זיינע פליצעס די אידעאַלן פון אַט יענער אַנטפלעקונג — צו טראָגן אויף זיך דעם עול מלכות שמים, אַזוי ווי ער איז אויסגעדריקט אין די מצוות פון דער תורה.

יעדער אידעאַל פון דער תורה איז אַ שטיק גאָט, אַזוי צו זאָגן, און איך מוז אים הייליק האַלטן. יעדע מצווה איז פון געטלעכער אַפּשטאַמונג, און איך מוז זי טאָן און געהאַרן — אַפילו פאַרן פרייז פון לעבן אַליין. דאָס איז די אויפגאַבע וואָס מיין נאַציאָנאַלער איד האָט זיך פאַרפליכטעט צו דערפילן דורך אַלע דורות פון מיין געשיכטע — דעמאָלט ווען איך בין גע- שטאַנען ביים באַרג סיני.

אַבער די גרופע פאַסטעמפּאָווע יידן וואָרפן אַפּ אַזאַ מין אויפפאַסונג. פאַר זיי איז די תורה נישט קיין אייגהייטלעכער דאָקומענט, געשאפן פון איין באַשעפער, נאָר אַ קאָמפּילאַציע פון פאַרשידענע ליטעראַרישע מקורות. די אַפּשטאַמונג פון אַט די מקורות איז פון פאַרשידענע צייטן און פון פאַרשידענע יידישע גרופן — אַזעלכע וואָס האָבן געהאַט זייערע קולטן אין מלכות יהודה און אַזעלכע וואָס האָבן געהאַט זייערע קולטן אין מלכות אפרים. אַלנפאַלס — טענהן די מאָדערנע געלערנטע — גאָט האָט נישט דיקטירט די תורה צו משה רבינו — אַזוי ווי דאָס יידישע פאַלק האָט דאָס אַלע מאַל געגלויבט. און אַנשטאַט צו רעדן וועגן אַ משה רבינו — רעדן אַט די דאָזיקע געלערנטע וועגן אַ משה רעדאַקטאָר. דאָס הייסט אַזאַ איינער וועלכער האָט צוזאַמענגענומען פאַרשידענע מקורות און זיי רעדאַגירט ביז עס איז אַרייסגעקומען — אפשר אין די צייטן פון עזרא הסופר — דאָס וואָס מען רופט אַן תורת משה.

עס איז גאַנץ קלאַר אַז אַזאַ מין אויפפאַסונג איז כפירה, דאָס הייסט גאָר פשוט אַן אַפלייקענונג פון דער יידישער אמונה. און עס איז אויך קלאַר אַז פון אַט דעם מאָדערנעם שטאַנדפונקט איז איבערהויפּט נישטאַ קיין שום הימלישע פאַרפליכטונג, אַז

דער ייד מוז אָפּהיטן די אידעאַלן — די מצוות — פון דער תורה. לויט די מאָדערנע מיינונגען קומט אויס אַז — ווילסטו אָפּהיטן די מצוות — איז גוט, און ווילסטו זיי נישט אָפּהיטן — איז אויך גוט. און ווילסטו האַלטן דעם שבת — איז גוט, און ווילסטו נישט האַלטן דעם שבת — איז עס אויך קיינעמס רעכט נישט דיר צו זאָגן וואָס דו מעגסט יאָ טאָן און וואָס דו טאָרסט נישט טאָן. און ווילסטו חתונה האָבן מיט אַ יידיש קינד — איז גוט, און ווילסטו חתונה האָבן מיט אַ נישט־יידיש קינד — איז אויך גוט.

און בכלל, ווילסטו גלויבן אינעם אַכטן אַני מאַמו' — איז גוט, און ווילסטו נישט גלויבן אינעם אַכטן אַני מאַמין, נאָר דו ווילסט אים אָפּוואַרפֿן — איז דאָס אויך קיינעמס ביזנעס נישט. דו אַליין ביסט דער מענטש צו דעצידירן, צי דו ווילסט לעבן לויט דער תורה אָדער נישט, ווייל די תורה איז אַ פשוטע היסטאָרישע אַנטוויקלונג פון פאַרשידענע מענטשן און פון פאַרשידענע צייטן, און נישט קיין איין און איינציק וועלט־געשעעניש פון געטלעכער אַנטפלעקונג.

אויך — טענהן ווייטער די מאָדערנע — זאָלטו דיר נישט פאַרדרייען קיין קאָפּ מיט עפעס אַ געדאַנק אַז דו ביסט אויס־דערוויילט געוואָרן צו זיין אַ געטלעך פּאָלק, אמת, אַזאָ געדאַנק שטייט אין דער תורה. אָבער דער נישט־יידישער ביבל־קרי־טיקער האָט דאָך שוין אָפּגעלייקנט אַז די תורה האָט אין זיך עפעס אַ הימלישע הייליקייט. און אַז דער ביבל־קריטיקער האָט אַזוי געזאָגט טאָרסטו נישט צווייפלען — ווייל טאָמער צווייפלסט דו אין די ריכטיקייט פונעם גויאישן ביבל־קריטיקער — ביסטו דאָך אַ פונדאַמענטאַליסט און אַזאָ בטלן ווי דער פונעם דער־מאַנטן ליטווישן שטעטל איז געווען.

און טאָמער ביסטו אַזאָ בטלן — און דו לייקנסט נישט אין תורה מן השמים — וועט דער משכיל פון לאַנדאָן חוזק מאַכן פון דיר...

*

פאַרשטייט זיך, אַז דאָס זענען אַלץ אויפפאַסונגען וועלכע דער אַסימילירטער ייד מוז האָבן, אַזוי אַז ער זאָל קענען האָבן אַ רואיק געוויסן, און אַז ער זאָל קענען רעכטפערטיקן זיין אייגן תורהלאָז לעבן און זיינע אייגענע אַסימילירטע התנהגותן.

דאָס איז דער מענטשלעכער אינסטינקט, אָן כדי זיך צו באַשיצן — מוז ער אַראָפּרייסן די הייליקייט פון דער תורה און צעשטערן דעם דרך־ארץ פון די תורה־גלויביקע יידן.

דער ערלעכער ייד, אָבער, שרעקט זיך נישט פאַר חוק, כאַטש אַ חוק וואָס קומט פון מיינע אייגענע ברידער טוט מער ווי ווי דער חוק וואָס קומט פון אַ נישט־ייד.

און דאָך איז דער ייד טיף באַזאָרגט ווען ער זעט אַן אַזעלכע פרעמדע און שעדלעכע אויפפאַסונגען ווערן אויפגעצוואונגען אויף די אומשולדיקע נפשות אין ענגלאַנד. פאַר דעם ערלעכן ייד זענען יענע אויפפאַסונגען אַ געשפענסט פון הפקירות. און מיר פאַרשטייען אַז פאַר אַזאַ מין ייד — וועלכער איז אייגנטלעך סימבאָליזירט אין דעם טשיף ראַביי — איז דער גאַנצער ענין אַ גרויסער ווייטאָג ווייל די דערמאָנטע הפקירות וועט דאָך גורם זיין צו אַזוי פיל זינדיקייט לגבי דעם אויבערשטן.

און דער קאַמף איז אַ ביטערער. מיט אַ סך שנאת אחים. מיט אַ סך שנאת חינוּם. מיט אַ סך סכנה פאַר דער הייליקער אמונה פון פּאַלק ישראל אין דער גאַרער וועלט.

ווייל אויב דאָס פייער פון דער אסימילאַציע וועט פאַרברע־נען דעם גייסטיקן גוף פון אַזאַ ישוב ווי די יידישע קהילה אין ענגלאַנד, וועלן זיינע פלאַמען זיך שנעל פאַרשפרייטן איבער אונדזערע ישובים אויך אין אַנדערע לענדער, און דער גייסטי־קער חורבן וועט חס־וחלילה זיין נאָך גרעסער ווי וועלכער עס איז פיזישער חורבן וואָס מיר האָבן אַמאָל געליטן. און אין דעם צוזאַמענהאַנג ווילט זיך זאָגן אַט וואָס.

מיר דאַרפן נישט פאַרגעסן — מיר טאָרן נישט פאַרגעסן — אַז בעצם איז עס אַ סך מאָל אַט אַזאַ גייסטיקער חורבן וועלכער ברענגט מיט זיך אַ פיזישן חורבן — פריער אָדער שפעטער. צי דער ייד וועט עס יאָ גלויבן, צי ער וועט עס נישט גלויבן — דער הימלישער אמת איז אַנטפלעקט געוואָרן אויפן באַרג סיני, און אַט דער אמת — וועלכער איז גילטיק אויף אַלע צייטן — זאָגט אונדז אַז אויב מיר זינדיקן, מוזן מיר זיין גרייט אויך באַשטראַפט צו ווערן. און אַ גייסטיקער חורבן איז אַ זינד. די גרעסטע זינד.

ביי אַזעלכע אויפשטענדן מוז דער טשיף ראַביי היינט שטיין

א קאמף פאר דער הייליקייט פון אונדזער אמונה

פעסט און אפהיטן אז עס זאל נישט קומען צו אזא גייסטיקן חורבן.

דער רבנו'ש-ל-עולם האָט דעם ענגלישן יידנטום געגעבן פאָליטישע און עקאָנאָמישע צופרידנקייט — און דער ייד אין ענגלאַנד טאָר נישט זאָגן אז ער דאַרף שוין מער די ריינע יידישע תורה נישט האָבן. דער ייד מוז ווייטער זוכן צו דערפילן די געטלעכע מצוות — אזוי ווי דער אויבערשטער האָט באַפוילן — כדי ער זאל פאַרדינען פאַר זיך אַ הימלישע באַלוינונג. און פאַר אזאַ מצב קעמפט דער הרב הכולל. וועט ער אָבער זיגן? אָדער וועט דער צד שכנגד זיגן?

*

דער טשיף ראביי איז היינט דער זעלבער וואָס ער איז אַלע מאָל געווען — און ספעציעל ביז מיט אַ פינף יאָר צוריק, ווען ער איז נאָך געווען פאַרערט אפילו פון די וואָס אַטאַקירן אים איצט און שרייען אויף אים מיט כל מיני זידלערייען און באַליידיקונגען. אויב ער האָט זיך יאָ געענדערט אין עפעס וואָס — איז עס אַן ענדערונג וועגן וועלכער די גמראַ זאָגט, אַז תלמידי חכמים כל זמן שמדקינים חכמה ניתוספת בהם, וואָס הייסט, אַז תלמידי חכמים — ווי לאַנג זיי עלטערן זיך — קומט זיי צו וואָס אַמאָל מער קלוגשאַפט. אויף הרב באַרדי קאָן מען זאָגן, אַז ער האָט אין אַלע יאָרן פון זיין הויכן אַמט דערוואַרבן כבוד פאַר זיך מיט זיין קלוגער און פאַרצווייגטער פירערשאַפט. אין די לעצטע יאָרן, אָבער, האָט מען אין אים געזען אַן אויסדרוק פון דער רייפסטער פירערשאַפט און פון אַ הימל-אינספירירטן פאַר-שטאַנד.

און דער פשוטער גאָט-גלויביקער ייד האָט געפילט אַז זיין שטאַלץ אין דעם טשיף ראביי וואַקסט און וואַקסט וואָס אַמאָל גרעסער.

אַ נעגאַטיווע ענדערונג, אָבער, איז פאַרגעקומען אין די מענטשן פון דער קעגנערשאַפט. און די סיבה פון דער ענדערונג דאַרף מען זוכן אין דעם אומוילן וואָס דער אַסימילירטער ייד וועט אַלע מאָל אַרויסווייזן ווען עס קומט צו דער אויפגאַבע פון אָפהיטן דאָס וואָס מאַכט אים אייגנטימלעך יידיש.

דער אַסימילאַנט האָט מורא פאַר זיין אייגענעם שאַטן ווען די וועלט זעט, אַז ער איז אַ ביסל אַנדערש פון זיין נישט-יידישן

שכן. אז ווען דער אסימילאנט האט לעצטנס געזען אז די יידיש-קייט לעבט נאך אמאל אויף אין ענגלאנד, און ווערט פארינוגערט צוליב די צוגעקומענע תורה-געטרייע יידן פון די פארמלחמה-דיקע לענדער אין מזרח-איראפע, האט ער געזוכט ווי אזוי צו-ריקצוקעמפן קעגן די נייע פאזיטיווע שטרעמונגען.

און ער האט געפונען ווי אזוי דאס צו טאן.

ד"ר אלמוני האט געזאגט באם אויף אלעם וואס די נישט-יידישע געלערנטע האבן אויסגעטראכט אויף אונדזערע כתבי הקודש — פארשטייט זיך אין זיין אייגענער פארם, און מיט צו פאר אויסגעדראשענע יידישע וויצן. אזוי ארום איז אט דער דאזיקער יידישער געלערנטער ארויסגעשטעלט געווארן אלס דער פאטענציעלער מנהיג רוחני פונעם ענגלישן יידנטום. זיינע אונטערשיצער האבן אנגעהויבן טענהן אז ד"ר אלמוני רעפרע-זענטירט דעם מכלומרשט מאדערנעם גייסט פונעם איינגעזעסע-נעם ייד אין ענגלאנד, בשעת דער טשיף ראביי און דער לאנד-דאנער בית-דין רעפרעזענטירן דעם מכלומרשט ניי-צוגעקומע-נעם ייד פון מזרח-איראפע.

אזוי האט דאס געזאלט הייסן — און דערווייל האט מען געגאסן פעך און שוועבל אויפן גאט-געטרייען ייד.

*

מיר באגריסן דעם הרב הכולל דעריבער אין דער העכטס-מוטיקער שטעלונג וואס ער האט אנגענומען אינעם קאמף קעגן דער באנייטער כוואליע פון אסימילאציע. מיר פארזיכערן אים אז מיר פארשטייען די אומאנגענעמע לאגע אין וועלכער ער געפינט זיך. איז דאך א יעדער ערלעכער מנהיג רוחני ארומ-גערינגלט מיט ענלעכע שוועריקייטן. איז דאך דער וועג פון יעדן גאט-געווידמעטן רב געפלאסטערט מיט צרות יגון ואנחה. אנדערש איז אבער מיטן צבועניק, וועלכער האט נישט אזעלכע פראבלעמען. ער איז פאפולער. דער עולם האט ליב אן אחד בפה ואחד בלבניק. זיי פארשטייען זיך מיט אים און ער פארשטייט זיך מיט זיי...

ניין, דער גלייכער תורה-ייד לעקט נישט קיין האניק. פאר-קערט, וואס מער פירערשאפט אזא ייד וויל געבן — אלץ מער וויל מען אים פארטרייבן אין א מדבר אריין. און וואס מער הימלישקייט אזא ייד וויל אראפברענגען דא אויף דער ערד —

דאָ אויף עולם הזה — אַלץ גיכער וויל מען אים אַליין משלה זיין אויף עולם הבא.

עוד מעט וסקלוני... — האָט זיך משה רבינו באַקלאַגט — נאָך אַ ביסל און זיי וועלן מיך פאַרשטיינען.

אַבער משה רבינו האָט זיך טראַץ אַלע טראַגישע דראָאָני-גען און שוועריקייטן נישט צוריקגעצויגן. און היינט — נאָך דריי און אַ האַלבן טויזנט יאָר — פילט ער זיך געוויס שטאַלץ ווען ער הערט דעם ערלעכן ייד פראַקלאַמירן, זאָגנדיק — חזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל, וואָס דער טייטש איז, און דאָס איז די תורה וואָס משה האָט געלייגט פאַר די קינדער פון ישראל.

און אַזאָ ייד ווי הרב ישראל בראַדי פאַרדינט די טיפּסטע דאַנקבאַרקייט פון אַלע גלייכע תורה-יידן, ווייל אויך ער האָט זיך נישט צוריקגעצויגן. אַלס אַן ערלעכער מנהיג פאַרשטייט ער, אַז ער טאָר זיך נישט אָפּשרעקן — פאַר קיינעם נישט און פאַר גאַרנישט נישט. זאָלן די קעגנער שרייען ביז צו היסטעריע. זאָלן זיי העצן די מאַסן וויפיל זיי ווילן. אַבער אַן ערלעכער מנהיג פאַרקויפט נישט דעם אמת פאַרן פרייז פון פאַפּולאַריטעט.

עס איז שווער זיך צוצוקוקן ווי מען וויל צוכאַפּן די פירער-שאַפט פון אַ ייד וועלכער האָט זיך אַרויסגעוויזן צו זיין אַן ערלעכער מנהיג און אַ וואונדערבאַרער פאַרשטייער פון אַ יידי-שער קהילה סיי לגבי זיינע מיטצייטלעך און סיי לגבי דעם רבונ'ש-עולם.

עס איז טיף צו באַדויערן ווען מען זעט, אַז אַנשטאַט צו בויען יידישקייט אין דער וועלט — אין אַ צייט ווען די וועלט נויטיקט זיך אין אַזעלכע אידעאָלן ווי מיר האָבן אין אונדזער תורה — קומען קאַרליקעס פון מענטשן און ווילן צעשטערן דעם נאַמען פון אַזאָ איינעם וועלכער גיט אַוועק זיין לעבן פאַר יידיש-קייט — שוין אַזוי זיבעציק יאָר.

זאָל הרב בראַדי אַבער וויסן, אַז די אַטאַקעס וואָס ווערן אויף אים געמאַכט זענען אייגנטלעך געצילט אויף דעם רבונ'ש-עולם. אים — דעם אויבערשטן כביכול — ווילן די קעגנער לעולם אַראַפּשטויסן פון זיין געטלעכן טראַן. נאָר אַזוי ווי זיי קענען דאָס נישט טאָן — ווייל סוף סוף איז דאָך גאָט אומצער-

שטערבאר — האבן זיי זיך אָנגעכאַפּט אינעם טשיף ראביי, אינעם געטלעכן דינער, און זיי קעמפן קעגן אים.
איז ווער וועט זיגן?

אָזוי ווי מיר שרייבן אָט די דאָזיקע שורות היינט — ז' אדר א' ה'תשכ"ה — גרייטן זיך צו קיין־עין־הרע אַ סך רבנים פון דער גאַנצער וועלט — דערונטער אויך אויסטראַליע — צו פאַרן קיין לאַנדאָן אויף אַ קאַנפערענץ פון אייראָפּעאישע רבנים.

די קאַנפערענץ דאַרף זיך עפענען אין אַ פיר וואָכן אַרום, און אינעם טאָג פון ז' אדר שני — די יאַרצייט פון משה רבינו — וועלן די אַלע אָנוועזנדיקע רבנים נעמען די געלעגנהייט און באַ- גריסן הרב ד"ר ישראל בראַדי און בענטשן אים צו זיין ווערן אַ בן שבעים. דער מאַמענט וועט זיין גאַר אַ גליקלעכער פאַר הרב בראַדי, אין דער ערשטער ריי, אָבער אויך פאַר אַלע גייס- טיקע פירער פונעם יידישן פּאָלק, וועלכע וועלן דעמאָלט זיין פאַרוואַמלט אין לאַנדאָן. זיי וועלן אַלע אויסדריקן הרב בראַדי זייער האַרציקסטע אָנערקענונג פאַר זיין גייסטיקער פירערשאַפט אין דער יידישער וועלט און פאַר זיין הייליקער ווידמונג צו דער תורה איבער אַ תקופה פון אָזוי פיל יאָרן עד מאה ועשרים שנה. אָבער דער גליק פון אָט יענעם מאַמענט איז שוין לאַנג פאַרוואַלקנט געוואָרן, ווייל מען ווייסט, אַז די דערמאָנטע גרופע קעגנער איז אַנטשלאָסן צו בלאָזן אַ קאַלטן ווינט אויף דער פריילעכער וואַרעמקייט וואָס די תורה־טרייע יידן וועלן פילן ביי יענער פייערלעכער געלעגנהייט. עס איז שוין לאַנג באַקאַנט, אַז די דערמאָנטע קעגנער וועלן נישט אָזוי לייכט צולאָזן אַז הרב בראַדי זאָל בלייבן אויף זיין אַמט אַלס הויפּט־רב אויך נאָך זיין זיבעציקסטן געבורטסטאָג.

איז ווער וועט זיגן?
אָדער איז די פראַגע אפשר שלעכט אָוועקגעשטעלט גע-
וואָרן?

ווייל אַ קאַמף פאַר די אידעאלן פון דער תורה ווערט נישט דערליידיקט אין איין טאָג, און אויך נישט אין איין יאָר, און אפילו אויך נישט אין אַ שאַק מיט יאָרן.
דער קאַמף איז אַ כסדרדיקער — סיי לגבי דעם יצר־הרע פון אינעווייניק און סיי לגבי דעם שטן פון דרויסן, וועלכער

א קאמף פאר דער הייליקייט פון אונדזער אמונה

פארשטעלט זיך אין דער פארם פון א מאדערנעם געלערנטן. אין איינציקע זאך איז אבער זיכער — און דער ערלעכער ייד טאר נישט אראפלאזן זיינע הענט. אזוי ווי דער פויגל וועל-כער פלייט טאר נישט אראפלאזן זיינע פליגלען. דער ערלעכער ייד טאר נישט אויפהערן צו קעמפן. ער מוז ביישטיין דעם נסיון. האט ער העלפער — איז גוט. האט ער נישט קיין העלפער — מוז ער ווייטער קעמפן. ווייל לכך נוצרט. ווייל צוליב דעם ביסטו באשאפן געווארן.

אין די שווערסטע צייטן — און היינט גייען מיר דורך אפשר די סאמע שווערסטע צייטן — מוז דער ייד געדענקען אז —

די תורה פון גאט איז גאנץ.

זי דערקוויקט די זעל —

די באפעלן פון גאט זענען רעכטפארטיק.

זיי דערפרייען דאס הארץ —

דאס געבאט פון גאט איז לויטער.

עס מאכט ליכטיק די אויגן —

די דערהויבנקייט פון גאט אין ריין.

זי באשטייט אויף אייביק —

די משפטים פון גאט זענען אמת.

זיי זענען אלע גערעכט —

און אזא תורה וועט זיגן. צי היינט צי מארגן — זי וועט

זיגן. און דאס יידישע פאלק וועט דעמאלט איינשטעלן אחדות

איינער מיטן אנדערן. און זיי וועלן לעבן בשלום איינער מיטן

אנדערן. און זיי וועלן ארויסווייזן ליבשאפט איינער פארן אנ-

דערן. אמתע ליבשאפט. אזוי ווי ברידער דארפן דאס טאן.

דאס איז די תפילה פון הרב ישראל בראדי שליט"א. און

מיר ענטפערן אפ אמן אויפן געבעט וואס ער גיסט אויס, זאגנדיק:

זאלן זיין צו באווייליקונג די ווערטער פון מיינ מויל.

און די טראכטונג פון מיינ הארצן

פאר דיר,

גאט מיינ פעלז, און מיינ דערלייזער (*).

(* היינט, עטלעכע חדשים זינט די דאזיקע אפהאנדלונג איז אנגעשריבן געווארן — ווייסן מיר אז הרב ד"ר ישראל בראדי שליט"א האט געפייערט זיין זיבעציקסטן געבורטס-טאג און אז

אלס אַ בן־שבעים האָט ער פֿאַרענדיקט זיין הויכן אַמט אַלס
 טשיף־ראַביי. ווילן מיר טאַקע נעמען די געלעגנהייט און אים
 ווינטשן אַ לאַנגע און גליקלעכע עלטער. מיר ווילן אים אויך
 פֿאַרזיכערן, אַז לויט אונדזער מיינונג האָט ער אַפּגעראַטעוועט
 דאָס ענגלישע יידנטום פֿון אַסימילאַציע און אַז אַלס רב הכולל
 האָט ער אַריינגעשריבן אַ שיין און העראַאיש קאַפיטל אין דער
 געשיכטע פֿונעם קאַמף פֿאַר יידישקייט אין אונדזערע צייטן.
 מיר שטעלן זיך פֿאַר, אַז מיט דער צייט וועט אויסגעוויילט
 ווערן אַ נייער טשיף־ראַביי, וואָס זאָל אָנפירן מיטן גייסטיקן
 לעבן פֿונעם יידישן ישוב אין ענגלאַנד.

צי עס וועט לייכט זיין צו געפינען אַ פּאַסיקן ממלא־מקום
 — איז אַ גרויסע פּראָגע. אַזעלכע רבנישע פּערזענלעכקייטן
 ווי הרב בראַדי איז געווען — וועלכע זאָלן פֿאַראייניקן אין זיך
 תורה און חכמה און יראת־שמים און זיין באַגאַבטע און באַ־
 ליבטע און אַנטשלאָסענע קעמפּער פֿאַר אמתער יידישקייט —
 זענען היינט כמעט נישט בינמצא. און איין הימל ווייסט אַז נאָר
 אַזאַ מנהיג רוחני וועט קענען אָנפירן מיטן גורל פֿון אַ ישוב,
 וועלכער איז אין די לעצטע עטלעכע יאָר אַזוי שטורמיש און
 בייזוויליק אויפגעברויזט געוואָרן.

בלייבט אונדו טאַקע איצטער נאָר איין געדאַנק אויסצו־
 דריקן — אַ וואַרעם תּפילהדיקן געדאַנק — און אַ טיף האַרציקע
 האַפענונג —

זאָל דער ממלא־מקום האָבן די זכיה אויסצוהיילן די אַנ־
 געווייטיקטע געמיטער צווישן דעם תורה־טרייען חלק פֿון אונ־
 דזער פּאָלק און זאָל השם־יתברך אים געבן די קראַפט און דעם
 מוט צו פירן דאָס גאַנצע יידישע פּאָלק — און נישט נאָר אין
 ענגלאַנד — אויפן וועג פֿון אמתער ווידמונג צו אונדזער יידי־
 שער אמונה — אויפן וועג פֿון דער העכסטער צוגעבונדנקייט
 צו דער געטלעכער תורה אונדזערער.

חורבן ביאליסטאָק און אונדזער ענטפער

ווערטער פון טרויער און טרייסט

In memory of
Mr. Yudel Kipen
G.R.T.D.S.

לזכר

ר' יהודא ב"ר ישראל חיים ע"ה

איש ביאליסטוק

נפטר במעלבורן ביום ר"ח ניסן התשכ"ג

והובא למנוחות בהר המנוחה בירושלים

ביום י' ניסן התשכ"ג

תניצב"ה

חורבן ביאליסטאָק און אונדזער ענטפער

ווערטער פון טרויער און טרייסט

...און ווען דער נביא האָט געפילט, אַז ער האָט באַגרייפֿט
די קאַלאַסאַלע צעשמעטערונג וואָס איז באַפֿאַלן זיין דור, האָט אָן
אומבאַשרייבליכער צער אַרויסגעשריגן פֿון זיין האַרץ, זאָגנדיק:

צו וואָס זאָל איך דיך פֿאַרגלייכן,
דו, טאַכטער פֿון ירושלים —
און ווי אַזוי זאָל איך דיך טרייסטן,
דו, יונגפֿרוי, טאַכטער פֿון ציון —
ווייל דיין ווייטיק איז אַזוי גרויס ווי דער ים,
ווער קאָן דיך אויסהיילן...

אַט די ווערטער זענען געפֿאַלן פֿון די ליפֿן פֿון ירמיהו הנביא
אין די אַלטע צייטן. ער האָט געהאַט בייגעוואוינט די בלוטיקע
קאַטאַסטראַפֿע וועלכע האָט געטראַפֿן זיין פֿאַלק. ער האָט דורכ־
געלעבט דעם טראַגישן געראַנגל אין וועלכן דאָס מלכות יהודה
איז געווען פֿאַרקניפֿט. אַ שונא — אַ מעכטיקער און אַ רחמנות־
לאַזער — האָט זיך פֿאַרשפּרייט אויפֿן שיינעם ייִדישן לאַנד. ער
טרעט מיט די פּיס אַלע אונדזערע הייליקטימער. די מויערן
זענען אַראַפּגעריסן, די הייזער צעשטערט, דאָס בית־המקדש פֿאַר־
ברענט, די מענער פֿאַרשיקט אָדער אויסגעהרגעט, די פֿרויען
פֿאַראַלמנהט און פֿאַראומרייניקט, און די קינדער וואַלגערן זיך
אויף די גאַסן, פֿאַריתומט, פֿאַרחלשט פֿון הונגער, און אויסגייענ־
דיק פֿאַר אַ טראַפֿן וואַסער...

דאָס איז דאָס בילד וואָס דער נביא זעט, און זיינע אויגן
ווערן רויט פֿון טרערן. דאָס איז דער חורבן וועלכן ער מאַכט
מיט, אַ חורבן פֿון אַלעם וואָס ער האָט ליב געהאַט און פֿאַר וועלכן
ער האָט געקעמפֿט. אַלץ איז איצטער צעשמעטערט געוואָרן, און

ירמיהו קלאַגט און וויינט. דאָס פראַכטפולע ירושלים איז פאַר-
וויסט. אין דעם לוסטיקן ציון הערשט אַ שטילקייט פון טויט.
דער ווייטיק איז אַזוי טיף ווי דער אַפגרונט. דער טרויער איז
אויסגעשפרייט ווי די כוואַליעס פון ים...

ווי אַזוי קאָן מען געפינען אַ רפואה אויף אַזאַ ווייטיק! פון
וואַנען קאָן קומען אַ נחמה פאַר אַזאַ טרויער! פון וואַנען...

*

אַ יעדן יאָר דערמאָנען מיר זיך וועגן דעם אַלעם, ווען דער
תשעה-באב קומט צו גיין. און אין אַוונט זאָגן מיר דעם נביאס
איכה ישבה בודד, זיצנדיק אויף נידעריקע שטולן, און אין דער
פרי ריבטן מיר אַפ די קינות. מיר טוען אויס די שידך — ווייל
מיר פילן זיך ווי אבליים. מיר טוען נישט אָן דעם טלית און
תפילין — ווייל מיר שפירן זיך פאַרשמוצט און פאַרשעמט. מיר
פאָסטן אַ גאַנצן טאָג — ווייל דאָס האַרץ איז פון ווייטיק פאַר-
קלעמט.

וואָס וועט איר זאָגן, אַז מיר זענען בטלנים? אַז מיר האַלטן
אַפ אַ יאַרצייט פון עפעס אָן אַלטן געשעעניש? אַז מיר טראָגן זיך
אַרום מיט זכרונות פון אַ לאַנג-פאַרגעסענער פאַרגאַנגענהייט?
ניין, רבותי, דאָס זענען שוין גאָר נישט קיין פאַרוועלקטע
זכרונות...

פאַר אונדז האָט זיך דער חורבן אין אונדזערע אייגענע
צייטן אַפגעשפילט. אין די יאָרן פון דער לעצטער מלחמה האָבן
די חיילות פון דעם מאָדערנעם נבוכדנאצר הרשע פאַרפלייצט
אונדזערע ישובים און קהילות. אני הגבר ראה עני. מיר אַליין
האָבן די פאַרפייניקונג געזען און מיטגעמאַכט. מיר זענען די
קינדער פון די טאַטעס און מאַמעס וועלכע נבחראדן — דער שר-
הטבחים פון אונדזער דור — האָט פאַרברענט און אויסגעשאַכטן.
מיר זענען די עלטערן פון די זין און טעכטער, וועלכע זענען
אומגעקומען אין נויט און אכזריות. אונטערן נאָמען פונעם
מזרח און צענטראַל-איראָפּעאישן יידנטום איז דאָס מלכות
יהודה פון אונדזער קענגוואַרט אין אונדזערע אייגענע טעג
אונטערגעגאַנגען.

און מיר — די דאָ פאַרוואַמלטע — זענען דער קלאַגנדיקער

חורבן ביאליסטאק און אונדזער ענטפער

ירמיהו, און אונדזערע הערצער ווייטיקן דעם איכה ישבה בדד
העיר רבתי עט.

ביאליסטאק האט אונדזער ירושלים געהייסן. די גרוסע שול
און די צענדליקער בתי-מדרשים זענען געווען אונדזערע בית-
המקדשן. די ישיבות און די גימנאזיעס זענען געווען אונדזערע
פראכט-הייווער, וואס זענען דורכן שונא צעשטערט געווארן. די
לערער און די שרייבער און די רבנים און די דיינים און די כלל-
טוער זענען געווען אונדזערע כהנים און לוויים. און די ארבעטער
און די סוחרים און די פארבריקאנטן זענען געווען אונדזער פלייש
און בלוט, וועלכע דער ברויטאלער שונא האט דערשאסן. פאר-
שוועכט און אויסגעמארדעט.

על אלה אני בוכיה, פאר די אלע און פאר דעם אלעם זעצן
מיר זיך אוועק ווי אבליים אויף שטולן קוים העכער ווי די ערד.
פאר די געפאלענע אין דעם געטא וויינען מיר. פאר די וועלכע
מען האט צוזאמענגענומען אויף די פעטראשע פעלדער און פון
דארט זיי ווי די שאף אוועקגעפירט צו דער שחיטה — פאר זיי
גייען מיר אויס פון ווייטיק.

*

תשעה-באב? די ראמען זענען אלטע, אבער דער אינהאלט
איז א שפאגל-נייער. דאס בלוט איז נאך ווארעם. דער געשפענסט
שטייט נאך אלץ פאר אונדזערע אויגן. די וואונדן זענען נאך
פריש. ווען קאן זיי פארגעסן?

אָט גייט די ביאליסטאקער פרוי רחל פאלק, און פירט מיט
זיך איר קליין טעכטערל. זיי זוכן ערגעץ-וואו זיך אויסצובא-
האלטן. אפשר וועט דער בייזער גורל זיי אריבערהיפן. און פלוצ-
לונג קומען אנטקעגן די רוצחים, און הייסן זיי אויפהויבן די הענט
אין דער הויך. די יידישע פרוי שטעלט זיך אָפּ, פאראליזירט מיט
שרעק, און דאָס קינד ברעכט אויס מיט אַ געוויין.
— מאַמע... — זאָגט זי — זאָג זיי, אַז איך בין אַ גוט מיידעלע.
איך וויל לעבן...

*

אבער זי לעבט נישט, דאָס גוטע מיידעלע. מיט פערציק
טויזנט אנדערע, מיט זעכציק טויזנט אנדערע, מיט זעקס מיליאָן
אנדערע — דער מענטשלעכער מוח קאן גאר אַזאָ ציפער נישט

באגרייפן — איז זי געגאנגען אין די קאלד־אוינונס און אין די מאסן־קברים. און אונדז האָבן זיי אַ נייעם תשעה־באב איבער־געלאָזט...

און די פראַגע איז איצטער, צי פאַרשטייען מיר די באַדייטונג פון אַט דעם נייעם טרויער־טאַג? וואָס ווילן מיר באַווייזן מיט דעם וואָס מיר האַלטן אַפּ אַ יאַרצייט? און אַז מיר זאָגן שוין אַרויס די סטערעאָטיפישע ווערטער, כבוד דעם אַנדענק פון דעם גיבור אָדער יענעם גיבור, וואָס ווילן מיר אויפטאָן מיט די דאָזיקע ווערטער?

אַלץ מוז דאָך עפעס האָבן אַ צוועק. וואָס איז אונדזער צוועק? און דאָ מיין איך, אַז דער פאַרצייטיקער תשעה־באב וועט אונדז צו הילף קומען אין אונדזערע באַטראַכטונגען.

אונדזערע חכמים זכרונם לברכה דערציילן אַ מערקווירדיקע פאַסירונג אין צוזאַמענהאַנג מיטן אַלטן חורבן, און אפשר האָט איר שוין וועגן דעם געהערט.

בשעת דאָס בית־המקדש האָט געברענט, און עס איז מער נישט געווען קיין האַפענונג אים אָפצוראַטעווען, איז מען אַרייַן־געפאַלן אין עפעס אַ מין פאַרצווייפלונג. וואָס הייסט! דאָס טיייער־סטע וואָס מען האָט געהאַט איז פאַרניכטעט געוואָרן — טאָ וואָס פאַרבלייבט צוליב וועלכן עס איז כדאי ווייטער צו לעבן און ווייטער צו קעמפן?...

און אַזאַ פאַרצווייפלונג — דערציילן די חכמים — איז אויך געקומען אויף די יונגע כהנים. זיי זענען געווען די אויף וועמען דאָס פאַלק האָט געהאַט אַרויפגעלייגט די אויפגאַבע צו באַשיצן דעם בית־המקדש. און איצט ווען זיי האָבן זייער אויפגאַבע נישט דערפילט, און דאָס פייער צעפלאַקערט זיך כסדר מער און מער, זענען די יונגע כהנים אַרויפגעגאנגען אויפן דאָך פון הייליקן בנין, און זיי האָבן אין דער ריכטונג פון הימל די שליסל פון בית־המקדש אַרויפגעוואָרפן.

— רבונר־של־עולם... — האָבן זיי געזאָגט — אַזוי ווי מיר האָבן נישט געהאַט די זכיה צו זיין דיינע פאַרטרוילעכע דינער — נעם דיר צוריק די שליסל פון דיין הויז... דאָס אָפגעזאָגט, זענען זיי אַרונטערגעשפרונגען אין די פלאַמען פון אונטן און דאָרט פאַרברענט געוואָרן.

אין דעם זעלבן מאמענט — ווערט ווייטער דערציילט — האָט זיך אַ מיסטעריעזע האַנט אויסגעשטרעקט פֿון דער ריכטונג פֿון הימל און די שליסל צוגענומען.

*

מיר אליין, פֿון אונדזער צייט, לעבן איצטער דורך אַ תקופה פֿון פֿאַרצווייפֿלונג לגבי דער נאַטור פֿונעם מענטש און לגבי די גרויזאָמקייטן וועלכע ער איז גרייט אָפֿצוטאָן. ווי אַזוי האָבן אַזעלכע אַזרויותן געקענט געשען — פֿרעגן מיר זיך. ווי אַזוי האָט אַ גאַנצע וועלט זיך געקענט צוקוקן צו אַזעלכע רציחות — און כמעט אפילו נישט פֿראַטעסטירן? ווי אַזוי איז דער מענטש פֿאַר־וואַנדלט געוואָרן אין אַ בלוט־דורשטיקע חיה אין דער צייט, ווען מיר האָבן אַלע געגלויבט אַז עס איז דאָ אַזאַ זאַך ווי פֿאַרשריט. און אַז דער מענטש ווערט וואָס אַ מאַל מער מענטשלעך, מער פֿאַרשטענדלעך און מער אויסגעאיידלט...

מיר לעבן דורך אַן אינערלעכן קריזיס וועגן מענטשלעכן ווערט און גורל — אין אַ מאַס וואָס האָט דאָכט זיך זיין גלייכן נישט אין דער גאַנצער געשיכטע. מיר טראַכטן זיך אַז עס איז קיין אמת נישטאָ — אין ערגעץ נישט. מיר טראַכטן זיך אַז עס איז קיין ווירדע נישטאָ — אין ערגעץ נישט. מיר טראַכטן זיך אַז עס איז גאַרנישט כדאי: אַזאַ פעסימיסטישע שטימונג האָט אַרייַנגעדורגט אין די טיפֿסטע ווינקעלעך פֿון אונדזער באַוואוסטזיין — און אפילו אונדזער אונטער־באַוואוסטזיין איז פֿון דער דאָזיקער שטימונג באַאיינפֿלוסט געוואָרן.

אַ סך מאַל זעט אויס, אַז מיר זענען ווי די יונגע כהנים פֿון פֿאַרצייטנס. זיי זענען באַגאַנגען זעלבסטמאָרד ווען זיי האָבן פֿאַרלוירן דאָס וואָס איז ביי זיי דאָס טייערסטע געווען. איצטער האָבן מיר פֿאַרלוירן דאָס וואָס איז ביי אונדז געווען דאָס טייער־סטע, און אין אונדזער נישט אומבאַרעכטיקטער אַנטוישונג ווילן מיר — אַלס יידן — אַוועקמאַכן מיט אונדזער לעבן...

*

זאָגט מיר, מייע פֿריינד, אַז איך בין נישט גערעכט אין מיין אָפֿשאַצונג פֿון דער לאַגע. אָבער ווי איך פֿאַס דאָס אויף, פֿאַר־קלענערט זיך ביי אונדז כסדר דער חשק פֿאַרצוועצן אויפֿן וועג פֿון אונדזער געשיכטע. אַט רעדן מיר יידיש דאָ, און מיר לייע־

נען יידיש דארט. אבער די פראגע איז צי מיר לייגן אריין א יידישן אינהאלט אין אונדזער יידישער שפראך!

כ'מיי, מיר האבן דאך עפעס א קולטור, א קולטור וואס איז באקאנט נאך בעסער אונטערן נאמען פון יהדות. און ווען מ'קוקט זיך צו צו דעם מצב פון אַט דעם יהדות, זעט מען ווי דאָס ליכט גייט אויס — עס גייט אויס אין די יידישע הייזער און אין די יידישע הערצער.

אפשר איז דאָס נישט דער ריכטיקער פלאַץ צו באַרירן דעם פראַבלעם. ווייל סוף־סוף זענען מיר זיך צוזאַמענגעקומען צו דערמאָנען די נשמה פון ביאָליסטאָק. אפשר איז איצט נישט די פאַסיקע צייט מיר זאָלן זיך פאַרנעמען מיט אָנגעלעגנהייטן פון אַ ברייטערן פאַרנעם. ווייל סוף־סוף האָבן מיר דאָך געווידמעט דעם היינטיקן אָונט — אַזוי ווי מ'ווידמעט אַ מצבה — צו יענע וועלכע זענען אונדז אַזוי ליב געווען ביים לעבן און אויך אין זייער טויט האָבן זיך אונדזערע געדאַנקען פון זיין נישט פאַנאָדערגעשיידט...

עס איז אַבער דאָ אין וויכטיקער פונקט וועלכן מיר קענען נישט פאַרגעסן, און טאַרן נישט פאַרגעסן. און דאָס איז אַן חורבן ביאָליסטאָק איז אַ סימבאָל פון דעם חורבן, וועלכער איז באַפאַלן דעם גאַנצן יידישן ישוב, דאַרטן וואו ער האָט אַמשענסטן געבליט און פון וועלכן די צווייגן האָבן זיך אויף דער גאַנצער וועלט צעשפרייט. מיר זענען געווען פאַרקניפט מיט זיי פאַר דער מלחמה, ווייל מיר זענען געווען דער היגער צווייג פון אונדזער פאַלק, און דער גורל אונדזערער וועט בלייבן פאַרבונדן מיטן גורל פון אונדזער פאַלק אויך אין דער ווייסטער צוקונפט אַריין.

און אַלס אַזאַ צווייג, ווי אַזוי קענען מיר זיך גלייכגילטיק צוקוקן און זען ווי די יסודות פון אונדזער עקזיסטענץ ווערן אָפגעשוואַכט! צי זענען מיר היינט צו־טאָג באַוואוסטזיניק, אַז עס איז דאָ עפעס ספעציעל אין אונדזער לעבן אַלס אַ פאַלק? צי געדענקען מיר, אַז מיר האָבן אַן אייגענע תורה, וועלכע האָט אונדז געגעבן אונדזער היסטאָרישע אייגנטימלעכקייט? צי וויסן מיר, אַז מיר האָבן אַן אמונה וועלכע שטייט ווי אַ ליכט־טורעם צווישן די פינצטערנישן פון דער וועלט? צי האַלטן מיר אָפ די

הייליקייטן וואָס האָבן באַשיינט דאָס לעבן פון אונדזעדע אבות,
און וואָס וואַלטן אויך געקענט באַשיינען דאָס לעבן פון אונדזערע
קינדער?

*

דאָס איז דאָך די קולטור צוליב וועלכער אונדזער פאָלק איז
געגאַנגען דורך פייער און וואַסער — דורך פייער און נישט פאַר-
ברענט געוואָרן, און דורך וואַסער און נישט דערטרונקען געוואָרן.
קרבתות זענען געפאַלן — אָן אַ צאַל — אמת. נישטאָ דאָס לאַנד
וואו יידיש בלוט האָט נישט גערוינען. נישטאָ די עפאַכע ווען
מיר האָבן נישט פאַרגאַסן טייכן מיט טרערן. אָבער מיר האָבן
געהאַט אַ ציל. מיר האָבן געהאַט שטאַלין. מיר האָבן געשאַפן
אַן אומשטערבלעכע קולטור. אָן אוניווערסאַלע ליטעראַטור. מיר
האָבן אויפגעבויט אַ גייסטיקע וועלט אַרום זיך. מיר האָבן גע-
האַט אַ גאַט. מיר האָבן געהאַפט אויף אַ משיח. מיר האָבן
געוואַרט אויף אַ גאולה.

אַלץ איז געווען יידיש. און ווען נאָר עפעס אַ צרה — איז
מען נאָך מער יידישער געוואָרן.

נאָך טיטוס הרשע האָבן מיר געשאַפן דעם תלמוד. נאָך
גירוש שפאַניע האָבן מיר געשריבן דעם שולחן-ערון. און נאָך
די פאַרגאַמען אין רוסלאַנד האָבן מיר אָנגעהויבן צו קאַלאַניזירן
אַרץ-ישׂראל. פון אונדזער בלוט זענען מיר געוואָרן ווי אַ פעלז-
שטיין. מיט אונדזערע טרערן זענען מיר צעמענטירט געוואָרן
— טראַץ אונדזער צעשפרייטקייט. וואַרעם און זיס, און שטאַרק
און רייך האָבן מיר זיך געהאַלטן אין דער קאַלטער און ביטערער
און גרויזאַמער און אומריינער וועלט. דאָס איז געווען דער כוח
פון אונדזער יהדות. אַזוי האָט אויף אונדז געוירקט די שכניה
פון אונדזער יידישקייט.

און היינט?...

געוויס זענען מיר פאַרביטערט. געוויס זענען מיר אַנטוישט.
אָבער אַנטוישט אין וואָס און אין וועמען? איז עס געווען די
יידישע אמונה וואָס האָט אונדז פאַרפירט? אָדער איז עס געווען
די צביעותדיקע און רשעותדיקע אויפפירונג פון די פעלקער
פון דער וועלט?

איז עס נישט געווען קיין פעלער פון אונדזער זייט וואָס
מיר האָבן זיך צופיל פאַרלאָזט אויפן חסד און יושר פון אונדזערע

שכנים? נאך עד היום זענען ביי אונדז דא אַזעלכע וואָס גלויבן אַז אונדזער ישועה וועט קומען פון אַזאַ פּאַליטישן רעזשים אַדער פון אַן אַנדערן פּאַליטישן רעזשים. מיר אַנטציקן זיך מיט די גויאישע לאַזונגען. פון רעכטס אַדער פון לינקס, און מיר פאַרשטייען נישט אַז זייערע לאַזונגען זענען היינט נישט בעסער און נישט ערלעכער ווי זיי זענען געווען נעכטן.

און נאך וואָס פאַר אַ פעלער מיר זענען באַגאַנגען... געוויס זענען מיר באַגאַנגען נאך אַנדערע פעלערן וועלכע האָבן בייגעטראָגן צו אונדזער חורבן אין די מלחמה־יאָרן. אמת, דער שונא האָט אומברחמנותדיק געזיט צווישן אונדז דעם שרעקלעכסטן טויט — און די האַנט פון דער געשיכטע וועט אין אים נקמה נעמען אַמאָל פאַר די אכזריותן וועלכע ער האָט אונדז גורם געווען. די וועלט איז ווייט נישט הפקר. דעם אייבערשטנס מיל מאַלט פאַמעלעך, אָבער זי מאַלט גרונטלעך...

אָבער מיר האָבן אונדזער בייטראָג צו דעם חורבן אויך גע־מאַכט, ווי טרויעריק עס איז זיך וועגן דעם צו דערמאָנען. מיר האָבן זיך קעגנזייטיק פיינט געהאַט. דער דייטשער ייד האָט פאַראַכטעט דעם פוילישן ייד. און דער ענגלישער ייד האָט זיך געהאַלטן חשובער פונעם דייטשן ייד.

עס איז קיין ליבשאַפט ביי אונדז נישט געווען. מיר האָבן זיך אויך אַרומגעריסן צוליב אידעאָלאָגישע שטאַנדפונקטן, וועלכע האָבן מיט יידישקייט גאַרנישט געהאַט צו טאָן. פאַרטייען און אַרגאַניזאַציעס און שטרעמונגען האָבן אונדז צעשפּליטערט אין פיץ־פיצעלעך. עס איז ביי אונדז קיין איינהייט נישט געווען.

אַ טך מאַל דענקט מען צוריק אין די אַלע פאַרמלחמהדיקע דערשיינונגען פון אונדזער לעבן, און עס ווערט ממש קאַלאַמוטנע אויפן האַרצן. מיר פרעגן זיך, וויפיל שעפּערישע ענערגיע מיר האָבן פאַרלוירן צוליב דער אינערלעכער שנאָת־חנם, וועלכע האָט ביי אונדז אין יענע צייטן געהערשט? נאָך מער, וויפיל יידישע לעבנס וואַלטן געווען אָפּגעראַטעוועט געוואָרן, ווען נישט די פאַרשאַלטענע מחלוקתן צווישן אונדזערע פאַרטייען און אונדזערע פירער אין יענע יאָרן?

מעגלעך — גאר מעגלעך — אז מיר וואלטן היינט געדארפט אנצינדן גאר פינף ליכטלעך אַנשטאָט זעקס, און אפשר גאַר גאַר פיר אָדער דריי ליכטלעך! שנאת-חנם און מחלוקת זענען אַלע מאל אַ קללה — אויך היינט זענען זיי ביי אונדז אַ קללה — און מען דאַרף זען, אז זיי זאָלן אין אונדזערע רייען מער נישט גע-וועלטיקן. מען טאָר נישט וואַרטן בין דער שונא שטייט שוין ביים טויער — כדי מיר זאָלן זיך פאַראייניקן. ווייל ווען דער שונא שטייט שוין ביים טויער — איז שוין שפעט, און קיין פאַר-אייניקונג וועט שוין נישט העלפן...

און נאָך אַן אנדערן — אז גאַר גרויסן — פעלער זענען מיר באַגאַנגען. מיר האָבן פאַרגעסן דעם עלמענטאַרסטן אמת, אז — אזוי ווי די גמרא זאָגט אין יבמות ס"ג — כל אדם שאין לו קרקע אינו אדם — אַ פּאָלק מוז ציען חיונה פון זיין אייגענעם באַדן. אזוי איז די וועלט. אויך גאָט האָט נישט באַשאַפן דאָס יידישע פּאָלק, אז עס זאָל זיך אויף אייביק ארומוואַלגערן אין די קאַנאַלן פונעם גלות, און לעבן פון די פּרנסהלעך וועלכע די אומות העולם וואַרפן אונדז צו, אזוי ווי אַ הונט לעבט פון די נוצלאַזע ביינער וועלכע מ'וואַרפט אים צו. אַ פּאָלק מוז האָבן זיין אייגענעם באַדן, און דעם דאָזיקן געברויך — לעבנס־וויכטיקן געברויך — קאָן מען נישט שטילן מיט קיין פּשטלעך אָדער אַפּפּרעגן מיט תורהלעך.

צי געדענקען מיר דעם דאָזיקן אמת לכל הפחות היינט? איך גלויב, אז מיר געדענקען אים נישט.

אָבער דעם גרעסטן פעלער האָבן מיר געמאַכט ווען מיר האָבן אַנגענומען די אַנשוואַונגען פון דער גויאישער וועלט. מיר האָבן נישט פאַרשטאַנען, אז דאָס וואָס איז גוט פאַר זיי איז לאַוודווקא אויך גוט פאַר אונדז...

זיי האָבן זיך זייערע אייגענע חשבונות, און צוליב זייערע חשבונות שאַפן זיי טעאָריעס וואָס באַרעכטיקן זייערע מעשים. פאַר זיי איז גוט וואָס מ'האַט אַנגעהויבן צו גלויבן, אז דער מענטש איז נישט מער ווי אַן אַפּשטאַמונג פון אַ מאַלפע. אַזאַ טעאָריע לוינט זיך זיי, ווייל אויב עס איז אמת אז דער מענטש איז נישט מער ווי אַ רעדנדיקע חיה, טאָ ווי אזוי קומט דאָ אַריין

רחמנות! האט איר אמאל געזען, אז איין חיה זאל רחמנות האָבן
אויף אַן אַנדערער חיה?

*

פאַר זיי לוינט עס זיך צו זאָגן, אַז עס איז נישטאַ עפעס
אַזאַ זאַך ווי מאַראַל. ווייל אויף אַזאַ אופן קענען זיי גיין — אַן
שום סקרופולן — און רצחענען און עקספלאַטירן שוואַכערע
פעלקער. דאָס האָבן זיי געטאָן אין די פאַרגאַנגענע צייטן, און
— וואו מען קאָן נאָר — טוען זיי דאָס אויך אין די היינטיקע
צייטן.

אַבער מיר יידן האָבן אַן אַנדערע אויפפאַסונג. מיר גלויבן
אין אַ גאָט און אין דעם געטלעכן ווערט פון אַ מענטש. מיר
זענען איבערצייגט אַז דאָס מענטשלעכע לעבן איז הייליק, און
אַ דער מענטשלעכער כבוד איז אומבאַאירבאַר. מיר האַלטן
באמת אַז עס איז אַ מצווה — אַ פונדאַמענטאַלע פליכט וואָס מען
טאָר נישט איגנאָרירן — אַז איינער דאַרף ליב האָבן דעם אַנדערן.
מיר האָבן געגעבן דער וועלט די געטלעכע ווערטער פון דעם
ואהבת לרעך כמוך, און אויב די וועלט האָט די ווערטער אַרויס-
געשליידערט פון איר טאַג־טעגלעכן לעבן, האָבן מיר — יידן —
זיי געדאַרפט מיט אַלע אונדזערע כוחות נאָך מער הייליק האַלטן.
מיר האָבן פראַקלאַמירט אַ רעליגיע וואָס גיט דעם מענטש
אַ וויכטיקייט און אַ שיינקייט און אַ צופרידנקייט אין לעבן. מיר
האָבן אַראָפגעברענגט אויף דער ערד געזעצן וועגן מענטשלעכער
גלייכהייט און מענטשלעכער פרייהייט. און ווייל דאָס אַלץ —
וואָס איז אונדזער הייליקע אמונה — איז פאַרגוואַלטיקט געוואָרן
פון די גוים, טוט עס אונדז וויי און מיר פראַטעסטירן.
אויב אַבער מיר אַליין וועלן זיך אָפּזאָגן פון אונדזער אמונה,
ווי אַזוי קענען מיר פאַראיבל האָבן די גוים צוליב זייערע מע-
שים! זיי וויסן נישט קיין בעסערס. זיי קענען נישט קיין בע-
סערס. און זיי זענען נישט מחויב צו קיין בעסערס...

*

ניין, רבותי! אונדזער שטעלונג צו אונדזער קולטור מוז
ווערן אַן אַנדערע. אויך צו אַרץ־ישׂראל פאַרלאַנגט זיך, אַז מיר
זאָלן אָננעמען אַן אַנדערע באַציאונג. עס איז נישט נאָר אַ פראַגע
פון געבן אַ נדבה — אפילו אַ גרויסע נדבה. ווייל שטעלט זיך

חורבן ביאליסטאק און אונדזער ענטפער

פאַר, אַז עס וועט קומען די צייט, און דער איבערשטער וועט העלפן, און ארץ־ישראל וועט נישט דאַרפן האָבן אונדזערע נדבות, און מען וועט צו אונדז מער נישט שיקן די גרויסע פּערזענלעכ־קייטן אלס שליחים כדי פון אונדז די נדבות אַרויסצובאַקומען, איז וואָס? וועלן מיר דעמאָלט פאַרגעסן אין ארץ־ישראל? צי קענען מיר דערלויבן אונדזערע קינדער פאַרפאַלן צו ווערן אומעטום אויף דער וועלט, אַזוי אַז זיי וועלן אפילו מער נישט וויסן אַז זיי האָבן אַן אייגענע געשיכטע, און ערגעץ־וואו אויך אַן אייגן לאַנד?...

*

מיר טרויערן ווייל מיר האָבן פאַרלירן דאָס וואָס איז ביי אונדז דאָס טייערסטע געווען, און דאָס טייערסטע מוזן מיר זיך משתדל זיין צוריק צו געפינען. דער שונא האָט ביי אונדז צוגע־נומען נישט נאָר אונדזערע ברידער און שוועסטער, און טאַטעס און מאַמעס, און זיין און טעכטער. ער האָט ביי אונדז אונטער־געגראָבן די יסודות פון אונדזער גאַנצן לעבן אַלס אַ יידיש פּאָלק, פאַרצייטנס איז אַזאַ חורבן פאַרגעקומען אין די טעג פון ירמיהו הנביא, און איר ווייסט וואָס די פאַרבליבענע יידן האָבן געטאַן?

זיי האָבן גענומען א שבועה און געזאַגט —
אויב איך וועל דיך פאַרגעסן, אַ ירושלים,
זאָל מיין רעכטע האַנט פאַרגעסן ווערן —
זאָל צוגעקלעפט ווערן מיין צונג צו מיין גומען,
אויב איך וועל דיך נישט געדענקען —
אויב איך וועל דיך נישט דערמאָנען, ירושלים,
אויף מיין העכסטער שמחה.

און אַזאַ שבועה מוז אויך דער היינטיקער דור נעמען.
מיר מוזן געדענקען — און טאָרן נישט פאַרגעסן. געדענקען אַז אַלע צייטן גייען נישט אַריבער מיט איינמאָל — און נישט פאַרגעסן אַז פאַרצווייפלונג איז אַ שלעכטער עצה־געבער. גע־דענקען אַז עס זענען געווען אונדזערע אייגענע שכנים, וועלכע האָבן אונדז פאַרראַטן מיט זייערע מעשים און זייערע מחשבותן — און נישט פאַרגעסן אַז דעם אמתן גליק קענען מיר האָבן נאָר אויף אונדזער אייגענעם באַדן, און די אמתע אויסלייזונגען קענען

מיר האבן נאָר אין אונדזערע אייגענע יידישע מעשים און מחשבותן.

געדענקען די וואַרעמע גשמה פון ביאָליסטאָק — און נישט פאַרגעסן דאָס איידעלע האַרץ פון די אומצייליקע אַנדערע חרוב־געמאַכטע ישובים, כדי מיר זאָלן די גשמה אויפלעבן און דאָס האַרץ אַ טויזנט מאָל פאַרשטאַרקן.

געדענקען דאָס וואָס דער באַליבטער און פריציטיק־פאַר־שטאַרבענער רפאל רייזנער שרייבט וועגן דעם אומקום פון דער שטאָט נאָך וועלכער מיר טרויערן דאָ היינטיקן אָונט. אַט דאָס שרייבט ער:

די גאַסן וואו ס'האַט אַמאָל געקאָכט פון אַ יידיש לעבן זענען אויסגעשטאַרבן, ליידיק, וואו די אויגן קענען נאָר דערגרייכן, זעסטו חורבות. געדאַנקען און בילדער יאָגן איינס דאָס אַנדערע. דאָרט, אין די ווינקלען, אויף די הויפן, האָבן פריילעכע יידישע קינדערלעך — דער טרייסט פון אַ פּאַלק — זיך געשפילט און געזונגען יידישע לידער. וואָס האָסטו, היטלער־חיה, מיט די אומשולדיקע יידישע קינדערלעך אָפּגעטאָן? פאַרברענט און צעריסן אויף שטיקער...

און אַט גייען זיי פאַרטאָג און פאַרנאַכט, אין דער וואַכן און שבתים, אין ימים־טובים און ימים־נוראים, פאַרחושכטע און פאַר־האַרעווענטע, בעלי־בתים און נגידיס, חסידיס און מתנגדים, אַלטע און יונגע, מענער און פרויען, אַלע גייען זיי, זיי שטרעמען צו דער גרויסער שול, און צו די בתי־מדרשים, צו די שטיבלעך און די מנינים. אָבער וואו זענען זיי איצט פאַרשוואונדן? פאַרוואָס איז געוואָרן אַזוי שטיל? וואָס האָסטו, נאַצי־מערדער, מיט זיי געמאַכט?...

אין די הייזער פון אַט־אָ־די חרובע און אויסגעליידיקטע גאַסן האָבן דאָך אונדזערע טייערע מאַמעס און באַבעס געפראָ־וועט יום־טובים, געמאַכט שבת, זויער, שמעקנדיק. אויף רי פנימער האָט גערוט די שכינה, אויף די טישן ליכט אָנגעצונדן. איצט? פינצטער, חושך, די חיהשע בעסטיע האָט דעם יום־טוב צעשטערט, די שבת־ליכט אויסגעלאָשט, די שכינה פאַרגוואַל־טיקט...

און אין זוך די שיינע און ערלעכע יידן פון די פּיאַסקעס: ר' שמעון זעליג טשאַרנאווסקי, ר' שמואל עלקעס, הרב עקשטיין,

חורבן ביאליסטאק און אונדזער ענטפער

ר' ישראל מאיר רובינשטיין... די ברידער מאקאווסקי, ברידער ניידום, און הונדערטער און הונדערטער אנדערע. איך זוך. וואו זענען זיי? וואו האָבן זיי אויסגעהויכט זייערע איידעלע נשמות?... וואו האָט דער ווינט זייער שמע ישראל פאַרטראָגן? וואו...?

די דאָזיקע ווערטער פון רפאל רייזנער דאַרפן מיר געדענן קען — און נישט פאַרגעסן, אַז מיר קענען אים געבן אַן ענטפער. דאָ אין אויסטראַליע — אָדער אין אַ סך אַנדערע פרייע לענדער, און נאָך מער אין אונדזער אויפגעלעבטן ארץ־ישראל — האָט דער ווינט פאַרטראָגן דעם שמע־ישראל. דאָ און אין אַנדערע היינטיקע יידישע ישובים וועלן מיר די שבת־ליכט נאָך אַ מאָל אַנצינדן, און דעם יום־טוב נאָך אַ מאָל לוסטיק פראַווען. אין די תפוצות, וואו עס איז אונדז צייטווייליק באַשערט צו זיין, און אין אונדזער יידישער מדינה וועלן זיך אונדזערע קינדער נאָך אַ מאָל שפילן און יידישע לידער זינגען...*

די געטלעכע האַנט איז אויסגעשטרעקט צו אונדז מיט די שליסל, וועלכע אונדזערע מאָדערנע קעמפער און באַשיצער האָבן אונדז איבערגעלאָזט.

לאַמיר נעמען די שליסל און עפענען אַ נייע תקופה אין אונדזער געשיכטע. לאַמיר אויפשטעלן פון דאָס ניי אונדזער בנין פון יהדות. אין ליבע און אין אהדות וועט אונדזער פאַלק איבערלעבן אויך אונדזערע היינטיקע שונאים. לאַמיר צוריק אויפבויען אונדזער יידישע אמונה, אונדזער יידישן בטחון, און אונדזער צוקונפט איז פאַרזיכערט. אַ ליכטיקע צוקונפט. אַ פריילעכע צוקונפט.

א פרונעם פון געמלעכער האפענונג

In honour of
Mr. Michael Sanders, J.P.,
and Mrs. Sanders

יחיו

א ברונעם פון געטלעכער האַפענונג

א מתנגד האָט אַ מאָל אָפּגעשטעלט אַ חסיד, וואָס האָט זיך
נוהג געווען מאַרין צו זיין ביים דאווענען, און אים געפרעגט:
— זאָג מיר, פאַרוואָס דויערט דאָס דאווענען ביי דיר אַזוי
לאַנג? איך דאוון דאָך אויך, און פון דעסט וועגן נעמט עס נישט
ביי מיר אפילו אַ פערטל פון דער צייט וואָס עס נעמט ביי דיר...
ענטפערט אים דער חסיד:

— איך וועל דיר זאָגן. באַלד ביי די ערשטע פאַר ווערטער
קומט אויף מיר עפעס אַ געפיל, וואָס לאָזט מיך אויף אַ ווייל
ווייטער נישט גיין. איך זאָג אַרויס, מודה אני לפניך מלך חי
וקיים, איך דאַנק דיר, דו לעבעדיקער און אייביקער קעניג...
דערמאן איך זיך, אַז איך שטיי פאַרן בורא עולם און כ'פאַר-
טראַכט זיך אַזוי... ווער בין איך אין פאַרגלייך מיט דעם וואָס
ער איז. ער — דער מקור פון דעם גרויסן אַל-וועלט, און איך
— דאָס ברעקעלע שטויב... און אַן אימה באַפאַלט מיך, אַז איך
קאָן זיך אויף אַ היפשע ווייל פון מיין מחשבה נישט רוקן. פאַר-
שטייטו שוין פאַרוואָס דאָס דאווענען נעמט ביי מיר אַ סך
לענגער ווי ביי דיר...

*

פרעגן די אומות העולם ביים פאַלק ישראל:
— מיר זענען דאָך אויך עפעס מענטשן. און מיר פּיערן
אויך דעם אַנקום פון אַ ניי יאָר. איז פאַרוואָס גייט עס ביי
אונדז ווי געשמירט? מיר טאַנצן און זינגען און פרייען זיך, און
מיר גייען אויך אָפּגעבן לויב אין אונדזערע געבעט-הייזער! און
פאַרוואָס איז ביי אייך דער ראש-השנה אַזוי שווער און פאַרכטיק?
קיין שמייכל ביי אייך אויף די ליפּן נישטאָ. אייערע הערצער
זעען אויס אַזוי אָפּגעקילט און פאַרצערט. אייערע געמיטער

זענען צוגעלייגט. און איר שרייט און איר וויינט, און איר פאר-
זאמלט זיך אזוי ווי דער סוף וועלט וואלט שוין געקומען...

*

שווער און פארכטיק איז באמת אונדזער ניי-יאָר. אָבער
נישט ווייל מיר מיינען, אָז די וועלט ענדיקט זיך. פאַר יעדן ייד
וועלכער גייט דאווענען אום א שבת, וועלן אַ פופציק יידן גיין
דאווענען אום ראש-השנה. אָבער ביי קיין איינעם איז דאָס נישט
קיין ענין פון אַ סוף וועלט.

אח דאָך וועלן אונדזערע פנימער נישט שמייכלען, און אונ-
דזערע הערצער וועלן נישט זיין בגילופינדיק.

דער ייד וועט אפשר נישט קענען דאָס דייטלעך אויסדריקן.
ער קאָן אפשר נישט באַשרייבן די לאַסט, וואָס ליגט אויף זיין
געמיט. אָבער אויך ווען דער גאַנצער געדאַנקענגאַנג זיינער איז
אומקלאָר, ווייסט ער אַז אום ראש-השנה באַהעפט ער זיך מיט
עפעס וואָס מ'קאָן אַנרופן די נשמה פון פאַלק.

מיר זענען אַ טייל פון אַט דער נשמה. און די נשמה איז
אַן אייביקע. נישט פון היינט און נישט פון נעכטן, און אויך
נישט פון די צייטן פון גלות פּוּלְיָה, אָדער גלות שפּאַניע. אונדזער
נשמה איז נישט געבוירן געוואָרן אין קיין שום גלות. זי איז
דער פּראָדוקט פון דער אייגנטימלעכער דערהויבנקייט, מיט וועל-
כער דער ייד האָט זיך אין דער ווייט-ווייטער פאַרגאַנגענהייט
באַוווּן צום ערשטן מאָל אויף דער וועלט-אַרענע.

און ווען ראש-השנה קומט, איז עס טאַקע אַט די נשמה וואָס
שרייט און וויינט אין אונדז.

*

שטעלט זיך פאַר דעם טאַג ווען יעקב אבינו פאַרלאָזט זיין
פּאַטערס הויז. אזוי ווי דאָרטן האָט עשו אים דאָס לעבן פאַר-
פינצטערט, אזוי גייט אים איצט די זון אונטער אויפן וועג, און
עס ווערט פינצטער אַרום אים. יעקב איז מיד, ער קאָן ווייטער
נישט גיין, און ער לייגט זיך אַוועק אויף דער קאַלטער ערד, מיט
אַ האַרטן שטיין פאַר זיין צוקאַפּנס.

נישט עפעס אַ סוף פון דער וועלט באַאומראיקט זיינע גע-
דאַנקען. דער סוף פון זיין אייגן אינערלעכן לעבן שטייט אים
פאַר די אויגן. ער האָט זיך פאַרזינדיקט. ער איז באַגאַנגען אַ

חטא מיט דעם וואָס ער האָט זיך געלאָזט אַפּרעדן — אָדער פאַר־פירן — פון אייגן־נוציקע מאַטיוון.

און וואָס איז איצט פון אים פאַרבליבן? ער האָט זיין דער־הויבנקייט אַליין צעשטערט. די האַר־פאַרדעקטע הענט, מיט וועלכע ער האָט אַרויסבאַקומען די ברכות וועלכע האָבן געהערט צו עשון, די זעלבע הענט האָבן אים געבראַכט אַ טונקעלע ווירק־לעכקייט. די זון איז אים איצט אונטערגעגאַנגען. און ער איז איצט ווייט פון וועלן טאַנצן און זינגען.

דאָס איז דאָס בילד פונעם ייד אום ראש־השנה. אַזוי שפירן מיר זיך אַלע. מיר האָבן אונדזער פאַטערס הויז פאַרלאָזן. טראַץ אַלע אונדזערע דערגרייכונגען — איז ביי אונדז עפּעס ליידיק. מיט אַלע אונדזערע יאָגענישן בלאָזט ביי אונדז אַ האַפּענונגס־לאַזיקייט, און אַ ווינט פון אַן אַפּגעקילט לעבן ווייעט עפּעס אויף אונדזער וועג.

צווישן די מויערן פון די עשרת הדברות זענען מיר געבוירן געוואָרן. אונדזער אייגנטימלעכע דערהויבנקייט איז אין דער אַטמאָספּער פון די תּר״ג מצוות. און אַ יאָר איז אַריבער, און מיר האָבן זיך געלאָזט צורעדן, אַז מיר זאָלן זיך די ברכות פון אַן עשו־אייניקויפן. אַזוי ארום האָבן מיר איינגעלייגט אונדזערע אייגענע מויערן. אַזוי ארום האָבן מיר די לופט פון די תּר״ג מצוות נישט געאַטעמט.

און היינט, אום ראש־השנה, געפינען מיר זיך אויפן וועג. דער האַרטער שטיין איז אונדזער צוקאַפּנס, און עס איז אונדז ווייט נישט באַקוועם.

*

די נשמה פון פּאַלק האָט דאָס בילד פון ראש־השנה אנדערש געמאַלן.

מיר שטייען היינט פאַרן העכסטן געריכטס־טריבונאַל. דער ריכטער קומט אַריין. מען עפנט דעם ספר הזכרונות. דער ייד איז דער אַנגעקלאַגטער. ער האָט זיך עפּעס פאַרזינדיקט. ער איז אַ גראַמאַטנער ייד. ער האָט זיך אַמאַל געוואַרעמט ביי אַ פּיערל פון ייִדישקייט. אפשר אויך אַמאַל געלערנט אין אַ ישיבה. אפשר גאָר טראַגט ער אַ סמיכה אויף רבנות ביי זיך אין קעשענע. אויך ווען מיר האָבן קיינמאַל נישט מער געטאַן

ווי נאָר געהערט אז עס איז דאָ אַ בורא עולם, זענען מיר שוין אויך גראַמאַטנע. זענען מיר שוין אויך פאַראַנטוואָרטלעך פאַר אונדזערע מעשים, און מיר דאַרפן זיך פאַרענטפערן פאַר די מעשים — פאַר די חטאים — וועלכע מיר זענען באַגאַנגען...

פון אלץ ביז תיו שטרעקן זיך אונדזערע חטאים. מיר האָבן זיך אליין אויף דעם אונטערגעזעצטע. קיינער האָט אונדז נישט געצוואונגען זיך צו פאַרשקלאַפן צוליב אייגן־נוציקע מאַטיוון. מיר זענען זיך אליין אין דעם מודה בעת מיר שטייען פאַרן העכסטן געריכטס־טריבונאַל. אַ ציטערניש הערשט אין זאַל, און אפילו די מלאכים קענען זיך נישט באַראַיקן...

אַזוי האָט דאָס פאַלק דעם ראש־השנה פאַרשטאַנען. אזוי שוין פון דור־דורות. אין דער גרויסער וועלט אַרום אונדז איז דער מלכותא דרקיעא כעין מלכותא דארעא. דאָס הימלישע קעניגרייך — אין וועלכן מיר לעבן אום ראש־השנה — איז גע־גליכן צום ערדישן קעניגרייך, מיט אַ שופט און מיט אַ משפט און מיט אַ געמשפטן.

*

און מיט אַזאַ בילד פאַר אונדזערע גייסטיקע אויגן — ענטפערן מיר אָפּ די אומות העולם און זאָגן:

— פאַרשטייט איר שוין איצט פאַרוואָס דער יום־טוב פון אונדזער ני־יאָר גייט ביי אונדז נישט ווי געשמירט?...

צי פאַרשטייען זיי אָבער דאָס? צי קענען זיי פאַרשטיין דעם אונטערשיד, וועלכער ליגט ווי אַ נישט־איבערבריקבאַרער תהום צווישן זיי און אונדז?...

געוויס זענען זיי אויך מענטשן. גלייך מיט אונדז. אָבער זיי פירן נישט דעם זעלבן חשבון וואָס מיר פירן. פון איין טאַטן זענען מיר. אָבער ווי צוויי קינדער פון איין טאַטן — ווי עס טרעפט זיך אָפט — האָבן מיר צוויי פאַרשידענע ירושות באַקומען. און ווען דאָס נייע יאָר קומט, און מיר פירן דורך אונדזער חשבון, ווייסן מיר אַז מיר האָבן אונדזער ירושה פאַרטאַכליעוועט. דער והגית בו יומס ולילה זאָגט עדות וועגן דעם. דער וחי אחיך עמך, און דער לא תענה ברעך עד שקר, און דער והייתם לי קדושים — זיי אַלע האָבן געדאַרפט בלייבן די אומפאַרקויפֿ־באַרע נכסים פון אונדזער ירושה. און דאָך האָבן מיר זיי פאַר־טאַכליעוועט. דער חשבון אונדזערער שטימט עפעס נישט.

און דעם ייד ווילט זיך לגמרי גאַרנישט טאַנצן און זינגען
דעם היינטיקן טאַג. לכל הפחות נישט דעם ייד, וועלכער פילט
זיך נאָך באַהאַפּטן מיט דער נשמה פון דעם פּאַלק ישראל.
ער זוכט אַן אויסוועג. ער מוז געפינען אַ מיטל ווי אַזוי
אַראָפּצווואַרפן פון זיך די גראַבע קערפּערלעכע תּאוות, וועלכע
האַבן אים אַזוי נידעריק געמאַכט אין משך פון יאָר. וואָס איז
פון אים געבליבן? צו וואָס און צו ווען האָט ער זיך אויסגע-
מוטשעט. אַז ער האָט זיך מיט זיינע אייגענע מעשים פון פּאַטערס
הויז פּאַרטריבן!

*

די אומות העולם גייען אויך אין זייערע געבעט־היזער אַפֿ-
געבן לויב אינעם נייעם יאָר. זאָל זיין אַזוי.
אַבער דער ייד זאָגט נישט קיין הלל אום ראש־השנה. ער
ווייסט אַז היינט איז נישט קיין צייט פון זינגען לויב־געזאַנגען.
דער שופּט איז אַ שטרענגער. ער וויל אמת — און נישט שבחים.
און אויך נישט קיין חניפה. ער וויל אַן ערלעכן חשבון פון אונדז.
ער וויל אַז יעקב זאָל אַראָפּנעמען פון זיך די קליידער פון אַן
עשו. ס'איז אַ שווערער געראַנגל.

*

גערעכט זענען זיי, די אומות העולם, ווען זיי זאָגן אַז אינעם
יידישן ניי־יאָר איז אויף אונדזער פנים קיין שמייכל נישטאַ. ווי
אַזוי, אַבער, קאָן אַזאַ שמייכל ביי אונדז יאָ זיין, באשר דאָס
פנים איז אַן אַפּשפּיגלונג פונעם האַרץ — און אינעם האַרץ
שמייכלט זיך עפעס גאַרנישט.

מיר האָפּן אַז אַלץ וועט זיך ענדיקן בכי טוב — אַז אַלץ
וועט זיך אויסלאָזן צום גוטן. דאָס איז דאָך דער ענין פון טראַגן
אַ קיטל אום ראש־השנה און יום־כיפור, וויל אַ ווייס בגד סימ-
באַליזירט אַ האָפּענונג פון הצלחה און פון ברכה.

אַבער דערווייל, טיפּערהייט און פאַרבאַרגענערהייט, ווייסן
מיר דאָך דעם אמת — דעם אמת אַז מיר האָבן זיך פון אונדזער
הימלישן פּאַטערס הויז אַליין פּאַרטריבן.

דאָס האַרץ לאַזט אַ טרער, וויל מיר — מיט אונדזערע
אייגענע מעשים — האָבן אויף אים אַרױפּגעלייגט אַ צו שווערע
לאַסט פון טועכצער וועלכע מיר האָבן נישט געדאַרפט טאַן. נישט
לכתחילה און נישט בדישבד. מיר האָבן אונדזער באַשעפּער

קיינ שום כבוד נישט געבראכט מיט אונדזער אויפפירעכץ. די מאכט פון אונדזער אַרעם האָבן מיר אים נישט געוויד־מעט, אַזוי ווי מיר האָבן דאָס געדאַרפט טאָן. גיכער האָבן מיר זי געווידמעט צו פלענער און טאַטן פון וועלכע מיר אַליין זענען אין אונדזערע הערצער נישט געווען צו שטאַלץ. אויך האָבן מיר אונדזער אינטעלעקט אים — דעם וואָס אייביק לעבט — נישט אוינטערטעניק געמאַכט, אַזוי ווי מיר האָבן דאָס געזאַלט טאָן. גיכער האָבן מיר די פּאַטענציעלע גרויסקייט פונעם אינטע־לעקט פּאַרטושט מיט דער קליינלעכקייט פון מאַמענטאַלע און גאַר פּאַראַיבערגייענדיקע הנאות.

מיר האָבן זיך נאַכגעגעבן אַלע מיני תּאוות. מיר זענען געווען אַזוי ווי די פּאַרפירטע יידן פונעם דור המדבר, אויף וועלכע עס ווערט געזאַגט אַז ויחננו בקברות התּוהו — וואָס אַ בעל־דרשן האָט אַמאַל אויסגעטייטשט אַז די יידן האָבן זיך דעמאַלט באַגראָבן אין זייערע תּאוות, און דאָס האָט געטויגט אויף תּשעה־ניינציק כּפרות.

באַגראָבן אין די תּאוות פון אומערלעכקייט, פון אומאַמת־דיקייט, פון אומהייליקייט, פון פּאַרהוילן זיך פון אונדזער איי־גענעם פלייש־און־בלוט. ווער פון אונדז האָט נישט די און ענלעכע תּאוות פּאַרשריבן מיט טיף־רויטן טינט אויף דעם שולדיק־זייטל פון זיין ספּר־החשבוּנות!

*

און אין מיטן פון דעם אַלעם ווי וואונדערבאַר איז די סצענע, וואָס די נשמה אונדזערע וויקלט פּאַנאַדער. אַ נייע וויזיע דער־שיינט אויף דעם האַריזאָנט פונעם ייד. אַרומגערינגלט פון פינצ־טערניש, זעט ער ווי עס אַנטפלעקט זיך פאַר אים אַ ניי ליכט. עס איז יעקבס לייטער, וואָס שטייט אויף דער ערד, און דער שפיץ אירער גרייכט ביז צום הימל. אַזוי איז דאָס לעבן. ווי אַ לייטער אויף וועלכע מען גייט אַלץ העכער און העכער. יעדעס טרעפל איז אַ דערהויבונג. יעדעס טרעפל ברענגט אונדז נענטער צום קוואַל פון דעם אייביקן ליכט. יעדעס טרעפל איז איינע פון די תּר־ג מצוות. און וויסנדיק וועגן דעם, קאָן — און דאַרף — דער היינטיקער יעקב אויפשטיין פון זיין האַרטן געלעגער, און זיין האַרץ וועט זיך באַנייען מיט בטחון.

*

ראש־השנה איז אַ צייט פון אַזאָ נייער אַנטפלעקונג. עס פאַרלאַנגט זיך אַ ביסל אַנשטרענגונג כדי זיך צו דערהעכערן אויף די טרעפלעך — אָבער דער וועג איז ליכטיק. ער פירט ערגעץ־וואו...

ערגעץ־וואו — וואו דאָס לעבן איז שענער, און וואו דער מענטש איז נישט פאַראורטיילט צו אַ צוועקלאָזער עקזיסטענץ. ערגעץ־וואו — וואו עס שטרעקט איבער אים אויס די האַנט דער וועלכער שטייט ביים שפיץ פון דער לייטער, און פון וועמען ער הערט דערפרייענדיקע ווערטער.

— איך בין מיט דיר, און איך וועל דיך היטן וואו נאָר דו וועסט גיין... — הערט יעקב אַ קול וואָס קומט צו אים פון דעם העכסטן טרעפל.

*

אַט די ווערטער הערן מיר אום ראש־השנה. אָבער הערן איז איין זאָך און פאַרנעמען איז אַן אַנדערע. און די וויזיע וואָס באַגלייט די דאָזיקע ווערטער זעען מיר באַשיינפּרלעך מיט אונ־דזערע אַפּענע אויגן. אָבער זעען איז איין זאָך און נאָכפּאָלגן איז אַן אַנדערע.

און איצט האַנדלט עס זיך טאַקע צי מיר — אַזוי ווי יעקב פון פאַרצייטנס — וועלן פאַרנעמען אַט די ווערטער און צי מיר וועלן זיי נאָכפּאָלגן. אַזאָ פאַרנעמען און אַזאָ נאָכפּאָלגן וויל דער ראש־השנה ביי אונדז באַצוועקן — און אַזוי אַרום אין אונדז אַן אמתן שמייכל באַרעכטיקן און פאַרזיכערן.

די יעניקע וואָס טענהן, אַז זיי זענען גלייך מיט אונדז, ווייסן גאַרנישט פון דער וויזיע. זיי האַלטן, אַז זיי אַליין זענען דער איד, און דאָך, טראָץ זייער לויב, קענען זיי נישט שטילן דעם יאוש אין דער מענטשלעכער ברוסט. שוין נאָך אַלע זייערע טענץ שווימט דער יאוש נאָך אַ מאָל ארויף אויך דער אויבערפלאַך פון זייער באַוואוסטזיניקייט, און ער פאַרפלייצט די וועלט מיט טייכן בלוט.

אַזוי איז געווען, און איז שוין לאַנג, און מ'דאַרף קיין נביא נישט זיין צו וויסן אַז אַזוי וועט אויך ווייטער — — —

*

אויסער אַז דער יידישער ראש־השנה וועט זיין גייסט אויס־גיסן אויף דער וועלט און זי מיט אים באַפּרוכפּערן. אויסער אַז

עס וועט מקוים ווערן דער וידע כל פעול כי אתה פעלתו, און אז יעדער באשעפעניש וועט אנהויבן פארשטיין אז ער — דער באַ- שעפער פון אויבן — האָט אים באַשאַפן, מיט אַלע אחריותן וואָס אַזאַ פאַרשטיין ברענגט מיט זיך.

— אוי, זאָל שוין גאָט ווערן קעניג... — שרייט דער ייד אויס — און זאָל שוין זיין קעניגרייך אומעטום אַנערקענט ווערן... דאָס איז דער געבעט פון דער יידישער נשמה אין איר נייעם יאָר. דאָס איז די תפילה אין אונדזער געבעט־הויז בעת וועלכער דאָס געמיט וויינט...

ער — דער ייד — זעט דעם יאוש אומעטום, טראָץ אַלע דערפינדונגען מיט וועלכע דער מענטש שטאַלצירט, און מיט וועלכע ער שפילט זיך. ער — דער ייד — זעט דעם יאוש אין זיך אליין. די פיל־שטאַקיקע הייזער וואָס ער האָט אויפגעבויט פאַר־ שטעלן פאַר אים דעם הימל פונקט אַזוי ווי עס האָבן עס געטאָן די פינצטערע קעלערן אין וועלכע ער האָט פריער געוואוינט, און ער וויינט...

עס איז אָבער אַ געזונטער געוויין. די טרערן בויען אויף זיין דערהויבנקייט פון דאָס ניי. זיי זענען דער מקור פון אַ באַ־ נייטער און אומשטערבלעכער האַפענונג. אַלס אַן איד איז ער נישט מער ווי אַ ברעקעלע שטויב, ווי יענער חסיד האָט דאָס געפילט ביים זאָגן זיין מודה אני. ווען ער פאַרשטייט אָבער אַז אַ באַשעפער איז איבער אים, דעמאָלט שיינט ער אויף מיט אַ ניי ליכט.

ער קאָן דעמאָלט ווייטער גיין. די זון איז פאַר אים נאָך אַ מאָל אויפגעגאַנגען. דער וואָס האָט אים געמאַכט גיט אים איצט צוריק זיין איבערלעך לעבן. די שטאַרקייט באַווייזט זיך נאָך אַ מאָל, און יעקב קאָן אויפהויבן זיינע פיס און ממשיך זיין זיך וועג אין דער באַגלייטונג פון מלאכים...

דער פסק־דין פון דעם שופט מעג זיין האַרב. אָבער ער איז ערלעך. און אין אַט דער דאָזיקער ערלעכקייט דערפילט דער ייד די מעכטיקע האַנט וואָס העלפט אים גיין אויף די הימלישע לייטערס. עס קאָן קיין שענערער יום־טוב נישט זיין. די טונקעלע ווירקלעכקייט ווערט אויסגעלייטערט אינעם ליכט פון דער געטלעכער האַפענונג.

די הרהצופים־שולע איז א פעסטונג
פאר אונדזער ישוב

In honour of
Mr. & Mrs. Jack Coppel

י"ד

די הריהצופים שולע

איז א פעסטונג פאר אונדזער ישוב

עס ווערט דערמאנט אין מדרש, און אינעם קאמף וואס מרדכי האט געפירט קעגן המן הרשע, וועגן גורל פון אונדזער פאלק אין די אלטע צייטן, האבן אויך די קינדער אונדזערע געשפילט א דעצידירנדיקע ראל.

איין מאָל, דערציילט דער מדרש, ווען די יונגע תלמידים האבן זיך געשפילט אין דער שולע, האבן זיי באשלאָסן צו באַנוצן זייערע שרייב־פעדערס ווי שפּיזן, אַזוי צו זאָגן, און מיט זיי המנען צו דערשטעכן. און אַנדערט מאָל ווערט דערציילט, און נאָך דעם ווי המן האָט אָנגעשריבן זיין גור־דין קעגן די יידן אין מלכות־אחשורוש — אַ גור־דין וועלכער האָט אַרויסגערופן דעם טיפּסטן טרויער אין אַלע ייִדישע הערצער — האָט מרדכי זיך אָנגעטראָפּן אויף דריי ייִדישע קינדער, וואָס זענען אַקאַרשט געהאַט אַרויסגעקומען פון דער שולע.

— 109 פּוּק ל' פּוּק... — ווענדט זיך מרדכי צו זיי — זאָגט מיר וואָס איר האָט היינט געלערנט אין חדר...

— אל תירא מפחד פתאום... — האָט זיך דער ערשטער אָנגערופן — זאָלסט נישט מורא האָבן פאַר אַן אומגעריכטער שרעק, אָדער פאַר דער גרויזאַמקייט וואָס קומט פון רשעים...

— עוצו עצה ותופר... — רופט זיך און דער צווייטער תלמיד — זאָלן זיי זיך באַראַטן וויפיל זיי ווילן, אָבער זייער עצה וועט צעשטערט ווערן, זאָלן זיי זיך אַפּרעדן וואָס זיי ווילן, אָבער זייער באַשלוס וועט נישט אויסגעפירט ווערן, כי עמנו אל, ווילן גאָט איז מיט אונדז...

— ועד זקנה אני הוא... — גיט צו דער דריטער תלמיד — איך, דער גאָט אייערער, בלייב דער זעלבער ביי צום סוף; איך

האָב אייך באַשאַפֿן און איך וועל אייך טראַגן, יאָ, איך וועל אייך
נעמען און אַפּראַטעווען...

און ווען מרדכי האָט געהערט די דאָזיקע ווערטער, האָט
ער זיך שטאַרק געפרייט.

— וואָס איז מיט דיר די שמחה?... — פרעגט ביי אים המן.
— ווייל די קינדער האָבן מיר אַפּגעגעבן אַ גוטע בשורה...
— ענטפּערט אים מרדכי — זיי האָבן מיך באַראַיקט און פאַר-
זיכערט, אַז איך זאָל זיך נישט שרעקן פאַרן ברוטאַלן באַשלוס
דיינעם וועגן אונדז...

באַלד — זאָגט דער מדרש ווייטער — האָט זיך ביי המנען
דער צאָרן אָנגעצונדן און מיט כעס שרייט ער אויס:
— די קינדער זענען די ערשטע, קעגן וועלכע איך וועל
מיין האַנט אויסשטרעקן...

המן איז אָבער נישט געווען דער איינציקער, וועלכער האָט
געוואָלט אויסשטרעקן די האַנט קעגן אונדזערע קינדער. ווי
לאַנג דער ייד איז אין גלות, ווייסט דער שונאָ אז די פעסטונג
פון אונדזער פּאַלק ווערט געשיצט דורכן יונגן דור אונדזערן.
דאָס איז אַ פשוטער אמת, וועגן וועלכן עס איז נישטאָ קיין שום
שאַטן פון ספק. ווי לאַנג דאָס יידישע קינד וואַקסט אויף יידיש
— איז דאָ נאָך אַ יידישער דור און נאָך אַ יידישער דור. און
אזוי שמידט זיך די קייט...

דער שונאָ ווייסט דאָס, און צוליב דעם ווענדט ער זיינע
פיילן קעגן דעם קינד. אין אונדזער געשיכטע האָט דאָס פרעה
געטאָן נאָך פאַר המנען. אויך אין דער געשיכטע פון אַנדערע
פעלקער קומען פאַר די זעלבע דערשיינונגען. די סטראַטעגיע
איז געווענדט קעגן דעם יונגן דור.

אין מאָל זענען דאָס שטאַלענע פיילן, וועלכע טויטן אַפּ
דעם קערפּער. אַן אַנדערט מאָל זענען דאָס אומזעבאַרע פיילן,
וועלכע טרעפּן דעם גוף אָבער זיי פאַרסמען אייגנטלעך די נשמה.
אין מאָל איז עס אַ פיזישער קאַמף, אַן אַנדערש מאָל — אַ גייס-
טיקער. אזוי צי אזוי, דער רעזולטאַט איז דער זעלבער. דאָס פּאַלק
ווערט אָפּגעשוואַכט. זיינע כוחות ווערן פאַראַלזירט. זיין לעבנס-

ווילן ווערט אונטערגעגראָבן. איז דאָך דאָס טאַקע וואָס דער שונא וויל דערגרייכן.

עס איז אָבער דאָ אַ גרויסער — כאַטש זייער סובטעלער — אונטערשיד צווישן אַט די צווייערליי פּיילן, און פאַרן אונטער־דריקטן פּאַלק איז דאָ אַ וועלט פון אַ נפּאָא־מינה, וואָס פאַר אַ קאַמפּס־מעטאָד ווערט קעגן אים אַנגעווענדט.

דער פיזישער מעטאָד שטעלט זיך אָפּ פון צייט צו צייט. און צווישן די אַטאַקעס איז דאָ אַ מעגלעכקייט, אַז דאָס פּאַלק זאָל זיך אַ ביסל אויסהיילן פון די וואונדן, און זיינע כוחות אַ ביסל באַזייען, אָפּפרישן.

דער גייסטיקער מעטאָד אָבער — די מלחמה קעגן אונדזער נשמה — הערט נישט אויף. שטילערהייט, כמעט מיט זיידענע הענטשקעס, קריכט די אַסימילאַציע אַריין אין אונדזערע באַ־שיצער, און זי ציט און שלעפט זיי אַוועק פון זייערע שוין־פונקטן, אָדער שלעפּערט זיי גאַר איין אויפן אָרט. און פאַר־באַרגענערהייט וויינט דער עלטערער דור היינט צוליב דעם וואָס די יידישע יוגנט האַלט זיך נישט אַזוי שטאַרק צוגעבונדן צו אים. אפילו מיר — די עלטערע — וואָס מיר אַליין זענען שוין אויך גאַנץ ווייט אַוועק פון דער ליניע פון ישראל סבא — פילן זיך זייער אומבאַקוועם מיטן מצב.

עפעס אַ מין פרעמדקייט הערשט אין אונדזער וועלטל, צווישן עלטערן און קינדער. מיר רעדן עפעס נישט די זעלבע שפּראַך. ווען עס קומט זיך דורכצורעדן מיט זיי וועגן אונדזערע אַנגעווייטיקטע פּראָבלעמען פון נעכטן און אונדזערע האַפענונגען פון מאָרגן — פאַרשטייען מיר זיך עפעס נישט.

עס איז אַזוי ווייט דערגאַנגען, אַז מיט אַ קורצער צייט צוריק איז אַ שטוינענדיקע פעסטשטעלונג אָפּגעדרוקט געוואָרן דאָ ביי אונדז אין שטאַט.

ווייט צופיל יידישע בחורים און מיידלעך, און דערוואָק־סענע אויך, האָבן זיך פיינט צוליב זייער יידישקייט — שרייבט דער מחבר פון יענער פעסטשטעלונג — און זיי באַמיען זיך נישט נאָר צו פאַרדעקן דעם פּאַקט, אַז זיי זענען ייִדן, זיי טוען אויך אַלץ צו פאַרקלענערן די אמתע ווערטן פון ייִדנטום אין די אויגן פון זייערע שכנים.

*

צו אַזאַ טרויעריקן מצב האָט די אַסימילאַציע דערפֿירט. צו דעם וואָס פּסיכאלאָגן רופן אָן אַלס אויטאָפּאַביע, צו זעלבסט־האַס. און עס איז גאָר נישט שווער צו פאַרשטיין ווי אַזוי און פאַרוואָס דאָס איז געשען.

דער מענטש איז אַזוי באַשאַפֿן געוואָרן, אַז פֿון דער נאַטור זיינער קאָן ער נישט לייַדן קיין פּסיכישע ליידיקייט און פּוסט־קייט. ער מוז זיך מיט עפּעס אויספֿילן. ער מוז ערגעץ־וואו געהערן. ער מוז זיך אין עפּעס אָנהאַלטן. ער איז פֿון דער נאַטור זיינער אַ געזעלשאַפֿטלעכער באַשעפֿעניש, און ער קאָן נישט לאַנג בלייבן איינזאַם, נישט קערפּערלעך און נישט גייסטיק.

דער נישט־לייד האָט אַ לאַנד. דאָס איז גוט, און אַ לאַנד איז ווי אַ קרעפּטיקער בוים אויף וועלכן געזונטע פירות קענען וואַקסן. דער נישט־לייד האָט אַ געשיכטע, וועלכע ער וויל פאַר־זעצן, און אויך דאָס איז עפּעס אויף וועלכן מען קאָן זיך אַנשפּאַרן. דער נישט־לייד האָט אַ קולטור, צו וועלכער ער איז צוגעבונדן. ער ציטירט אירע דיכטונגען, ער שטאַלצירט מיט אירע קינסט־לערישע און דענקערישע שאַפֿונגען. אויך דאָס איז אַ ווערט־פּולער רייכטום, און דער מענטש דערקוויקט זיך ממש אין דער געזעלשאַפֿט פֿון אַזאַ קולטור, וועלכע לעבט אין אים. אַזאַ מענטש איז קיינמאַל נישט איזאַלירט.

אַבער מיר? ביי אונדז — ביי גאָר אַ סך פֿון אונדז — בשעת מיר זענען אָן אַ לאַנד אין וועלכן מיר זאָלן וואוינען, און אָן אַ שפּראַך, און — נאָך ערגער — אָן אַ קולטור וועלכע זאָל אין אונדז לעבן — איז דאָס זײַן אַ ייד געוואָרן נישט מער ווי אַ פּוסטע פּראָזע.

אין די מאַדערנע באַדינגונגען, אין וועלכע מיר געפינען זיך, און אונטערן דרוק פֿון די פאַרשידנסטע אינפּלוסן פֿון אַ פּרעמדן און נישט־לידישן כאַראַקטער, האָבן מיר זיך אויסגעליי־דיקט פֿון אונדזערע אייגענע הייליקייטן. און עס איז אַט די ליידיקייט צוליב וועלכער דער יונגער דור האָט זיך פּיינט.

ער טענהט — און מיט רעכט — אַז ער האָט נישט וואָס צו באַשיצן. נישט מער ווי אַ שאַטן פֿון אַן אַלטער גרויסקייט גיבן מיר אים. אַבער קיין שאַטנס וויל ער נישט. איז וואָס — פּרעגט ער — אַז אונדזערע אבות האָבן נביאישע אידעאַלן גע־האַט, אויב מיר אַליין האָבן נישט קיין ענלעכע אידעאַלן היינט!

די הר־הצופים שולע

איז וואָס — אַז אונדזער פּאָלק איז אַמאָל שטאַלץ געווען מיט זיין אמונה און מיט זיינע צדיקים און גאונים, אויב מיר אַליין זענען נישט גרייט צו זיין צופרידן מיט אַן ענלעכער שטאַלצקייט אויך היינט!

אַזוי פרעגן זיי — דער יונגער בחור און דאָס יונגע מיידל — און וויל דאָס וואָס זיי זענען — אַ ייד בלויז אין נאָמען — גיט זיי נישט קיין צופרידנקייט — פאַרקערט גאַר! עס ברענגט זיי יסורים — האָבן זיי זיך פיינט.

*

מיר פאַרשטייען די טענה, אָבער קיין טרייסט ברענגט עס אונדו נישט. צוליב אַזאַ אַסימילאַציע זענען אין משך פון די לעצטע פאַר צענדליק יאָרן מערערע יידישע קהילות אין דער וועלט פאַרשוואונדן. און נאָך אַ היפשע צאָל אַנדערע ישׁובים אונדזערע האַלטן איצט ביים אונטערגיין, אויב מיר וועלן נישט אַרומזען זיך באַצייטנס — און טאַקע גאַר שנעל — און אָננעמען מיטלען אַזאַ אונטערגאַנג צו פאַרמיידן.

און אין אַזאַ מיטל דאַרף ביי אונדו דאָ — אין דער ווייט־פאַרוואַרפענער און איזאַלירטער קהילה אונדזערער — זיין די הר־הצופים יידישע טאַג־שולע.

דאָס אויפשטעלן פון הר־הצופים איז נישט קיין קאַפּריז פון אַיין טייל פון אונדזער באַפעלקערונג אָדער פון אַן אַנדערן טייל. די שולע איז אַ שריט — אַ גורלדיקער שריט — פון אַ גאַנצן ישׁוב, וועלכער מוז אָנהויבן אויפוועקן אין זיך דעם געפיל פון אחריות פאַר זיין אייגענער צוקונפט.

פאַרוואָס זאָלן מיר פאַרהילן דעם גאַר נישט פריילעכן מצב וואָס האָט זיך אַנטוויקלט דאָ ביי אונדו אין לאַנד! אונדזער יונגט איז אָפּגעפרעמדט פון יידישקייט אין אַלע זיינע אַנטפלע־קונגען — מיר אַליין זענען שוין גענוג ווייט פאַרגאַנגען, אָבער דער יונגער דור האָט זיך נאָך פיל מער דערווייטערט. און אויב מיר וועלן נישט האָבן אַ טאַג־שולע אַזוי ווי הר־הצופים דאַרף זיין — אַ יידישע טאַג־שולע אין וועלכער הונדערטער און הונדערטער יידישע קינדער וועלן קענען באַקומען זייער דערציאונג אין אַ יידישער אַטמאָספּער, און מיט אַ טיף־יידישן תוכן — וועט דער מצב נאָך פיל ערגער ווערן.

יארן לאנג האָבן אונדזערע טאַטעס און מאַמעס קיין צייט נישט געהאַט צוצוקניפן זייערע קינדער צו דעם מקור פון אונדזער לעבן. מיר זאָגן דאָס נישט אַלס אַ באַשולדיקונג קעגן די דאָזיקע מענטשן. אין אַ גרויסער מאַס איז עס אפשר גאָר נישט זייער שולדיג און מיר וואָלטן זיי גערן עפעס אַרויסגעהאַלפן. עס איז אָבער אַ פאַקט, אַז אַזוי האָט זיך דער מצב אַנטוויקלט. דער שונא האָט אונדז פאַרטריבן פון אונדזערע אַלטע היי-מען, אין וועלכע — ווי שווער דאָס לעבן איז געווען — מיר האָבן זיך דאָך געפילט אין עפעס אַ שטיקל היים. אַ שלעכטע היים, אמת, אָבער דאָך אַ היים. און עס איז יאָקאָש געווען אַ המשך. מען האָט געקעמפט פאַרן המשך. אָבער היינט איז אונדזער קאַפיטל פון דער אַלטער היים איבערגעשניטן געוואָרן. אַ לאַנג און אַ גייסטיק-הערלעך קאַפיטל איז עס געווען, אָבער עס האָט זיך געענדיקט. אַ בעסטיאַל-בלוטיקער שונא האָט עס אָפגעשלאָסן...

און מיר האָבן געזען ווי אַ קליינע צאָל יידן פון אונדזערע אַמאָל גרויסע ישובים האָבן זיך אָפגעראַטעוועט. זיי האָבן גע-דאַרפט זייערע ביינער צוערשט צוזאַמעננעמען, פונקט אַזוי ווי יענע יידן, וועלכע זענען דאָ מיט יארן צוריק געווען נייע אימי-גראַנטן. און בשעת מ'איז געווען באַשעפטיקט מיט איינשלאָגן נייע מאַטעריעלע וואַרצלען — און דער קאַמף צוליב פרנסה איז געווען גאָר שווער — האָט מען פאַרגעסן צו קולטיווירן די גייס-טיקע וואַרצלען. און נישט נאָר פאַרגעסן. מ'האַט קיין מעג-לעכקייט כמעט נישט געהאַט. מ'האַט קיין געדולד נישט געהאַט. מ'האַט קיין צייט נישט געהאַט.

אַזוי איז דער מצב אַנטשטאַנען. אַ טאָג נאָך אַ טאָג איז אַריבער, און אַ יאָר נאָך אַ יאָר. מ'האַט כמעט גאַרנישט געזייט, און אַז מ'זייט גאַרנישט, וואַקסט גאַרנישט — אַ חוץ דערנער און שטעכיק געוויקס. און אַזוי דרייען זיך איצט צווישן אונדז אַרום — און נישט נאָר ביי אונדז אין שטאָט — מאַסן אויסגע-וואַרצלעטע יונגע יידן, יונגע נשמות ערטילאַוח.

טייערע יונגע יידן, אָבער דאָך אַזוי אָפגעלאָזט גייסטיק! אַן יידישער אַמביציע — אַזוי ווי אַ צווייג אין ווינטער — אַן פרוכטן.

פראכטפולע יידישע יוגנט! אייניקלעך פון העלדישע דורות פון געטלעכן געדאנק און הייליקער ווידמונג. ווי לאנג וועט נאך דויערן ביז דו וועסט נאך א מאל אויפשטיין און ברענגען טרייסט צו דיין פארטרויערט פאלק!

איך אליין קוק אויף דער הרהצופים שולע ווי אויף א פעסטונג, וועלכע דארף אונדז דערמעגלעכן אונדזער בכבודיקע שטעלע אלס א פאזיטיווער יידישער ישוב צוריק צו דער אָרען. דער געדאנק פון צוזאמענהאלטן און אויסבילדן א דור פון יידיש באוואוסטזיניקע בחורים און מיידלעך — איז די אויפגאבע וועלכע די שולע האט זיך אונטערגענומען צו פארווירקלעכן, און אלס אַזעלכע דארף זי באַגריסט ווערן פון אַלע שיכטן פון אונדזער ישוב.

די התחלה איז געמאכט געוואָרן. עס זענען דאָ מענטשן וואָס האָבן דערהערט דעם געבאַט פון דער שעה, און מען מוז אַ פאָזיטיווי־יידישן תוכן אַריינגיסן אין די אַדערן פון די וואָס וואָסן איצט אונטער. און מען מוז זיי באַקענען מיט די אוצרות אויף וועמענס יסוד אַ פאַלק לעבט און אַנטוויקלט זיך.

איז וואו נאך קאָן מען אַזעלכע אוצרות איבערגעבן מיט אַ האַפענונג פון דערפאַלג, אויב נישט אין אַ סביבה, אין וועלכער דאָס קינד ווערט אָפּגעהיט פון אויסערלעכע און שעדלעכע השפעות! און דאָס איז טאַקע די אידיי פון דער הרהצופים שולע.

איז וואו נאך קאָן אַ קינד אַריינזאָפן אין זיך אַזוי פיל ליבע פאַרן פאַלק צו וועלכן עס געהערט, און אַזאָ טיף־וואַרעמע פאַר־שטענדעניש פאַר זיינע אייגענע לעבנס־אידעאַלן, ווי אין אַן אַט־מאַספער פון יידישער פריינדשאַפט און יידישער דערציערשאַפט — אין אַ יידישער טאַג־שולע! און אַזאָ ליבע און פאַרשטענדעניש דאַרפן מיר האָפּן אַרויסצובאַקומען פון הרהצופים.

און אויב דאָס זענען די אידיען און דאָס זענען די האַפּע־נונגען פון דער יונגער טאַג־שולע אונדזערער — ווי אַזוי קאָנען מיר איצט שטיין פון דער ווייטנס, ווען די שולע אַפּעלירט צו אונדז וועגן הילף, כדי זי זאָל קאָנען אירע אויפבו־פלענער דורכפירן!

*

אויב דאָרט — צווישן די ווענט פון דער נייעגערנידערטער שולע — וועלן קינדער דערצויגן ווערן מיט מוטיקע יידישע הער-צער און געדאַנקען. אַזוי ווי אין די צייטן פון מרדכי, וואו אין דער ייד וואָס זאָל נישט וועלן בענטשן אַזאַ דערציערישן אַנ-שטאַלט און ווינטשן אים די גרעסטע הצלחה!

וואו אין דער ייד, וואָס זאָל זיך נישט ברייטהאַרציק באַ-שטייערן ווען ער ווייסט, אַז פון הר־הצופים וועט אַרויסקומען אַ דור, וואָס וועט האָבן דרך־אָרץ פאַר אונדזערע הייליקטימער, וואָס וועט שטאַלצירן מיט זיי, און זיין אייגן לעבן מיט זיי באַ-שיינען און באַפֿרוכפֿערן!*

מיט אַ קורצן דור־צוויי צוריק האָט אַ גרויסער וואַרטזאָגער פון אונדזער נאַציאָנאַלן רענעסאַנס אַנגערופן דעם בית־המדרש אונדזערן אַלס דעם בית־חיינו, און די ישיבה אונדזערע אַלס דעם אוצר נשמתנו. אויב די צייטן האָבן זיך געענדערט, און אַנדערע אומגעזונטע ווינטן בלאָזן, אין עס אַ קל־וחומר אַז די יידישע טאַג־שולע מוז היינט ווערן דער פּלאַץ, וואו אונדזער לעבן ווערט געפֿורעמט און אונדזער נשמה אויסגעהאַמערט.

די וועלטלעכע לימודים זענען וויכטיק, און קיינער וועט נישט וואָגן אַוועקצונעמען פונעם תּלמיד דאָס בעסטע וואָס אַזעל-כע לימודים קאָנען אים געבן. מיר האָבן זיך אָבער שוין איבער-געצייגט, אַז אַזאַ וועלטלעכע דערציאונג אַליין קאָן אים העכסטנס געבן אַ חיי־שעה. דער ייד מוז אָבער געדענקען די וויכטיקייט אויך פון אַ חיי־עולם.

דער ייד איז אַ מיטגליד פון אַן אייביק־לעבנדיקן פּאָלק.

(* זינט די ווערטער זענען געשריבן געוואָרן, מיט בערך צען יאָר צוריק, האָט זיך די הר־הצופים שולע דאָ זייער שיין אַנטוויקלט. אונטער דער לייטונג פונעם איבערגעגטעבענעם און פעאיקן מנהל, ר' אברהם פייגלין נ"י, לערנען אין דער שולע היינט־צוטאָג העכער 1400 תּלמידים, כּן ירבו. אין צווישן זענען דאָ געגרינדעט געוואָרן נאָך עטלעכע אַנדערע יידישע טאַג־שולעס, אַזוי אַז די גייסטיקע צוקונפט פון אונדזער היגן ישוב איז היינט אַ סך מער האַפענונגספול ווי אין די פריערדיקע יאָרן.

דער ייד איז אַ רינג אין אַן אומענדלעכער געשיכטלעכער קייט.
 דער ייד האָט זיין כלי־זיין אין דעם הקול קול יעקב.
 דער ייד האָט זיין קיום אין זיין צוגעבונדנקייט צו די געט־
 לעכע אַנווייזונגען פון אונדזער תורה.

דאָס אַלץ אָבער קאָן דאָס קינד נישט באַקומען אין די
 אַלגעמיינע שולעס פונעם לאַנד, אין וועלכע די בילדונג איז
 זעלבסטפאַרשטענדלעך באַגרענעצט בלויז צו וועלטלעכע לימוד־
 די. פאַר זיי — די שכנים אונדזערע — איז דאָס גענוג, ווייל
 אַ חוץ זייערע שולעס האָבן זיי אַ לאַנד, און אַן אייגענע קולטור,
 און אַ שפּראַך, און זייערע קירכעס, און זייערע טעאַטערס, און
 די אַלע זאַכן דערגענצן זייער עקזיסטענץ אין אַלע הינזיכטן.
 די פּולקייט פון אונדזער לעבן אַלס יידן פאַרלאַנגט, אָבער,
 אַז מיר זאָלן זי דערגענצן מיט אונדזער אייגענער ירושה פון
 דורות. די העברעאישע שפּראַך, די ליטעראַטור פון אונדזערע

איך וויל דאָ ביי דער געלעגנהייט דערמאָנען, מיט אַ טן
 האַפענונג און צופרידנקייט, די חינוך־אינסטיטוציעס וועלכע
 זענען צוגעקומען שוין נאָך הר־הצופים און זענען איצט זייער
 אַקטיוו אויפן געביט פון יידישער דערציאונג. די יונגסטע פון
 זיי איז די **ביאָליק־שולע** פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע.
 די עלטערע זענען דער **יבנה־קאַלעדזש** פון דער מזרחי אַרגאַניזאַציע,
 דער **מוריה־קאַלעדזש** ביי דער עלוואוד תלמוד־תורה,
 דער **ישיבה־קאַלעדזש פאַר בחורים** און דער **בית־רבקה־קאַלעדזש**
פאַר מיידלעך פון דער היגער ליובאַוויטשער חסידים־באַוועגונג,
 און די **חינוך־מוסדות** פון דער היגער עדת־ישראל באַוועגונג.

דאָס זענען אַלע טאַג־שולעס, און ביי מיר אין האַרץ איז
 דאָ די טיפּסטע זיכערקייט, אַז די גרינדער און אַנפירער — און
 העלפער און סימפּאַטיקער — פון אַט די אַלע דערציאונג־אַנ־
 שטאַלטן האָבן זיך פאַרדינט דעם וואַרעמסטן יי־ש־כּוּח ביי אַלע
 וואָס אַרבעטן לטובת דער גרויסקייט פון אונדזער פּאָלק און
 געשיכטע.

אָבער אַזוי ווי אַלע מאָל, ווען עס קומט צו אַרבעט פון אַ
 הייליק־יידישן צוועק, זעט מען אויך היינט ווי דער שטן פאַר־
 לייגט זיך און וויל אונדז אוממעגלעך מאַכן אַריינצוגיסן אַן
 אמתדיק יידישן אינהאַלט אין אונדזערע דערציאונג־מוסדות.

חכמים און סופרים, די ליבשאפט צו ארץ־ישראל און עס־ישראל. די מסירת־נפש פאַר אַלוקי ישראל — דאָס אַלץ קאָן אונדז געבן נאָר אַ יידישע טאַג־שולע וועלכע איז געווידמעט די העכסטע יידישע אינטערעסן.

אַזאָ שולע איז איינער פון די מעכטיקסטע שטיץ־פונקטן אין די גלות לענדער. אַזאָ שולע דאַרפן מיר האַפן צו האַבן אין הרהצופים קאַלעדזש. די תלמידים אירע זענען די באַשיצער פון אונדזער פעסטונג.

לאַמיר זי בויען, און אַ נייע יידישע זיכערקייט וועט זיך לאַזן פילן אין אונדזערע רייען. פון דאָרט וועט נאָך קומען צו אונדז די גוטע בשורה:

אל תירא מפחד פתאום, זאָלט נישט מורא האַבן פאַר אַן אומגעריכטער שרעק, אָדער פאַר דער גרויזאַמקייט, וועלכע קומט פון רשעים... ווייל... כי עמנו אל... גאָט איז מיט אונדז.

לאַזט אים — דעם שטן — און ער וועט אויסליידיקן אַלע אונדזערע שולעס פון יעדן טראָפן יידישקייט. אויף געוויסע יידישע לימודים וועט ער טענהן אַז זיי זענען אַלט־מאָדיש. אויף אַנדערע יידישע לימודים וועט ער אייך איינרעדן אַז זיי זענען צו שווער פאַר די תלמידים. ער וויל נישט דערלאָזן, אַז דער יונגער דור אונדזערער זאָל אין זיך אַריינזאַפן אַ נאַטידלעכע ליבשאַפט פאַר אַ שטיקל חומש און רש"י אָדער פאַר אַ ביטל תנ"ך און מדרש און משניות. און אפילו אַ געוויסע טיפערע קענטשאַפט פון מאָדערנעם העברעאיש — טענהט ער — שטערט דעם תלמיד צו פאַרפולקאַמען זיך אין די וועלטלעכע שול־לימודים.

אַזוי טענהט ער — דער שטן — דורך די מיילער פון די אַסימילאַטאַרישע כוחות, און דער יידישער עולם מוז שטיין אויף דער וואַך טאַג־אייין און טאַג־אויס, כדי נישט פלוצלונג באַזיגט צו ווערן פון אַט די דאָזיקע כוחות.

יא, דאָס יידישע לעבן אין גלות איז שווער אפילו אונטער די גינסטיקסטע באַדינגונגען, און מיר מוזן זיך כסדר שטאַרקן כדי צו פאַרווירקלעכן די עקזיסטענץ־האַפענונגען פון אונדזער פאַלק. מיר מוזן זיך באַזונדערס שטאַרקן ווען עס האַנדלט זיך וועגן אונדזער יוגנט, וואָס נאָר דורך איר גייסטיקער לאַיאַליטעט קאָן אונדזער פאַלק זיך פאַרזיכערן אַ ליכטיקע צוקונפט.

רבי משה בן מיימון

דער אומשטערבלעכער ארכיטעקט
פון יידישן לעבן און דענקען

In honour of
Mr. & Mrs. Leopold Abrahamovits
and Mrs. Roza Abrahamovits

לכבוד
ר' יהודה ליב ב"ר אליעזר
וזוג' מרת ברכה בת ר' יוסף חיים
ואמו מרת ראצע בת ר' ברוך
יחי

ר' משה בן מיימון

דער אומשטערבלעכער אַרכיטעקט
פון יידישן לעבן און דענקען

עס איז באַקאַנט, אַז ווען ר' משה בן מיימון — דער רמב"ם — איז נפטר געוואָרן, האָט דאָס גאַנצע דעמאָליטיקע יידנטום נאָך אים געטרויערט. אין אַלע יידישע ישובים האָט מען אָפּגעהאַלטן ספּעציעלע טרויער־תּפילות און געלייענט די פרשה פון דער תּוכחה. דעם רמב"ם אַוועקגיין פון דער וועלט האָט ביים פּאַלק אויסגעזען ווי אַ שטראַף פון הימל. אַזוי ווי דער צאָרן פון דער תּוכחה וואָלט זיך געווען אויף אונדז אויסגעגאַסן.

און ווען מ'האַט אויף זיין קבר אַ מצבה אויפגעשטעלט, האָט מען אויף איר אַ פּאַר ווערטער — זעקס ווערטער -- אויסגעקריצט, וועלכע האָבן אָפּגעשפּיגלט די איבערצייגונג פון פּאַלק וועגן דעם פּאַרשטאַרבּענעם. די ווערטער זענען געווען: ממשׂה ועד משה לא קם כּמשה. און מיט די פּאַר ווערטער האָט יענער דור געוואָלט באַווייזן צוויי זאַכן.

ראשית אַז יענער דור, פון אַרום דעם יאָר 1200, איז גע- ווען פּונקט אַזוי מדברדיק פּאַר די יידן — פּונקט אַזוי פּאַר- וויסט, פּונקט אַזוי שטורמיש און באַדנלאָז — ווי דער דור פון די וועלכע זענען אַרויס פון מצרים און וועלכע האָבן זיך גע- וואָלגערט אין אַ וויסטעניש, מיט אַ נעכטן פון פּאַרשלאָפּונג און אַ היינט פון אומזיכערקייט.

און שנית האָט יענער דור געוואָלט זאָגן, אַז דאָס וואָס משה רבינו האָט אויפגעטאַן פּאַרן דור המדבר, האָט ר' משה בן מיימון אויפגעטאַן פּאַר זיין אייגענעם דור. משה רבינו איז געווען אַ פירער בחסד עליון, און ער

האָט געגעבן די יידן אַ קלאָר בילד פון זייערע גלויבונגען און פליכטן. און דאָס זעלבע האָט אויך דער רמב"ם באַוווּזן צו טאָן. משה רבינו האָט געלייגט דעם פונדאַמענט פאַר דער עקזיסטענץ פון אַ געטלעך און נאָבל פּאַלק. און דעם זעלבן פונדאַמענט האָט דער רמב"ם באַנייט און ער האָט דערמעגלעכט, אַז דאָס פּאַלק זאָל ווייטער קאָנען עקזיסטירן מיט אַ געטלעך און נאָבל לעבן.

לאַמיר זיך איצטער צווען — אויפן יסוד פון עטלעכע פרטים — וואָס אַזוינס איז געווען דעם רמב"ם אויפטוה, און ווי אַזוי ער האָט באַוווּזן אַזוי טיף זיך איינצופלאַנצן אין אונדזער געשיכטלעכן זכרון.

מיר ווייסן אַז דער רמב"ם האָט געלעבט אין דעם מיטל-אַלטער, ווי מיר רופן דאָס אָן, מיט אַן ערך 760 יאָר צוריק. און מיר שטעלן זיך פאַר — און גאַנץ ריכטיק — אַז דער מיטל-אַלטער איז געווען ווייניקער ציוויליזירט ווי די מאָדערנע צייטן. אָבער מיר טאָרן נישט פאַרגעסן, אַז ווען דער רמב"ם האָט געלעבט, זענען יענע יאָרן געווען די מאָדערנע צייטן, פונקט אַזוי ווי פאַר אונדז זענען די היינטיקע יאָרן די מאָדערנע צייטן.

און פונקט ווי מיר זענען היינט-צו-טאָג אַרומגערינגלט מיט פּראָבלעמען — וויסנשאַפטלעכע, עקאָנאָמישע און סאָציאַלע, רעליגיעזע און קולטורעלע — אַזוי איז אויך אונדזער פּאַלק דעמאָלט געווען קאָנפּראָנטירט מיט פּראָבלעמען.

פּאַקטיש שטייט פאַר יעדן דור די אויפגאַבע פון צופאַסן זיך צו די באַדינגונגען פון דער צייט און פון דעם אָרט. דער פּראָצעס פון אַזאַ צופאַסן זיך רופט אַרויס פאַרשידענע פּראָגן און שוועריקייטן ביים יחיה ווי אויך ביים כלל. און ווי מיר וועלן זען, זענען אינעם דור פון רמב"ם אויפגעשוואַמען צוויי שווערע און קאָמפּליצירטע פּראָבלעמען.

אינער איז געווען — ווי אַזוי אויפצוהאַלטן די נאַציאָנאַלע גאַנצקייט פון יידישן פּאַלק. דער צווייטער איז געווען — ווי אַזוי איינצוהאַלטן די קולטורעלע גאַנצקייט פון פּאַלק. און ביידע פּראָבלעמען האָט דער רמב"ם זיך אונטערגענומען צו לייזן.

די וועלט איז דעמאלט געווען אינגעטיילט אין צוויי גרויסע און קעגנזייטיק פיינטלעכע בלאַקן. איינער — דער אַראַבישער בלאַק מיט לענדער אין שפּאַניע, צפון־אַפריקע און אין נאָענטן מזרח. און דער צווייטער בלאַק — דער קריסטלעכער מיט לענדער אין מערב־ און צענטראַל־איראָפּע.

אין ביידע בלאַקן האָבן יידן געליטן פּאָליטיש ווי אויך אין אַנדערע הינזיכטן. ביי די קריסטן איז דעמאלט געווען די תקופה פון די קרייץ־צוגן, און אין יענער תקופה זענען אומ־געקומען צענדליקער יידישע קהילות מיט אומצייליקע יידישע אומשולדיקע נפשות — אין פּראַנקרייך און נאָך מער אין דייטש־לאַנד. און ביי די אַראַבער האָט זיך דעמאלט צעפלאַקערט אַ רעליגיוזער פּאַנאַטיזם, וואָס האָט געשטעלט אין סכנה די עקזיסט־טענץ פון אונדזערע ישובים אין די אַראַבישע לענדער.

אַט אין אַזעלכע באַדינגונגען איז אויסגעוואַקסן דער יונגער בחור, וועמען עס איז שפּעטער באַשערט געווען צו ווערן דער רמב"ם. ער איז קוים אַלט געווען דרייצן יאָר, ווען זיין גע־בורט־שטאָט אין שפּאַניע — קאָרדאָוואַ — איז פּאַרכאַפט גע־וואָרן פון מוסולמענישע פּאַנאַטיקער, און באַלד האָבן זיי אַרויס־געגעבן אַ גזירה, אַז אַלע נישט־מוסולמענער מוזן פּאַרלאָזן דאָס לאַנד אָדער — זיך שמדן רחמנא לצלן. אַנדערש וועלן זיי פּאַרמשפּט ווערן צום טויט. די דאָזיקע גזירה האָט אָנגעהאַלטן אַ גוטע פּאַר יאָר. און דער רמב"ם איז אונטערגעוואַקסן, און מיט זיין גאונישן קאַפּ האָט ער אָנגעהויבן צו אַרבעטן כדי צו פּאַרויכערן דעם קיום פון פּאַלק.

ער האָט פּאַרשטאַנען איין זאַך. און דאָס איז, אַז דאָס פּאַלק איז אין גלות, נישט פון היינט און נישט פון נעכטן, נאָר פון לאַנגע און לאַנגע דורות. און אויב דורך די אַלע דורות האָט עס זיך דערהאַלטן, איז עס געווען צוליב דעם וואָס עס האָט זיך געווידמעט צו אַן אייגנטימלעך יידיש לעבן. און דער יסוד פון דעם לעבן איז געווען — נישט ווי ביי אַנדערע פעלקער — אַ לאַנד אָדער אַ שפּראַך.

דער יסוד איז געווען דאָס פּאַרהייליקטע געזעץ, לויט וועלכן דער ייד האָט געלעבט און געשטרעבט, אומעטום און אַלע מאָל. עס איז דאָ אַ תּורה. עס זענען דאָ יידישע כתב־

קודש. עס איז דאָ אַ משנה און אַ גמרא. עס איז דאָ אַ גרויסע יידישע ליטעראַטור, וועלכע נעמט אַרום די פאַרשידנסטע אַספּעקטן פון אונדזער עקזיסטענץ. און איצט האָט דער רמב"ם איינגעזען — און די יאָרן האָבן געהאַלטן אין איין פּליסן — אַז די ברייטע שיכטן פון פּאַלק האָבן כמעט מער נישט די מעגלעכקייט צו באַקענען זיך מיט זייער גרויסער ליטעראַטור. נישט נאָר איז זי צעוואַרפן אין די בלעטער פון הונדערטער מקורות אינעם תלמוד, אין די מדרשים און שאלות-ותשובות, וועלכע עס איז נישט לייכט צו באַקומען. נאָר אויך די אַרומיקע אומשטענדן זענען קריטיש. די שונאים אונטערדריקן דאָס פּאַלק, און דאָס פּאַלק איז געצוואונגען צו פאַרנאַכלעסיקן די גייסטיקע ירושה זיינע.

ווער עס לייענט די הקדמה, וואָס דער רמב"ם האָט גע- שריבן צו זיין משנה-תורה, וועט וויסן ווי אַזוי זיין האַרץ האָט געציטערט פאַרן גורל פון דער יידישער צוקונפט.

ער האָט געזען ווי דווקא אין זיין צייט האָבן זיך די צרות פון די יידן פאַרמערט און פאַרגרעסערט אַ סך איבער דער נאַרמאַלער מאָס — אויב עס איז דאָ אַ נאַרמאַלע מאָס פון צרות פאַר אונדזער פּאַלק — און די פעאיקייט ווייטער צו ליידן האָט זיך שוין געהאַט כמעט אויסגעלאָזט...

ער האָט געזען ווי די יידישע וויסנשאַפט גייט ממש פאַר- לוירן, און אַז עס זענען פאַראַן זייער ווייניק מענטשן, וועלכע ווייסן עפּעס פון אונדזער פאַרצווייגטער ליטעראַטור...

ווער עס האָט זיך נאָר אַריינגעטראַכט אין דעם מצב האָט פאַרשטאַנען ווי גרויס עס איז די נויטווענדיקייט צוואַמענצן- האַלטן דאָס פּאַלק. דער ייד מוז נאָך אַמאָל האָבן די מעגלעכקייט זיך צו באַקענען מיט די ראַמען אין וועלכע ער לעבט. און אַריינצוואַפן אין זיך דעם תוכן מיט וועלכן עס שפרודלט דער יידישער גייסט.

און צו מאַכן אַזאַ מעגלעכקייט איז געוואָרן — ווי מיר וועלן זען — איינע פון די הויפט-אויפגאַבעס, וועלכע דער רמב"ם האָט זיך אונטערגענומען דורכצופירן אין זיין לאַנג-יעריקער טעטיקייט.

*

און נאך אן אנדערע זאך.

אין יענע יארן האט די גויאישע וועלט זיך אנגעהויבן אויפצווועקן פון איר נידעריקן קולטורעלן מצב. זי האט אנגע- הויבן זיך פארנעמען מיט וויסנשאפטלעכע פארשונגען, און זי האט אנטדעקט אן אינטעלעקטועלן אוצר אין די שריפטן פון די אלט-גריכישע פילאזאפן.

מ'האט איבערגעזעצט אויף די לאטיינישע און אראבישע שפראכן די ווערק און פלאטא און אריסטאטעל, די גרעסטע פון די אלט-גריכישע דענקער, און נאך א סך אנדערע אלטערטימ- לעכע שריפטן. און גלייך איז אנטשטאנען א דראנג אויסצוגע- פינען דעם אמת אין די פארשידענע אויפפאסונגען.

די גויים האבן אייגנטלעך געהאט זייער אמונה — א גלויבן וואס האט זיך באזירט אויף דער יידישער אמונה. אבער דער גאט, וועלכער איז באשריבן אין די ספרים פון אונדזער תנ"ך, איז נישט געווען דער זעלבער גאט, וועלכן די פילאזאפן האבן באשריבן אין זייערע ווערק. טא וועלכער פון די געטער איז געווען דער אמתער גאט — האבן די אינטעלעקטועלע קרייזן געוואלט וויסן.

די גויים האבן אויך געהאט א פארשטעלונג ווי אזוי די וועלט איז באשאפן געווארן — לויט די דערציילונגען אין אונדזערע ספרים קודש. אבער די גריכישע דענקער האבן גע- געבן אן אנדער בילד פון דעם אלעם. און איצט האט מען גע- וואלט דערגיין וואו דער אמת ליגט: צי אין די רעליגיעזע אויפ- פאסונגען פונעם תנ"ך, אדער אין די אויפפאסונגען פון די אלט- גריכישע פילאזאפן.

בכלל האט מען דעמאלט — פונקט אזוי ווי היינט — גע- וואלט אנטדעקן דאס וואס איז נאך געווען פארהוילן אין די דער- שיינוגען פון דער ארומיקער נאטור.

וואס אזעלכעס איז דער הימל — האט מען זיך געפרעגט. וואס איז גאט? וואס איז דער מענטש? צי האט ער עפעס אזוינס וואס מען איז בארעכטיקט צו באצייכענען אלס א נשמה? און צי איז די נשמה אומשטערבלעך?

און פונקט אזוי ווי היינט זענען פאראן א סך מענטשן וואס האלטן, אז עס איז דא א קאנפליקט צווישן די אויפפאסונגען פון

דער רעליגיע און די אויפפאסונגען פון דער וויסנשאפט, אזוי האָט מען אויך אין יענע צייטן געפילט, אַז עס איז דאָ אַזאַ מין סתירה. דער אונטערשיד איז אָבער, אַז היינט איז מען נישט אַזוי טיף פאַראינטערעסירט אין אַט דעם קאָנפליקט, ווייל מ'פאַר-נעמט זיך שוין נישט אַזוי פיל מיט די פאַרלאַנגען פון דער אמונה. היינט האָלט מען אַז די וויסנשאפט איז גענוג, און אַז מיט די וויסנשאפטלעכע מעטאָדן וועט מען אַלץ קענען דערגיין. קיין שום סודות — זאָגט מען — וועלן אין דער נאַטור נישט פאַר-בלייבן אין משך פון דער צייט. כאַטש — פון דער אַנדערער זייט — זענען אויך היינט נאָך פאַראַן אומציייליקע גרויסע גע-לערנטע וואָס גלויבן, אַז דער קאָסמאָס ווערט אָנגעפירט פון אַ מיסטעריעזן כוח וועלכן דער מענטש וועט קיינמאָל נישט דער-גרונטעווען.

אין יענע יאָרן אָבער איז די אמונה געשטאַנען אויף דעם ערשטן אָרט אינעם לעבן פונעם מענטש און פון דער געזעל-שאפט. און ווען מען האָט באַמערקט, אַז דאָס וואָס די אמונה באַהויפטעט איז נישט אַלע מאָל דיקטירט פון די באַגריפן פונעם מענטשלעכן שכל, איז מען געוואָרן באַאומראַיקט. עס זענען דעריבער דערשינען שריפטן פון די גרעסטע דענקער. און אין די דאָזיקע שריפטן האָט מען זיך באַמיט צו געפינען אַן אויס-וועג, און אויסצוגלייכן די פרינציפן פון דער אמונה מיט די פרינציפן פון דעם ריינעם שכל — לויט ווי מען האָט אים דער-מאָלט פאַרשטאַנען.

די צרה איז אָבער געווען וואָס די אָנגעבאָטענע אויסגלייכן האָבן נישט האַרמאָנירט צווישן זיך. איין דענקער האָט געזאָגט אַזוי, און אַן אַנדערער דענקער האָט געזאָגט עפעס אַנדערש. און עס איז אַרויסגעקומען אַ גאַנצער בלבול-המחזות. און דער בלבול-המחזות האָט אויך מיטגעריסן אַ סך פון אונדזער פּאָלק אין יענער צייט.

אמת, יעדער ייד האָט אָנערקענט אַז די יידישע אמונה איז וויכטיק. וואָס זאָל מען אָבער טאָן מיט די פרינציפיעלע פּראָגן וואָס די פּילאָזאָפיע שטעלט און אויף וועלכע די אמונה זעט אויס נישט צו געבן קיין קלאָרן ענטפער?

אזוי ארום האָט יענער דור — דער דור פונעם רמב"ם — געזוכט צו געפינען אַ וועג אינעם לאַבירינט פון די פאַרשידענע אַנשוואונגען. און דאָס איז געווען אַ חוץ די שוועריקייטן מיט וועלכע ער האָט זיך צונויפגעטראָפן פון פּאָליטישן און סאָציאַלן שטאַנדפונקט.

דער ייד איז געווען פאַרטומלט קולטורעל. נישט נאָר האָט דער נוצרי געטענהט אַז זיין רעליגיע איז ריכטיק און אַז אַלע אַנדערע רעליגיעס זענען פאַלש. און נישט נאָר האָט דער מוסולמענער געזאָגט, אַז די מוסולמענישע רעליגיע האָט גע־ירשנט די גרויסקייט פון די אַנדערע רעליגיעס. נאָר אויך דער וויסנשאַפטלער איז איצט געקומען און געזאָגט, אַז די גריכישע פּילאָזאָפּיע איז גערעכט, און אַז אַלץ וואָס שטימט מיט איר נישט איין, איז פאַלש און דאַרף אָפּגעוואָרפן ווערן. עס איז דעריבער קיין וואונדער נישט וואָס דער ייד האָט אַנגעהויבן צו בלאַנדזשען.

נאַציאָנאַל ווערט ער אונטערדריקט. רעליגיעז ווערט ער פאַרשעמט. אינטעלעקטועל ווערט ער אַרויסגעשטופט און באַ־צייכנט אַלס נישט אויסגעהאַלטן. און אין אַזעלכע כאַאָטישע באַדינגונגען האָט ער זיך גענויטיקט אין אַ פּירער, וועלכער זאָל אים העלפן זיך אויסלייזן פון זיין פאַרפלאַנטערטקייט. און אויך די דאָזיקע אויפגאַבע האָט דער רמב"ם זיך אונטערגענוֹ־מען דורכצופירן.

*

נאָך אין זיינע יונגע יאָרן האָט דער רמב"ם שטודירט אַ סך פון די וויסנשאַפטן, וועלכע יעדער געלערנטער מענטש האָט באַטראַכט אַלס זיין חוב מיט זיי זיך צו באַקענען. ער האָט שטודירט לאַגיק און מעטאָפּיזיק. אַ חוץ דעם וואָס ער איז געווען אַ גרויסער מומחה אין מעדיצינישער אויסבילדונג און פּראַקטיק, האָט ער זיך פאַרנומען מיט מאַטעמאַטיק און אַסטראָ־נאָמיע, און ער שרייבט אין איינער פון זיינע תשובות, אַז ער האָט דורכגעאַרבעט אַלע ביכער וואָס זענען ביז דעמאָלט געווען אַנגעשריבן אויף אַלערליי פּילאָזאָפּישע טעמעס. און דאָס איז שוין גאַרנישט קיין קלייניקייט...

ווי אזוי ער האָט דאָס אַלץ באַוויזן צו טאָן, איז נישט

לייכט זיך פאַרצושטעלן. ווייל ווי שוין געזאָגט, זענען דאָס געווען אומרואַיקע צייטן פאַרן ייד. צוזאַמען מיט זיינע עלטערן האָט זיך דער יונגער רמב"ם אַרומגעוואָלגערט פון איין שטאָט אין דער אַנדערער, און געוואַנדערט פון איין לאַנד אין אַן אַנדער לאַנד. אַ לאַנגע צייט האָט ער אפילו נישט געטאַרט אויסגעבן זיך אַלס ייד. און ווען, אין עלטער פון דרייסיק יאָר בערך, ער האָט זיך שוין ענדלעך געהאַט באַזעצט אין קאַאיראַ, אין מצרים, האָט ער ערשט אַנגעטראַפן אויף שוועריקייטן, וועלכע האָבן אים געצוואונגען צו אַרבעטן אויף פשוטער טאַג־טעג־לעכער פּרנסה.

ווי אַזוי קאָן מען אָבער אין אַזאַ מצב זיך פאַרנעמען מיט אויספאַרשן די טיפּסטע פּראַבעלמען און באַקענען זיך מיט די קאָמפּליצירטסטע וויסנשאַפטן!...

און דאָך, מיט דעם גאונישן קאַפּ וואָס ער האָט געהאַט, האָט ער דערגרייכט די העכסטע שטופּע פון אַ גאון ממש אין יידישע לימודים, ווי אויך פון אַ גרויסן דענקער אין וועלטלעכער בילדונג, און ער האָט באַוויזן אויסצופירן די אויפגאַבעס וועלכע ער האָט זיך געהאַט אַמאָל געשטעלט.

*

איך וואָלט גערן אין דער דאָזיקער אָפהאַנדלונג דערציילט אויך אַ ביסל מער איינצלהייטן פון דעם פּריוואַטן לעבן פונעם רמב"ם. ווי אַזוי, למשל, ער איז געוואָרן דער יידישער פאַר־שטייער ביים עגיפּטישן סולטאַן אין קאַאיראַ; ווי אַזוי זיין ברודער דוד, אַ סוחר, איז אומגעקומען ווען די שיף אין וועלכער ער איז געפאַרן האַנדלען איז אונטערגעגאַנגען אויפן וועג פון מצרים קיין אינדיע; און ווי אַזוי דער רמב"ם האָט באַזוכט ארץ־ישראל און ירושלים, און זיך אויסגעוויינט אויף די הייליקע קברים פון אברהם, יצחק און יעקב אין דער מערת המכפלה אין חברון. איך וואָלט אויך דערציילט ווי אַזוי ער האָט באַקעמפט די קראַים — די קאַראַאימער — וועלכע האָבן דעמאָלט געהאַט זייער צענטער אין מצרים.

מיין הויפּט־ציל דאָ איז אָבער צו ווידמען מיינע ווערטער צו דער גייסטיקער אַרבעט פונעם רמב"ם — אַן אַרבעט וואָס נעמט אַרום אַ סך אינטערעסאַנטע, וויכטיקע און גאונישע

שריפטן — און פון צווישן די דאזיקע שריפטן וויל איך דער-
מאנען ספעציעל צוויי ווערק, וועלכע גילטן עד היום ווי צוויי
גאר גרויסע מאָנומענטן פון געדאַנק און בליק און צוועק.
די צוויי ווערק זענען: א) די משנה־תורה, אָדער ווי מ'רופט
זי אויך די יד־החזקה, און ב) דער מורה נבוכים.

אין דעם ערשטן ווערק גיט אונדז דער רמב"ם אַ
סיסטעמאַטישן אַפּקלייב פון אַלע יידישע געזעצן וואָס עקזיסט־
טירן נאָר ערגעץ־וואו. אפילו די געזעצן וועלכע זענען שוין
נישט אָנגעגאַנגען אין די צייטן אין וועלכע ער האָט געלעבט
— ווי למשל די הלכות פון קרבנות און בית־המקדש און מלכים
— אַלץ האָט דער רמב"ם צונויפגעזאַמלט, מיט מער ליבשאַפט
און זאָרג ווי מען זאַמלט צונויף פערל און טייערע אוצרות, און
ער האָט זיי איינגעטיילט אין פערצן גרויסע אָפטיילונגען. דאָס
איז געווען זיין משנה־תורה, ווייל די גאַנצע תורה פון יידנטום
— סיי די געזעצן פון תורה שבכתב און סיי די געזעצן פון תורה
שבטל־פה — איז אין דעם ווערק איינגעגלידערט.

און אין דעם צווייטן מאָנומענטאַלן ווערק פונעם רמב"ם
— דעם מורה נבוכים — נעמט דער מחבר זיין ליענער ביי
דער האַנט, אַזוי צו זאָגן, און פירט אים דורך די אַלע פּילאָזאָ־
פישע פּראָבלעמען וועלכע האָבן באַאומראיקט דעם מענטשלעכן
מוח פונעם ייד און ווייזט אים ווי אַזוי אויסצוטייטשן די יידישע
אמונה אינעם ליכט פון דער פּילאָזאָפיע.

עס איז נישטאָ קיין איין פונקט אין דער יידישער אמונה,
וואָס דער רמב"ם זאָל אים נישט אנאליזירן מיטן קאַלטן שכל און
באַמיען זיך אים צו ברענגען אין הסכם מיט די וויסנשאַפּטלעכע
אויפפאַסונגען פון יענער צייט.

*

אַט געדענקען מיר אַלע דעם ערשטן פּסוק פון דער תורה:
בראשית ברא אלוקים את השמים ואת הארץ. אין דעם פּסוק
שטעלן מיר פעסט, אַז אין אָנהויב האָט די געטלעכע קראַפּט
באַשאַפּן דעם הימל און די ערד. דאָס זענען פשוטע ווערטער,
און אפילו אַ קליין חדר־יינגל פאַרשטייט זיי. אָבער דאָך, פאַר
דעם דענקנדיקן מענטש זענען דאָס ווערטער וואָס פאַרמאָגן די
טיפּסטע פּילאָזאָפישע סודות, און ער וויל וויסן וואָס די סודות
זענען, און ווי אַזוי זיי ראַציאָנעל צו פאַרשטיין.

י צ ח ק ר א פ א פ א ר ט

וואָס הייסט, אַז גאָט האָט באַשאַפֿן? ווער האָט געזען גאָט?
ווי אַזוי קאָן מען באַווייזן, אַז אַזאַ גאָט עקזיסטירט? און פֿון
וואָס האָט ער באַשאַפֿן הימל און ערד?

וואָס הייסט, אַז אין אָנהויב האָט ער באַשאַפֿן? און וואָס
איז געווען פֿאַר יבראַשית, איידער די וועלט איז באַשאַפֿן
געוואָרן?

דאָס זענען עטלעכע פֿון די פֿראַגן וואָס דער דענקער מוז
ענטפֿערן. אַנדערש בלייבט די וועלט פֿאַר אים אַ מיסטעריעזע
זאַך, און דער דענקערישער מוח קאָן נישט דולדן קיין מיס-
טעריעזע זאַכן אַרום אים. ער מוז זיי אויפֿדעקן, ער מוז זיי
לייזן אויף אַזאַ אופן, אַז זיין אינטעלעקט זאָל זיין באַפֿרידיקט.
לאַמיר אָבער גיין נאָך אַ ביסל ווייטער.

אַט דרייט זיך אַרום אין דער וועלט אַזאַ באַשעפעניש ווי
דער מענטש. עס זענען נאָך פֿאַראַן אַנדערע באַשעפענישן,
כמעט אַן אומענדלעכע צאָל פֿון זיי, אַ חוץ אַנדערע עקזיסטירנ-
דיקע אַרגאַניזמען און זאַכן. מען קאָן דאָס אַלץ איינטיילן
אין פֿיר קאַטעגאָריעס: דער דומם, דער צומח, דער חי און דער
מדבר. דער נידעריקסטער שטאַנד איז דער דומם, די נישט-
לעבעדיקע קאַטעגאָריע, ווי, למשל, אַ שטיין אָדער אַ שטיק
מעטאַל. נאָכדעם קומט דער צומח, די זאַכן וואָס וואַקסן, ווי
למשל אַ שטיק האָלץ, אַ בוים אָדער אַ פֿרוכט. נאָכדעם זענען
פֿאַראַן די לעבעדיקע יברואים, דער חי, ווי פֿיש און פֿיגל און
חיות און בהמות. און צום סוף קומט דער רעדעוודיקער מין,
דער מדבר, וועלכער נעמט אַרום — וואָס מיר רופן אַן — דעם
מענטש.

וואָס איז דער צוועק פֿון דעם אַלעם, פֿון די אַלע קאַטע-
גאָריעס? און אויב מיר זאָלן שוין אָננעמען, אַז די ערשטע
דריי קאַטעגאָריעס — די שטיינער און די בויער און די חיות
— זענען באַשאַפֿן געוואָרן כדי צו ברענגען אַ נוצן פֿאַר דעם
מענטש, בלייבט נאָך אַלץ די פֿראַגע וועגן דעם צוועק פֿון דער
מענטשלעכער עקזיסטענץ. צוליב וואָס עקזיסטירט דער מענטש?
וואָס פֿאַרלאַנגט מען פֿון אים בשעת ער לעבט? און וואָס
געשעט מיט אים ווען ער שטאַרבט אַוועק?
היינט, אין אונדזערע אייגענע צייטן, זענען אויך דאָ דענ-

קער וועלכע פארנעמען זיך מיט אויספארשן די פארשידנסטע אינטעלעקטועלע פראבלעמען. אבער דער מאדערנער צוגאנג צום לעבן איז אנדערש ווי ער איז אמאל געווען.

מען דערציילט אן א פרומער ייד האט אמאל געוואלט אויפֿ-וועקן זיין זון און מיטנעמען אים אין שול אריין, כדי ער זאל אויסגיסן זיין הארץ א ביסל פארן בורא-עולם. עס איז גראד געווען אין די סליחות-טעג, און דער טאטע וועקט אזוי זיין זון און זאגט צו אים:

— שטיי אויף מיין קינד, שטיי אויף, א מענטש לעבט נישט אייביק...

און דער זון דרייט זיך איבער אויף דער אנדערער זייט, און ענטפערט זיין פאטער:

— לאז מיך צורו, טאטע, איך וויל נישט לעבן אייביק... דאס איז דער מאדערנער צוגאנג ביי א סך פון אונדזערע אייגענע מענטשן. על אחת כמה וכמה איז עס אזוי ביים פשוטן מענטשן אין גאס. ער וויל מען זאל אים לאזן צורו. ער לייקנט גאר אפ אין גאנצן דעם ענין פון א געטלעכער שאפונג פונעם מענטש, אזוי אז לויט אים קאן גארנישט אנטשטיין די פראגע וועגן עפעס וואס א צוועק, צוליב וועלכן דער מענטש זאל האבן באשאפן געווארן.

אבער אין יענע צייטן — אין די צייטן פון רמב"ם — ווי שוין פריער באמערקט, האט מען זיך געמוטשעט צו פארשטיין די גאנצע שאפונג, ווי אויך דעם תכלית פון דער שאפונג. און אין די אלע פראבלעמען האט דער רמב"ם אריינגעדונגען, און ער האט אונדז איבערגעלאזט א בילד פון זיינע אויספירונגען, וועלכע ער האט אגב אין דער ערשטער ריי צוזאמענגעשטעלט פאר א געוויסן רבי יוסף עקנין, איינעם פון זיינע באליבסטע תלמידים.

ער האט אנאליזירט אלע סארטן פראגן — מעטאפיזישע, מאראלישע, טעאלאגישע און רעליגיעזע — און זיינע ענטפערס האט ער פאר אונדז אזוי שייך אויפגעבויט, פונקט ווי א גאונישער ארכיטעקט בויט אויף א בנין פון שיינקייט און קלוגשאפט, וואס דארף באפרידיקן די באדערפענישן פון דעם וועלכער וואוינט אין דעם הויז.

לאמיר נעמען די פראגע פון דער עקזיסטענץ פון גאט — די סאמע גרעסטע און וויכטיקסטע פראגע, וועלכע דער דענקענדיגער מענטש האט אין יענע צייטן געהאט.
 דער רמב"ם האלט אז אויב מיר זאגן, אז מיר גלויבן אין דער עקזיסטענץ פון גאט, איז עס נישט סתם ווייל מיר גלויבן אז ער עקזיסטירט. מיר זאגן עס ווייל מען קאן די עקזיסטענץ באווייזן אויף אַ ראציאָנעלן אופן.

און דער רמב"ם זאגט ווייטער: אומעטום, אין דער גאנצער נאטור זעט מען, אז יעדע זאך וואס עקזיסטירט איז עס צוליב דעם וואס אן אנדערע און פריערדיקע זאך האט גורם געווען אז זי זאל עקזיסטירן. אזוי, למשל, א בוימ אנטשטייט פון א קערנדל וואס מ'האט געפלאנצט אין דער ערד. אבער דאס קערנדל שטאמט פון אן אנדערן בוימ, וועלכער שטאמט ווייטער פון א פריערדיק קערנדל. און אז מ'גייט אזוי צוריק, ווייט-ווייט צוריק, קומט מען צו צו דער סאמע ערשטער סיבה וואס האט גורם געווען, אז דאס קערנדל זאל עקזיסטירן, און אז בעצם די גאנצע וועלט זאל עקזיסטירן.

אן אזא ערשטער סיבה וואלט גארנישט עקזיסטירט. ווייל עס איז קעגן די געזעצן פון דער נאטור, און אויך קעגן די אויפפאסאנגען פונעם פשוט שכל, אז עפעס וואס זאל קענען קומען אין עקזיסטענץ ווען עפעס אנדערש האט אים אזא עקזיסטענץ נישט געגעבן.

און עס איז טאקע די דאזיקע ערשטע סיבה וועלכע מיר באצייכענען אלס די געטלעכקייט, אלס גאט. און עס איז טאקע דער דאזיקער גאט וועלכער האט באשאפן די וועלט, און עס איז אויך דער זעלבער גאט וועלכער פירט אן מיט אלעם וואס געפינט זיך אין דער וועלט.

*

דאס וואס איך האב אקארשט ארויסגעזאגט אין א פאר שורות פארנעמט ביים רמב"ם א סך קאפיטלעך, סיי אין זיין משנה-תורה און סיי אין זיין מורה-נבוכים. מיט א זעלטענער טיפקייט אנאליזירט ער דעם ענין, ווייל דער עצם פראבלעם איז זייער שווער צו פארשטיין אין זיין גאנצער גרינטלעכקייט. אין אלגעמיין באנוצט דער רמב"ם די מעטאדן פון דעם גריכישן

דענקער אַריסטאָטעל ביים באַגרינדן די אויפפאַסונג אַז גאַט עקזיסטירט. דער יידישער דענקער גיט אַבער צו אַז אין גע- וויסע הינזיכטן איז ער מיט דעם גריכישן פּילאָזאָף לגמרי נישט מסכים.

און רעדנדיק וועגן גאַט באַווייזט דער רמב"ם ווייטער, אַז גאַט איז אַ גייסט און אַז ער האָט נישט קיין קערפּער. ווייל אויב ער וואָלט געהאַט אַ קערפּער, און דער קערפּער איז אַ מאַטעריעלער קערפּער, האָט דאָך ווער געמוזט באַשאַפֿן די מאַטעריע צוערשט. אַזוי אַרום וואָלט דער באַשאַפּער פּון דער מאַטעריע געווען גרעסער פּון דעם מאַטעריעלן גאַט, און דאָס איז דאָך נישט מעגלעך אַנצונעמען פּון דעם לאַגישן שטאַנד- פּונקט. קומט טאַקע אויס, אַז דער גאַט וועגן וועלכן מיר רעדן, איז אַ גייסטיקע עקזיסטענץ און האָט נישט קיין שום קערפּער- לעכע געשטאַלט.

אויף אַן ענלעכן אופן קאָן מען אויך באַווייזן, אַז גאַט איז איין-און-איינציק, ווייל אויב ער וואָלט געווען צוויי געטער, אַדער מער, וואָלטן זיי דאָך געהאַט פאַרשידענע קוואַליטעטן. איין גאַט וואָלט געווען, למשל, נומער איינס, און דער אַנדערער גאַט וואָלט געווען נומער צוויי, און אַזוי ווייטער, כדי דורך דעם פּאַנאָדערצושיידן איינעם פּון דעם אַנדערן. אויב אַבער איין גאַט האָט אַזעלכע קוואַליטעטן, און דער אַנדערער האָט אַנדערע קוואַליטעטן, איז דאָך דאָס אַ באַווייז, אַז קיין איינער פּון זיי האָט נישט די פּולקאַמע פּערפעקציע וואָס מיר שטעלן זיך פאַר, אַז אַ גאַט — די העכסטע עקזיסטענץ — דאַרף האָבן. אויף אַזאַ אופן מוז מען צוקומען צום באַשלוס, אַז גאַט — דער באַשעפּער — איז איין-און-איינציק.

אויך די דאָזיקע פאַר ווערטער וואָס איך האָב דאָ אַרויס- געזאָגט פאַרנעמען ביים רמב"ם אַ סך קאַפיטלען. ווייל מען מוז זיך זייער טיף פאַרטראַכטן כדי צו באַגרייפֿן וואָס עס הייסט אַן איין-און-איינציקער גאַט, און וואָס אַזעלכעס איז אַ גאַט וואָס איז בלויז אַ גייסט און האָט נישט קיין קערפּער.

אַבער אויף וויפּיל עס איז נוגע מיין איצטיקער טעמע, וויל איך נאָר אַנווייזן אויף די פאַרוויקלטע פּראַבלעמען, וועלכע האָבן דעם גרויסן לערער און דענקער פּון יידישן פּאָל באַשעפּטיקט.

בכלל האף איך, אז מען וועט מיר נישט פאראיבל האלטן צוליב דעם פשוטן מעטאד מיט וועלכן איך באַריר דאָ ענינים. וועלכע שטייען באמת ברומן של עולם. דאָס איז דער פרדס וועגן וועלכן די גמרא דערציילט, אז פון די פיר חכמים וועלכע זענען אין אים אַריינגעגאַנגען, האָט נאָר רבי עקיבא זוכה געווען אַריינצוגיין בשלום און אַרויסצוקומען בשלום.

זאָל דער לייענער מיינער געדענקען דעריבער, אז איך גיב דאָ איבער נישט מער ווי אַ פּאַר ראשי־פרקים פון דער אַרבעט פונעם רמב"ם, אָן אַרבעט וועלכע — ווי מיר ווייסן — האָט אים פאַרנומען עטלעכע צענדליק יאָר.

און אַזוי וויל איך טאַקע נישט מער ווי אַנצייכענען אין אַלגעמיינע שטריכן נאָך אַ פּאַר פּראָגן וועלכע דער רמב"ם באַמיט זיך פאַר אונדו קלאַר צו מאַכן.

*

מיר זאָגן — פונעם פּילאָזאָפּישן שטאַנדפּונקט — אז גאָט האָט נישט קיין קערפּער. פון דער דאָזיקער הנחה קומט אַרויס, אז גאָט האָט נישט קיין שום קערפּערלעכע פּאַרמען אַדער אייגנשאַפּטן.

אַזוי למשל קאָן ער נישט האָבן קיין הענט אַדער אויגן, אַדער אַ מויל, אַדער אויערן. און אַזוי קאָן ער אויך נישט האָבן קיין זכרון מיט וועלכן צו געדענקען, אַדער אַ ווילן מיט וועלכן עפעס צו פאַרלאַנגען, אַדער אַ טעמפּעראַמענט מיט וועלכן עפעס צו ליבן אַדער צו באַדויערן.

און אויב דאָס אַלץ איז אמת — פּרעגט די וועלט — טאָ ווי אַזוי קענען מיר פאַרשטיין דעם תנ"ך אונדזערן, אין וועלכן גאָט איז פאַרגעשטעלט אַזוי ווי ער וואָלט יאָ געהאַט קערפּערלעכע פּאַרמען און אייגנשאַפּטן?

איז ווי אַזוי איז דאָס מעגלעך? אין תנ"ך געפינט מען אַן איין מאָל ווייזט גאָט אַרויס ליבשאַפּט צו איינעם אַדער צו עפעס, און אַ צווייט מאָל בייזערט ער זיך. איין מאָל זעט ער וואָס עס טוט זיך, און אַ צווייט מאָל הערט ער זיך צו. איין מאָל געפינט ער זיך אויף איין פּלאַץ, און אַ צווייט מאָל גייט ער אויף אַן אַנדערן פּלאַץ...

און פון דעם אַלעם זעט אויס, אז עס איז דאָ אַ סתירה

צווישן דער פילאָזאָפֿיע, וועלכע דערציילט וועגן אַן אומפּערזענ-
לעכן און אומקערפּערלעכן גאָט, און צווישן דער תּורה וועלכע
רעדט וועגן אַ פּערזענלעכן און קערפּערלעכן גאָט. וואו דען איז
דער אמת?

און נאָך אַמאָל ווידמעט דער רמב"ם אַ סך קאָפיטלען די
דאָזיקע פּראָגן, און ער קומט צום אויספיר, אַז עס איז קיין
סתירה נישטאָ. ווייל די אויסדרוקן אין דעם תּנ"ך — האַלט ער
— דאָרפן מיר פּאַרשטיין אַלס מעטאָפּאָרישע און סימבאָלישע
אויסדרוקן.

מיר זאָגן, אַז גאָט זעט מיט זיינע אויגן. און אייגנטלעך
מיינען מיר צו זאָגן, אַז פאַר גאָט איז גאַרנישט פאַרהוילן. מיר
זאָגן וועגן אים, אַז ער גייט ערגעץ. און אייגנטלעך מיינען מיר
צו זאָגן, אַז ער געפינט זיך אומעטום. די צרה איז וואָס אונדזער
פאַרשטעלונג וועגן גאָט איז אומפּערפּעקט, און אונדזערע אויס-
דרוקן און באַגריפן ווען עס קומט צו רעדן וועגן דער געטלעכ-
קייט — זענען גאַר-גאַר באַגרענעצט. אין אמתז האָט גאָט קיין
שום קערפּערלעכע געשטאַלט נישט.

און אזוי גייט דער רמב"ם פון איין פּראָבלעם צום צווייטן,
ביז ער באַלויכט אַ גאַנצע ריי פּראָבלעמען וועלכע באַאמרוואיקן
די געדאַנקען פונעם מענטש.

*

אייגנטלעך האָט דער רמב"ם אויסגעדריקט אַלע זיינע אַנ-
שויאונגען נישט אזוי ווייט פאַר דעם דורכשניטלעכן צוהערער
אָדער לייענער ווי פאַר דעם געלערנטן און פּראָפּעסיאָנעלן דעג-
קער.

ספּעציעל האָט ער אין זיין געהאַט זיינע אייגענע תּלמידים,
צווישן וועלכע רבי יוסף עקנין — וועמענס נאָמען איך האָב שוין
פריער דערמאָנט — האָט זיך זייער שטאַרק אויסגעצייכנט. בעצם
איז עס געווען טאַקע דער דאָזיקער רבי יוסף עקנין, וועלכער
האַט געפּרעגט דעם רמב"ם די אַלע פּראָגן וועגן דער שטעלונג
פון דער יידישער מחשבה לגבי דער נישט-יידישער קולטור. און
ער אַליין איז דאָס טאַקע געווען דער וואָס האָט געבעטן, אַז
דער לערער זיינער — דער רמב"ם — זאל אים געבן די ענטפּערס
שוואַרץ אויף ווייס, געשריבן און געחתמעט.

אזוי ארום איז אנטשטאנען דער מורה נבוכים — דער פירער פון די פארבלאנדזשעטע — א ווערק אין וועלכן דער רמב"ם וויל מיט זיינע ווערטער העלפן זיין תלמיד, ר' יוסף עקיני, און אלע די וואס בלאַנדזשען אינעם וואַלד פון אומויסנ-קייט און זיי אַרויספירן אויפן וועג פון וויסן און פאַרשטיין.

*

פון די פראַבלעמען וועלכע ווערן באַרירט אין דעם מורה נבוכים וויל איך איצט דערמאָנען נאָר נאָך צוויי, כאַטש איך וועל זיך נישט אונטערנעמען צו ציטירן די גענויע תשובות וואָס דער רמב"ם גיט אויף זיי.

איין פראַבלעם איז דער. מיר זאָגן אַז דער מענטש האָט אַ פרייען ווילן — אַ בחירה חפשיית — דאָס הייסט אַז דער מענטש אַליין קאָן דעצידירן וואָס ער זאָל יאָ טאָן און וואָס זאָל ער נישט טאָן. פון דער אַנדערער זייט אָבער זאָגן מיר, אַז גאָט זעט פאַראויס וואָס דער מענטש וועט טאָן אָדער נישט טאָן.

אזוי אַוועקגעשטעלט — איז דאָ אַ שווערע סתירה צווישן די דאָזיקע צוויי באַהויפטונגען. ווייל לאַמיר זיך פאַרטראַכטן — אויב גאָט ווייסט וואָס מיר וועלן טאָן מאַרגן, למשל, הייסט עס דאָך אַז עס איז שוין באַשטימט אַז מיר וועלן עס טאָן. אויב אַזוי, אָבער — אַז אַלץ איז שוין באַשטימט פון פאַראויס — ווי אזוי קענען מיר זאָגן אַז מיר האָבן אַ פרייען ווילן אויסצוקלויבן וואָס מיר וועלן מאַרגן טאָן?

פון דער אַנדערער זייט ווייטער, אויב מיר זענען באמת פריי צו טאָן וואָס מיר ווילן — און עס איז נישט באַשטימט וואָס מיר וועלן טאָן — טאָ ווי אזוי קענען מיר זאָגן, אַז גאָט זעט פאַראויס וואָס עס וועט געטאָן ווערן?

דער רמב"ם לאַזט זיך אַריין אין אַן אויסערגעוויינלעך טיפן אַנאַליז פון אַט דער פראַגע. אויף וויפיל מיר פאַרשטייען דעם ענין, גייט דער רמב"ם אַריין אין דעם לאַבירינט פון דער קאָמפליצירטסטער טעאָלאָגיע און פילאָזאָפיע. ער באַנוצט זיך מיט אַלערליי דענקערישע אַרגומענטן און באַווייזן — וועלכע עס איז דאָ נישט לייכט איבערצוחזרן — און צום סוף קומט ער צום אויספיר, אַז דאָס וויסן פון גאָט קאָן נישט פאַרגליכן ווערן מיטן וויסן פון אַ מענטש.

גאט ווייסט אַנדערש און דער מענטש ווייסט אַנדערש — זאָגט דער רמב"ם — און מיר קענען איבערהויפט נישט משיג זיין נישט די נאָטור פון געטלעכן וויסן און נישט די נאָטור פון געטלעכן וועזן.

אין דעם צוזאַמענהאַנג ציטירט דער רמב"ם דעם באַקאַנטן דיאַלאָג אין דער תורה, אין וועלכן משה רבינו בעט ביים רבונו־של־עולם —

— הראני נא את כבודך... — זאָגט ער — לאַז מיר זען דיין פראַכט, איך בעט דיך...

אויף דעם ענטפערט אים דער רבונו־על־עולם —

— דו וועסט נישט קענען זען מיין פנים... — זאָגט ער — כי לא יראני האדם וחי, ווייל אַ מענטש קאָן מיר נישט זען און בלייבן לעבן...

און אין אַט די ווערטער איז אַנגעצייכנט די פונדאַמענטאַלע פאַרשידנהייט צווישן דער מענטשלעכער און געטלעכער אַטור. אפילו זאָ אַ גרויסער מוח ווי משה רבינו — און די וועלט האָט נאָך קיין גרעסערן גייסט און אינטעלעקט ווי משה רבינו נישט געזען — האָט נישט זוכה געווען צו האָבן אַ מעגלעכקייט צו פאַרשטיין די וועגן פונעם געטלעכן באַשעפער.

אַזוי האָט געטענהט דער רמב"ם. און כדי אונטערצו־שטרייכן די דאָזיקע אַבסאָלוטע אוממעגלעכקייט מצד דעם מענטש צו באַגרייפן די נאָטור פון געטלעכן וועזן, האָט דער רמב"ם פאַרוואַנדלט דעם דאָזיקן פאַקט אין איינעם פון די דרייצן פרינציפן — די שלשה־עשר עיקרים — אין וועלכע ער האָט פאַרמולירט די קווינטעסענץ פון דער יידישער אמונה.

דאָס געפינען מיר אין דעם צענטן פון די י"ג עיקרים, אין וועלכן דער רמב"ם זאָגט:

איך גלויב באמונה שלמה, אַז דער באַשעפער — זאָל זיין נאָמען זיין געבענטשט — ווייסט אַלע טועכצער פון די מענטשן און אַלע זייערע געדאַנקען, אַזוי ווי עס איז געשריבן, אַז ער — דער אויבערשטער — האָט אויסגעפורעמט אַלע זייערע הערצער און איז באַקאַנט מיט אַלע זייערע מעשים.

און דער צווייטער פראבלעם וועלכן איך וויל דא דערמאנען איז דער.

מיר זאגן אז די וועלט — מיט אלצדינג וואס געפינט זיך אין איר — איז א גוטע וועלט, ווייל נאר גוטס קאן ארויסקומען פון א שאפונג וועמענס ערשטע סיבה איז דער גוטער און אלמעכטיקער גאט. מיר זאגן אויך אז דער דאזיקער גאט גיט אכטונג אויף זיינע באשעפענישן — און ספעציעל אויף די מענטשן, און באזונדערס אויף די יידן — און באהאנדלט זיי אלע מיט גערעכטיקייט און בארעמהערציקייט. מיר רופן אזא פירונג אן — די געטלעכע השגחה פרטיית.

אויב אבער די דאזיקע באהויפטונגען זענען ריכטיק, איז ווי אזוי קאן מען פארשטיין דעם פאקט, אז עס געפינט זיך אזוי פיל שלעכטס אויף דער וועלט. מענטשן ליידן פון קראנקהייטן און פון הונגער, פון קנאה און מלחמה און שנאה. די וועלט איז פול מיט ברוטאלקייט נישט נאר צווישן די נידעריקערע באשעפענישן, נאר אויך צווישן דער מענטשהייט. עס איז גאר קיין גרענעץ נישטא צו די פאלשקייטן און רשעות וואס מענטשן זענען אימזשאנד אויסצוטיילן איינער דעם אנדערן.

נאך מער, אויב דער באשעפער איז באמת א גערעכטער און א בארעמהערציקער איז ווי אזוי קאן מען פארשטיין אז אזוי פיל גוטע און ערלעכע מענטשן ליידן א סך מאל די גרעסטע יסורים, וועלכע זיי האבן זיך זיכער נישט פארדינט, אין דער צייט ווען — פארקערט — אומערלעכע מענטשן — ממש זיגן דיקע רשעים — געניסן פון א גליקלעך לעבן, אומגעשטערט און אזוי ווי אלץ אין דער וועלט וואלט געווען זייערס.

פארוואס זאל דאס אזוי זיין? און וואו איז דאס וואס מען רופט אן די געטלעכע השגחה פרטיית?

אויך דא פארטיפט זיך דער רמב"ם אין די ווייטגלייענדיקסטע פילאזאפישע באטראכטונגען. און ווען ער זעט אז פארן מענטשלעכן געדאנק איז עס אוממעגלעך צו באגרייפן די יסודות פון דער געטלעכער אפירונג מיט דער וועלט, גיט ער אונדז איבער זיין מיינונג וועלכע ער האט קריסטאליוזירט אין דעם עלפטן פרינציפ פון זיינע י"ג עיקרים, זאגנדיק:

אין גלויב באמונה שלמה אז דער באשעפער — זאל זיין

נאמען זיין געבענטשט — וועט אפצאלן גוטס צו די וועלכע היטן אָפּ זיינע געבאַטן און באַשטראַפּן די וועלכע ברעכן זיינע געבאַטן.

אין אונדזערע אייגענע צייטן ווען די דייטשישע רשעים ימח שמש וזכרם האָבן אַזוי אכזריותדיק געפייניקט אונדזער פּאַלק אין די קאַנצענטראַציע-לאַגערן, אויסטיילנדיק די גרויזאַמ־סטע יסורים צו אַזוי פיל פון אונדזערע ברידער און שוועסטער, דערציילט מען אַז גאַר אַ סך פון אונדזערע האַרציקע און גלוי־ביקע יידן האָבן געפילט אַז זיי קענען ווייטער נישט בלייבן קיין מאַמינים.

זיי האָבן געטענהט אַז אויב אַזעלכע אכזריותקייטן קענען פאַרקומען, אויב אַזעלכע יסורים קענען באַפאַלן ספּעציעל די פרומע יידן, די רבנים און רביים און צדיקים און חסידים, און דער הימל לאַזט עס אַלץ צו, דאַן זעט אויס, אַז עס איז קיין גאַט נישטאַ, רחמנא ליצלן, אַדער — אויב אַ גאַט איז יאָ דאָ — איז ער נישט קיין גוטער גאַט. און אַ סך יידן האָבן טאַקע צוליב אַט די געשעענישן פאַרלוירן זייער אמונה אין יידישקייט...

בעצם איז די פּראַגע פון דער השגחה פרטית — אַז גאַט פאַראַינטערעסירט זיך מיטן גורל פון דעם מענטשלעכן יחיד און אַז ער באַצאַלט שכר פאַר גערעכטיקייט און שטראַף פאַר אומגערעכטיקייט — אַן ענין וואָס האָט אַלעמאַל געמוטשעט דעם מענטשלעכן געדאַנק, דוד המלך האָט זיך שוין מיט אַט דער פּראַגע פאַרנומען אין תהילים. ירמיהו הנביא האָט זיך מיט איר געפלאַגט, אויסשרייענדיק —

גערעכט וועסטו בלייבן, גאַט,

ווען איך זאָל זיך קריגן מיט דיר;

דאָך פאַרלאַנג איך דו זאָלסט מיר ענטפּערן —

פאַרוואָס איז דער וועג פון די רשעים געבענטשט?

פאַרוואָס לעבן רואיק אַלע פעלשער און פאַררעטער?

און נישט ווייניקער ביטער האָט דער נביא חבקוק זיך אויס־

געדריקט ווען ער האָט דעם רבונו־של־עולם געפרעגט —

י צ ח ק ר א פ א פ א ר ט

דו וועמענס אויגן זענען צו ריין צו זען שלעכטס,
דו וועלכער קענסט נישט קוקן אויף קיין אומרעכט,
פאָרוואָס קוקסטו זיך צו ווען מענטשן פאַרראַטן?
פאָרוואָס שווייגסטו ווען דער רשע שלינגט איין
דעם וואָס איז גערעכטער פון אים?

און ווער האָט די פראַגע פון השגחה פרטית נישט געפרעגט!
מיר געדענקען ווי אַזוי אברהם אבינו האָט אַמאָל דעם אויבערשטן
אַ שווערן פאָרוואָרף געמאַכט, ווען עס האָט זיך אים געדאַכט,
אַז דער באַשעפער באַגייט אַן אומרעכט לגבי די מענטשן פון
סדום.

— חלילה דיר אַזוי צו טאָן... — האָט אברהם אבינו גע-
טענהט — זאל דער ריכטער פון דער גאַנצער ערד נישט טאָן
קיין גערעכטיקייט?

און מיר אַליין פרעגן אויך ווי אַזוי דער רבונג-של-עולם
קאָן דערלאָזן אַזעלכע מעשים וואָס זעען אויס אַזוי אכזריותדיק
אומגערעכט אין אונדזערע אויגן. מיר האָבן נישט קיין באַ-
פרידיקנדע תשובה — אַ חוץ דעם וואָס מיר ווילן זיין מאַמינים,
אַ חוץ דעם וואָס מיר ווילן גלויבן אַ עס איז יאָ פאַראַן אַ געט-
לעכע גערעכטיקייט אין דער וועלט, און אַז סוף סוף וועט זי
אויפשיינען און איר ריינער אמת וועט פאַר יעדן איינעם קלאַר
ווערן ווי דער טאָג.

*

נישט אומזיסט האָט מען דאָס יידישע פּאָלק אָנגערופן אַלס
מאַמינים בני מאַמינים, ווייל ווי לאַנג מיר האָבן נישט קיין
אויסגעהאַלטענע תשובה אויף די מאַראַלישע און טעאַלאָגישע
שוועריקייטן וואָס דער פּרינציפּ פון השגחה פרטית ברענגט מיט
זיך, מוזן מיר זיין באַפאַנצערט מיט גאָר אַ שטאַרקער אמונה,
אַזוי שטאַרק, אַז מיר זאָלן נישט אויפגעטרייסלט ווערן צוליב
די באַשיינפערלעך אומגערעכטע לידן וואָס מיר אַלס אַ פּאָלק
מאַכן שוין אַזוי לאַנג מיט.

באַזונדערס שטאַרק מוז די אמונה זיין ביי אַזאַ ייד וועלכער
גייט אַליין דורך אַ לעבן פון יסורים, בשעת ער איז איבערצייגט
אַז ער האָט זיך זיי פּערזענלעך נישט פאַרדינט. אַזאַ לעבן פון
יסורים האָבן אַ סך יידן מיטגעמאַכט אין די צייטן פונעם רמב"ם.

און אַ לעבן פון נאָך גרויזאַמערע יסורים האָבן גאָר אַ סך יידן פון אונדזער אייגענעם דור נעבעך געמוזט מיטמאַכן.
 מיר קענען זיך גאָר נישט פאַרשטעלן ווי גרויס און שטאַרק און טיף די אמונה האָט געדאַרפט זיין טאַקע ביי די יידן, וועלכע האָבן פערזענלעך געליטן פון די אומבאַשרייבלעכע רשעותן — און נאָך אַלעם בלייבן מאמינים בני מאמינים.
 אַלץ וואָס מיר קענען זאָגן איז, אַז מיט זיין בלייבן טדיי צו דער יידישער אמונה אין די היינטיקע צייטן, האָט אונדזער פאַלק טאַקע נאָך אַמאָל באַוווּזן אַז עס איז אַ גרויס פאַלק — באמת אַ גרויס פאַלק און באמת אַן איינציק פאַלק, און באמת אַ דערהויבן פאַלק.

*

צוריקקומענדיק צום רמב"ם ווילט זיך זאָגן אַז עס איז גאָר קיין ספק נישט, אַז דער גרויסער יידישער דענקער האָט פאַר זיך געהאַט אַ ריזיק שווערע אַרבעט, כדי אויפצוקלערן די אינ"טעלעקטועלע פראַגן וואָס זענען געשטעלט געוואָרן אין זיין דור, סיי אין מעטאָפיזישע און סיי אין מאַראַלישע ענינים. די אַרבעט זיינע איז געווען נאָך פיל שווערער צוליב דעם וואָס ער — דער רמב"ם אַלס אַ יידישער דענקער — האָט געהאַט פאַר זיך אַן אמונה פון וועלכער ער האָט נישט געקענט און נישט געוואָלט אַוועקגיין.

דער גויאישער דענקער האָט אַזעלכע שוועריקייטן נישט געהאַט. דער גריכישער פילאָזאָף אַריסטאָטעל, וועמענס אויפֿ-פאַסונגען האָבן באַהערשט די מוחות אין יענע צייטן, האָט זיך למשל געקענט אַ זאָג געבן אַז גאָט ווייסט נישט וואָס דער אינדי-ווידועלער מענטש טוט — און אַז בכלל איז די געטלעכקייט נישט פאַראַינטערעסירט אין דעם צי דער מענטש איז גליקלעך אָדער נישט.

לויט אַריסטאָטעל איז דער מענטש נישט מער ווי אַ בלעטל וועלכעס דער ווינט האַקט אַראָפּ פונעם בוים, און נישט מער ווי אַ וואָרם וועלכן דער פיש שלינגט איין. די גאַנצע וועלט — זאָגט אַריסטאָטעל — פירט זיך לויט די מעכאַנישע געזעצן פון דער נאַטור, און די נאַטור שליסט איין אויך דעם מענטשלעכן מין. אזוי אַז דער גורל פונעם מענטש איז נישט אָפהענגיק פון דעם צי ער איז גוט אָדער שלעכט, צי ער איז גערעכט אָדער אומגע-

רעכט, צי ער איז שולדיק אָדער אומשולדיק. פונקט אַזוי ווי דער גורל פונעם וואָרם איז נישט אָפּהענגיק פון דעם צי דער וואָרם איז מאַראַליש אָדער אוממאָראַליש.

אַזעלכע אויפפאַסונגען אָבער האָט דער רמב"ם בשום אופן נישט געקענט אָננעמען. אַלס אַ דענקער האָט ער נישט מסכים געווען מיט דעם גריכישן פּילאָזאָף, און אַלס אַ ייד האָט ער געגלויבט אַז גאָט — דער באַשעפער פון דעם מענטש — אינטע־רעסירט זיך יאָ מיטן גורל פון זיין שאַפונג. און אויף וויפּיל עס איז גאָר מעגלעך געווען דאָס צו באַווייזן אויפן ראַציאָנאַלן אופן, האָט דער רמב"ם דאָס באַווייזן.

דאָס וואָס געפּינט זיך ביי אונדז אין דער תורה איז ביים רמב"ם געווען פונקט אַזוי אמת ווי דער אמת פון די פאַרשידענע פּילאָזאָפּישע באַטראַכטונגען. און די ביידע אמתן האָט דער רמב"ם אויסגעגלייכט אַזוי אַז עס זאל צווישן זיי קיין קאָנפּליקט נישט בלייבן. און נאָך דעם ווי ער האָט דאָס געטאָן, וויקלט ער פאַר אונדזערע אויגן פאַנאַדער אַ בילד — אַ שכלדיק בילד — פון דער גאַנצער יידישער וועלט־אַנשוואונג.

*

ס'איז ממש אַ גייסטיקער פאַרגעניגן צו שווימען מיט אים, אַזוי צו זאָגן, אין די שטילע און זיכערע וואָסערן פונעם ים פון יידישקייט. ער באַווייזט אונדז ווי אַזוי די יידישע נביאים האָבן געאַרבעט, און ווי אַזוי זיי האָבן זיך צוגעהערט צו דעם וואָרט פון גאָט, און ווי אַזוי זיי האָבן דאָס דאָזיקע וואָרט איבערגע־ליפּערט צום יידישן פּאָלק.

ער באַווייזט אונדז ווי אַזוי עס איז פאַראַן אַ מאַראַלישע אָרדענונג אינעם לעבן פון דעם מענטש, און ווי אַזוי גאָט פאַר־לאַנגט פון אונדז אַז מיר זאָלן זיך אויפפירן לויט די העכסטע מאַראַלישע פּרינציפּן. דער מענטש — זאָגט דער רמב"ם — איז פריי צו זיין אַ צדיק אָדער אַ רשע, און עס הענגט אָפּ פון זיינע מעשים צי דער מענטש וועט באַלוינט ווערן צי ער וועט באַ־שטראַפט ווערן.

*

אַלט אַ מאַמין איז עס אויך נאָטירלעך אַז דער רמב"ם שטעלט זיך אָפּ אויף דער וויכטיקער ראַל וואָס דער ענין פון עולם הבא פאַרנעמט אינעם יידישן געדאַנקען־גאַנג. און בעצם

איז עס טאקע אין עולם הבא וואו דער אמתער שכר וועט צוגע-
טיילט ווערן צום צדיק, און דער אמתער עונש וועט טרעפן דעם
רשע.

דער רמב"ם גייט ווייטער און העלפט דעם ייד צו אין פאר-
שטיין ווי אזוי ער זאל זיך קענען אויסלעבן אלס א מאראלישער
מענטש. ער ווייזט אים אן אויף די זעקס הונדערט און דרייצן
מצוות אין דער תורה. די אלע מצוות אנאליזירט דער רמב"ם
און גיט צו פארשטיין דעם ראציאנאלן יסוד אויף וועלכן זיי
זענען באזירט. און ער באווייזט אויך ווי די אלע מצוות האבן א
טאפלטן צוועק:

ראשית — כדי צו באַלערנען דעם ייד וועגן די ריכטיקע
אויפפאסונגען וועלכע ער דאַרף זיך דערווערבן, און שנית —
כדי איינצופלאַנצן אין אים די העכסטע עטישע מידות.

*

און דאָ ווילן מיר צוגעבן איין זאך.
מיר ווייסן אז דער רמב"ם איז געווען אַ דאָקטאָר. ער
שרייבט אין איינעם פון זיינע בריוו אז זיין באַשעפטיקונג אלס אַ
דאָקטאָר פאַרנעמט אים כמעט דעם גאַנצן טאָג. פון פרי ביז
אַוונט קומען צו אים די פאַציענטן. און עס זעט אויס אז ער איז
געווען אַ גוטער דאָקטאָר, ווייל דער סאַמע וויצע־קעניג פון
מצרים האָט אים אַנגאַזשירט אלס זיין פּערזענלעכן לייב־
דאָקטאָר.

אין דעם צוזאַמענהאַנג איז דאָ אַ געשיכטע, אַז נאָך עטלעכע
יאָר אַרבעט אין דעם קעניגלעכן פּאַלאַץ האָט דער וויצע־קעניג
אַזוי געזאָגט צום רמב"ם:

— מען דערציילט מיר, אַז דו ביסט אַ גוטער דאָקטאָר... —
האַט ער געזאָגט — אָבער איך האָב זיך אַליין וועגן דעם נאָך
נישט איבערגעצייגט. ווייל זינט דו ביסט צו מיר געקומען האָב
איך נאָך נישט געהאַט קיין געלעגנהייט פון דיר אַפילו עפעס אַ
מעדיצין צו בעטן...

האַט אים דער רמב"ם אויף דעם אַזוי געענטפערט:
— אדוני משנה למלך... — האָט ער אַנגעהויבן — דו ביסט
זייער גערעכט. אָבער פון דיין אייגענעם געזונטס־צושטאַנד

דווקא קענסטו פארשטיין, אז איך בין וואס מ'זאגט — א גוטער דאקטאר. ווייל זינט איך בין צו דיר געקומען, האב איך אויף דיר אזוי נאכגעקוקט, אז דו ביסט קיינמאל ביי מיר נישט קראנק געווען...

און דער רמב"ם האט ווייטער דערקלערט:

— איך האב אנגעוויזן דייע דינער ווי אזוי זיי זאלן דיך קליידן, אזוי אז דו זאלסט זיך נישט פארקילן. איך האב זיי אנגעזאגט ווי אזוי זיי זאלן דיין עסן פאר דיר צוגרייטן, כדי דו זאלסט דיין מאגן נישט פארדארבן. בקיצור, מיין סיסטעם אלס א געניטער דאקטאר איז נישט אזוי פיל צו היילן דעם מענטש, נאך דעם ווי ער איז שוין קראנק, נאר באַלד לכתחילה נישט צו לאָזן אז דער מענטש זאל קראַנק ווערן...

די דערקלערונג איז דעם וויצע־קעניג זייער געפעלן גע־וואָרן. און מיר קענען נאָר צוגעבן, אז אזוי ווי דער רמב"ם האָט געזאָרגט פאַרן וואויל פונעם גוף, אזוי האָט ער אויך גע־זאָרגט פאַרן וואויל פון דער נשמה. ער האָט געהאַלטן אז די מצוות פון דער תורה זענען אזוי וויכטיק פאַרן וואויל פון דער נשמה, ווי דאָס פאַסיקע עסן און די פאַסיקע בגדים זענען וויכטיק פאַרן וואויל פונעם גוף.

און, באמת, לויטן רמב"ם איז דער צוועק פון דעם מענטש צו קולטיווירן די נשמה — זי אויסצואידלען אויף אַזאַ אופן, אַז זי זאל קענען פאַרשטיין די נאַטור פון דער געטלעכקייט און זאַל קענען דענקען וועגן גאָט.

אַט דאָס איז טאַקע דער העכסטער ציל פון לעבן — צו פאַרשטיין און צו דענקען וועגן גאָט. און די נשמה וועלכע טוט דאָס — שטאַרבט נישט אַפּ מיטן אַפּשטאַרבן פונעם גוף, נאָר זי לעבט ווייטער מיט דעם זעלבן אייביקן לעבן ווי דאָס לעבן פון גאָט אַליין.

דאָס איז דער ענין פון השארת הנפש. דורך דעם וואָס דער ייד ווידמעט זיך צו דעם אויספירן פון די מצוות פון דער תורה, ווערט זיין נשמה אויסגעאידלט און זי גרייט זיך צו צו אַן אומ־ענדלעך און אַן אומשטערבלעך לעבן.

*

אזוי האט דער רמב"ם געדענקט און אזוי האט ער מיט זיך פאלק געלערנט. די מחשבות זיינע — ווי שוין דערמאנט — האט ער פארעפנטלעכט אין זיין מורה נבוכים, און דער עולם האט זיך מיט אים אנטצייקט. אויך די וועלכע האבן זיינע דעות נישט אָנגענומען, און אפשר אויך געקעמפט קעגן זיי, אויך די זענען געשטאנען מיט כבוד און אָנערקענונג פאַר דעם גרויסן קאַפּ, וועלכער האט זיי דורכגעטראַכט און גלענצנדיק פאַרמור-לירט.

דאָך איז כדאי צו באַמערקן אַז עס איז נישט אַלץ דורכ-געגאַנגען בשלום פאַרן רמב"ם.

געווען זענען אין יענער צייט — ווי אויף אין שפעטערע צייטן — געוויסע יידישע קהילות אין די קריסטלעכע לענדער וואו מען האט קיין ראַציאָנעלע געדאַנקען נישט טאָלערירט. אין פראַנקרייך אין יענער צייט, למשל, האט די קאַטוילישע קירכע אונטערדריקט די וועלכע האָבן זיך אַריינגעלאָזט אין פילאָזאָ-פישע אונטערזוכונגען. און ליידער מוז מען צוגעבן, אַז אונטער דער השפעה פון די קריסטן, וועלכע זענען געווען קעגן דער פילאָזאָפיע — אָדער אפשר גאַר צוליב מורא פאַר קריסטלעכער פיינטשאַפט — זענען אין פראַנקרייך און שפּאַניע געווען יידישע קהילות אין וועלכע מען האט נישט געוואַלט הערן פון דעם מורה נבוכים פונעם רמב"ם.

דאָס ווערק — האט מען געזאָגט — איז צופיל משכיליש, און אַ סך תמימותדיקע יידן האָבן אויך געציטערט. אַז דער סתם גלויביקער ייד זאָל חלילה נישט פאַרלירן זיין אמונה צוליב צו-פיל חקרענען זיך אין די שאלות וועלכע דער רמב"ם האט גע-פרעגט. אין עטלעכע מקומות איז אפילו געקומען דערצו אַז מ'האט דעם מורה נבוכים עפנטלעך פאַרברענט און מ'האט אַרויס-געגעבן אַ חרם אַז מ'זאָל אין אים נישט אַריינקוקן.

אין אַ סך אנדערע קרייזן אָבער — ספעציעל אין די אַריענ-טאָלישע לענדער וואו דער נאָמען פונעם רמב"ם איז באַקאַנט געוואָרן — האט מען דעם גרויסן דענקער גאַר הויך געשעצט. אין איין ישוב, למשל, האט מען איינגעפירט אַז ביים זאָגן קדיש, ווען מ'בעט אַז משיח זאָל שוין קומען, זאָל מען דערמאָנען אַז דער ביאת המשיח זאָל נאָך פאַרקומען אין די טעג פון דעם רמב"ם... אזוי טייער האט מען אים געהאַלטן.

מיר געדענקען אויך אז אין יענער תקופה זענען געווען נאך אנדערע גרויסע דענקער צווישן די יידן.

עס איז געווען א ר' סעדיה גאון מיט זיין חיבור אמונות ודעות; עס איז געווען א ר' יהודה הלוי מיט זיין ספר הכוזרי, און עס איז געווען א ר' אברהם אבן דוד מיט זיין ספר אמונה רמה. אבער אין שארפויניקייט איז דער רמב"ם געווען דער גרעסטער צווישן זיי. מיט זיין טיפער וויסנשאפט און זיין פארשטענדע-ניש איז אים געלונגען צו מאכן אין יענעם דור א סינטעז צווישן וועלטלעכע און יידישע אויפפאסונגען. עס איז קיין וואונדער נישט דעריבער וואס דאס יידישע פאלק איז אלע מאל מיט אים שטאלץ געווען. און ביז היינט, וואו מען שרייבט נאָר אַ גע-שיכטע פון דער מיטלאַלטערלעכער פּילאָזאָפּיע, ווערט דער נאָמען פונעם רמב"ם דערמאָנט צווישן די נעמען פון די אַריגי-נעלע און איינפלוסרייכע דענקער.

אונטערשרטייכן דאָרף מען אָבער אַז די מחשבות פונעם רמב"ם זענען קיינמאָל נישט געווען בלויז אין צוזאַמענהאַנג מיט טעאָרעטישע און אַבסטראַקטע פאַרשונגען. קיין איין טאָג האָט ער נישט פאַרגעסן, אַז דאָס פּאָלק דאָרף לעבן אַ פּול יידיש לעבן. און צוליב דעם האָט ער אין זיינע שפּעטערדיקע יאָרן געגעבן אַ פּראַקטישן לבוש צו די טאָג-טעגלעכע דינים וועלכע כאַראַק-טעריזירן דאָס יידישע לעבן. ער האָט פאַרעפנטלעכט דאָס מאָנא-מענטאַלע ווערק, וואָס מיר האָבן שוין דערמאָנט: די משנה-תורה.

אַלץ איז דאָ אין דעם ספר משנה-תורה — אַ ווערק וואָס איז אויסגעלייגט מיט אַזאַ ליבשאַפט און אַרדענונג, אַזוי ווי די טייערסטע שטיינער זענען איינגעזעצט אין אַ קעניגלעכער קרוין.

אַלץ איז דאָרטן דאָ. אמונה און פּילאָזאָפּיע, פאַרשידענע וויסנשאַפטן פון עטיק און מאָראַל, אַסטראָנאָמיע און היגיענע, און ספּעציעל דער גאַנצער קאַרפּוס פון יידישע דינים; דאָס וואָס איז כשר און דאָס וואָס איז טריפה; דאָס וואָס איז הייליק און דאָס וואָס דאָרף בלייבן אומהייליק; די געזעצן פון שבתים און ימים טובים און תעניתים; די געזעצן וועגן קויפן און פאַרקויפן, באַרגן און פּאַכטן, שותפים און אַרבעטער, דיינים און עדות,

מאטרימאניאלע און געזעלשאפטלעכע דינים, און געזעצן וועגן בית-המקדש און מלכים — אלץ איז דא אין די פערצן גרויסע אפטיילונגען פון דער משנה-תורה, כדי צו באלערנען דעם ייד אין וואָס ער זאל גלויבן און ווי אזוי ער זאל זיך נוהג זיין. אין דער משנה-תורה האָט דער רמב"ם באמת זיך אַרויסגעוויזן צו זיין דער אומשטערבלעכער אַרכיטעקט פונעם יידישן לעבן.

און אויב מען האָט קריטיקירט דאָס דאָזיקע מאָנומענטאַלע ווערק — ווי מען האָט דאָס דעמאָלט געטאָן אין געוויסע יידישע ישובים — איז עס נישט געווען צוליב דעם ווייל עס פעלט עפעס אין אים. מען האָט קריטיקירט, ווייל מ'האָט מורא געהאַט אַז דער עולם וועט זיך פאַרנעמען מיטן ספר אויף אזוי פיל, אָן מ'וועט פאַרנאַכלעסיקן די גמרא און אַלע אַנדערע הייליקע יידי-שע ספרים. דער אמת איז אָבער אַז מען האָט אָנגענומען דעם רמב"ם'ס משנה-תורה אַלס אַן אויטאָריטאַטיוון געזעץ-בוך ביי אונדז און אין דער זעלבער צייט לערנט מען די גמרא נאָך ווייטער און — אפשר נאָך געשמאַקער.

אמת איז אויך אַז אויב אַ ייד וואָלט אַמאָל פאַרוואַרפן גע-וואָרן אין אַ מדבר, ווייט פון אַן אַרגאַניזירטן יידישן ישוב, וואָלט ער נישט געדאַרפט מער האָבן ווי דעם רמב"ם'ס משנה-תורה, און אויפן יסוד פון אַט דעם ספר וואָלט ער זיך געקענט אויסלעבן אַלס פולער און באַוואוסטזיניקער ייד. און דאָס איז בעצם געווען די אויפגאַבע וועלכע דער רמב"ם האָט זיך געהאַט געשטעלט און אויסגעפירט.

די צייטן זענען געווען וויסטע און מדברדיקע. מ'האָט געדאַרפט פירן דאָס פּאָלק אין דעם ווירוואַר פון פרעמדע און אומפריינטלעכע השפעות. און דורך זיין מורה נבוכים איז דער רמב"ם געוואָרן דער פירער פון די פאַרבלאַנדזשענטע.

מען האָט אויך געדאַרפט דאָס פּאָלק דערהאַלטן אין זיין נאָ-ציאָנאַלן קיום. נישט נאָר פאַר יענע צייטן ווען אַראַבישע און קריסטלעכע לענדער האָבן אונדזער קיום געהאַט געשטעלט אין סכנה, נאָר אויך פאַר דער צוקונפט, ווען דאָס פּאָלק אונדזערס וועט זיך צוריק באַזעצן בעזרת השם אינעם לאַנד פון זיינע אבות.

דאָס אַלץ האָט דער רמב"ם באַוויזן צו טאָן, ווען ער האָט אָנגעשריבן און פאַראייביקט די געזעצן פון אַרץ-ישראל און פון

יצחק ראפאפארט

דעם בית־המקדש, און ער האט פארן ייד פארגעלייגט א בילד פון משיח צייטן אין די קומענדיקע טעג.

דער רמב"ם אליין האט אנגערופן זיין ווערק משנה־תורה. אבער דאס פאלק האט עס אנגערופן יד־החזקה, די שטארקע האנט, ווייל אזוי מעכטיק האט דער ספר משפיע געווען אויף יענעם דור, ווי אויך אויף שפעטערדיקע דורות. און נאך עד היום האט עס אויף אונדז אן אומבאשרייבלעך גרויסע השפעה.

אט דעם פירער פון די פארבלאנדזשעטע געדענקען מיר נאך היינט, א 760 יאר נאך זיין פטירה. און אונטער זיין איינפלוס — דעם געבענטשטן איינפלוס פון דעם רמב"ם שטארקע האנט — וועט דאס פאלק ישראל פארזעצן זיין לעבן אין זיין געשיכטלעכן גאנג — טאקע ביז משיח וועט קומען, במהרה בימינו אמן.

פארגעס נישט אז דו פיסט א פן-מלך

In memory of
Mrs. Millie Goldenberg
Wife of Mr. Joseph Hyman Goldenberg

לזכר

מרת מלכה בת ר' אהרן משה ע"ה
אשת ר' יוסף חיים נ"י ב"ר מרדכי הכהן

פארגעס נישט אז די ביכט אַ בן־מלך

יעדעס מאָל, ווען איך פּאַרטראַכט זיך אין די ימי־נוראים, קומען מיר אויפן געדאַנק די סקאַרבאַוע ניגונים וועלכע מיזינגט אין אַט די הייליקע טעג, און איך פיל זיך עפעס באַצויבערט און צוגעצויגן צו זיי.

באַזונדערס ליב האָב איך דעם ניגון פון הנשמה לך והגוף פעלך חוסה על עמלך. דאָס איז די תפילה אין וועלכע איך בעט זיך ביים רבונ־של־עולם, זאַגנדיק, טאַטעניו אין הימל, מיין נשמה איז דינע און מיין גוף איז דינער... איך בין אין גאַנצן דינער, דו האַסט דאָך מיך אויסגעאַרבעט, איז וואָס נאָך ווילסטו — האָב רחמנות אויף דיין אַרבעט...

אין די סליחות־טעג זאָג איך אַט די ווערטער — אָדער איך זינג זיך זיי צו — און אין די עשרת־ימי־תשובה. דאָס זענען אַלץ טעג אין וועלכע דער ייד שטעלט זיך אַוועק און בעט ביים רבונ־של־עולם, אַז ער זאָל אים מחל זיך פאַר זיינע זינד אינעם אַלטן יאָר און אים בענטשן מיט געזונט און שלום צום נייעם יאָר.

פרימאַרגן נאָך פרימאַרגן צעזינגט זיך דער ייד מיט אַט די ווערטער, און ער צעגיסט זיך ממש אין דער זיסקייט פון זיינע אומפאַרגלייכלעך־האַרציקע תחינות.

און דעם ניגון האָט מען עפעס אַזוי צוגעפאַסט צו די ווער־טער, אַז צו ערשט גייט ער אַרויף, ווען עס קומט צום וואָרט לך — אַזוי צו זאָגן, אַז דער רבונ־של־עולם איז העכער פון מיר — און דערנאָך גייט דער ניגון אַרונטער, ווען עס קומט צום וואָרט פעלך — אַזוי צו זאָגן, אַז איך בין נידעריק און שפּלדיק. און די גאַנצע קאַמפּאָזיציע קלינגט ביי מיר ווי אַ פון־הימל־אַראָפֿ־געקומענע אַראַטאָריע. עפעס אַ געזאַנג פון מלאכים... אַ צווייטער ניגון, פון וועלכן איך פיל זיך ווי געפאַנגען,

איז דער טראַפּ מיט וועלכן מ'לייענט די תורה אין די ימים־נוראים.

באַזונדערס איז עס דער טראַפּ פונעם פסוק וד' פקד את שרה כאשר אמר. דאָס איז די פרשה וואָס דערציילט אונדז ווי אַזוי אונדזער מוטער שרה האָט געבוירן יצחק, און ווי אזוי אברהם אבינו האָט שפעטער גענומען יצחק, געפירט אים צום הר־המוריה און צוגעבונדן אים אויפן מזבח, כדי אים צו ברענגען אַלס אַ קרבן עולה.

און איך געדענק דעם תביר אונטערן וואָרט וד' אין יענעם פסוק, און דעם טפחא אונטערן וואָרט שרה. און דער ניגון גייט צוערשט אַראָפּ, און דערנאָך גייט ער אַרויף — אַזוי ווי שרה וואָלט געשטאַנען כביכול גאָר העכער פון רבנו־של־עולם. און אויך אַט דאָס געזאַנג האָלט מיך ווי אין אַ פאַר קלאַמערן.

אַזוי איז דאָס יעדן יאָר. אָבער ערשט איצט, דעם היינטיקן יאָר, בשעת איך האָב זיך פאַרפלאַנטערט אין די דאָזיקע ניגונים איז מיר אַן אַלטע פראַגע קלאָר געוואָרן.

*

שוין אַזוי אַ לאַנגע צייט ווי איך זאָג זיך, אַז וואָס שייך די ימים טובים אונדזערע — די שלש רגלים — פאַרשטיי איך זיי. אָבער אונדזערע ימים נוראים קאָן איך נישט פאַרשטיין. איך פאַרשטיי פסח למשל. מיין גערשטן איז מיר רייף גע־וואָרן אין פעלד. איך פאַרשטיי אויך שבועות. מיין ווייץ איז מיר רייף געוואָרן. פריי איך זיך מיט דעם אַלעם, און די טעג זענען ביי מיר אַ גרויסער יום־טוב.

אויך סוכות איז דאָס זעלבע. איך האָב אָנגעפילט מיינע שפייכלערס מיט אַלערליי פירות און תבואות, וועלכע איך האָב אַרויסבאַקומען פון דער נאַטור. לייגט עס זיך אויפן שכל, אַז עס איז אַ פייערלעכע געלעגנהייט.

אָבער ראש־השנה און יום־כיפור — מיט וואָס פאַר אַ לאַגיק פאַרשטייט מען זיי? אַ חוץ מיר, דעם ייד, וואו נאָך זעצט זיך אַ מענטש אַוועק אויף צען טעג יעדן אָנהויב יאָר, און האַלט אָפּ אַן עשרת־ימית־שובה פון אינערלעכער זוכעניש, פון לעכצן נאָך עפעס העכערס און שענערס און איביקס?! מיט וואָס פאַר אַ ריינעם שכל קאָן מען די ימים נוראים אויפפאַסן?...

איך פֿאַרשטיי פסח און שבועות און סוכות איך פון גע-
שיכטלעכן שטאַנדפונקט. דער רבונר-של-עולם האָט מיינע
עלטער-עלטער-זיידעס אַרויסגעפירט פון קנעכטשאַפט, און דע-
מאָלט האָבן מיר באַקומען אונדזער פרייהייט און אונדזער איי-
גענע קולטור. און מיר דערמאָנען זיך איך ווי אַזוי מיר האָבן
דעמאָלט געוואונען אַ נצחון איבער אונדזערע וואַנדערונגען און
פאַרפאַלגונגען. מילא, פאַרדינען די אַלע דעראינערונגען אַ
ספעציעלע דאָטע אין אונדזער קאַלענדאַר. און צוליב דעם טאַקע
זענען זיי אונדזערע ימים־טובים.

אַבער ראש־השנה און יום־כיפור — מאי קא משמע לן?
וואָס לאָזן זיי מיך צו הערן?...

*

איך האָב דעם פראַבלעם אַמאָל פאַרגעלייגט אַ חבר מיינעם,
און מינייה וביה האָט ער אַ זאַג געטאַן:

— און דאָך... — האָט ער געזאָגט — וואָלט איך דיר אַוועק-
געגעבן צוויי פסחס פאַר איין ראש־השנה, און פיר שבועותן פאַר
איין יום־כיפור, און אַכט סוכותן פאַר איין כל־נדרים...

האָב איך שנעל מיין חבר איבערגעריסן, און אים געבעטן:
— לאָז אָפּ... — האָב איך געזאָגט — לאָז איבער... איך
האָב מורא געהאַט, אַז ער וועט זאָגן, אַז ער וואָלט אַוועקגעגעבן
אַלע דריי שלש רגלים פאַר איין נעילה.

פאַרוואָס זאָל דאָס אַזוי זיין — האָב איך זיך געהאַלטן אין
איין פרעגן. ביז דעם היינטיקן יאָר, ווען ס'דאַכט זיך מיר אַז
מיין פראַגע האָט געפונען אַ תיקון.

ריכטיק, די ימים נוראים וועט מען מיטן קאַלטן שכל נישט
פאַרשטיין. דער קאַלטער שכל איז אַ מין שכל וואָס אפילו דער
מינדסטער באַשעפעניש האָט אים. עס איז דער שכל וואָס זאָגט
מיר, אַז אויב איך וועל נישט אַרויסגיין אין גאַס אַריין און אַוועק-
לייגן אַ טאַג אַרבעט, וועל איך נישט האָבן מיט וואָס צו קויפן
אַ לעבל ברויט.

דאָס איז לאַגיק. דאָס איז אַ פשוטער חשבון. און אַז
מיקומט אַהיים מיט אַ לעבל ברויט אין דער האַנט, איז עס אַ
יום־טוב. דאָס פאַרשטייט יעדער איינער.

אַבער צום ראש־השנה און יום־כיפור דאַרף מען צוגיין

מיט אנדערע קאטעגאריעס פון דענקען. עס איז אַ מין העכערער שכל, אויב מ'קאן אים אַזוי אַנרופן. און דער ייד איז דאָכט זיך דער איינציקער אין דער גאַנצער וועלט, וועלכער באַנוצט זיך מיט אַזעלכע קאטעגאריעס פון דענקען.

עס איז דערן מיסטעריעזער כוח, וועלכער האָט דעם ייד אַפגעזונדערט פון דער רעשט פון דער מענטשלעכער בריאה. עס איז דער מיסטעריעזער כוח, וועלכער האָט אונדז, יידן, גע- מאַכט אַרויסזאָגן די אויבן דערמאָנטע ווערטער פון הנשמה ג' והגוף פעלד.

איך זע איצטער, אַז עס איז נישט אַזוי פיל דער ניגון, באַר טאַקע די ווערטער אַליין, וועלכע האַלטן מיך אין זייערע קלאַ- מערן. איר הערט? מיין נשמה איז זיינע, און מיין קערפער איז זיינער. דער ייד — דער ייד אַזוי ווי דער רבונר-של-עולם האָט אים געמאַכט — האַלט דעם דאָזיקן פאַקט אַלס העכסטן אמת. און כדי דאָס צו פאַרשטיין דאַרף מען טאַקע באַזיצן אַ העכערן שכל.

*

אַז מ'וועט נישט אַפּטאָן אַ טאַג אַרבעט, וועט מען נישט האָבן אויף אַ לעבל ברויט, איז אויך אַן אמת. ס'איז אַבער אַן עלעמענטאַרער אמת. אויך אַ בער אין וואַלד פאַרשטייט אים, און ער לאָזט זיך דעריבער אַרויס כאַפּן אַן אַנדער באַשעפעניש. דאָס איז זיין לעבל ברויט. אויך דער פרימיטיווסטער מענטש פאַרשטייט אַזאַ אמת, און דעריבער גייט ער אַרויס פון זיין פינצ' טערער הייל מיט פייל-און-בויגן און פאַנגט זיך אַ חיה. אַן אַזאַ טאַג אַרבעט — פאַרשטייט ער — וועט ער נישט האָבן זיין לעבל ברויט.

אַבער צו זאָגן, גאַטעניו, מיין נשמה איז דיינע און מיין גוף איז דיינער — דאָס איז אַן אמת, וועלכן דער ייד האָט אויסגע- פונען. עס איז אַ פאַרטיקער אמת. ער ווייזט מיר פון וואַנען איך שטאַם, און צוליב וואָס איך בין דאָ. עס איז אַ נייער צור- גאַנג צום לעבן.

איך געדענק דעם וד' פקד את שרה נישט אַזוי פיל צוליבן ניגון ווי צוליב די ווערטער, צוליב דער ליברעטאַ. ער האָט מיך באַשאַפן. ער האָט געדענקט שרהן און ער האָט איר יצחקן גע-

געבן. פון אים שטאַם אײַך. אַלס אַ ייד. נישט סתם אַלס אַ מענטש, נאָר אַלס אַ ייד. אַלס אַ ייד בין אײַך זײנער. ער האָט מיך באַשאַנקען מיט אַ שטיק פון זײן נשמה, און ער וויל אַז אײַך זאָל דאָס אָנערקענען.

און אײַן אַזאַ אָנערקענונג איז דער סוד פון די ימים נוראים דער ייד געהערט צום רבונ־של־עולם. און אײַך ציטער אויף ווײל אײַך דערמאָן זײך, אַז אײַך האָב זײך געוואָלט אַוועקדרייען פון אים דורכן גאַנצן יאָר.

דער אמת שטייט מיר פאַר די אויגן, און אײַך פאַרשטיי אים. אײַך זע ווי אברהם אבינו נעמט זײן אייגענעם זון, זײן איינציקן און באַליבטן זון, זײן יצחק, און ער לייגט אים אַוועק אויפן מזבח, צו מאַכן אים אַ קרבן עולה.

און אײַך הער ווי יצחק טענהט צום פאַטער:

— טאַטע, טאַטע... — זאָגט ער — בינד מיך צו אויף אַזאַ אופן, אַז אײַך זאָל זײך נישט קענען רירן, ווײל אײַך וויל נישט אַז כּיזאַל אַרויסקומען אַ פּסולער קרבן...

אַ ייד, אײַן איינלאַנג מיטן געטלעכן אמת, איז אַן אברהם־יצחקדיקער ייד. ער נעמט נישט, ער גיט. ער גיט זײך איבער. ער גיט זײך איבער אײַן גאַנצן. ער גיט זײך איבער אײַן גאַנצן צום וועלט־באַשעפּער. הנשמה לך והגוף פעלד... ער וויל זײן אַ כּשרער קרבן.

*

פּסח איז אַ יום־טוב פון נעמען. אַזוי זענען אויך די אַנדערע ימים טובים. אײַך נעם דעם גערשטן און דעם ווייץ פון די פעלדער. אײַך נעם די פרייהייט און די קולטור פון דער געטלעכער האַנט, וועלכע שוועבט אַזוי קלאַר איבער מיין לאַנגער געשיכטע. אײַך האַלט אײַן אײַן נעמען. פון דער נאַטור, פון גאָט, פון אומעטום.

אַבער ראש־השנה און יום־כיפור זענען טעג פון געבן. מיין פרייד, למשל, גיב אײַך אַוועק. ס'איז אַבער מיין מכלומרשטע פרייד. ווײל אײַן אמתן שמעליץ אײַך זײך צוזאַמען מיטן בורא עולם.

אײַן די ימים טובים וואָלט אײַך זײך געקענט אַוועקשטעלן טאַנצן אײַן די גאַסן. אײַן די ימים נוראים בין אײַך צוריקגעצויגן.

אינגעקורטשעט צווישן פיר ווענט. אבער מיין איזאלאציע דער-
מעגלעכט מיר זיך צונויפצוגיסן, אזוי צו זאגן, מיט דעם צו
וועמען איך געהער.

אזוי ווי א מענטש צו זיין הויז, אזוי ווי א פאלק צו זיין
לאנד, אזוי ווי א קינד צו זיין פאטער — אזוי געהערט דער
ייד צו זיין גאט.

און איך ציטער, ווייל איך האב געזינדיקט. איך האב דעם
העכערן אמת געוואלט ארויסרייסן פון מיין הארץ. אפמקן פון
מיין געוויסן. חרוב מאכן. איך האב מחלל קדושה געווען. די
מצוות עשה זענען קיין מצוות ביי מיר נישט געווען. און די
לא-תעשהש זענען ביי מיר קיין עבירות נישט געווען. און איך
ווייס, אז אין די סאמע ימים נוראים וויל איך אים אויך אפנארן.

גאט ליג איך אויפן מזבח, ווי אן אברהם-יצחקדיקער ייד.
אבער איך בין נישט צוגעבונדן אויף אזא אופן. אז איך זאל זיך
נישט קענען רירן. און שטילערהייט זאג איך זיך אזוי, טאמער
ווילטסטו צופיל פון מיר, דו, באשעפער מייער, הויב איך זיך
אויף און גיי אַוועק...

יא, אויך איצטער, אין די טעג, ווען איך ווייס דעם אמת
פון דעם געטלעכן ייד, איצטער וויל איך נעמען. זכרנו לחיים,
גיב מיר א ביסל לעבן, זאג איך צו אים. אזוי ווי דער בער
פון דעם וואלד זוכט א ביסל לעבן. אזוי ווי דער העלפאנט פון
דעם צירק — וועלכער ארבעט אויך צו האבן א לעבל ברויט —
וויל א ביסל לעבן.

נישט קיין נפקא-מינה וואס פאר א לעבן. גנבענען, גולע-
נען, שקרענען — וואס הייסט, אראפ מיט הענטשקעס! יעדער
מענטש טוט עס. אבי געלעבט זאל זיין. איך וויל נאר נעמען,
בשעת עס פארלאנגט זיך פון מיר, דעם ייד, איך זאל געבן. געבן
ווי אן אברהם אבינו האט געגעבן. דאס טייערסטע וואס ער האט
געהאט. מיין ווילן מקריב צו זיין אויפן מזבח פון זיין ווילן...

*

און עס איז פארכטיק. ווייל אן דער צוזאמענגיסונג מיטן
בורא עולם איז מיר קאלט. אן דער ווארעמקייט וואס קומט פון
זיין מיט אים, און פון זען אז מיין נשמה און מיין קערפער זענען
זיינע, בין איך געפרוירן ביז גאר. ווען איך פיל נישט די בא-

צויבערונג פון מיין געטלעכער עקזיסטענץ, מעג איך וואוינען אינעם גרעסטן לוקסוס פון אַ באַלויכטענעם פּאַלאַץ, איז עס גאָר נישט בעסער ווי די פינצטערניש פון דעם פרימיטיוון מענטש אין זיין פינצטערער הייל.

*

איך פֿאַרשטיי די ימים נוראים מיט עפעס אַ העכערן פֿאַר־שטאַנד. וויל גוט עס וואַלט מיר געווען, ווען איך וואַלט זיך טאַקע געקענט דערהויבן צו דער פֿאַרלאַנגטער שטופּע. ווי ליכטיק וואַלט די געטלעכע קרוין פונעם ייד ווירקלעך געשיינט, ווען ער וואַלט ווירקלעך תשובה געטאָן און זיך צוריקגעקערט צו זיין באַשעפּער.

אַזוי ווי דער משל דערציילט. וועגן אַ בן־מלך, וועלכער איז צוליב זיינע שלעכטע מעשים פֿאַרטריבן געוואָרן פון זיין פֿאַטערס פּאַלאַץ. האָט ער זיך אַזוי לאַנג געוואַלגערט אויף פּרעמדע וועגן און שטעגן ביז ער האָט פֿאַרגעסן, אַז ער איז אַמאָל אַ קרוין־פּרינץ געווען, און איז געוואָרן דער אַרעמסטער פּאַסטוך ערגעץ אין אַ ווייט־פֿאַרוואָרפֿן דערפֿל.

מאַכט זיך אַז דער מלך איז אַמאָל אַרױסגעפֿאַרן באַזוכן זיין לאַנד. אין יענע צייטן איז געווען אַנגענומען, אַז ווען איינער פון די אונטערטעניקע בירגער האָט עפעס געברויכט האָבן, וואָס ער האָט אַליין פֿאַר זיך נישט געקענט באַזאָרגן, האָט ער אַנגע־שריבן אַ בקשה צום קעניג, און אַריינגעוואָרפֿן דעם בריוו אין דער קעניגלעכער קאַרעטע, און דער קעניג האָט אים זיין בקשה דערפֿילט.

און ווען דער מלך איז איצט דורכגעפֿאַרן דאָס דערפֿל וואו זיין זון איז זינט לאַנגע יאָרן שוין געווען אַ פּאַסטוך, האָבן אויך אייניקע פּויערים אַריינגעוואָרפֿן זייערע בקשות. איינער האָט געבעטן אַ פֿאַר אַקסן צום אַקערן. אַן אַנדערער האָט געבעטן אַ שטיקל פּעלד. און נאָך אַן אַנדערער האָט געבעטן אַ ביסל געלט אויף פּרנסה.

ווען דער מלך איז צוריק אַ היים געקומען און אַנגעהויבן לייצען די פֿאַרשידענע בקשות, האָט ער צווישן זיי געפונען אַ בריוו אין וועלכן עפעס אַ פּאַסטוך בעט דעם מלך אַז ער זאָל אַזוי גוט זיין און אים פֿאַרזאָרגן מיט אַ בינטל שטרוי. עס האָט

געהייסן אז ער דארף דאס שטרוי אויף צו מאכן א דאך איבערן
ביידעלע אין וועלכן ער וואוינט. ווי לאנג ער האט נישט קיין
שטרוי אויף אזא דאך ווערט ער, דער פאסטוך, געבעך דורכגע-
נומען פון די ווינטן און די רענגס.

און דער מלך קוקט אויף דעם בריוו און די אויגן ווערן ביי
אים נאס מיט טרערן. ער דערקענט אז די האנטשריפט איז פון
זיין זון, דעם אמאליקן קרוין־פרינץ. און מיט ווייטיק שרייט
ער אויס, זאגנדיק:

— זון מיינער, זון מיינער... — זאגט ער — ווי נידעריק דו
ביסט געפאלן, אז אלץ וואס פעלט דיר איצט איז א ביסל שטרוי
אויף א דעכל. האסטו טאקע פארגעסן אז דו ביסט א בן־מלך!
דער פאלאץ איז דאך פאר דיר אפן. די גאנצע מדינה ווארט
דאך אויף דיר. קום צוריק, מיין זון, קום צוריק. גיב זיך
איבער צו דיין קעניגלעכער ראל ווייל צו דעם ביסטו באשאפן
געווארן. דאס איז דיין אמת. און אין אים וועסטו דיין גליק
געפינען...

*

אויך דער געטלעכער קעניג רופט אויס צו אונדז אויף אן
ענלעכן אופן. א שטרויען־דעכל איז לא דוקא. מען קאן אויך
בעטן אויף א גאלדן דעכל — און דאך זיין אזוי נידעריק געפאלן
אז דער באשעפער צעוויינט זיך כביכול ווען ער קוקט אויף
דעם וועלכן ער האט אמאל באצייכנט אלס בני בכורי ישראל,
זאגנדיק —

מיין ערשט־געבוירענער זון איז ישראל.

מען קאן נאך גיין ווייטער אין אונדזער מענטשלעך־יידישן
אנאליז און זען, אז אפילו ווען זיך האב שוין אלץ וואס א מענטש
באגערט — אפילו ווען איך שוויים שוין אין גאלד — קאן איך
נאך אויך באטראכט ווערן אלס האבנדיק זיך אומוירדיק ווייט
דערווייטערט פון דער אמתער קעניגלעכער ראל וואס דער
אויבערשטער האט געוואלט, אז איך זאל שפילן אין דער גע-
שיכטע.

און ווער נאך ווי איך אליין ווייסט אזוי גוט, אז איך האב
זיך טאקע אזוי אומוירדיק דערווייטערט. איך — דער ייד —
האב זיך נישט אנערקענט אלס דער מאטעריאל וועלכן ער —

פאָרגעס נישט אַז דו ביסט אַ בן-מלך

וואָס איז אויבן — האָט געשאַפן און לעבעדיק געמאַכט און אַלס זיין בן-מלך באַצייכנט. איך בין זיך אַ גאַנץ יאָר אַרומגעגאַנגען אַזוי ווי איך וואָלט פון אים גאַרנישט געוואוסט. אַזוי ווי ער וואָלט מיך גאַרנישט אָנגעגאַנגען. און געוויס האָב איך נישט געמאַכט קיין גרויס צימעס פון מיין באַוואוסטזיין, אַז לעולם געהערט מיין נשמה צו אים און אַז אין אמתן גענומען בין איך אין גאַנצן זיינער.

הנשמה לך והגוף פעלך.

היינט — ראש־השנה — האָב איך אַריינגעוואָרפן אַ בריוול אין דער קעניגלעכער קאַרעטע. האָב איך אָבער אינעם בריוול געבעטן דאָס ריכטיקע און דאָס וואָס איך פאַרשטיי מיט מיין העכערן שכל? האָב איך דאַרט אויסגעדריקט די בקשה פון אינעם וואָס וויסט אַז זיין אַרט איז נישט אין די ווייטענישן פון ווייט־פאַרלאַזטע פלעצער, נאָר אין אַזאַ נאָענטקייט צום באַשעפער, אַז מיר זאָל וואַרעם ווערן פון אים און אַז ער זאָל זיך פילן שטאַלץ מיט מיר?

*

איך פאַרשטיי די ימים נוראים. איך קום בעטן אַ ביסל שטרוי אויף אַ דאָך איבער מיין קאַפּ. אָבער ער, מיין הימלי־שער פאַטער, וויל אַז איך זאָל זיך אים אין גאַנצן איבערגעבן. זיך באַהעפטן מיט אים אַלס דעם מקור פון אומשטערבלעכקייט. מיין בקשה פון זכרנו לחיים דאַרף זיין אויף למענך אלוקים חיים. אַז ער, דער בורא עולם, זאָל דורך מיר לעבן אין דער וועלט.

דאָס איז די בעסטע כתיבה וחתומה טובה וואָס דער ייד קאָן זיך אויסבעטן. אַז געטלעכקייט וועט הערשן אין דער וועלט, וועל איך האָבן געזונט און שלום און ברכה. איך בין דער שליח פון דער דאָזיקער געטלעכקייט. איך בין דער קרוין־פרינץ. איך מוז זיך אים איבערגעבן, און מיין לעבן וועט זיך ציילן נישט אין איינציקע יאָרן, נאָר אין גאַנצע עפאַכעס, אין אייביקייטן.

מיין שטארקייט און מיין געזאנג

שלוס-וואַרט

לזכר

אבי מורי ר' חיים בהאדמו"ר מראדושיץ ר' ישכר בער זצוק"ל
ואמי מורתי מרת איטא בת החסיד והענו ר' גד אשר ע"ה
ואחותי רבקה ובעלה אליהו עס שתי בנותיהם
ושני אחי יהודה וישכר בער
שנספו על קידוש השם צימי השואה הרעה
הי"ד
ולזכר אחי הבכור ר' משה נתן ע"ה

In memory of
my parents Chaim & Itta Rapaport
my sister Regina & her husband Elias
and their two children
and my two brothers Yehudah & Issachar Ber
who died for the sanctification of God's name
during the Nazi Holocaust in Europe
and in memory of my eldest brother Moshe Natan
G. R. T. D. S.

מיינ שטאַרקייט און מיינ געזאַנג

שלוס־וואָרט

איידער דער חשובער לייענער לייגט אָוועק דאָס ספרל מיינס, וויל איך נאָך אַמאָל אָנבינדן אַ שטיקל קאַנטאַקט מיט אים, כאַטש אויף עטלעכע מינוטן נאָר.

איך וויל אָנהויבן מיט אַ קליין געשיכטעלע, וואָס איך געדענק פון פרק נאָך פון מיינע חדר־יאָרן. בעצם גלויב איך אַ: אויך דו חשובער לייענער, געדענקסט דאָס געשיכטעלע, ווייל אויך דו ביסט אַ ייד גלייך מיט מיר, און אויך דו ביסט מסתמא אַמאָל געגאַנגען אין חדר אַריין.

ווערט דאָרט אין פרק אַזוי דערציילט.

רבי יוסי בן קיסמא איז אַמאָל געגאַנגען ערגעץ אויף אַן אָרט, און אַ פרעמדער מענטש איז צו אים צוגעקומען און אים געגעבן שלום. און רבי יוסי בן קיסמא האָט אים צוריקגעגעבן שלום.

— רבי, פון וואָנען זייט איר... — האָט אים דער פרעמדער מענטש געפרעגט.

— איך בין פון אַ גרויסער שטאָט מיט חכמים און סופֿ-רים... — האָט רבי יוסי געענטפערט.

— רבי, קומט און וואוינט מיט אונדז... — האָט דער מענטש ווייטער געזאָגט — קומט און וואוינט אין אונדזער אָרטשאַפט און איך וועל אייך געבן אַ טויזנט טויזנט גאַלדענע רענדלעך און טיערע שטיינער און פערל... זאָגט צו אים רבי יוסי צוריק:

— אויב איר וועט מיר אַפילו געבן דאָס גאַנצע זילבער און גאָלד אין דער וועלט, און אַלע טיערע שטיינער און פערל, וועל איך נישט וואוינען נאָר אין אַן אָרטשאַפט פון תורה... —

און רבי יוסי גיט צו — און אזוי שטייט אויך אין תהילים וואו דוד המלך זאגט צום רבונו־שלי־עולם: די תורה פון זיין געטלעך מויל איז מיר בעסער ווי די טויזנטער פון גאלד און זילבער... און די צוויי מענטשן גייען זיך פאָנאָנדער. דער פרעמדער גייט זיך אין זיין ריכטונג און רבי יוסי בן קיסמא — אין זיינער. דער פרעמדער — מיט אַלע זיינע רייכטימער — ווערט אין גאַנצן פאַרגעסן, און רבי יוסי — מיט זיין אַרטשאַפט פון תורה — ווערט פאַראייביקט אין איינעם פון אונדזערע באַליבטסטע ספרים.

*

אַ פשוט געשיכטעלע — כמעט צו פשוט — און דאָך איז עס ביי מיר זיס און טייער. דו ווילסט וויסן — פאַרוואָס? ווייל עס דריקט אויס אויך מיינע אייגענע אויפפאַסונגען. ווייל עס ווייזט מיר — אַלס אַ ייד — דעם מקור פון מיין שטאַרקייט און מיין געזאַנג.

דו, חשובער לייענער, וועסט וויסן פון שער־בלאַט אַז מיינע אַפּהאַנדלונגען דאָ זענען וועגן דעם קיום און המשך פון אונדזער פּאָלק און אפשר האָסטו זיך געוואונדערט וואָס, למשל, אַזאַ מענטש ווי איך קאָן דיר שוין זאָגן וועגן אַזעלכע העכסט־וויכ־טיקע פּראַבלעמען.

איך בין נישט קיין אוניווערזיטעט־פּראָפּעסאָר און אויך נישט קיין וועלט־באַקאַנטער יידישער מנהיג. איך בין בלויז אַ רב אין אַ פּראָווינציעלער און ווייט־פאַרוואַרפענער קהילה. איז וואָס קאָן איך דיר אַנטפלעקן וועגן שטאַרקייט פאַר די יידן און וועגן געזאַנג פאַר זייער געמיט? מעגלעך אַז דו ביסט גערעכט.

דו וואָלסט גיכער זיך צוגעהערט צו אונדזערע פּראַמי־גענטע פּירער — די וועלכע האָבן אַ נאָמען פון גרויסע אַראַ־טאַרן אין דער וועלט. דו וואָלסט זיך גיכער צעלייענט אין די ביכער פון אונדזערע גרויסע פּראַמינענטע שרייבער — די וועל־כע האָבן אַ נאָמען פון גרויסע ליטעראַטור אין דער וועלט. אָבער ווי קום איך?

און דאָך רייסט זיך ביי מיר אַן אינערלעכע סטרונע און לאַזט מיך נישט רוען. איך פיל אַז איך האָב עפעס וואָס צי

זאָגן צו אונדזער פּאַלק, און אַז איך מוז עס זאָגן — — — ווייל
טאַמער אפשר וועט עס האָבן עפעס אַ פעולה.
*

מיר לעבן היינט אין אַ תקופה פון גרויסע אומרויאקייטן.
די פעלקער זענען פול מיט מאַטעריעלע רייכטימער — ספע-
ציעל אין די מערבֿ־לענדער — און דאָך, וואו נאָר מען טוט
זיך אַ דריי אין דער וועלט, זעט מען ווי עס קאַכט און זידט
מיט באַווילדערונגען.

די שולע פון דעם גויאישן פאַרשער וועלהאַזען האָט גע-
פסקנט אַז די יידישע תורה איז נישט קיין געטלעכע תורה, און
דעריבער דאַרף מען זי נישט פּאַלגן. און מיט אַ צייט שפעטער
האָט די שולע פון דעם גויאישן פּילאַזאָף נישט געפסקנט אַז
דער גאָט פון דער תורה איז טויט, און דעריבער מוז מען אָנ-
הויבן אַ נישטשעאַניש — אַן אכזריותדיק — לעבן. און היינט —
אַן תורה און אַן גאָט — איז עק גרוי און אומעטיק פון איין עק
וועלט ביז צום צווייטן עק וועלט. און קיינער וואַגט זיך נישט
צו זאָגן אַז עס וועט אַמאָל ווערן העלער און פּריילעכער אין
דער צוקונפט.

קיינער בעצם וואַגט זיך נישט צו זאָגן צי עס איז איבער-
הויפט דאָ אַ צוקונפט פאַר דער מענטשהייט. און אויב די איצ-
טיקע באַדינגונגען זאָלן אַזוי לאַנג בלייבן — איז ווער ווייסט
וואָס וועט אַרויסקומען!

דאָס איז מײן אַפּשאַצונג פון דער היינטיקער תקופה. לאַ-
מיר אָבער גיין אַ ביסל ווייטער.
*

עס האָט איינער אַמאָל געדאַרפט צוקומען צו אַ געוויסער
אַרטשאַפט. דעם וועג דאַרט אַהין האָט ער נישט געקענט —
דער וועג האָט דווקא געפירט דורך אַ געדיכטן וואַלד — ער
האָט אָבער געהאַט אַ קאַמפּאַס מיט זיך, און די מאַגנעטישע
נאָדל האָט אויך גוט פּונקציאָנירט, האָט ער זיך געלאָזט גיין
און איז סוף סוף צוגעקומען צו דעם געוואונטשענעם פּלאַץ זיי-
נעם.

אין אונדזער צייט איז דער סאַציאַל־מאַראַלישער קאַמפּאַס
אַרויסגעשלאָגן געוואָרן פון דער מענטשלעכער האַנט און די

נאָדל פון אַ נאָבעלן מענטשלעכן געוויסן איז צעשמעטערט גע-
וואָרן. די פעלקער זענען אומזיכער מיט זיך אַפילו פון היינט
אויף מאַרגן. זיי זענען אַלע גייסטיק צעמישט און צעטראָגן.
זיי בלאַנדזשען.

דאָס זענען די אומשטענדן אין וועלכע איך האָב געקוקט
אויף מיין אייגן פּאָלק. און ווען איך האָב געזען דאָס וואָס איך
האָב געזען — איז מיין האַרץ צו אים אויסגעגאַנגען.

ביי מיר איז קיין ספק נישטאַ, אַז צוליב די אויסערגע-
ווייגלעכע גרויזאַמקייטן פון דער לעצטער וועלט-מלחמה האָט
זיך אונדזער עקזיסטענץ — אַלס דאָס געטלעכע פּאָלק פון דער
געשיכטע — אַ שוידערלעכן וואַקל געטאַן.

אַ סך פון אונדז זענען נישט מער די זעלבע וואָס מיר
זענען געווען אין די פריערדיקע יאָרן.

אַ סך פון אונדז האָבן אָנגעהויבן צו בלאַנדזשען אין די
געדיכטע וועלדער פון נישט-יידישקייט. אַ סך פון אונדז ווייסן
נישט וועגן דער תורה און גלויבן נישט אין גאָט.

און ווען איך האָב דאָס געזען, האָט עס מיר וויי געטאַן
ביז גאָר, און איך האָב זיך געפרעגט —

וואָס וועט זיין ווען אויך מיר וועלן לאָזן דעם קאַמפּאַס —
דעם קאַמפּאַס פון דער תורה — אין גאַנצן אַרויסגעשליידערט
ווערן פון אונדזערע הענט, און די נאָדל וואָס ווייזט אונדז דעם
וועג צו יידישער ליבשאַפט און לאַיאַליטעט וועט צעשמעטערט
ווערן?

וואָס וועט זיין ווען מיר — יידן — וועלן מער נישט ווייסן
די ריכטונג צו דעם אויסדערוויילטן אַרט אונדזערן — די ריכ-
טונג צו אונדזער פאַראייביקונג אַלס דעם פּאָלק פון אברהם און
יצחק און יעקב?

*

אויך דו, מיין חשובער ליענער, ווייסט מסתמא פון אַט
די פּראָבלעמען. דאָס זענען די פּראָבלעמען פון יידישער אויס-
טרוקעניש און צעפּאַלונג — אַזוי ווי דער רעדנער אין ירושלים
האָט זיי באַצייכנט. דאָס זענען די פּראָבלעמען וועלכע שאַפן
דעם פעטימיום וואָס הערשט היינט ביים אַמעריקאַנער יידנטום.
— לויט דער פעסטשטעלונג פון דעם פּראָפעסאָר אין ניו-יאָרק.

האַסטו אָבער געזוכט אַ לײזונג פאַר זײ? האַסטו אפשר געפונען אַ לײזונג אויף זײ? אָדער אפשר פאַרלאָזטו זיך אויפן דערמאַנטן פּרעזידענט אָדער דעם דערמאַנטן אוניווערזיטעט־געלערנטן — און אויף זײערס גלײכן.

איך וועל דיר זאָגן דעם גאַנצן אמת. איך פאַרלאָז זיך נישט אויף זײ — נישט אויף דעם אײנעם און נישט אויף דעם צווייטן — און אויף קײנעם נישט פון זײערס גלײכן. ווייל זײ האָבן נישט קײן רפואה צו די פּראָבלעמען וועלכע טאָן אונדז וויי. זײ זעען די סימפּטאָמען פון אונדזער שוואַכקײט — זײ זעען אַן אויסטרוקעניש און אַ פעסימיזם — און כאַטש איך האָב אין מײן אַרײנפיר־וואָרט געזאָגט אַז זײ האָבן אונדז געגעבן גאונישע דיאַגנאָזעס וועגן אונדזער מצב, האָב איך זיך אין זײ נאָך אַמאָל אַרײנגעטראַכט און איך זע אַז זײערע דיאַגנאָזעס זענען נישט אין גאַנצן ריכטיק.

אַזוי צי אַזוי — זײ וויסן נישט וואָס פאַר אַ רפואה אונדז אַנצובאַטן, און דעריבער קאָן איך זיך אויף זײ נישט פאַרלאָזן. די לײזונג — דאָס איז קלאַר — ליגט אין דער ריכטונג פון דער ייִדישער געשיכטע און דעם ייִדישן האַרץ.

איך בין אַ ייד — אַזאַ אײנער וועלכער שטאַמט פון הונדערטער דורות פון הייליקײט. איך בין אַזאַ אײנער וועמענס אבות האָבן מיר אײבערגעגעבן בירושה אַ הימלישן גורל — דעם גורל פון זײן דער אײביקער טרעגער פון דער געטלעכער תורה דאָ — דאָ אויף דער נידעריקער און אומפּרעפּעקטער ערד. דו ביסט אויך אַזאַ ייד. דאָס גאַנצע פּאַלק אונדזערס באַ־שטייט פון אַזעלכע יידן.

עס איז אָבער אַ טראַגעדיע געשען, און צוליב שונאים פון דרויסן און שונאים פון אײנעווייניק איז די הייליקײט פון אַ סך פון אונדז אויסגעמעקט געוואָרן און מיר טרוקענען אויס. צוליב פּאַלשקײטן פון דרויסן און פּאַלשקײטן פון אײנעווייניק איז די געטלעכע תורה בײ אַ סך פון אונדז פאַרשוועכט געוואָרן, און מיר זענען פעסימיסטיש.

דאָס איז די ריכטיקע דיאַגנאָזע פון אַלע אונדזערע אַנגע־ווייטיקטע פּראָבלעמען היינט־צו־טאָג. און ווייל די דערמאַנטע גרויסע מנהיגים אונדזערע האָבן דאָס נישט געזען, און זײ האָבן אונדז נישט אַנגעבאַטן צוריקצוגײן צו דעם געטלעכן יסוד פון

אונדזער לעבן — נישט אין ירושלים און נישט אין ניו-יאָרק — איז ביי מיר זייער פירערשאפט אין גאַנצן נישט אויסגעהאַלטן. איך בין אַ באַשעפעניש וואָס איז שטאַלץ מיט זיין גע- שיכטלעכער ירושה. וואָס וואַקסט אין זיין רעליגיעזער אמונה און וואָס פרייט זיך מיט זיין מאַראַלישער קדושה. און אַזאַ באַשעפעניש ביסטו אויך, מיין חשובער לייענער. מיר זענען די יעניקע מיט וועמען גאַט רעדט יעדן טאָג דורך דער פאַר- מיטלונג פון זיין הייליקן געזעץ.

און ווייל די אויבן ציטירטע מנהיגים אונדזערע האָבן מיט קיין איין וואָרט גאַט נישט אָנגערופן און מיט קיין איין וואָרט זיין הייליק געזעץ נישט דערמאָנט — נישט אין ירושלים און נישט אין ניו-יאָרק — ווייס איך אַז זייער לייונג איז קיין לייונג נישט.

פון מיין האַרץ הער איך אַרויס ענלעכע ווערטער צו די וועלכע רבי יוסי בן קיסמא האָט אַרויסגעזאָגט צו דעם פרעמדן מענטש וואָס האָט זיך מיט אים געטראָפן אויפן וועג. פאַראַ- פראַזירט דריקן די ווערטער אויס אַזאַ געדאַנק:

— אויב איר וועט מיר אַפילו געבן דעם גרעסטן מאַ- טעריעלן וואוילשטאַנד און די אידעאָלסטע פּאָליטישע עמאַנצי- פאַציע, וועל איך נישט וואוינען נאָר אין אַ לעבן פון תורה, ווייל תורה איז מיין אַרטשאַפט.

האָט דאָך שוין דער תהילים-ייד אַמאָל געזאָגט:

— די תורה פון דיין געטלעך מויל איז מיר בעסער ווי די טויזנטער פון גאָלד און זילבער.

*

דאָס איז דער געדאַנק, מיין חשובער לייענער, וועלכן איך וויל אַז דו זאָלסט מיט זיך אַוועקטראָגן נאָך דעם ווי דו וועסט פאַרענדיקן לייענען אַט דאָס בוך מיינס.

געדענק אַז דו ביסט אַ ייד — נישט דער פאַרשעמטער און פאַרקריפלטער באַשעפעניש אַזוי ווי די גויאישע וועלט וויל דיך אויסמאַלן אַדער פון דיר מאַכן — נאָר אַזאַ איינער וועלכער איז דער פאַרשטייער פון דעם העכסטן מענטשלעכן מין.

אַזוי דאַרפסטו זיך שפירן אין די גלות-לענדער און אַזוי דאַרפסטו זיך אויך שפירן אין מדינת-ישראל — און אַזוי אַרום

וועסטו צוריק געזונט ווערן און אזוי אַרום וועסטו אויך די האַפענונג פון דיין לעבן צוריקגעווינען.
דאָס איז די לייזונג צו וועלכער איך וויל אַז דו זאָלסט ווענדן דינע אויגן און דינע מחשבות.

*

איך האָב גענומען שטיקער פון אונדזער לאַנגער געשיכטע, און זיי אַנאַליזירט אזוי ווי אונטער אַ מיקראַסקאָפּ, און איך האָב אין זיי געזען אַט וואָס.

קלוגע פּאָליטיק איז גאַר גאַר וויכטיק, אָבער זי איז נישט דער העכסטער יידישער מאַטיוו. עקאָנאָמישע סטאַביליטעט איז זייער דרינגענד, אָבער זי איז נישט די טיפּ־כאַראַקטעריסטישע שטרעבונג פון אונדזער פּאָלק. גענוגדע באַוואַפּענונג איז אַן וועלכער מיר געפינען זיך — אָבער אויך דאָס איז נישט דער הויפּט־ציל פון די וועזנטלעך יידישע אַנשטרענגונגען.

די נשמה וואָס באַהויבט דאָס יידישע לעבן איז ערגעץ אַנדערש. דו ווילסט וויסן — וואו? איז הער אויס די ווערטער פון דריי אמתע יידישע מנהיגים, ווייל גאַר אין זיי וועסטו גע־פינען דעם קאָמפּאַס וועלכער וועט דיר ווייזן דעם וועג ווי אזוי זיך אַרויסצובאַקומען פונעם וואַלד פון בלאַנדזשענישן.

שטייט משה רבינו ביי דעם אומגלויבלעכן נצחון פון ישׁ־ראל איבער דעם מעכטיקן פרעה מלך מצרים, און ער איז פול מיט באַוואַנדערונג. פון וואַנען קומט אַזאַ נצחון?

עזי חמרת יה ויהי לי לישועה — שרייט אויס אַט דער דאָזיקער אומשטערבלעכער תורה־געבער פון אונדזער פּאָלק, זאָגנדיק —

דער אויבערשטער איז מיינ שטאַרקייט און מיינ געזאַנג, און ער איז דאָס דער וועלכער האָט מיר געבראַכט מיינ דערלייזונג.

עטלעכע הונדערט יאָר גייען פאַרביי. און איצט שטייט דוד המלך ביי דער פאַראייניקונג פון ישראל, און אַ געפיל פון טריאומף נעמט אים אַרום. פון וואַנען קומט אַזאַ טריאומף?

עזי חמרת יה ויהי לי לישועה — שרייט אויס אויך אַט דער נאָבלסטער צווישן די מלכים פון אונדזער פּאָלק, זאָגנדיק —

י צ ח ק ר א פ א פ א ר ט

דער אויבערשטער איז מיין שטאַרקייט און מיין געזאַנג,
און ער איז דאָס דער וועלכער האָט מיר געבראַכט
מיין דערלייזונג.

און נאָך עטלעכע הונדערט יאָר גייען פאַרביי, און ישעיהו
הנביא שטייט און ער חלומט וועגן דער קומענדיקער גרויסקייט
פון ישראל. און דער חלום איז ביי אים נישט ווייניקער ווירק-
לעך און זיכער ווי ווען ער וואָלט שוין געווען אַ געשעענער
פאַקט. פון וואָנען קומט אַזאָ ווירקלעכקייט? אַזאָ זיכערקייט?
עזי זמרת יה ויהו לי לישועה — שרייט אויס אויך דער
דאָזיקער מנהיג פון אונדזער פּאָלק — אָט דער פּראַכטפולסטער
צווישן אונדזערע נביאים, זאָגנדיק —

דער אויבערשטער איז מיין שטאַרקייט און מיין געזאַנג,
און ער איז דאָס דער וועלכער האָט מיר געבראַכט
מיין דערלייזונג.

*

אַ סך הונדערטער יאָרן זענען זינט דעמאָלט שוין פאַר-
גאַנגען, און איך ווייס — מיט אַלע מיינע חושים און געדאַנ-
קען — אַז די נשמה וואָס באַהויכט אונדזער יידיש לעבן איז
נאָך אַלץ אין דעם זעלבן מקור. זי איז נאָך אַלץ אין דער
טיפער אמונה וואָס דער ייד דאַרף האָבן אין דער געטלעכקייט
פון זיין עקזיסטענץ — אַן אמונה וועלכע פאַרזיכערט מיר,
זאָגנדיק —

צינד אַן דאָס ליכט פון דיין יידישן היינט — און
די זון פון דיין יידישן מאָרגן וועט גלאַררייך פאַר דיר
אויפשיינען.

היל זיך איין אין די הייליקייטן פון דיין יידישן
קיום — און אַ פאַרהייליקטער יידישער המשך וועט דיך
אויף אייביק אַרומרינגלען.

אַזוי רעדן צו מיר די אמתע יידישע מנהיגים. און ווען
איך הער זיך צו זיי צו — ווייס איך אַז זייער שטאַרקייט און
געזאַנג איז אויך מיין שטאַרקייט און מיין געזאַנג. אַדער נאָך
בעסער געזאַנג — אונדזער שטאַרקייט און אונדזער געזאַנג.

*

און אזוי געזעגן איך זיך מיט אונדזערע לייענער. אין דער תפילהדיקער האַפענונג אַז דאָס בוך מײנס וועט עפעס וואָס באַצוועקן. אויך וויל איך נאָך אַמאָל אָפגעבן לויב דעם רבונור-של-עולם פאַר דער זכות וואָס ער האָט מיר באַוווּזן אין צוזאַ-מענהאַנג מיט אַט דעם צווייטן בוך מײנעם.

צי עס וועט מיר אַמאָל נאָך געלינגען אַרויסצוברענגען אויך אַ דריטן באַנד — איז איין הימל ווייסט. איך האָב צוגעגרייט דעם מאַטעריאַל, אָבער צו פאַרעפנטלעכן היינט-צו-טאָג אַ בוך אין דער יידישער שפראַך — און באַזונדערס אין דער רעליגיעז-יידישער שפראַך — איז אויסערגעוויינלעך שווער. עס קומט ממש אָן מיט קריעת ים-סוף. און דאָך געפינען זיך אין דעם צוגעגרייטן מאַטעריאַל מײנעם אַ סך מחשבות וואָס — איך בין איבערצייגט — וואָלטן געקענט צוהעלפן דעם ייד אויפהויבן זיין קאַפּ און טראַגן אים הויך און מיט שטאַלץ...

איך וויל איצט מסיים זיין און אויסדריקן אַ טיפּן דאַנק פאַר אַלע גוטע פריינד מײנע וועלכע האָבן מיך דערמוטיקט ביים אַרויסגעבן מײן שטאַרקײט און מײן געזאַנג.

צום גוטן וויל איך אויך דערמאָנען די צוויי היגע וואַכנ-צייטונגען — די יידישע נײעס און די יידישע פּאָסט — און דאַנקען זייערע חשובע רעדאַקטאָרן פאַר אָפּדרוקן מערערע פון די דאָ צונויפגעקליבענע אָפהאַנדלונגען.

און אחרון אחרון — איך וויל דאָ דאַנקען די מיטגלידער פון מײן משפּחה סײ אין מעלבורן און סײ אין תל-אביב פאַר דער וואַרעמער באַגייסטערונג וואָס איך האָב פון זיי באַקומען אין משך פון מײן שרייבן.

זאָלן זיי אַלע זיין געבענטשט פון אים וועלכער איז דער הימלישער אורשפּרונג פון אַלע ברכות.

תם ונשלם שבח לכורא עולם

My Song and My Strength

Unfortunately—due to external enmity against us—much of our saintly living has been destroyed, and we are spiritually shrivelling up. Due to the availability of some cheap allurements from outside—by which many of us are being blinded—we are profaning our own Faith, with the result that weakness is creeping into our ranks and a mood of pessimism is slowly overtaking us.

And because our lay leaders have failed to diagnose our problems correctly—and have not recalled us to a renewal of the sanctified elements of our Jewish life—I cannot really accept their leadership.

Because those leaders have not mentioned God even with one single word—and have omitted to acknowledge the supremacy of His holy Torah—I know that I must look elsewhere for a solution to the problems which are troubling us.

“Where?” you will ask.

Come with me and I shall open to you the pages of our long history, for in them we shall find the true philosophy of our existence—such as was given to us by our very greatest leaders—Moses, the most faithful of Israel’s servants, David, the most devoted of Israel’s kings and Isaiah, the most eminent of Israel’s prophets.

When those men looked for the cause of our victory and hope, they—each one of them—saw it in God, and so they proclaimed, saying—

**The Lord is my strength and my song,
And He is become my salvation.**

This is how true Jewish leaders speak to me also to-day. And when I give ear to their word—and follow it up in my life—I know that in their strength and song is also **My Strength and My Song.**

Or better still — **Our Strength and Our Song.**

I. Rapaport

From MOUNT SCOPUS COLLEGE

As always—when work of a sacred Jewish nature is involved—so also at present we see how the adversary is extremely busy in an endeavour to make it impossible for us to impregnate our educational institutions with a truly Jewish content.

Allow him—the adversary—and he will remove every trace of the Jewish spirit from our schools. In regard to some Jewish subjects he will claim that they are unnecessary. In regard to others he will try to convince you that they interfere with the efficient secular education of the students.

He absolutely refuses to permit that our younger generation should absorb a natural love for a piece of **Chumash and Rashi**, or for a few chapters of our **Sacred Scriptures**, or for some **Mishnah and Shulchan Aruch**.

Indeed our Jewish life in the diaspora is hard and complicated even under the most favourable conditions, and we must constantly be on our guard if we are to fulfil the fervent hopes of our people.

We must strive to become particularly strong when it affects the religious fate of our sons and daughters, because it is only through the spiritual loyalty of the latter that we shall be able to ensure a joyous and hopeful future for Israel.

From MY STRENGTH AND MY SONG

As a Jew I am a person who is a descendant of hundreds of years of saintliness. I am a person to whom my ancestors have bequeathed a heavenly destiny—the destiny of being the eternal bearer of the divine Torah here upon earth.

You, too, my reader, are such a Jew. The whole of our people is made up of such Jews.

My Song and My Strength

But disillusionment in whom and in what?

Was it the Jewish Faith that had in any way let us down? Or was it the wicked and utterly hypocritical conduct of the nations of the world?

Was it not a grievous mistake on our part that we put so much trust in the **righteousness** and **loving-kindness** of Gentile Europe at a time when that Europe was not possessed of anything like those truly Biblical attributes?

The enemy indeed sowed wholesale death among our people with the most ruthless brutality. We can only add that some day the hand of history will exact vengeance upon him for all the evil which he had perpetrated against the descendants of Israel. We believe that **though the mills of God grind slowly, yet they grind exceedingly small.**

But we have also made another—and equally unforgivable—mistake in that we had surrendered to internal quarrels and schisms and mutual hatreds—all for no reason at all.

It is at least conceivable that if it had not been for those schisms and hatreds we might to-day have had to kindle only five lights, instead of six, or perhaps only four, or even perhaps only three. Or perhaps—none. Who knows?

Quarrels and schisms are always a curse. Also to-day they are our bane and misfortune, and we should see to it that we do not head for some more calamities on their account.

We should not wait till the enemy is at the gate before we become united. Because when the enemy is already at the gate, it is too late, and no unification will be of any avail.

I. Rapaport

you of everything that is good—political freedom, civic equality and economic well-being. How are you now going to behave towards Me? Will you form yourselves into a **faithful remnant** of Israel, or will you adopt the ways of those who are around you? Will you make an effort to abide by the teachings of Mount Sinai, or will you gradually again slip back till you reach the abyss of complete spiritual estrangement from Judaism?"

If I were writing this essay in regard to our own land, I would describe the position in exactly the same terms. We, too, have everything here, thank Heaven. And if we were really sensible people, we would make use of every available moment and remember God and give praise to Him for having cast our lines in these very pleasant places.

But are we sensible people? Are we?

In any case we, too, have been put to the test of religious loyalty, and it is up to us to make ourselves fully conscious of it while time is still on our side.

There—on high—they want to know whether we shall retain our faith in Him Whose arm is so beneficently extended over us, or shall we push it away with so much lack of understanding of what is at stake.

But in Anglo-Jewry the test has already reached its climax. The battle for and against the sanctity of the Faith of Israel has been joined. And our heart goes out in sympathy to the faithful ones.

From THE DESTRUCTION OF BIALYSTOCK

There is no doubt that we are deeply embittered at the indescribably great tragedy in which six million of our people have so cruelly been lost. We are most painfully disillusioned.

My Song and My Strength

A similar enchantment lives also in our hearts as we think of this beloved and immortal sweet singer of Israel. His earthly pilgrimage is still a sacred ideal for many of us, and in our wide scattering all over the globe we still dream of our future redemption no less longingly than he did.

One day—we believe—this dream will come true, with the Divine Presence returning to the Holy Land and Israel again worshipping God in Zion. And then—we are confident—the Levites, singing in the courts of the renewed Sanctuary, will also include the poems of Yehudah Halevi in their hallowed liturgy.

This will be the eternal monument to one of our most illustrious thinkers. This will be the gratitude of an entire nation to one of its greatest and noblest sons.

From THE STRUGGLE FOR OUR SACRED FAITH

There was deep joy in Anglo-Jewry in the first decade of the recent post-war period. The only European Jewish community to have been saved from Nazi brutalities, Anglo-Jewry then became the scene of much Jewish rebuilding, under the leadership of a newly elected and greatly devoted Chief Rabbi and with numerous Jewish arrivals—survivors of the Nazi holocaust—contributing to the emergence of a truly pious Jewish community.

But then, as if by an evil spell, a fierce opponent suddenly appeared. An anti-Torah campaign was set in motion—a campaign which the faithful Jew could not but regard as a sign of heavenly testing. God made His voice heard to our brethren in that country, saying—

“I have saved you in this land and have given

I. Rapaport

lete, and so he, too, rejects the practice of our divine teachings.

Instead of reaching out for a renewal of our Jewish life in all its glorious ramifications, he is trying to set up an existence which is cut off from our historic roots. Little does he seem to realise that without roots no tree will ever grow—let alone flourish.

He wants to leave the modern House of Bondage, and to enter the restored Promised Land, but—without the company of Him by Whose promise this Land became ours. He does not know that such a redemption is a fallacy—a mirage which can never materialise.

But when we sit at the Seder-table, on Passover, we recall the purpose of our erstwhile liberation, and our true bearings come back to us. As the Psalmist has put it—

*When Israel came forth out of Egypt,
The house of Jacob from a strange people,
Judah became His sanctuary,
Israel—His dominion.*

This is still our freedom's purpose. And when we hold on to it—walking in its light—we know that we can turn our hearts to our divine Redeemer in the most splendid hope, for in Him is our unflinching safety, in Him is our unending length of days.

From RABBI YEHUDAH HALEVI

In our Jewish folklore—even as in an old Midrash—we are told of a tradition, saying, that when the soul of Yehudah Halevi was created the Almighty was so enchanted with its beauty that He took hold of it and kissed it.

My Song and My Strength

studded with gems of the finest architecture—there are plenty in the world. Perhaps they are even more beautiful than Jerusalem. They are certainly much wealthier than Jerusalem. Much, much wealthier. But all that is only from the material point of view.

From the spiritual point of view, however, from the point of view which makes you feel that you are most valuable as a human being, from the point of view which assures you that **someone somewhere** is interested in the quality of your life, from the point of view which fills you with faith that the Divine Creator holds you by your hand and leads you on the road to personal salvation . . . from this point of view Jerusalem is among the cities of the world even as a queen is among the handmaidens.

In other cities you feel insignificant, ground to dust, submerged by anonymous multitudes, and robbed of every notion of possessing any importance at all. You are condemned to perpetual hopelessness.

But in Jerusalem the renowned episode of **the binding of Isaac** once took place, and by it the city has for ever imprinted the stamp of divine sublimity upon the human being. Heaven and Earth were joined together when—on that occasion—Abraham led his only loved son to Mount Moriah. When our patriarch willingly went upon the sacrificial altar, man united himself with God—and the Jew was born.

This is the true beauty of Jerusalem. This is its abiding loftiness.

From WHEN WE SIT AT THE SEDER-TABLE

The self-styled progressive Jew slavishly follows the whims of his non-Jewish **master** in that he, too, regards the Commandments of the Torah as obso-

I. Rapaport

ourselves anew. But you are not interested in Jewish life any more, are you? Not even as much as the assimilationist Jew."

Those words hurt very deeply, but Sydney continued in his reflective mood. He once again recalled Mr. Dreiberg's account of an episode at the home of such an assimilationist Jewish person.

It was on a Friday evening when, together with his ladylike spouse, this elderly Jew — third generation Australian by birth — was celebrating Sabbath-eve. The traditional candles were lit on the festive table, and — Mr. Dreiberg noticed — a visiting three-year-old grandchild went up to the elderly couple and kissed them and offered them the traditional 'Good-shabbes' greeting. And then this third-generation-Australian-by-birth made the 'Hamotzi' — but as he could not pronounce the 'ch' in the word 'lechem' in the Jewish manner, he pronounced it as 'lekem' in the non-Jewish manner.

"That is how even an assimilationist Jew tries to keep his Judaism," Mr. Dreiberg added poignantly. "Let it be 'lekem' as long as it is in honour of the Sabbath. But in your case, there is not even the word 'lekem' any more. There is nothing... absolutely nothing."

Sydney started wiping the perspiration off his forehead. He felt cold all over, which was rather strange — he thought — seeing that the sun was shining so warmly outside.

From THE MOST SUBLIME WORD: REPENTANCE

Jerusalem is the most beautiful city in the world —from the spiritual point of view.

Of beautiful cities from the material point of view—filled with wide and tree-lined boulevards and

My Song and My Strength

the nature of our ordinary life became almost unreal. Our true destiny was ever shelved—for to-morrow. Our Messiah will come **to-morrow**—we said. Our salvation will sprout forth **to-morrow**. Always it was **to-morrow**.

Now the **to-morrow** has arrived. The Jew has thrown off the chains of his unreal existence. He is back in his own home. His God-given home. The home of our prophets and our forbears and our proudest yearnings.

We can hardly believe that it is true, for—

Who hath heard such a thing?

Who hath seen such things?

Is a land born in one day?

Is a nation brought forth at once?

But it is true. And in order to give it complete fulness we must regain our Jewish manliness. Our Jewish vigour. **For the Torah is your wisdom and your understanding in the sight of the nations.** That which the nations acknowledge as the source of Jewish wisdom and understanding—in that is our complete fulness and our inward strength.

FROM HE WANTS TO GET ON HIS FEET AGAIN

That day Sydney was brooding over Mr. Dreiberger's remarks, although he no longer seemed to resent them.

"When a commander loses a battle against an enemy," Sydney recalled his mentor's argument, "he still would not give up the whole war as lost, would he? And it is the same with the Jews. True, we lost a battle when the Nazis killed so many of our people in Europe. It was our bloodiest battle ever. All the more keenly should we now assert

I. Rapaport

From THE CALL OF THE JEWISH CONSCIENCE

The word JEW was never meant to have merely a racial or geographical connotation. The reason why the Torah was given to Israel in an uninhabited wilderness—our Sages state—was to show that the Jewish Faith stood higher than race or territory.

The JEW is a person who enwraps himself in **Tallit and Tefillin** in token of his dedication to Heaven in all his endeavours, even as the soil is covered with corn as a sign of its usefulness to man.

Our mind and heart and hand were to be directed to godly thoughts and feelings and deeds. Our ways of living were ever to be pure and holy, even as the **Tallit and Tefillin** were ever the sacred vessels of the Torah-true Jew.

But have we been anything like the person whom I have just described?

The same mouth which will during the forthcoming Rosh-hashanah call out loudly, saying, BUT THOU, O GOD, ART A LIVING AND ETERNAL KING—that same mouth was spiritually silent during the rest of the year, or worse still—it defiled itself with forbidden food and indulged in uttering deceit and obscenity.

Surely this is not the JEW whom God has chosen to bear witness to His dominion on earth!

From WHEN A PEOPLE IS REBORN

For many centuries our people has been compelled to fight against an unending host of tyrants. Against a Pharaoh, and a Nebukadnezzar, and a Haman, and a Titus, and a Hadrian—and so on right to this very day of ours.

And in the course of our protracted struggles

MY STRENGTH AND MY SONG

Extracts

From THE AIM OF THIS BOOK

What do I want to achieve with my essays here? What is the purpose of **the historical surveys** and **the festival meditations** and **the biographical portraits** and **the polemical articles** which I have included in this volume?

I am a caretaker—as it were—in the sacred edifice of our Jewish people.

And when I noticed in recent years that a spiritual twilight was descending upon Jewry—so much so that even our secular leaders have begun to sound a note of pessimism about our national survival—I came up to the Menorah of Judaism and tried to kindle a little lamp in our life—a little lamp at a time when so much darkness was around us everywhere.

Thus my volume here has a purely practical purpose. However much the essays vary in their subjects they all aim at one and the same idea:

“This is our life,” I say to the Jewish reader, “let us live in the fullest harmony with it.”

And again and again I call upon our people to rise up and strengthen the foundations of our existence, not just with our lips—but with all our heart and soul.

VIII

will be able to gauge some idea at least of the mood which is stirring in many of us at the present time.

I shall say no more about it at this stage, except to mention that even as with my previous volume so also with this one I am anxious to have it translated into English. For the time being, however, the project is beset with very considerable difficulties.

The reason why I used the Yiddish language in the first instance is because I wanted to have a means of communication with those who now form the most vigorous mainstay of our spiritual life in many parts of the world.

I refer to our brothers and sisters who—like brands plucked from the fire—have survived the unspeakable atrocities of Nazidom during the Second World War in Europe and have since taken up residence in many of the Western countries, including Australia.

Those brothers and sisters of ours are among the finest elements of our historic Jewish people. And in-as-much as Yiddish—for so long the proud language of the highest Jewish spirit—is still their vernacular, I have used it as a personal link with them and also as a vehicle for a message to which I attach the greatest spiritual importance.

*

I should now like to conclude this brief preface by thanking all those good friends who have assisted me in the publication of this volume. Theirs has indeed been a most generous help, both morally and materially, and I feel deeply indebted to them.

I. Rapaport

Melbourne, 31 January, 1966.

INTRODUCTION

In the collection of Yiddish essays which I published in 1964—under the title of **THE FOUNTAIN OF OUR ETERNITY**—I indicated that I was preparing yet another volume of essays, also written in Yiddish, and similarly dealing with matters of great Jewish concern. I expressed the fervent hope at the time that I might bring out this new book in the not too distant future.

Well, the present volume—under the title of **MY STRENGTH AND MY SONG**—is the book on which I was then working. And as I now write these lines I know that my heart is full of gratitude to God on high.

Firstly, because He has enabled me to bring this book to a successful conclusion in spite of the very many obstacles which I have encountered in the last eighteen months. And secondly, because He has helped me yet once again to come before our Jewish people and offer them words of urgent advice and thoughts of vitally needed guidance.

*

As for the nature of the book, the reader will have noticed on the title-page that the essays deal with **the life and continuity of the Jewish people**.

Actually I am devoting the next few pages to an English rendering of short extracts from ten of my essays, and from these extracts I hope the reader

In memory of
James and Jennie Jacobson
G.R.T.D.S.

לזכר

ר' יעקב בן ר' חיים
חוג' מרת רבקה בת ר' שמואל
ע"ה

Clothe yourself with the sanctities of your
Jewish LIFE—and a sanctified Jewish CONTINUITY
will flow around you endlessly, endlessly.

Copyright 1966 by I. Rapaport
Synagogue Chambers, Toorak Road,
Melbourne, S.E.1, Australia.

Registered at the G.P.O., Melbourne,
for transmission by post as a book.

Printed in Australia
by E. H. Gibbs & Sons
19 Niagara Lane, Melbourne, C.1.

**MY STRENGTH
AND
MY SONG**

**Essays
on the Life and Continuity
of the Jewish people**

**by
RABBI DR. I. RAPAPORT**

Melbourne 1966

By the same author

The Fountain of Our Eternity

“If we want to have a Holy Land — we must first put Holy Work into it.”

MY STRENGTH AND MY SONG